

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN BAHAR-I EFKAR
ADLI DİVANINDA MEVLANA VE MEVLEVİLİĞE DAİR
UNSURLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlknur ARSLAN

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ozan YILMAZ

HAZİRAN - 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

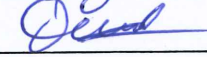

KEÇECİZADE İZZET MOLLA'NIN BAHAR-I EFKAR ADLI
DİVANINDA MEVLANA VE MEVLEVİLİĞE DAİR
UNSURLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlknur Arslan

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 4.06/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA	BASARILI	
Prof. Dr. Özen YILMAZ	BASARILI	
Dr. Öğretim Ü. Eda TOK	BASARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	İLKNUR ARSLAN
Öğrenci Numarası	:	Y126011018
Enstitü Anabilim Dalı	:	Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı	:	Eski Türk Edebiyatı
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Keçecizâde İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr Adlı Divanında Mevlana ve Mevlevîliğe Dair Unsurlar
Benzerlik Oranı	:	%17

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

14.06.2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

14.06.2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Ozan Yılmaz

Tarih: 14.06.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖN SÖZ

Anadolu Selçukluları zamanında doğan tasavvufî akımlardan biri de Mevlevîliktir. Mevlevîlik, ortaya çıktığı tarihten tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar geçen süre içerisinde, gerek Türk kültürünün hâkim olduğu çevrelerde gerekse Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda, tasavvufî açıdan Türk kültürünün temsilciliğini üstlenmiştir. Mevlevîlik, tasavvufun şiire yansması hususunda da önemli bir paya sahiptir. Klasik şiirimizde bu ekolü sürdüren şâirlerin çoğu ya Mevlevî dergâhlarında yetişmiş ya da Mevlevîliğe yakınlık duymuştur. Bu şâirler arasında ilk akla gelenlerden biri de Keçecizâde İzzet Molla'dır. Tezimizde şâirin Mevlevîlikle doğrudan ilişkilendirebileceğimiz Bahâr-ı Efkâr divanındaki Mevlânâ ve Mevlevîlik unsurlarını örnek beyiler eşliğinde açıklamaya gayret gösterdik.

Konu tespitinde ve çalışmamın her safhasında tavsiye ve bilgilerinden yararlandığım değerli hocam Prof. Dr. Ozan YILMAZ'a; İngilizce çevirilerimde bana destek olan hocalarım Sevilay DEMİR, Serap ÖZCAN ve Nigar ERDOĞAN'a; araştırmacılar için birçok değerli kaynağı bizlere sunan İSAM Kütüphanesi görevlilerine ve her zaman desteklerini yanımda hissettiğim aileme saygı ve şükranlarımı sunarım.

İlknur ARSLAN

14 Haziran 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA	8
1.1. Hayatı	8
1.2. Edebî Şahsiyeti	9
1.3. Eserleri	10
II. BÖLÜM: İZZET MOLLA DİVANINDA MEVLÂNÂ VE MEVLEVİLİK	13
2.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	13
2.1.1. Hayatı	13
2.1.2. Fikir Hayatı	16
2.1.3. İsim ve Lakapları.....	17
2.1.4. Edebî Açıdan İsim ve Sıfatları	21
2.1.4.1. Şah, Aşk Mülkünün Padişahı, Hünkâr, Şehenşah	21
2.1.5. Mevlânâ İle İlgili Teşbihler.....	23
2.1.5.1. Ayna/Vahdet Aynası	23
2.1.5.2. Sır Hazinesini Saklayan Kutu	24
2.1.5.3. Deva	24
2.1.5.4. Tabîb	25
2.1.5.5. Penâh.....	25
2.1.5.6. Güneş	26
2.1.5.7. Mum	26
2.1.5.8. İrfan Mâdeni.....	27
2.1.5.9. Lütuf Limanı.	28
2.1.5.10. Bilgi Denizi	28
2.1.6. Mevlânâ'nın Fiziki Özellikleri.....	28
2.1.6.1. Boy	28
2.1.6.2. Yüz.....	29
2.1.6.3. Dudak	30

2.1.6.4. Kirpik	31
2.1.6.5. Zülf	31
2.1.7. Mevlânâ'nın Diğer Vasıfları	31
2.1.7.1. Lütü, Cömertliği ve Merhameti	32
2.1.7.2. Himmeti	32
2.1.7.3. Nazmı	33
2.1.7.4. İlim ve İrfanı	33
2.1.7.5. Gayreti	34
2.1.8. Keçecizâde İzzet Molla'nın Mevlânâ'ya Duyduğu Muhabbet	34
2.1.9. Eserleri	37
2.1.9.1. Mesnevî	37
2.1.9.2. Dîvân-ı Kebîr	37
2.1.9.3. Mektûbât	38
2.1.9.4. Mecâlis-i Seb'a	38
2.1.9.5. Fîhi Ma Fih	38
2.2. Mevlevîlik	39
2.2.1. Mevlevîliğin Kuruluğu ve Tarihi Gelişimi	39
2.2.2. Mevlevîlikte Genel Hatlarıyla Âdâb-Erkân	44
III. BÖLÜM: BAHÂR-I EFKÂR DİVANINDA MEVLEVÎLİK UNSURLARI...	46
3.1. Âdetleri İçeren Terimler	47
3.1.1. Edeb – Erkân	47
3.1.2. İntisâb Etme	52
3.1.3. Mesnevî Okumak/Okutmak	55
3.1.4. Mevlevî Evrâdı	61
3.1.5. Telkin	65
3.2. Araç Gereçler İle İlgili Terimler	67
3.2.1. Çerağ	67
3.2.2. Keçkûl/Keşkûl	69
3.2.3. Post	71
3.3. İbadet Yerleri İle İlgili Terimler	74
3.3.1. Âsitâne	75
3.3.2. Dergâh	77

3.3.3. Hânkâh	83
3.3.4. Hücre	84
3.3.5. Konya/Meram	85
3.3.6. Mevlevîhâne	90
3.3.6.1. Beşiktaş Mevlevîhânesi	94
3.3.6.2. Galata Mevlevîhânesi	95
3.3.6.3. Yenikapı Mevlevîhânesi	97
3.3.7. Muvakkithâne	99
3.3.8. Semâ-hâne	99
3.3.9. Tekye	102
3.3.9.1. Sütlüce Hasîrîzâde Tekyesi	105
3.4. İnanç İle İlgili Terimler	106
3.4.1. Çile	106
3.4.2. Ezkâr	113
3.4.3. Fakr	118
3.4.4. Muharrem	119
3.4.5. Nazar/Bakış	122
3.5. Kıyafetlerle İlgili Terimler	124
3.5.1. Destar	127
3.5.2. Hırka	131
3.5.3. Külâh	133
3.5.4. Nemed	135
3.5.5. Sikke	136
3.5.6. Tennûre	139
3.6. Mutfak İle İlgili Terimler	141
3.6.1. Matbah	142
3.6.2. Lokma	148
3.6.3. Tutmaç	148
3.6.4. Zerde	149
3.6.5. Ocağ	149
3.6.6. Süfre	152
3.7. Mûsiki İle İlgili Terimler	155
3.7.1. Âyîn/Âyîn-i Şerif	159

3.7.2. Çeng	162
3.7.3. Deff	163
3.7.4. Kamış	164
3.7.5. Kudüm	165
3.7.6. Mûsikâr	166
3.7.7. Mutrib.....	167
3.7.8. Nay/Ney	168
3.7.9. Rebap/Rübâb	173
3.7.10. Semâ‘	175
3.7.10.1. Semâ‘nın Başlangıcı ve Son Hali	179
3.7.10.2. Semâ‘nın Câiz Olup Olmaması	181
3.7.10.3. Semâ‘da Zuhûr Eden Haller	183
3.7.11. Tanbur	185
3.8. Mevlevîlikte Dereceler ve Vazifeler	187
3.8.1. Aşçı Dede (Ser-tabbah)/Aşçıbaşı	187
3.8.2. Bende	189
3.8.3. Can/Nevniyaz	191
3.8.4. Çelebilik	193
3.8.5. Dede	198
3.8.6. Derviş	200
3.8.7. Erenler	203
3.8.8. Halife	204
3.8.9. İnsan-ı Kâmil	208
3.8.10. Köçek	211
3.8.11. Mesnevîhan	212
3.8.12. Muhib	213
3.8.13. Müntehi	215
3.8.14. Neyzen	216
3.8.15. Pîr/Pîrdaş	217
3.8.16. Sâlik	218
3.8.17. Semâzen	219
3.8.18. Şeyh	221
3.9. Mevlevî Şahıslar	225

3.9.1. Ahmed Dede	225
3.9.2. Abdülbâki Nâsır Dede	226
3.9.3. Bostan Çelebi	227
3.9.4. Celâleddin Ergun	228
3.9.5. Cünûnî Ahmed Dede	229
3.9.6. Fasîh Ahmed Dede	231
3.9.7. Gavsî Ahmed Dede	232
3.9.8. Halet Efendi	232
3.9.9. Hüsâmeddin Çelebi	234
3.9.10. İsmâil Rusûhî Ankaravî	235
3.9.11. Mahmud Ümîd Dede	236
3.9.12. Mehmed Rûhî Dede	237
3.9.13. Receb Hüseyin Hüsî Dede	238
3.9.14. Rûhî-i Bağdâdî	239
3.9.15. Selâhaddîn-i Zerkûb	240
3.9.16. Sultan Divanî	241
3.9.17. Sultan Veled	243
3.9.18. Şems-i Tebrîzî	246
3.9.19. Şeyh Galib	247
3.9.20. Şeyh Sırrî Abdî Dede	250
3.9.21. Ubeydullah Dede	250
3.9.22. Yusuf Zühdi Dede	251
3.10. Mevlevîlikte Terimler ve Deyimler	252
3.10.1. Âgâh Olmak	252
3.10.2. Aşk Olsun	253
3.10.3. Baş Kesmek	254
3.10.4. Berg-i Sebz	255
3.10.5. Çerağ Olmak	255
3.10.6. Dem	256
3.10.7. Destûr	257
3.10.8. Göçmek	257
3.10.9. Küstah	261
3.10.10. İkrâr Vermek	261

3.10.11. Posta Oturmak	263
3.10.12. Soyunmak	263
3.10.13. Yâ Hû/Hû	264
SONUÇ	267
KAYNAKÇA	270
ÖZGEÇMİŞ	286

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Prof.	: Profesör
Ş.	: Şermin
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme Eden
v. dğr.	: Ve diğer
Yrd.	: Yardımcı

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Keçecizade İzzet Molla'nın Bahar-ı Efkâr Adlı Divanında Mevlana ve Mevleviliğe Dair Unsurlar			
Tezin Yazarı: İlknur ARSLAN		Danışman: Prof. Dr. Ozan YILMAZ	
Kabul Tarihi: 14.06.2019		Sayfa Sayısı: ix (ön kısım)+286 (tez)	
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı			
<p>Mevlevilik, diğer tarikatlar içerisinde Türk-İslâm coğrafyasında en çok benimsenen ve faaliyetleriyle devlet erkânının dahi dikkatini çekmeyi başaran bir tarikat olmuştur. Hz. Mevlânâ'nın öğretileri ışığında temelleri atılan, oğlu Sultan Veled ve halifesi Hüsâmeddin Çelebi'nin üstün gayretleri neticesinde belirli kaideler doğrultusunda şekillenen Mevlevilik, gerek Selçuklu Devleti'nde gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar varlığını korumuştur. Mevleviler, adap erkânları ile musikiden mimariye, edebiyattan giyim kuşama kadar hayatın pek çok alanında kendilerine yer edinmiş ve kendilerine has kültürleriyle pek çok zümreyi etkilemişlerdir.</p> <p>Tezimizin konusunu XIX. yüzyıl şairlerinden olup bir Mevlevi aşığı olarak öne çıkan Keçecizâde İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr adlı divanındaki Mevlânâ ve Mevleviliğe dair unsurlardır. Tezimizin ana hatları oluşturulurken Mevlânâ'nın hayatı, fikirleri, Mevleviliğe yaklaşımı ile Mevlevilik tarihi ve kültürü hakkında okumalar yapıp konu hakkında bilgi sahibi olduk. Konuyla alakalı unsurları fişleyerek ilgili başlıklar altında topladık. Tezimizde, genel hatlarıyla Mevlevilik kültürüne dair unsurlar ele almış, bu unsurların İzzet Molla divanındaki görünümü örnek beyitler eşliğinde işlenmiştir. Bunu yaparken tespit edilen unsurlar öncelikle farklı kaynaklardan yararlanılarak açıklanmıştır. Sonra örnek beyitler nesre çevrilmiş, gerekli yerlerde şerh edilmiştir. Bahâr-ı Efkâr divanında geçen Mevlevi şahsiyetlere de yer verilmiştir. Böylece İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr adlı divanı özelinde Mevlevilik unsurlarının Osmanlı şiirindeki kullanımını göstermek amaçlanmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Keçecizâde İzzet Molla, Mevlevilik, tarikat, eşya			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Master's Degree	☒	Doctorate	☐
Title of the Thesis: The elements of Mevlana and Maulawi in Keçecizade İzzet Molla's Bahâr-1 Efkâr of Council			
Author: İlknur ARSLAN		Supervisor: Professor Ozan YILMAZ	
Date: 14.06.2019		Nu. of pages: ix (pre text)+286 (main body)	
Department: Turkish Language And Literature			
<p>The Maulawi was a sect that was the most adopted in the Turkish-Islamic geography among other sects and succeeded in attracting even the attention of the state with its activities. Maulawi order, whose foundations were laid in the light of Mevlânâ's teachings, shaped as a result of the superior efforts of his son Sultan Veled and his caliph Hüsameddin Çelebi maintained its existence both in the Seljuk State and in the Ottoman Empire for many years. The Maulawi took their places in many areas of life, from music to architecture, from literature to clothing and they influenced many groups with their own culture.</p> <p>The subject of our thesis is the elements of Mevlânâ and Maulawi in the Divan named Bahâr-1 Efkâr by Keçecizâde İzzet Molla, one of the poets of the XIX. century and one of the prominent Maulawi lover. While creating the main lines of our thesis, we got informed by reading Mevlânâ's life, his ideas and approach to Maulawi order and history and culture of Maulawi order. We have collected the relevant elements under the relevant headings. In our thesis, the elements of Maulawi culture have been discussed in general terms, and the appearance of these elements in İzzet Molla Divan has been covered with sample couplets. In doing so, the identified elements are explained primarily from different sources. Then the sample couplets are translated into prose, commented where necessary. The Maulawi personalities of the Bahâr-1 Efkâr Divan are also included. Thus, it has been aimed to show the use of the Maulawi elements in Ottoman poetry in particular in the divan of İzzet Molla's Bahâr-1 Efkâr.</p>			
Key words: Mevlânâ, Keçecizâde İzzet Molla, Maulawi order, sect, ware			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada divan şiirinin XIX. yüzyıldaki son temsilcisi olup aynı zamanda Mevlevî şairler arasında yer alan Keçecizâde İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr divanındaki Mevlânâ ve Mevlevîliğe dair unsurlar incelenmiştir. Mevlevî tarikatıyla ilgili pek çok malzemenin yer aldığı divanda beyitler, İzzet Molla'nın bakış açısı dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Çalışmanın Önemi

Keçecizâde İzzet Molla, devrin gerektirdiği entelektüel seviyesi ve geçmişten süregelen bilgi birikimiyle çağını dolduran bir âlimdir. Bunun yanı sıra Mevlevîliğe samimiyetle bağlı olan İzzet Molla, tarikatın gerektirdiği hassasiyetlere karşı da duyarlı bir şâirdir. Bu hassasiyet, Mevlevîliğin temel kavramlarına divanında yer vermesinden anlaşılır. Divanındaki beyitler incelendiğinde şâirin bilinçli olarak Mevlevî terimlerini kullandığı anlaşılmaktadır. İzzet Molla'nın tarikat ile şiiri bir araya getiren bu beyitleri, şiirle Mevlevîliğin bağlantısını göstermesi yönüyle mühimdir. Bu çalışma Mevlevî bir şâirin gözünden tarikatı araştırmak isteyenlere fikir vermesi yönüyle önem arz etmektedir.

Çalışmanın Amacı

Türkler, Türk-İslâm tarihi boyunca pek çok tarikatla tanışmış ve bu tarikatların inançları doğrultusunda kendi hayatlarına yön vermişlerdir. Mevlânâ'nın fikirleri temelinde şekillenen Mevlevîlik de Türklerin etkilendiği tarikatların başında gelir. Günümüze kadar Mevlânâ ve Mevlevî tarikatıyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmalar hâlâ devam etmektedir. Biz yapılmış olan çalışmaları örnek alarak ve bunlardan faydalanarak yeni bir tez üretmeye çalıştık. Bu tezde, İzzet Molla'nın Mevlevî yönüne dikkat çekerek Bahâr-ı Efkâr divanında tespit edilen Mevlevîlik unsurlarının açıklanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda tarikat dâhilinde hissedilen mistisizm bir şâir gözüyle yorumlanması incelenmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Tezimize başlamadan önce Mevlânâ ve Mevlevîlik hakkında hazırlanmış olan kaynakları inceleyip konu hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştık. Öğrendiğimiz bilgiler

dâhilinde İzzet Molla'da zuhur eden Mevlevîliği anlamaya gayret gösterdik. Devamında Bahâr-ı Efkâr divanında tespit edilen beyitleri günümüz Türkçesiyle nesre çevirdik ve ilgili başlıklar altında topladık. Sonra belirlenen unsurları farklı kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında detaylı açıklama yoluna gittik. Son aşamada ise belirlenen unsurlara verilen örnek beyitleri, gerekli yerlerde şerh ederek İzzet Molla'nın bakış açısıyla yorumlamaya çalıştık. Bu aşamalara ek olarak İzzet Molla'nın divanında adı geçen Mevlevî şahıslara da tezimizde yer verdik.

Tezimizin birinci bölümünde divanını incelediğimiz Keçecizâde İzzet Molla'nın hayatını, edebî şahsiyetini ve eserlerini anlattık. İzzet Molla'nın Mevlevî yönünün Osmanlı şiirine nasıl yansıdığını anlamaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Mevlevîliğin mânevi kurucusu olan Mevlânâ'nın hayatı, fikirleri ve eserlerini ele aldık. Böylece Mevlevîliğin temelindeki anlayışı belirgin olarak görmeyi amaçladık. Bunun yanı sıra Mevlânâ'yla ilgili teşbihleri de örnek beyitler eşliğinde inceledik. Bu bölümün devamında Mevlevîliğin, kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadarki tarihsel sürecini ele aldık. Sultan Veled ve devamındaki çelebilerin katkılarıyla adından söz ettiren tarikatın Osmanlı padişahları ve devlet erkânı ile münasebetini de bu bölümde incelemiş olup devlet desteğinin, tarikatın yaygınlık kazanmasındaki önemini anlatmaya gayret gösterdik. Ayrıca Mevlevîlikte genel hatlarıyla kabul görmüş âdâb ve erkân kurallarına değindik.

Tezimizin üçüncü bölümünde Bahâr-ı Efkâr divanında tespit ettiğimiz Mevlevîlik unsurlarını detaylı bir şekilde inceleyerek bu unsurların tarikat içerisindeki önemini vurgulamayı amaçladık. Son olarak, incelediğimiz unsurlara Bahâr-ı Efkâr divanından örnek beyitler ekleyerek Keçecizâde İzzet Molla'nın bu unsurları şiirinde nasıl işlediğini göstermeye çalıştık.

İncelediğimiz konulara ek olarak İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr divanında geçen aşk ile Mevlevîlerin hususiyetleri konularına da bu bölümde yer verilmiştir.

İzzet Molla'nın Aşk Anlayışı ve Mevlevîlik

Aşk sözcüğü, bazı düşünürler ve âlimler tarafından muhabbet olarak yorumlanmıştır. Daha çok beşerî sevgiyi ifade ettiği için tasavvuf ehlince, aşk yerine muhabbet tâbiri kullanılmıştır. Tasavvuf tarihi boyunca, aşk ve muhabbetten söz açmayan hiçbir sûfi,

aşkı anlatmayan hiçbir eser yoktur denilebilir. İmanlı bir kalbin eylemi olan tevhid anlayışını bilişsel ve duyuşsal olarak öğrenmek ve bu öğretileri tecrübe kazanarak yaşamak sûfilerin tamamının gayesidir. Aşk teması, insanlık tarihi süresince edebiyatta, felsefede, resimde, müzikte ve daha pek çok alanda değişik değer ve yorumlar kazanarak süregelmiştir. Aşk, yüzeysel manâda karşı cinse duyulan yoğun sevgi, aşırı ilgi olarak anlam kazanmış olsa da İslâm ve tasavvuf camiasında Allah sevgisi anlamını taşımaktadır. Amaç, Allah aşkına ulaşmak ise Allah'ın yeryüzünde yarattığı geçici varlıklara hissedilen sevgi de, bizi hakiki aşka ulaştıran mecâzi aşktır.

Aşk kavramı, tasavvufî düşünce sisteminde olduğu gibi Mevlânâ nezdinde de temel dinamiklerden biridir. Mevlânâ'yı aşk kavramından ayrı düşünmek mümkün değil. Onun için aşkın gerçek manası ilahî. Bundan sebeptir ki Mevlânâ, yüce Allah'ı, sevgili olarak anar. “Ölümsüz aşk istiyorsan, ölümsüze âşık ol.”, “Aşk adayıştır, arayış değil.”, “Sen adanmış ve yanmışsan bu uğurda, aşk sana uzak değil.” cümleleri, Hz. Mevlânâ'nın ilahî aşk gerçeğini bizlere hatırlatır. Bu aşk nedeniyle ölümü üzüntü değil sevinç olarak dillendirmiştir. İlahî aşka kavuşacağı günü hasretle beklemiş ve bu bekleyiş tüm eserlerine yansımıştır. Şiirlerinin hemen hemen tüm mısralarında hasret ve vuslat vurgusu göze çarpar. İşte bu yüzden ölüm günü yas olarak değil düğün gecesi olarak adlandırılır ve “Şeb-i Arus” ismiyle kutlanır. Mevlânâ, aşkı tüm coşkunluğuyla yaşamıştır. *Mesnevî* ve *Divan-ı Kebîr*'i başta olmak üzere tüm eserleri, aşka gelmiş olduğu olgunluğun göstergesidir ve özünde barındırdığı ilahî aşkın tezahürüdür.

Mevlânâ ve aşk için sözcüklerle ifade edilemeyecek, hiçbir ilimle anlaşılamayacak içi dolu kavramlardır diyebiliriz. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde telmih yoluyla Leyla ile Mecnun hikâyesini hatırlatır. Âşık, başını aşka verince akıl aradan çekilir, her şey yağma olur. Şâir bu vaziyeti akıllıca buluyor:

Ben demem Mecnûn Kaysa gelse dünyâ bir yere

‘Âkil oldur eyledi hep varını yağmâ-yı ‘aşk (Gazel 4/509)

Dünya bir yere gelse Kaysa, Mecnun demem. Akıllı kişi bütün vârnı aşk yağmasına verendir.

Aslında Mevlânâ, aşk hakkındaki düşüncelerini bir cümle ile özetlemiştir: “Ham budem, pohte şudem, sühtem” yani “Hamdım, piştim, yandım” diyerek aşkla, düşüncenin ötesine geçmiştir. Aşağıdaki ilk beytte aşkın sonsuz ve ebedî olana karşı

hissedilmesi gerektiği; ölümlü, sonlu bir varlığa hissedilirse hem güzelliğini hem de anlam yoğunluğunu kaybedeceği inancı çerçevesinde aşk ve iman karşılaştırılmış; aşkın kalıcı olduğundan bahsedilmiştir. İkinci beyitte aşkın yakıcı etkisi pervane mum ikilisiyle anlatılmış; üçüncü ve dördüncü beyitlerde ise aşkın sarhoş edici yönü vurgulanmıştır:

Saklarım esrâr-ı 'aşkı sînede cânım gibi

Cân nedir bir gün gider kalır o îmânım gibi (Gazel 1/631)

Göğsümde aşk sırrını canım gibi saklarım. Can nedir ki bir gün gider, ancak aşkım imânım gibi kalıcıdır.

Pervâne şem 'a yaklaşabilseydi yanmadan

Esrâr-ı 'aşkı söylemek ister kulağına (Gazel 8/612)

Pervane muma yanmadan yaklaşabilseydi, aşk sırrını kulağına söylemek isterdi.

Yine düşdün mü 'aşka vâh sana

A gönül gelmez intibâh sana (Gazel 1/349)

A gönül, yazık sana! Yine aşka düştün mü, uyanış gelmez sana.

Bâde-i 'aşkın ile 'İzzeti ser-mest eyle

Dergahinde ola her na 'resi Yâ Rab Yâ Rab (Gazel 7/364)

Aşk şarabın ile İzzet'i sarhoş et. Dergâhında her narası Yâ Rab Yâ Rab olsun!

Aşağıdaki ilk beyitte Mevlânâ, aşkın padişahı olarak tanımlanır. Mevlânâ aşkının kuşatıcı yönü, onun dergâhına âdeta sığınacak yer nazarıyla bakılmasına sebep olur. Kâinattaki canlı-cansız tüm varlıklarda aşkı bulan Mevlânâ, tümünün birleştiği ortak paydadır. Diğer üç beyitte de Mevlânâ'ya duyulan sevgi ve bağlılık işlenmiştir. Özellikle ikinci beyitte, şarabın sarhoş edici etkisi işlenir. Şâir, şarap ile Mevlânâ aşkını karşılaştırır ve Mevlânâ aşkının daha etkili bir iksir olduğunu söyler:

Der-i Hümkâr-ı 'aşka gel Yâ Hû

Yetişir melce' ü penâh sana (Gazel 7/350)

Yâ Hû! Aşk hünkârının kapısına gel, sana sığınılacak yer orasıdır.

‘Aşk-ı Mevlânâ ile ser-mest olan almaz ele

‘Âşıkâ derlerse de iksîr-i a ‘zamdır şarâb (Gazel 6/362)

Âşığa şarap etkili bir iksirdir deseler de Mevlânâ aşkıyla sarhoş olan (şarabı) eline almaz.

Bulursun derd-i ‘aşka ‘İzzetâsâ sen de bir çâre

Cenâb-ı Pîre varsa ez-derûn ikrârın ey bülbül (Gazel 6/532)

Ey bülbül! Pîr hazretlerine gönülden bağlılığın varsa, sen de İzzet gibi aşk derdine bir çare bulursun.

Fâriğ-ı nâz u niyâzım ‘aşk-ı Mevlânâ ile

Şükr kim kurtuldu gönlüm pîç-tâb-ı ‘işveden (Gazel 6/569)

Naz ve niyazımın rahatlığı Mevlânâ aşkıyladır. Şükür ki gönlüm işve sıkıntısından kurtuldu.

Mevlevî tarikatında hedefe, cezbe ve aşkla ulaşıldığı kanaati yaygındır. “Aşk olmayınca meşk olmaz” sözü, bir Mevlevînin her işinde yol gösteren kılavuzudur. İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde aşkı yaşam kaynağı olarak her an coşkuyla hisseden Mevlevîlerin irfan (aşk) meclisinden bahsedilmekle beraber ilahî aşkın Mevlevîlerde yaşandığı vurgulanır:

Uy devr-i ‘aşka gel Mevlevî ol

Seyrân-ı bezm-i ‘irfân edersin (Gazel 11/567)

Aşk vaktine uyup gel, Mevlevî ol. Böylece irfan meclisini seyredersin.

İzzet Molla Divanında Mevlevîler

Mevlevîler, edep âdâb kurallarına özen gösteren, tarikatın esaslarına riayet eden, sevecen, güzel bakışlı, sabırlı, olgun kimselerdir. Buna rağmen taviz vermedikleri çeşitli hususlar vardır. Ahlâk dışı davranışlarda bulunup tarikat kurallarına saygı duymayanlar çeşitli usullerle cezalandırılırdı. İzzet Molla da divanında çeşitli yönleriyle Mevlevîlere yer vermiştir.

Mevlevîler dünya malına değer vermeyen, dünya kaygısı gütmeyen, aza kanaat eden gözü tok insanlar olarak tanınmıştır. Onlar bir tek Allah’ın rızasına ihtiyaç duyarlar.

İzzet Molla, aşağıdaki ilk beytinde birçok yer gezdiğini belirterek Mevlevîlere tok gözlülüğün yakıştığını söyler. İkinci beytinde ise açlıktan ölse dahi dünya malına tamah etmeyen Mevlevîyi görürüz:

Cihânın dürlü dürlü kâlesin seyr eyledim 'İzzet

Gürûh-ı Mevlevîye reng-i istiğnâ yaraşmışdır (Gazel 7/409)

Ey İzzet! Dünyanın türlü türlü yerini gezdim. Mevlevîlere tok gözlülük yakışmıştır.

Almaz cihânı bir dilim etmekle verseler

Açlıktan ölse mülk-i gınâ Mevlevîleri (Manzume 6/700)

Dünyayı bir dilim ederek bolluk mülküne (sahip olan) Mevlevîlere verseler açlıktan ölse dahi almaz.

Mevlevîler, iyinin kötünün, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanırlar. İsteklerini, arzularını yalnızca Allah'a iletirler, O'na niyaz ederler ve O'ndan yardım dilerler. İzzet Molla aşağıdaki beytinde bu duruma dikkat çekmiştir:

Her birisi Hudâya geçirmiş niyâzını

Mümkün mi Mevlevîlere tahmîl bâr-ı nâz (Gazel 6/460)

Her biri duasını Allah'a ulaştırmıştır. Mevlevîlere dua yükü yüklemek mümkün mü?

Mevlevîler, korkusuz ve güvenilir insanlardır. Mevlevî olduğunu aşağıdaki beytinde imâ eden İzzet Molla, Mevlevîlerin gittikleri yolu sorgulamadan peşlerinden yürüdüğünü belirtir:

Mevlevîlerle gider kehf-i emâna 'İzzet

Düşerim seglerinin ardına dînbâle gibi (Gazel 10/6479)

Ey İzzet! Mevlevîlerle korkusuzluk inine gider, köpeklerinin ardına kuyruk gibi düşerim.

Mevlevîler, gezgin olmaları yönüyle de şiirlerde yer almıştır. Özellikle Mevlevîliğin kuruluş aşamasında birçok Mevlevî dervişi farklı coğrafyaları gezip tarikatı insanlara tanıtmıştır. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlevîleri velî kimseler gibi dîvâne dîvâne gezmeleri yönüyle ele alır:

Felâtûnlar delisidir gürûh-ı Mevlevîyânın

Gezerler 'âlemi anlar velî dîvâne dîvâne (Gazel 6/600)

Eflatunlar, Mevlevî topluluğunun delisidir. Ama onlar dünyayı dîvâne dîvâne gezerler.

Mevlevîlikte dertlere derman olan, hasta gönülleri iyileştiren kişi Mevlânâ'dır. İzzet Molla ise aşağıdaki beytinde Mevlevîleri, sıkıntılara ve dertlere şifa olan kimseler olarak tanıtır:

Etdim şifâ-yı şeyh-i re'îsi mütâla'a

Yazmış cemî'-i derde devâ Mevlevîleri (Manzume 12/701)

Şeyh başının şifasını tetkik ettim. Bütün dertlere deva olan Mevlevîleri yazmış.

I. BÖLÜM: KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA

1.1. Hayatı

Divan şiirinin XIX. yüzyıldaki son temsilcilerinden olan İzzet Molla, 1786-1829 yılları arasında yaşamıştır. İstanbul Samatya’ da dünyaya gelen şâirin asıl ismi Mehmed İzzet’tir. Babası I. Abdülhamid (ö. 1203/1789) devri kazaskerlerinden, Keçecizâde lakabıyla bilinen Sâlih Efendi’dir. Dedesi Mustafa Efendi, küçük yaşta Konya’dan İstanbul’a gelerek ilmiye mesleğine girmiştir. Küçük yaşta babasını kaybeden İzzet Molla, eniştelерinin yanında büyür, babası ve dedesi gibi ilmiye mesleğine girer. Eğlence hayatına düşkünlüğü nedeniyle müderrislikten uzaklaştırılan İzzet Molla, bir süre sonra intihara teşebbüs eder, ancak tesadüfen kurtulur. Hayatını kurtaran Hançerî Bey vasıtasıyla, saray kethüdâsı Hâlet Efendi (ö. 1822) ile tanışır. Bu tanışma hayatında yeni başlangıçlara açılan bir kapı olmuştur.¹

Hâlet Efendi ve çevresi ile olan dostluğu ona saray kapılarını açmış ve Bursa müfettişliği, Galata kadılığı gibi birçok devlet kademesinde görev almıştır. Zekâsı, zarafeti, şahsî meziyetleri de kendisine kapılar açmıştır. Hâlet Efendi’nin dostluğu ile başlayan ikbali, onun azledilmesi ve idam edilmesiyle son bulmuştur. Aralarındaki yakınlık münasebetiyle İzzet Molla da Keşan’a sürülmüş, dostlarının araya girmesiyle affedilmiştir. Bir yıl kadar Keşan’da sürgünde kalan İzzet Molla, sonrasında İstanbul’a dönmüştür. Kısa süre sonra II. Mahmud’ un (ö. 1255/1839) teveccühünü kazanarak Mekke kadılığına getirilmiştir.²

Şairin, Bursa müfettişliği sırasında İsmâil Mekkî Bey’in kızı Hibetullah Hanımla evlendiği düşünülür. 1818’de Beylerbeyi’nde bir ev satın alan İzzet Molla eşleri Dîlcû ve Hibetullah Hanımlarla burada yaşamaya başlamış; Reşat, Sedat, Murat ve Fuat isiminde dört erkek çocuğu olmuştur. Sedat ve Murat küçük yaşta vefat etmiş, Reşat Efendi’nin oğlu, şâir ve yazar Macit Bey uzun yıllar Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi azalığı yapmıştır. Diğer oğlu Fuat Paşa(ö. 1869) ise, Tanzimat dönemi ünlü sadrazamlarındandır. İzzet Molla, oğullarını Hz. Mevlânâ’ya takdim edeceği en değerli hediye olarak görür.³

¹ Naci Okçu, “İZZET MOLLA, Keçecizâde”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 561.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 91-92.

³ Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Divân-ı Bahâr-ı Efkâr* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005), 16.

Bir yıl kadar Mekke kadılığı görevini sürdüren şâir, 1826'da İstanbul'a gelerek İstanbul pâyesini aldı. 1827'de Haremeyn Müftüsü oldu ve hemen akabinde eyalet defterlerini tevzi müfettişliğine yükseldi. Sultan Mahmud, bu memuriyete âlim ve güvenilir kişilerden birinin getirilmesini istedi. Ya Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey (ö. 1859) ya da İzzet Molla bu vazifeye getirilecekti. Sadrazamlık makamı İzzet Molla'yı tercih etmiştir. Bu durum ayrıca İzzet Molla'nın padişahın nazarında ne derece güvenilir bir kişi olduğunu da göstermektedir.⁴

1828'de Mora'da çıkan isyan neticesinde Osmanlı-Rus savaşlarına tekrar katılıp katılmama hususunda görüşmeler yapıyordu. İzzet Molla, Şeyhülislâmlık Dâiresi'nde yapılan toplantıda Yeniçeri Ocağı'nın yakın zamanda dağıtıldığını ve yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin savaşa hazır olmadığını düşünerek savaş karşıtı görüşünü belirtmiştir. Ancak meclisten savaş kararı çıkmıştır. Savaşın mağlubiyetle sonuçlanacağını bilen İzzet Molla, Kîsedârî Hacı Ömer Râsim Efendi ile birlikte savaş karşıtı bir lâyiha yazma hazırlığına girişir. Bu durum padişahın kulağına gidince Ömer Râsim Efendi Rodos'a, İzzet Molla ise Sivas'a sürgüne gönderilir. Osmanlı savaşta mağlup olup İzzet Molla'nın haklılığı ortaya çıkınca padişah tarafından af fermanı çıkarılır. Ancak bu ferman şâire ulaşmadan evvel İzzet Molla vefat eder ve Sivas'taki Garipler Kabristanı'na defnedilir. Bulunduğu kabristanın park yapılması kararlaştırılınca şâirin kemikleri İstanbul'a getirilmiştir.⁵

1.2. Edebî Şahsiyeti

Keçecizâde İzzet Molla, yaşadığı devri dolduran insanlardandır. Şiirlerinde o devrin sanat modalarıyla Mevlevî ilhamının öznelliğini hoş bir tarzda birleştirmiştir.⁶ Şiirinin kaynakları arasında Mevlevîlik ve nazirecilik geleneği başta gelmektedir.⁷ Şâirin, hem kendi dönemi hem de geçmişte klasik şâirlerin şiirlerine yazdığı nazîreleri ünlüdür. Necâtî Bey (ö. 914/1509), Fuzûlî (ö. 963/1556), Fehîm-i Kadîm (ö. 1057/1647), Koca Râgıp Paşa (ö. 1176/1763), Nedîm (ö. 1143/1730), Enderunlu Vâsîf (ö. 1824) nazîre yaptığı şâirler arasında sıralanabilir. Mevlânâ'ya olan hayranlığını her gazelinin makta beytinde dile getiren İzzet Molla'nın divanında gazelleri en çok tanzir edilen isim Şeyh

⁴ İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 14.

⁵ Bülbül, *Keçecizâde İzzet Mollâ*, 14-15-18-19-20.

⁶ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 93.

⁷ Okçu, "İZZET MOLLA, Keçecizâde", 23: 561.

Galib'dir (ö. 1213/1799). Ona göre Şeyh Galib, Mevlânâ'nın söz vadisindeki vekilidir. İzzet Molla, her bakımdan iyi yetişmiş bir Osmanlı aydınıdır. Yaşadığı asrın entelektüel kriterlerini belirleyen bütün ilim dallarında bilgi sahibidir. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri, aruz vezninin imkân verdiği ölçüde, birbirleriyle atonal durmayacak şekilde ustaca şiirine yerleştirir. Türkçe kelimeleri rahatlıkla kullanmasının getirisi olarak şiirleri baştan sona akıcı bir eda ile devam eder. Molla'nın kelime kadrosu içerisinde deyim ve atasözleri önemli yer tutar. Türk söz varlığı ve halk kültürünün parlantılı örnekleri olan deyim ve atasözlerini eserlerinde ustaca kullanmıştır.⁸

İzzet Molla'nın edebî kişiliğinin şekillenmesinde okumayı seven ve yeni fikirlere, söylemlere açık olan mizâcî etkili olmuştur. Kısa sayılabilecek yaşam yolculuğunda hareketli geçen siyasî ve fikrî hayatını, gezip gördüğü, kültürel birikim sağladığı, yer, olay, şahsı kıvrak kalemî ve ince zekâsının yardımıyla eserlerine yansıtmıştır. İzzet Molla, yenileşme fikrine sıcak bakmakla birlikte estetik duyguların temellendiği klasik şiir anlayışından da kopmamıştır. Bu doğrultuda, özellikle nazımda, kıymetli eserler bırakmıştır. Şâir, geride gözlemlerinin, bilgi birikiminin ve tecrübelerinin vesikası niteliğinde bir divan, bir divançe, hâlâ devlet adamlarına rehber olabilecek derecede ibret veren bir lâyiha ve sürgün hayatının şâir bir devlet adamında uyandırdığı izleri realist bir şekilde anlatan *Mihnetkeşân* adlı eserlerini bırakmıştır.⁹

1.3. Eserleri

Mihnetkeşân, Keşan sürgününü konu edinen, İzzet Molla'nın ailesinden, dostlarından uzak kalmasıyla sıkıntılı günlerinin ve kederli serzenişlerinin duyulduğu, sonrasında affedilip İstanbul'a geri dönüşün anlatıldığı sosyal hiciv türünde bir mesnevisidir.¹⁰ Şâirin nükteli ve mizahi bir üslupla kaleme aldığı eseri, aslında sürgün gözlemlerinden hareketle devrin siyasî ve sosyal şartlarına getirdiği zarif bir eleştiri manzumesidir. Aruzun fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül kalıbıyla yazılmıştır. Keşan'da yazılmaya başlanıp İstanbul'da tamamlanan eser, aralarında gazel, kaside, murabba ve tarih manzumelerinin yer aldığı 4100 beyitten oluşur.¹¹ Diğer eserleri gibi *Mihnetkeşân* da şâirin vefatından sonra 1269/1852 tarihinde Cerîde-i Havâdis matbaasında yayımlanmıştır. Keskin zekâsı,

⁸ Ceylan - Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 35-36.

⁹ Ceylan - Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 27-29.

¹⁰ Okçu, "İZZET MOLLA, Keçecizâde", 23: 562.

¹¹ Ceylan - Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 38.

nüktedanlığı, ayrıntı dikkati, dilinin sadeliği ve yerli söylemleriyle dikkat çeken İzzet Molla, bu özelliklerini *Mihnetkeşân*'a da yansıtmıştır.¹²

Edebiyatımızın en kapsamlı divanlarından olan *Bahâr-ı Efkâr*, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in teşvikiyle 1825'te tertip edilmiştir ve 1839'da Bulak'ta basılmıştır. Naat-ı şerifle başlayan divan dînî muhtevalı 7 manzum hikâyeye ile devam eder ve devamında kasidelere geçilir. Divan içerisinde 40 kaside, 319 tarih manzumesi, 544 gazel, 14 tahmis, 4 tesdîs, 2 tesbî', 1 tercî'-i bend, 1 muhammes, 1 sâkiname, 79 manzume, 1 bahr-ı tavîl, müfredler, azade beyitler, mısralar ve 7 tane manzum hikâyeye mevcuttur. Divanda Mevlânâ, Mevlevî büyükleri ve Mevlevîler hakkında manzumeler yer almıştır. Bu manzumeler haricinde her gazelin sonunda çoğunlukla Mevlânâ'nın kimi gazelde de Mevlevî büyüklerinin adı anılır.¹³

Şeyh Galib'in tesiriyle yazılan *Gülşen-i Aşk* ise, şâirin eski aşk hikâyelerinin ve kahramanlarının konu edildiği küçük bir mesnevisidir.¹⁴ Son bölümlerdeki tardiye ve tarih kıtası hariç 290 beyittir ve aruzun fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Mevlevî mistisizminin sezildiği bu eser, klasik şiirin aşk mesnevilerini aratmayacak tarzda ve orijinal sayılabilecek sembolik kullanımlarla kaleme alınmıştır. Eser, Mevlânâ'ya ve *Mesnevî*'ye olan minnettarlık dolu sözlerle son bulur.¹⁵

Dîvân-ı Hazân-ı Âsâr, şâirin Sivas sürgününde yazmış olduğu Nakşibendî tarikatının kurucusu, Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 791/1389) ithaf edilen elli üç sayfalık ufak bir divandır.¹⁶ Eser İzzet Molla'nın vefatından on iki yıl sonra, "*Dîvânçe-i İzzet-i Nâdide-Güftâr Be-nâm-ı Hazân-ı Âsâr*" ismiyle, 1257/1841 yılında İstanbul'da Takvimhâne-i Âmire Matbaası'nda basılmıştır.¹⁷ Bu divançe, Muhammed Bahaeddin Nakşibend'e övgüyle başlar. 2 kaside, 2 mesnevi, 35 tarih, 42 gazel, 1 muhammes, 1 tahmis, 1 şarkı, 3 kıt'a, 2 müfreden oluşan eserde her gazelin son beytinde Şâh-ı Nakşibend'in veya bir Nakşibendî büyüğünün adı anılır.¹⁸

¹² Bayram Ali Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevihanesi'nin İnsanları* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012), 161.

¹³ Ceylan – Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 37.

¹⁴ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 94.

¹⁵ Ceylan – Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 39-40.

¹⁶ Okçu, "İZZET MOLLA, Keçecizâde", 23: 562.

¹⁷ Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevihanesi'nin İnsanları*, 161.

¹⁸ Ceylan – Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 38.

Mensur eserleri arasında babasının hayat hikâyesini anlattığı “*Devhatü’l-mehâmid fi tercemeti’l-vâlid*”, Koca Râgıb Paşa’nın “ع” harfi üzerine yazmış olduğu yüz kırk yedi lugaz ve bilmeceyi kısaca şerheden on varaklık “*Şerh-i Elgâz-ı Râgıb Paşa*” isimli eserleri ile doğrudan doğruya devlet yönetimiyle ilgili düşüncelerinin yer aldığı iki önemli lâyihası vardır.¹⁹ Devlet işleriyle ilgili olan bu lâyihalarda İzzet Molla’nın nesir üslubu hakkında ipuçları bulabilmek mümkündür. Sade Türkçe ve sanatsız olarak kaleme alınan lâyihaların en önemlileri şunlardır:

II. Mahmut’un emriyle Osmanlı memleketlerinin gelir ve giderlerini araştırma ve tahlil etmeye dayanan 1827 tarihli bir lâyiha ile Rusya ile yapılacak bir savaşın yanlış ve lüzumsuz olacağını savunan ve Sivas’a sürgüne gönderilmesine yol açan 1828 tarihli meşhur lâyihasıdır.²⁰

¹⁹ Okçu, “İZZET MOLLA, Keçecizâde”, 23: 562-563.

²⁰ Ceylan – Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, 40.

II. BÖLÜM: İZZET MOLLA DİVANINDA MEVLÂNÂ VE MEVLEVÎLİK

2.1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

2.1.1. Hayatı

Mevlânâ, doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, 30 Eylül 1207'de Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası ulema ailesine mensup, “sultânü'l-ulemâ” unvanıyla bilinen Bahâeddin Veled (ö. 628/1231), annesi Belh emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun'dur (ö. 621/1224). Mevlânâ'nın asıl adı Muhammed'dir. Ancak zamanla kendisine çeşitli lakaplar verilmiştir. Bahâeddin Veled, 1212-1213 yıllarında ailesini ve dostlarını da alarak Belh şehriden göç eder. Bu yolculuk Belh'ten başlayarak Bağdat, Mekke, Şam, Malatya, Sivas, Erzincan, Akşehir'e oradan da Karaman'a uzanır. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad (ö. 634/1237), Bahâeddin Veled'in Karaman'da olduğunu öğrenir ve onu Konya'ya davet eder. Bahâeddin Veled, sultanın daveti üzerine 3 Mayıs 1228'de ailesi ve dostlarıyla Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya'ya gelir.²¹

Eserlerinde verdiği bilgiler dışında Mevlânâ ve çevresiyle ilgili bilgiler büyük ölçüde Sultan Veled'in (ö. 712/1312) *İbtidâname*'si, müritlerinden Ferîdun-i Sipehsâlâr'ın (ö. 712/1312 [?]) *Risâle*'si ve Ahmed Eflâkî'nin (ö. 761/1360) *Menâkıbü'l-ârifin* adlı eserlerine dayanır. Ayrıca Abdülkâdir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-muğıyye* adlı Hanefî ulemasına dair eserinde de Mevlânâ ile ilgili kısa bilgiler bulunmaktadır. Mevlânâ'nın eserlerinde soyuna dair bilgiler yer almamaktadır. *Risâle-i Sipehsâlâr*'da Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) soyundan geldiği belirtilmiş ve *el-Cevâhirü'l-muğıyye* adlı eserde Ebû Bekir'e varan bu şecere kaydedilmiştir. Eflâkî ve Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) ile Devletşah (ö. 900/1494-95 [?]) da bu görüşü desteklemişlerdir.²²

Mevlânâ'nın, Karaman Lârende'de evlendiği Gevher Hatun'dan büyük oğlu Bahaüddîn Veled ve Muhammed Alâüddîn dünyaya gelmiştir. Eşinin vefatı üzerine Kerrâ Hâtun ile

²¹ Emine Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 11. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 13-14-15.

²² Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 441.

evlenmiş. Bu evlilikten de Emîr Âlim Çelebi adında bir oğlu ve Melike Hâtun adında bir kızı olmuştur.²³

İlk eğitimini babasından alan Mevlânâ, sonra Halep ve Şam'da senelerce devrin en tanınmış âlimlerinden dersler aldı; en meşhur sûfilerin sohbetlerine katıldı. Babasının halifesi, Burhâneddîn Tirmizî (ö. 639/1241) gözetiminde seyr ü sülukunu tamamladı. İlimde olduğu gibi sûfilikte de en yüksek derecelere geldi. Bir yandan hakikati arama yolunda yürümeye devam ederken bir yandan da Konya'da medresede ders vermeye ve öğrenci yetiştirmeye başladı.²⁴ Mevlânâ, günlerini medresede ve ilim yolunda geçirdiği bu günlerde, hayatında büyük değişikliklerin mimarı Tebrizli Şems (ö. 645/1247 [?]) ile tanıştı.

Eflâkî, Mevlânâ ile Şems'in Konya'da karşılaşmasını şöyle anlatır:

“Bir gün o ruh dünyasının sultanı (Şems) hanın kapısında oturmuştu. Mevlânâ hazretleri Penbefurûşân (Pamukçular) medresesinden çıktı. Rahvan bir katıra binmişti ve bütün öğrencileri, danışmentleri de iki tarafında yaya olarak oradan geçiyordu. Birdenbire Mevlânâ Şemseddin kalktı, Mevlana'nın önüne koştu, katırın gemini sımsıkı yakaladı ve ‘Ey dünya ve mânâ değerlerinin sarrafı, Tanrı adlarının bilgini! Söyle! Muhammed hazretleri mi yoksa Bayezid (Bistâmî) mi büyüktü?’ diye sordu. Mevlânâ ‘Hayır, hayır, Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velilerin başbuğu ve başkanıdır. Gerçekte büyüklük ve ululuk onundur.’ diye buyurdu. Şems-i Tebrizî dedi ki: ‘O halde Hz. Mustafa ‘Yarabbi, seni her türlü eksikten arı duru kılarım; biz seni layık olduğun bir biçimde bilemedik’ buyurduğu halde Bayezid ‘Ben kendimi her türlü eksikten arı duru kılarım. Benim şanımlı ne kadar büyüktür. Ben sultanların sultanıyım’ diyor. Bunun üzerine Mevlânâ hemen katırından indi. Bu sorunun heybetinden bir kere bağırıp kendinden geçti. Bir saat kadar o hâlde kaldı. Oradaki halk birbirine girdi, kıyamet koptu. Mevlânâ uyanıp ayıldıktan sonra Mevlânâ, Şemseddin'in elini tuttu, yaya olarak kendi medresesine götürdü her ikisi de bir hücreye girdiler. Tam kırk gün hiç kimseyi içeri sokmadılar. Bazıları tam üç ay hücreden dışarı çıkmadıklarını söyler.”²⁵

²³ Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik* (Ankara: Hece Yayınları, 2002), 61.

²⁴ Şefik Can, *Mevlâna: Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995), 46.

²⁵ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2006), 126.

Şems, Konya'ya geldiği vakit Mevlânâ elli yaşına yakındı. Zamanla Mevlânâ üzerinde sınırsız bir hâkimiyet kuran Şems, aşkı ve cezbeyle esas alır, bilginin bir amaç olmadığını yalnızca gerçeği aramada bir araç olduğunu savunurdu. Bunun dolayısıyla Mevlânâ'nın önceki yaşantısını tamamen değiştirmiş; onu düşkün olduğu her şeyden ayırmıştır.²⁶ Mevlânâ, Şems'ten önce sakin bir yaşantıya sahipken Şems'in gelişimiyle ölçsüz ve samimi bir heyecan içinde yaşadığı söylenir. Medresedeki derslerini bırakan Mevlânâ, Şems'ten semâ' etmeyi öğreniyor; vaktini şiir, mûsiki, vecd içinde ney ve rebap çalarak geçiriyordu.²⁷ Şems ve Mevlânâ'nın bu dostluğu, halk tarafından kıskançlık ve dedikoduyla karşılık bulmuştu.²⁸ Dedikodular üzerine Şems, 1246 yılının Mart ayında Konya'dan ayrılır ve Şam'a gider. Bu ayrılıktan sonra Mevlânâ derin bir üzüntüye kapılır ve çevresiyle ilgisini kesip, bir köşeye çekilir. Herkes pişmandır. Bu sırada Mevlânâ, Şems'ten bir mektup alır ve sevinçten semâ' etmeye başlar. Onları çekemeyenler pişman olurlar ve Sultan Veled'in Şems'i getirmesini isterler. Şems 1247 Mayıs'ında Sultan Veled'le birlikte Konya'ya döner. Şems'in gelişine herkes sevinir, ancak bu sevinç uzun sürmez. Ham kişiler, tekrar kin ve kıskançlığa kapılır. 5 Aralık 1247 gecesi Şems ortadan kaybolur.²⁹ Şems'in ikinci kez gidişimiyle Mevlânâ'nın o coşkun ruhu sükûnete erdi ve birbiri ardına gazeller yazmaya, durmaksızın semâ' yapmaya başladı. Bu gidiş Mevlânâ'nın Mevlânâ olması için yaşanan en önemli vakaydı.

Şems'i hiçbir yerde bulamayan Mevlânâ kırk gün sonra başına beyaz yerine duman renkli bir sarık sarmış, Yemen ve Hint kumaşından ferace yaptırmış ve ömrü boyunca bu kıyafeti giymiştir. Şems hiçbir yerde bulunamadı ve öldürüldüğüne dair rivayetler ortaya atıldı. Mevlânâ, Şems'i bulmak için Şam'a gitmiş, fakat Rum sultanı ve ileri gelen âlimlerin Anadolu'ya dönmesi için yazdıkları mektuplar üzerine geri gelmiştir. Şems'ten sonra gençliğinde Burhâneddîn Tirmîzi'ye ve kendisine intisap eden, Şems'in sohbetlerine katılmış olan Selâhaddîn-i Zerkûb (ö. 657/1258) ile sohbetlere başladı. Selâhaddîn Zerkûb, ümmî fakat olgun bir sûfiydi. Mevlânâ, bu temkinli sûfinin sohbetiyle coşkunluktan durgunluğa, cezbeden olgunluğa kavuşmuştu. Artık semâ' meclisleri düzenlenmekte, aşk ve neşeyle vakit geçirilmekteydi. Bu arada Mevlânâ,

²⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 2. Basım (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952), 67-75.

²⁷ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 39.

²⁸ Mehmet Önder, *Mevlânâ ve Mevlevilik* (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998), 52-53.

²⁹ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 21-22.

Selâhaddîn'in kızı Fâtıma Hâtun'u oğlu Sultan Veled'le evlendirmiş, böylece aralarında akrabalık bağı da kurulmuştu. Selâhaddîn'in ölümü üzerine Çelebi Hüsâmeddin (ö. 683/1284) Mevlânâ'ya hemdem olmuştur.³⁰ Bunun yanında Çelebi Hüsâmeddin'in asıl önemi ve değeri, Mevlânâ'yı ölümsüz eseri *Mesnevî*'yi yazma hususundaki teşvikidir. Çelebi Hüsâmeddin'in teklifi üzerine yazılmaya başlayan *Mesnevî*, yine onun hizmetleri sayesinde tamamlanmıştır.³¹ Mevlânâ, *Mesnevî*'nin her cildine başlarken Hüsâmeddin Çelebi'ye övgüler sunmuş; bazen de eserini "Hüsâminâme" olarak zikretmiştir.³² Çelebi'nin hilafetinin üzerinden dokuz yıl geçtikten sonra rahatsızlanan Mevlânâ, 17 Aralık 1273 tarihinde vafat etmiştir.³³

2.1.2. Fikir Hayatı

Mevlânâ iyi yetiştirilmiş, ilim ve irfan sahibi bilge bir âlimdir. Babasından, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'den ve yakın çevresinden aldığı kitabî bilgilerle ilim yolunda ilerlemiş, eğitimini Halep ve Şam'da tamamlamıştır. Şems-i Tebrîzi'nin gelişiyle bilgiden aşka yükselen Mevlânâ, aşk ile yaşamının, kitabî bilgiden daha güçlü olduğunu fark edip bu hissiyatı derinlemesine hayatına nakşetmiştir. Kuyumculuk zanaati ile uğraşan Selâhaddîn Zerkûbî ise Mevlânâ'nın düşünce hayatının olgunlaşmasında Şems kadar etkili bir şahsiyettir.³⁴

Kâmil manada âlim, sûfî ve şairlik gibi özelliklere sahip olan Mevlânâ'nın dinî ve tasavvufî düşüncelerinin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Kendisini bir pergele benzeten Mevlânâ, bir ayağıyla şeriat üzerinde sağlamca durduğunu, diğer ayağı ile de yetmiş iki milleti dolaştığını ve tüm insanlığı kucakladığını belirtir. Mevlânâ, vahdet-i vücud felsefesini esas alarak her şeyde ve her durumda birlik olduğunu; küfür olmadan din, şer olmadan hayır olmayacağını savunur. Ona göre ikilik kulun kendi varlığından sıyrılmamasıyla gerçekleşir. Kul ancak benliğinden kurtularak fikrî hürriyetine kavuşabilir. Mevlânâ fikriyatında bir diğer önemli husus ise akıldır. Ona göre akıl, dünya işlerinde faydalı olsa da ilahî gerçeğe ulaşmada ve Hakk'a kavuşmada ayak bağıdır.³⁵ Mevlânâ, insanın üstün vasıflara ulaşabilmesi için önce akıl yoluyla kulluk sorumluluğunu

³⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 108-109-113.

³¹ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 25.

³² Ahmet Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 512.

³³ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29: 444-445.

³⁴ Mehmet Önder, *Mevlânâ ve Türbesi* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1957), 18.

³⁵ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29: 445-446.

edinmesi ve muhasebe yapan bir kimliğe ulaşmasını; sonra nefsi terbiye yoluyla ile hayvanlara ait sıfatların esaretinden kendisini kurtarmasını ve sonunda ruhunu yüceltmek için sevgiyle bir gönül saflığı ve zenginliği kazanmasını öğütler. Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde insanı merkeze aldığı görülür. Beyitlerinde hep güzel ahlâk sahibi, dürüst, çalışkan, alçak gönüllü olmak gibi meziyetlere sahip mükemmel insan reçetesi sunmuştur.³⁶

Mevlânâ insanları, dünyaya geliş sebebinin ve kulluk sorumluluğunu unutmamaları konusunda ikaz eder; dünyaya dair isteklerde hırsa kapılmamaları hususunda uyarır. Mevlânâ, dünya için de çeşitli benzetmelerde bulunmuştur. Dünyayı insanın can düşmanı, uzaktan su gibi görünen bir serap, kendisini yeni gelin gibi göstererek insanı aldatan büyücü bir kocakarı olarak betimler. Ölüm hakkındaki düşünceleri ise tasavvuftaki zarurî ölüm ve iradî ölüm ile bağdaştır. Zarurî ölüm, her canlının tadacağı tabii ölümdür; iradî ölüm ise kişinin kendi seçimiyle olan tasavvuftaki “Ölmeden evvel ölünüz” prensibiyle açıklanan ölümdür. Mevlânâ, ölümü aynaya benzetir. İyi insanlar için ölüm güzel iken kötü insanlar için çirkindir. Dolayısıyla insanı ölüm değil, aynada gördüğü çirkinliği ve hataları korkutur.³⁷

Mevlânâ, almış olduğu iyi eğitim, sayesinde farklı düşünce yapılarını yepyeni bir sistemde bütünleştirerek, çeşitli kültür ve anlayışların karşı karşıya geldiği XIII. yüzyıl Anadolu'sunda herkesi kucaklayan bir sevgi anlayışına ulaşmıştır. Mevlânâ'nın bu özelliği onu diğer tasavvuf âlimlerinden ayırmış ve Mevlânâ'yı evrensel bir güç haline getirmiştir.

2.1.3. İsim ve Lakapları

Mevlânâ, *Mesnevî*'nin ön sözünde asıl adının Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmiştir. İkinci adı ise, Celâleddîn'dir. Zamanla kendisine çeşitli lakaplar verilmiştir. Mevlânâ, Rûmî, Belhî, Hüdâvendigâr, Hünkâr, Mollâ-yı Rûm, Mevlevî ve Hz. Pîr bu lakaplar arasında sıralanabilir. “Efendimiz” anlamındaki “Mevlânâ” unvanı onu yüceltmek için söylenmiştir. “Sultan” mânasına gelen Farşça “Hüdâvendigâr” unvanı ise babası tarafından verilmiştir. Ayrıca doğduğu şehre nisbeten

³⁶ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 45-48.

³⁷ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 90-94-97.

“Belhî” olarak da anılmıştır.³⁸ Mevlânâ’ya, Mollâ-yı Rûm ve Hünkâr lakapları, müderrislik yaptığı vakitlerde; Rûmî lakabı ise, Anadolu’ya yerleşmesi ve hayatını Konya’da geçirmesi hasebiyle verilmiştir.³⁹

İzzet Molla, beyitlerinde Mevlânâ’nın en çok bilinen, efendimiz ve bilgin manâlarına gelen Mevlânâ’ya “Hazreti Mevlânâ” terkihiyle yer vermiştir. Molla, Mevlânâ’yı bu isimle anmış, onun himmetine ve bilgin yönüne vurgu yapmıştır:

Bâ’is-i pertev-i dil Hazret-i Mevlânâdır

Zerre ben mihr odur himmeti gerdûnumdur (Gazel 6/285)

Gönül ışığının sebebi Hz. Mevlânâ’dır. Ben zerreyim, O güneştir. Himmeti dünyamdır.

Sen bahr-i ma’ârîfsin gavr-ı dile ‘ârîfsin

Her hâlîme vâkıfsın yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 2/469)

Sen bilgi denizisin, gönül hakikâtine arıfsın. Yâ Hz. Mevlânâ! Her hâlîme vâkıfsın.

İzzet Molla, aşağıdaki beyitlerin ilkinde Mevlânâ’nın ikinci adı olan Celâleddîn’e yer vererek kendisini dergâhın kölesi olarak niteler. Bu durum şâirin nazarında yüce bir rütbede yer almaktır. İkinci beytinde ise hem Celâleddîn ismine hem de Monlâ lakabına yer vermiştir. Şâir için Mevlânâ kapısından ayrı kalmak zordur, mevki sahiplerinin lütfundan ayrı kalmak ise önemsizdir. Molla, her iki beytinde de Mevlânâ Dergâhı’nın yüceliğine dikkat çeker:

‘İzzetâ bendesiyim bâb-ı Celâleddîn’in

En gedâsı o derin rütbe-i iclâldedir (Gazel 6/285)

Ey İzzet! Celâleddîn’in kapısının kölesiyim. En fakiri o derin, yüce rütbededir.

Ne gam erbâb-ı câhın devr olursam bâb-ı lutfundan

Der-i Monlâ Celâleddînden olmak cüdâ müşkil (Gazel 10/353)

Mevki sahiplerinin lütuf kapısından dönersem üzülmem. Monlâ Celâleddîn’in kapısından ayrı kalmak zordur.

³⁸ Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 29: 441.

³⁹ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 14.

Monlâ ve Molla kelimeleri de Mevlânâ sözcüğüyle aynı anlama gelmektedir. İzzet Molla, Mevlânâ için “Monlâ, Monlâ Celâleddîn, Monlâ Celâleddîn Hünkâr, Hazret-i Monlâ, Cenâb-ı Hazret-i Monlâ, Monlâ Hünkâr” terkiplerini de kullanmıştır.

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlânâ’yı efendisi ve pîri olarak görür ve kendisini güvende hissettiği bir sığınak olarak niteler:

İki ‘âlemde pîrimdir efendimdir zahîrimdir

Penâh u dest-gîrimdir Cenâb-ı Hazret-i Monlâ (Gazel7/216)

Hz. Mevlânâ, elinden tuttuğum sığınağımdır. İki âlemde de pîrimdir efendimdir, ışığımdır.

Şâir, aşağıdaki iki beytinde Mevlânâ’ya “Monlâ Hünkâr ve Monlâ Celâleddîn” terkibleriyle hitap eder. Beyitlerin ilkinde Mevlânâ Dergâhı’nın hem kutlu bir yuva hem de kanaat kapısı olduğunu; ikinci beyitte ise görünüşte Sultan Mahmud’un padişah olduğunu, ancak mânevî sultan olarak Mevlânâ’yı kabul ettiğini vurgulamıştır:

Erbâb-ı fakra ‘İzzet dergâh-ı Monlâ Hünkâr

Hem âşiyân-ı devlet hem de der-i kanâ‘at (Gazel 9/233)

İzzet, Monlâ Hünkâr’ın dergâhı fakir erbâba hem kutlu bir yuva hem de kanaat kapısıdır.

Şâhımız zâhirde Hân Mahmûddur Hak var ede

Ma ‘nevî Monlâ Celâleddîndir Hünkârımız (Gazel 11/288)

Görünürde şâhımız Mahmud Han’dır, Hak vâ’ etsin! Mânevi sultanımız ise Monlâ Celâleddîn’dir.

Evvelden Anadolu’ya “Rum”, Anadolu insanına da “Rûmî” denilirdi. Mevlânâ da hayatının uzun bir dönemini Anadolu’da, Konya şehrinde, geçirdiği için Mevlânâ’ya “Monlâ-yı Rûm, Mollâ-yı Rûm, Celâleddîn-i Rûmî, Mollâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevî Rûm” gibi lakaplar verilmiştir. İzzet Molla, aşağıdaki beyitlerde Mevlânâ’ya Monlâ-yı Rûm lakabıyla hitap etmiştir. Beyitlerin ilkinde Mevlânâ, kendisine sığınan kimselere sahip çıkması, ikincisinde ise kendisine duyulan sevginin geniş coğrafyalara yayılmış olması yönüyle ele alınmıştır:

Monlâ-yı Rûm kim fukarânın melâzıdır

Muhtâc eder mi bendelerin hiç âhara (Gazel 8/403)

Mevlânâ, fakirlerin sığınağıdır. Kölelerini hiç başkasına muhtaç eder mi?

Yalnız bir ben miyim Monlâ-yı Rûmun 'âşığı

Hind ü Sind ü Kandehâr u Belh u Kâbilden gelir (Gazel 7/281)

Monlâ-yı Rûm'un âşığı yalnızca ben miyim? (Âşıklar ki) Kâbil'den, Belh'ten, Kandehâr'dan, Pakistan'dan ve Hindistan'dan gelir.

Şâir, aşağıdaki beyitlerinde ise Mevlânâ'ya, "Hudâvendigâr, Cenâb-ı Hudâvendigâr, Hazret-i Pîr, Cenâb-ı Pîr" diyerek seslenmiştir. Keçecizâde İzzet Molla, Mevlânâ'nın ümitvâr kişiliğine vurgu yaparak bu dünyadaki tek isteğinin Mevlânâ kapısından ümitsiz dönmemek olduğunu söyler:

Budur cihânda murâdım ki dönmeyim 'İzzet

Der-i Cenâb-ı Hudâvendigârdan me'yûs (Gazel 8/305)

Ey İzzet! Mevlânâ kapısından ümitsiz dönmeyeyim. Dünyada murâdım budur.

Şâir, aşağıdaki beytinde ise Mevlânâ Dergâhı'nı bulana kadar çok kapı dolaştığını ve başına türlü belaların geldiğini belirterek Mevlânâ kapısının güvenilecek bir yer olduğunu söyler:

Her bir kapıda dürlü belâ geldi başına

'İzzet bulunca bâb-ı Hudâvendigârını (Gazel 6/431)

İzzet, Mevlânâ'nın kapısını buluncaya kadar her bir kapıda başına türlü bela geldi.

Tasavvufa göre fakr, Allah'a muhtaç olma anlamına gelir. Fakr-ı mânevî ise zenginlik ile fakirliği bir görüp zenginliğe şımarmamayı fakirliğe üzülmemeyi ifade eder. İzzet Molla, tasavvuftaki fakr-ı mânevîye atıf yaparak dervişe, gönül ne renk olursa olsun Mevlânâ'nın fakirlik mertebesindeki nimetlerinden faydalanmasını öğütler:

Sen reng-i fakr-ı Hazret-i Pîre boyanagör

Giysin gönül kibâr sefid ü siyâh-ı sürh (Gazel 8/244)

Sen, Pîr hazretlerinin fakirlik rengine boyanadur! Gönül kızıl, siyah, ak, ulu giysin fark etmez!

Şâir, aşağıdaki beyitlerinde, Mevlânâ'ya “Cenâb-ı Pîr” diye seslenir. İzzet Molla, ilk beytinde kötülükler odaklanmak yerine Mevlânâ'ya bağlı olmanın güzelliğine dikkat çeker. İkinci beytinde ise insanın yaşlılık dönemini sonbahara benzeterek Mevlânâ'nın feyzinden gençlikte yararlanılması gerektiğini vurgular:

Kabâhat-i dil-i bedkârı görme ey zâhid

Cenâb-ı Pîre olan hüsn-i intimâsına bak (Gazel 11/330)

Ey zâhid, kötü kalplilerin kabahatini görme! Sen, Mevlânâ'ya olan bağlılığının güzelliğine bak.

Cenâb-ı Pîrden al feyz-i lutfu 'İzzetveş

Erişmeden gül-i 'ömrün hazâna ey bülbül (Gazel 7/353)

Ey bülbül! Ömrün sonbahara erişmeden İzzet gibi lütuf bolluğunu Mevlânâ'dan al.

Mevlânâ, “Cenâb-ı Mevlevî” terkibiyle de anılır. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlevîlerin mânevî eğitim aldıkları matbahlara dikkat çeker. Mevlevîhanelerdeki matbah hizmetlerinin asıl amacı Allah'ı bulmak, O'nun aşkını tanımaktır. Beyitte Mevlânâ'nın matbahı bu yönüyle ele alınmıştır:

Pişirdi ders-i 'aşkı müntehîler hep o dergêhde

Cenâb-ı Mevlevînin matbahıdır mekteb-i 'uşşâk (Gazel 7/333)

Dedeler o dergâhta hep aşk dersi pişirdi. Mevlânâ'nın mutfağı âşıklar mektebidir.

2.1.4. Edebî Açıdan İsim ve Sıfatları

2.1.4.1. Şah, Aşk Mülkünün Padişahı, Hünkâr, Şehenşah

Mevlânâ, İzzet Molla'nın şiirlerinde, bilinen isimlerinin yanı sıra edebî yönden de çeşitli isim ve sıfatlarla anılmıştır. Şâir, Mevlânâ'ya şah, aşk mülkünün padişahı, şehenşah gibi nitelendirmelerde bulunmuştur. Aşağıdaki beyitlerde Mevlânâ, samimi ve cömert bir padişah, onun yolunu takip edenler ise padişahın kulu, kölesi olarak tasavvur edilmiştir. Şâirin “şah” olarak nitelediği Mevlânâ'ya duyduğu bağlılık, beyitlerin ana temasıdır:

O ŧâh-ı asfiyânın bendesi 'İzzet dedi târîh

Müzeyyen oldu el-hak meşhed-i pür-nûr-ı Mevlânâ (Tarih 18/116)

O samimi ŧahın kölesi İzzet, tarih dedi. Doğrusu, Mevlânâ'nın nurlu kabri süslendi.

Bir ŧâh-ı keremkâra kul oldum ki efendi

İhsânı sitem bendeye in'âmı cefadır (Gazel 3/267)

Efendi! Bir cömert ŧaha kul oldum. (Şahın) Kuluna lütfu sitem, nimeti cefadır.

Nemek kadri bilir bir bendeyim Monlâya ben 'İzzet

O ŧâhın matbahı cüyende-i nân olduğum yerdir (Gazel 5/283)

Ey İzzet! Ben, Monlâ'ya bağılılığın kadrini bilen bir köleyim. O ŧahın matbahı ekmek aradığım yerdir.

Şâir, aŧağıdaki beytinde Mevlânâ'yı Sultan Mahmud ile karşılaştırır. İzzet Molla, bu âlemin ŧahınının Sultan Mahmud, mânevi âlemin ŧahınıını ise Mevlânâ olduğunu söyler:

Şahımız zâhirde Hân Mahmûddur Hak var ede

Ma 'nevî Monlâ Celâleddîndir Hünkârımız (Gazel 11/288)

Görünürde ŧahımız Mahmud Han'dır, Hak vâr etsin! Mânevi sultanımız ise Monlâ Celâleddîn'dir.

Şâir, aŧağıdaki beytinde Mevlânâ'yı aşk mülkünün padişahı olarak göstermiştir. Mevlânâ, aşk mülküne sahip bir sultan olarak divâne gönüllere aşkı serbest bırakma yetkisine sahiptir. İzzet Molla, bu nitelendirmeye Mevlânâ'yı yüceltir:

Dil-i divâneme iklim-i 'aşkı eylemiş ser-best

Bana bir nâme geldi mülk-i 'aşkın pâdişâhından (Gazel 8/382)

Aşk mülkünün padişahından bana bir mektup geldi. Aşk iklimini, divâne gönlüme serbest bırakmış.

Şâir, kendisini Mevlânâ'nın kölesi olarak görür. Şahlar ŧahı olarak tasavvur edilen Mevlânâ, kulunun her derdine vâkıftır. Molla, bunu bildiği için derdini, sıkıntısını tekrarlamaktan imtinâ eder:

Derdimi Hazret-i Hünkâra ne takrîr edeyim

Kuluyum hâlîmi elbet o şehenşâh bilir (Gazel 8/271)

Derdimi Hz. Hünkâra neden tekrar edeyim! Kuluyum, elbet halimi o şahlr şahı bilir.

2.1.5. Mevlânâ ile İlgili Teşbihler

Keçecizâde İzzet Molla, sırların hazinesini sakladığı için Mevlâ'nın göğsünü aynaya benzettir. Sırları saklaması yönüyle Mevlânâ'nın bir kutuya benzediği de imâ edilir. Şâir, birlik anlayışını vurgulayarak Mevlânâ'yı vahdet aynasına benzetmiştir. Mevlânâ, bazı beyitlerde hasta gönüllerin devası, bu açıdan bir tabip olarak tanıtılır. Ayrıca sığınılacak bir yer olarak penaha, aydınlatıcı yönünü vurgulamak için güneş ve muma da teşbih edilmiştir. Bunların yanı sıra ilmini anlatmak için irfan mâdenine, ihsanını ve cömert kişiliğini anlatmak için lütuf limanına, bilgisinin sonsuzluğunu ifade etmek bilgi denizine benzetilmiştir.

2.1.5.1. Ayna/Vahdet Aynası

Ayna, klâsik şiirde pek çok şeye teşbih edilmiştir ve Allah'ın sırlarını ve güzel vasıflarını göstermesi yönüyle de ele alınmıştır. Bu vasıfları bir hazine olarak kabul eden âşıklar Mevlânâ'nın, sinesinde hakikât sırlarını barındırdığını düşünürler. Şâir bu sırların Mevlânâ'da zuhur etmesi nedeniyle Mevlânâ'nın göğsünü parlayan bir aynaya teşbih etmiştir:

Nice gencîne-i esrâr gördü 'âşıkân anda

Demişlerdir anınçün sine-i simîne âyîne (Gazel 5/398)

Âşıklar onda nice sırların hazinesi gördü. Bunun için gümüş gibi parlayan göğsüne ayna demişlerdir.

İzzet Molla, tasavvuftaki birlik anlayışına atıf yaparak Mevlânâ'yı vahdet aynasına benzettir. Şâir, farklı suretlere hayranlık duyduğu ve Mevlânâ'ya geç rastladığı için hayıflanmaktadır:

Der-i Monlâ imiş mir'ât-ı vahdet şimdi bildim ben

Nice sûretlere 'ömrümce hayrân olduğum kaldı (Gazel 10/417)

Birlik aynası Monlâ'nın kendisiymiş, şimdi bildim. Ömrümce onca surete hayran

olduğum kaldı.

2.1.5.2. Sır Hazinesini Saklayan Kutu

Keçecizâde İzzet Molla, aşağıdaki beyitlerinde Mevlânâ'nın sırların muhafaza edildiği bir kutu olduğunu îma eder. Birinci beyitte sırların özünün, Mevlânâ'nın mahreminde korunduğunu söyler. Şâir, ikinci beytinde ise sırların hazinesini özünde sakladığı için Mevlânâ'nın gümüş gibi parlayan göğsünü aynaya benzetir. Bunun için onca âşık, Mevlânâ'daki bu sırları görmüştür:

Bir ferde sorma cevher-i esrâr-ı 'İzzetâ

Monlâ-yı Rûm Hazretinin mahremindedir (Gazel 5/263)

Ey İzzet! Sırların özünü bir ferde sorma! O, Hz. Mevlânâ'nın mahremindedir.

Nice gencîne-i esrâr gördü 'âşıkân anda

Demişlerdir anınçün sîne-i sîmîne âyîne (Gazel 5/398)

Âşıklar onda nice sırların hazinesi gördü. Bunun için gümüş gibi parlayan göğsüne ayna demişlerdir.

2.1.5.3. Deva

Mesnevî, insanlara sonsuz âlemin sırlarını açıklayan, Allah'ın mucizelerini içerisinde barındıran bir kitap olarak kabul edilir. İzzet Molla, aşağıdaki dizelerinde Hz. İsa'nın mucizelerini hatırlatır. Şâir, bu eseri insanlara kazandırdığı için Hz. Mevlânâ'nın hasta gönüllere şifa olduğunu belirtir:

Olsa Monlâ olur elbet veled-i rûhu'llâh

Ki bu ümmetde odur kâlbed-i rûhu'llâh

Andadır mu'cize-i bî-'aded-i rûhu'llâh

Mesnevîdir nefes-i pür-meded-i rûhu'llâh

Dil-i bîmâra devâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 13/670)

Hz. İsa'nın evladı olsa elbet Monlâ olur ki bu ümmette Hz. İsa'nın bedeni odur.

Hz. İsa'nın sayısız mucizeleri ondadır. Hz. İsa'nın yardım dolu nefesi

Mesnevî' dir. Hasta gönüle deva Hz. Mevlânâ'dır.

Keçecizâde İzzet Molla, aşağıdaki beytinde tüm dertlere deva olarak bilinen Lokman hekimi hatırlar. Ancak şâire göre bir kere Mevlânâ'nın kapısına gelen hasta gönül Lokman hekimden deva ümit etmez. Çünkü dertli gönüllerin şifası Mevlânâ'dır:

Lokmândan ümîd-i devâ 'İzzet eylemem

Bir kerre düşse bâbına Pîrin bu haste dil (Gazel 6/347)

Ey İzzet! Bu hasta gönül bir kere Pîrin kapısına düşse Lokman hekimden deva ümit etmem.

2.1.5.4. Tabîb

Mevlânâ, aşkı Allah'a ulaşma hususunda en güvenilir yol olarak görür. Aşk yolunda yürüyen kişinin gönlünde dert ve sıkıntı eksik değildir. Ancak gönül, aşk derdinin çaresini Mevlânâ'da bulur. Şâir, Mevlânâ'yı hasta gönülleri iyileştiren tabibe benzeter ve aşk hastalarının çaresi olarak görür:

Monlâyı derd-i 'aşka gönül bilmese tabîb

Merhem umar mı sîne-i pür-zahmı dâğına (Gazel 11/400)

Gönül, Monlâ'yı aşk derdine tabip bilmese zahmetlerle yanan sinesine merhem umar mı?

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlânâ'ya tabip diye seslenir ve telmih yoluyla tüm dertlerin devası olarak bilinen Lokman hekimi hatırlar. Beyitte Mevlevîler dertli kimseler, Mevlânâ ise doktor olarak tasavvur edilmiştir. Ancak dert sahibi kimseler dertlerine çare istemezler. Onlar dertlerini kabul etmiş; devalarını hastalıklarında bulmuş kimselerdir:

Biz devâyı rencîş-i 'illetde bulduk ey tabîb

Derd için Lokmâna minnet eylemez bîmârimiz (Gazel 5/287)

Ey tabip! Biz devayı hastalık eziyetinde bulduk. Hastalarımız dert için Lokman'a minnet etmez.

2.1.5.5. Penâh

Sığınılacak yer anlamında kullanılan penâh, tarikat içerisinde dergâh, tekke gibi mekânları ifade etmek için kullanılır. Şâire göre ise bu âlemde sığınılacak tek yer Mevlânâ'dır:

İki 'âlemde pîrimdir efendimdir zahîrimdir

Penâh u dest-gîrimdir Cenâb-ı Hazret-i Monlâ (Gazel 7/216)

Hz. Mevlânâ, elinden tuttuğum sığınağımdır. İki âlemde de pîrimdir efendimdir, ışığımdır.

Kapundan gayri yokdur bir penâhı 'İzzetin pîrim

Bu kişverde eger dâr u diyârım varsa sendendir (Gazel 8/276)

Pîrim, İzzet'in kapından başka bir sığınağı yoktur. Bu memlekette eğer yerim yurdum varsa sendendir.

2.1.5.6. Güneş

Mevlânâ, hoşgörüsü, sevgi anlayışı ve merhametiyle tüm insanları kucaklayan bir âlimdir. Şâir, aşağıdaki beytinde kendisini Mevlânâ Dergâhı'nın kölesi olarak görür. Hakk'ın güneşi olarak bahsedilen Mevlânâ, bu feyzi dergâhındaki kullarından hiçbir vakit esirgememiştir. Güneşin tüm dünyayı aydınlatması gibi Mevlânâ da feyziyle dergâhındaki kullarını aydınlatmıştır:

'İzzet gulâm-ı dergeh-i Monlâ Celâlsin

Etmez dirîğ feyzini Şems-i Hüdâ sana (Gazel 11/354)

İzzet, Mevlânâ Dergâhı'nın kölesisin. Hakk'ın güneşi feyzini senden esirgemez.

Keçecizâde İzzet Molla, gönül ışığının sebebi olarak Hz. Mevlânâ'yı gösterir. Güneşin âlemi aydınlattığı gibi Mevlânâ da şâirin gönlünü aydınlatır. Bu kudreti anlatmak için Mevlânâ'yı güneşe, kendisini de zerreye teşbih eder:

Bâ 'is-i pertev-i dil Hazret-i Mevlânâdır

Zerre ben mihr odur himmeti gerdûnumdur (Gazel 6/285)

Gönül ışığının sebebi Hz. Mevlânâ'dır. Ben zerreyim, O güneştir. Himmeti dünyamdır.

2.1.5.7. Mum

Klâsik şiirde pervaneler, âşığı temsil eder. Muma âşık oldukları düşünülen pervanelerin sürekli mum ışığının çevresinde döndükleri ve kendilerini mumun alevine attıkları

tasavvur edilir. İzzet Molla da benzer bir ifadeyle Mevlânâ'yı etrafı aydınlatan bir muma, kendisini de pervaneye teşbih etmiştir:

Mecnûn şimdi 'aklını almış ki başına

Pervâne etdi cânını Pîrin çerâğına (Gazel 10/405)

Mecnun şimdi aklını başına almış ki canını Pîrin ışığına pervane etti.

Mevlânâ'nın muma benzetilmesi, pervanenin ateşte yanması gibi benzer ifadeler aşağıdaki beyitte de görülür. İzzet Molla, burada mumun ayağına kapanmak söylemiyle Mevlânâ'yı tarikat büyüğü olarak tasvir eder:

Pervâneveş yanınca perr ü bâlim âteşe

Yüz kızdırıp kapandım o şem'in ayâğına (Gazel 7/404)

Kolum kanadım pervane gibi ateşe yanınca, yüz kızdırıp o mumun ayağına kapandım.

Çerağ, bu beyitte de aydınlatıcı yönüyle ele alınmıştır. Şâir, Mevlânâ'yı din güneşinin ışığı olarak niteler ve dünyadaki itibarını Hz. Mevlânâ'ya borçlu olduğunu söyler:

Çerâğ-ı Şems-i Dînim bendenim Yâ Hazret-i Hünkâr

Felekte zerre denli i'tibârım varsa sendendir (Gazel 9/276)

Din güneşimin ışığı yâ Hz. Mevlânâ! Senin kölenim. Dünyada zerre itibarı varsa sendendir.

2.1.5.8. İrfan Mâdeni

Mevlânâ bilgili, donanımlı bir aileye mensup olmakla birlikte devrin en tanınmış âlimlerinden eğitim almış, kendini her alanda iyi yetiştirmiş bir bilgidir. İzzet Molla, divanındaki pek çok yerde Mevlânâ'nın bu yönüne vurgu yapar. Mevlânâ'yı diğer âlimlerle karşılaştıran şâir, onu hepsinden bilgili olarak görür ve irfan mâdenine benzetir. Ârif kimseler dahi Mevlânâ'nın bilgisi karşısında yetersizdir ve söz söyleyecek durumda değildir:

'Âriflere düşmez der-i Monlâda söz açmak

Ol ma'den-i 'irfâna ma'ârif satılır mı (Gazel 11/422)

Monlâ'nın kapısında söz açmak âriflere düşmez. O irfan mâdenine bilgi satılır mı?

2.1.5.9. Lütuf Limanı

Mevlânâ, sınırsız bilgisiyle güvenilecek bir âlim olmanın yanında cömertlik, iyilik gibi güzel meziyetlere de sahipti. Tüm bu güzellikleri yardımsever kişiliğiyle tamamlayan Mevlânâ, kapısına gelen muhtaç kimseleri boş çevirmezdi. Şâir, aşağıdaki beytinde Mevlânâ'nın bu yönünü vurgulayarak onu lütuf limanına benzetmiştir:

Utanma bender-i Monlâya git 'İzzet nasîb iste

O keştîğâh-ı ihsâna ne müflisler yanaşmıştır (Gazel 7/259)

İzzet, ne parasızlar o lütuf limanına yanaşmıştır. Monlâ'nın yanına git, nasip iste! Utanma!

2.1.5.10. Bilgi Denizi

İzzet Molla, âlim ve bilgili bir şahsiyet olmasından yola çıkarak sonsuz ilmini vurgulamak için Mevlânâ'yı bilgi denizine teşbih etmiştir. Şâir, Mevlânâ'nın gönül hakikatlerine hâkim olduğunu, böylece her hâlinin Mevlânâ tarafından anlaşıldığını söyler:

Sen bahr-i ma'ârîfsin gavr-ı dile 'ârîfsin

Her hâlîme vâkıfsın yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 2/469)

Yâ Hz. Mevlânâ! Sen bilgi denizisin, gönül hakikâtine ârîfsin. Her hâlîme vâkıfsın.

2.1.6. Mevlânâ'nın Fiziki Özellikleri

Türk edebiyatında yazılan Mevlânâ hilyelerinin ilki Lütüfî Dede'nin (ö. 1737) *Hilye-i Mevlânâ* adlı eseridir. Bu eserde Mevlânâ, beyaz yüzlü, açık alınlı, kara kaşlarının arası açık, gözleri iri ve siyahla sarı arasında bir renktedir. Düzgün bir burnu, normal dolgunlukta yanakları vardır. Orta boylu olan Mevlânâ'nın vücudu beyaz, tüysüz ve temizdir. Benzer ifadeler Nakşî Mustafa Dede (ö. 1854) ile Bursalı Ali Rızâ'nın (ö. 1905) *Hilye-i Mevlânâ*'larında da vardır.⁴⁰

2.1.6.1. Boy

⁴⁰ Eda Tok, *17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevilik* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015), 44.

Klasik şiirde sevgili, uzun ve düzgün boylu biri olarak tasvir edilir. Sevgilinin boyu şiirlerde selvi, fıdan elif gibi benzetmelerle ele alınmıştır. Keçecizâde İzzet Molla da Mevlânâ'nın boyunu düzgünlüğü ve hoş salınmasıyla anmıştır. Beytin ana teması ise Mevlânâ'nın Mevlevîlik içerisindeki lider konumudur. Bu, boy hususuyla işlenmiştir. Binlerce Mevlevî, Mevlânâ'nın edalı yürüyüşünü takip etmektedir:

Bin nahl-i tâze koymuş anın râh-ı 'aşkına

Mâ'il olup o kâmet ü reftâra nev-bahâr (Gazel 5/278)

İlkbahar, o boya ve edalı yürüyüşe meyledip, onun aşk yoluna bin taze fıdan koymuş.

Sevgili, beyitlerde fitne koparan yürüyüşüyle de tasavvur edilir. İzzet Molla, Mevlânâ'yı düzgün boylu ile fitne salan sevgiliye teşbih eder

Bir fitne saldı gülşene kim 'aks-i kadd-i yâr

Cûlar kapandı serv-i sehînin ayağına (Gazel 3/399)

Yârin boyunun aksi gül bahçesine bir fitne saldı. Irmaklar, düzgün servinin ayağına kapandı.

2.1.6.2. Yüz

Klasik şiirde dîdâr, ruhsâr, rû(y) sözcüklerine karşılık gelen yüz, tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Yüz, sevgilinin güzelliğinin büyük bir bölümünü oluşturur. Çünkü göz, kaş, yanak, dudak gibi güzellik unsurları yüz içerisinde bulunur. Yüz bazen Mushaf, âyet, Kâ'be, kible ve mâbed olarak da kullanılır. Şâirler kimi zaman da yüzü âşığa şifa bağışlayan bir deva olarak gösterir.⁴¹

Divân şiirinde yüz kelimesiyle oluşturulan pek çok deyim vardır. Yüz bazen aydır, güneştir, gündür, sabahtır, nûr ve ışıktır. Sevgilinin yüzü tüm bu unsurlardan daha parlaktır. Keçecizâde İzzet Molla da aşağıdaki beyitlerinde Mevlânâ'nın yüzünü aydınlık ve parlaklık yönüyle güneşe ve güne teşbih etmiştir. Şâir, ilk beyitte Mevlânâ yolundakileri zerre olarak nitelemiştir. Mevlânâ'nın yüzünü göremediklerinden halleri kötüdür. Bu durum divân şiirinde çokça işlenir. Sevgili arada sırada yüzünü göstererek âşıkları perişan eder. Âşık da sevgilinin yüzünü bir an görmek için her şeyini feda

⁴¹ İskender Pala, "Dîdâr", *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2004), 116.

etmeye hazırdır. Şâir, diğer beytinde ise mübalağa sanatını kullanarak Mevlânâ'nın yüzünün aydınlığına dikkat çeker:

Görmeyeli gün yüzün hayli zamân oldu gel

Zerrelerin gün-be-gün hâli yamân oldu gel (Gazel 1/351)

Gün yüzünü görmeyeli hayli zaman oldu, gel! Zerrelerinin günden güne hali yaman oldu, gel!

'Yândır mihr-i rûy-ı yâr ammâ halk şaşmıştır

Kemâl-i pertevinden dîde-i dünyâ kamaşmıştır (Gazel 1/259)

Yârin yüzünün aydınlığı bellidir ama halk şaşmıştır. Işığının mükemmelliğinden dünyanın gözü kamaşmıştır.

2.1.6.3. Dudak

Divân şiirinde üzerinde en fazla durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Görünüşündeki güzellik, renk, darlık, yuvarlaklık, kenarındaki ben, ayva tüyleriyle çevrili oluşu gibi özellikleriyle divân şâirlerinin vazgeçemediği güzellik ögesidir. Dudak renk ve şekil yönünden şarap, la'l, kadeh, sâki, meze vs. olur. Şekil yönünden hokka, dür, mühr-i Süleymân'dır.⁴² Dudak, İzzet Molla'nın dizelerinde de pek çok yönüyle teşbihlere konu edilmiştir. Şâir, aşağıdaki beytinde Mevlânâ'yı sevgili olarak niteler. Mevlânâ'nın güzelliğine vurgu yaparak dudağının kenarındaki bene dikkat çeker ve tüm sözlerin bu bende tükendiğini söyler:

Nokta-i hâl-i lebinde tükenir cümle sühan

Edemem hüsnünü yârin sana bir bir ta'rîf (Gazel 2/321)

Bütün sözler dudağındaki bende tükenir. Yârin güzelliğini sana bir bir tarif edemem.

Molla'nın bu beytinde Mevlânâ'nın dudağı, renk ve şekil yönüyle şaraba ve kadehe benzetilmiştir. Şâir, yalnızca sâkinin değil herkesin o dudaklara tutkun olduğunu belirtir:

⁴² Pala, "Leb", 285.

‘Âlem şarâb-ı leblerinin mübtelâsıdır

Sâgar mı sâkiyâ yalnız mübtelâ sana (Gazel 4/219)

Ey sâki! Yalnızca kadeh mi sana tutkun? Âlem kırmızı dudaklarının tutkunudur.

2.1.6.4. Kirpik

Klâsik şiirde kirpikten bahsedilirken onun yaralayıcı ve öldürücü vasfına vurgu yapılır. Kirpikler, göz kapaklarında sıra sıra dizilidir. Keçecizâde İzzet Molla, Mevlânâ'nın ayrılık acısıyla ağlayıp inleyen gözlerindeki kirpikleri şekil itibariyle musiki aletine teşbih eder:

N'ola her mûyüm âh ü zâr edip a-ğlarsa hicrinle

Saf-ı müjgân-ı çeşmim bana mûsikârdır sensiz (Gazel 4/451)

Ayrılığınla her bir tüyüm ağlayıp inlese ne olur. Sensiz kirpiklerimin sırası bana mûsikârdır.

2.1.6.5. Zülf

Saç, bir güzellik unsuru olarak beyitlerde şekil, koku, renk gibi pek çok yönden ele alınır. Saç, şekil yönünden rişte, zincîr, resen, mâr...; renk yönünden leyl, Leylâ, gece, şâm...; koku yönünden anber, nâfe, misk, semen... gibi teşbih ve mecazlarla şiirlerde işlenir.⁴³ İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlânâ'nın saçlarını şekil yönünden sünbüle teşbih etmiştir:

Düşünce sâye-i zülfün zemîne sünbül olmuştur

O sünbül sonra hûbân-ı cihâna kâkül olmuştur (Gazel 1/267)

Saçlarının gölgesi zemine düşünce sünbül olmuştur. O sünbül sonra dünya güzellerine kâkül olmuştur.

2.1.7. Mevlânâ'nın Diğer Vasıfları

Mevlânâ, ahlâkî meziyetleri ve halka olan iyimser yaklaşımıyla insanlara faydalı olan büyük veliler, âlimler ve kâmil insanlar arasında yer alır. Bunun yanı sıra cömertliği, merhameti, himmeti, ilim-irfan sahibi oluşu ve sözlerinin kıymetiyle pek çok şâirin dikkatini çekmiş, şiirlerine konu olmuştur. İzzet Molla da bu şâirler arasında yerini alarak Bahâr-ı Efkâr divanında Mevlânâ'nın bu hususiyetlerine değinmiştir.

⁴³ Pala, “Saç”, 384.

2.1.7.1. Lütü, Cömertliği ve Merhameti

Mevlânâ, maddi olan hiçbir Şeye önem vermemiştir. Onun için bu âlemde kazanılan dünyaya ait Şeyler kıymetsizdir. Şâir, divanında pek çok yerde Mevlânâ'nın cömertliğine, lütfuna ve ihsanına vurgu yapar. Mevlânâ'nın bu meziyeti Molla'nın aşağıdaki beytinde sığınakla bütünleŐtirilerek verilmiştir:

Kerem anda 'inâyet anda ihsân anda lutf anda

Der-i Monlâyı var mı rub '-ı meskûnda penâh etmez (Gazel 10/292)

Kerem onda, gayret onda, ihsan onda, lütuf onda. Yeryüzünde Monlâ'nın kapısını sığınak etmeyen var mı?

Mevlânâ'nın merhametli oluşu da beyitlerde işlenmiştir. İzzet Molla, Mevlânâ'ya olan bağlılığı eski bir ahite dayandırır:

Hazret-i Monlâ-yı Rûm merhamet etmez mi hiç

Nisbetimiz bâbına 'ahd-i köhendir bizim (Gazel 7/362)

Hız. Mevlânâ, hiç merhamet etmez mi? Kapına olan bağlılığımız eski bir ahittir.

Şâir, Mevlânâ kapısında mutluluk gözyaşı döktüğünü söylerken kıskanç kimselerin Mevlânâ'nın lütfunu işitmesinden tedirginlik duyar:

Çağlatma eŐk-i girye-i Őâdiyi 'İzzetâ

Deryâ-yı lutf-ı Pîrini hussâd işitmesin (Gazel 5/380)

Ey İzzet! Mutluluk gözyaşlarını çağlatma. Kıskananlar Pîr'in lütuf deryasını işitmesin.

2.1.7.2. Himmeti

Himmet, istenilen Şey için Allah'a yönelme durumunu ifade eder. İzzet Molla, Mevlânâ'nın gölgesinde keder barınmadığını söylerken mahzun gönüllerin tesellisi olarak Mevlânâ'nın himmetini gösterir:

'İzzetâ sâye-i Monlâda keder mi çekilir

Himmeti tesliyetidir dil-i mahzunumuzun (Gazel 7/335)

Ey İzzet! Monlâ'nın gölgesinde keder çekilir mi? Himmeti, mahzun gönlümüzün tesellisidir.

Keçecizâde İzzet Molla, aşağıdaki beytinde şâirlik yönüne övgüde bulunur. Beyanının güzelliğinden ve üstünlüğünden bahseder. Şâirlik gücünün, Pîr olarak nitelediği Mevlânâ'nın himmetinden kaynaklandığını belirtir:

Şâ 'ir-i mu 'cize-gû etdi beni himmet-i Pîr

Koyamaz kimse sözün hüsn-i beyânım yerine (Gazel 5/409)

Pîr'in himmeti beni mucize gibi sözler söyleyen şâir etti. Kimse beyanımın güzelliği yerine sözünü söyleyemez.

2.1.7.3. Nazmı

Şâir, nazımda üstün olmanın koşulu olarak Mevlânâ'ya intisâbı işaret eder. Mevlevî dergâhları, kişiyi ruhî yönden eğitmesi ve olgunlaştırmasının yanı sıra kişinin eğilimine göre çeşitli alanlarda da yetişmesine olanak verirdi. Şiir, bu alanlardan biriydi. İzzet Molla, Mevlânâ'ya intisâb ettiği için kendisini nazım mülkünün padişahı olarak görür. Böylece Mevlânâ'nın şâirlik yönünü ve nazmını yüceltir:

'İzzetveş en gedâsı şeh-i mülk-i nazm olur

Her kim ederse Hazret-i Monlâya intisâb (Gazel 5/226)

Her kim Hz. Mevlânâ'ya intisâb ederse en yoksulu, İzzet gibi nazım mülkünün şâhı olur.

2.1.7.4. İlim ve İrfanı

İlk eğitimini babasından alan Mevlânâ, daha sonra şehir şehir dolaşarak devrin en tanınmış âlimlerinden dersler almış, kıymetli sûfîlerin sohbetlerine iştirak etmiştir. Mevlânâ, böylece kendini ilim hususunda donatmış ve sınırsız bilgiye sahip olmuştur. İlim ve irfandaki üstünlüğüyle meleklerle teşbih edilen Mevlânâ, atalarının izinden gitmektedir. İzzet Molla, bunu bir miras olarak niteler. Enbiya sırrına vakıf olması hasebiyle Mevlânâ'yı âlimlerin mazharı olduğunu görür:

'İlm ü 'irfân ile magbût-ı melâ'ikdir ol

Lutf u ihsân ile meşhûr-ı memâlikdir ol

Ceddinin şâh-reh-i şer 'ine mâlikdir ol

Enbiyâ sırrına mîrâs ile mâlikdir ol

Mazhar-ı e'l- 'ulemâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 9/445)

Hz. Mevlânâ, ilim ve irfanı ile imrenilen melektir. Lütuf ve ihsanı ile tanınmış bir köledir. Atalarının şeriat yoluna hâkimdir. Miras ile enbiya sırrına sahiptir.

Âlimlerin mazharı Hz. Mevlânâ'dır.

Molla, Mevlânâ Dergâhı'nı irfan kumaşının satıldığı yer olarak görür. Kim buraya en kıymetli hazinesi olan canını esir ederse o, irfan kumaşını ucuza almış olur. Şâir bu benzetmeyle dergâhların ilim irfan yuvası olduğunu vurgular ve bu ilmi Mevlânâ'nın dağıttığını imâ eder:

Ucuz almış olur kâlâ-yı 'irfânı mahallinden

Edenler dergeh-i Monlâda 'İzzet nakd-i cân îsâr (Gazel 11/280)

İzzet, canını Mevlânâ Dergâhı'nda esir edenler irfan kumaşını yerinden ucuza almış olur.

2.1.7.5. Gayreti

Mevlânâ, tüm güzel meziyetlerinin yanında gayretli oluşuyla da bilinir. Takdîr-i İlahî'nin gayrete âşık olduğu düşüncesi, tasavvuf ehli tarafından kabul görmüş bir inançtır. Mevlânâ da bu düşünceye dayanarak hayatı boyunca bir şeyler yapabilmek için gayret içinde olmuştur. Mevlevîliğin bu denli insanlara sempatik gelmesinde şüphesiz Mevlânâ faktörü ve onun gayretle düzene soktuğu tarikat usulü önemlidir. İzzet Molla, kederli insanların sıkıntısını Mevlânâ'nın gayretinin hafifleteceğine inanmaktadır:

Gam başıma aşmışdır yâ Hazret-i Mevlânâ

Gayret sana düşmüştür yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 1/469)

Yâ Hz. Mevlânâ! Keder, başımı aşmıştır. Gayret sana düşmüştür.

2.1.8. Keçecizâde İzzet Molla'nın Mevlânâ'ya Duyduğu Muhabbet

Mevlevîliğe mensubiyetiyle bilinen Keçecizâde İzzet Molla, şiirlerinde Mevlânâ'ya duyduğu muhabbet ve hayranlığı dile getirmiştir. Pek çok beytinde Mevlânâ'nın ilmine, kuşatıcılığına, ümitvâr oluşuna, cömert ve merhametli oluşuna vurgu yapar. Divanını, Mevlânâ'nın gölgesinde tertip ettiğini söyleyen şâir, eserini Mevlânâ'ya duyduğu muhabbet üzerine kurguladığını açıkça dile getirmiş olur:

Sâye-i Monlâda tertîb eyledim cevherlerin

'İzzetin gencîne-i dîvânı oldu müntehab (Gazel 5/224)

Monlâ'nın gölgesinde cevherlerini düzenledim. İzzet'in divan hazinesi tamamlandı.

Mevlânâ'nın şiirlerinden, öğütlerinden kederli ve üzüntülü bir ruh halinin onda barınmadığı anlaşılır. O, her şeyin Hakk'tan kaynaklandığını bilir ve kâinatın aşk üzerine kurulduğuna inanır. İzzet Molla da tek derdinin aşk olduğunu, ondan başka kederleri Mevlânâ'nın gölgesinde terk ettiğini belirterek Mevlânâ'ya duyduğu bağlılığı ifade eder:

İbtîlâ-yı 'aşkdan yok mâ-'adâ ekdârımız

Sâye-i Monlâda merdûd-ı tarîkimdir belâ (Gazel 6/218)

Aşk tiryakiliğinden başka kederimiz yok. Keder, Monlâ'nın gölgesinde terk ettiğim yoldur.

Benzer bir söylem Molla'nın aşağıdaki beytinde de görülür. Klâsik şiirdeki âşık tasvirinden yola çıkılarak âşk sarhoşluğu ele alınır. Şarap, âşıkların derdine iyi gelen bir iksir olarak görülse de âşıkları asıl sarhoş eden Hz. Mevlânâ'nın aşkıdır. Bu aşkı tadan bir daha şarabı eline almaz:

'Aşk-ı Mevlânâ ile ser-mest olan almaz ele

'Âşıkâ derlerse de iksîr-i a 'zamdır şarâb (Gazel 6/362)

Âşığa şarap etkili bir iksirdir deseler de Mevlânâ aşkıyla sarhoş olan (şarabı) eline almaz.

İzzet Molla, Mevlânâ'ya duyduğu derin muhabbeti ve saygıyı ifade ederken kendini Mevlânâ'nın kulu, kölesi olarak niteler. Mevlânâ'yı lütfu, keremi ve feyziyle bazen bir hükümdara, bazen bir güneşe, bazen de paşaya, âmire benzetir. Âlemde eşi benzeri bulunmayan lütuf ve kerem sahibi Mevlânâ, feyzini şâirden esirgemez:

'İzzet gulâm-ı dergeh-i Monlâ Celâlsin

Etmez dirîğ feyzini Şems-i Hüdâ sana (Gazel 11/219)

İzzet, Mevlânâ Dergâhı'nın kölesisin. Hakk'ın güneşi feyzini senden esirgemez.

‘İzzet kul oldu öyle Hudâvendigâra kim

Gelmez nazîri ‘âleme lutf u keremde hiç (Gazel 6/238)

İzzet öyle bir hükümdara kul oldu ki âleme lütuf ve keremde benzeri hiç gelmez.

‘Âşıkların gavgâsısın bürhânı hem da’vâsısın

Bu ‘İzzetin Monlâsısın Hünkâr ü Mevlânâsısın

Hem mîr ü hem pâşâsısın şâh-ı ‘atâ-fermâsısın

Sen Gâlibin Mevlâsısın ser-mâye-i ihyâsısın

Lutf u kerem deryâsısın yâ Hazret-i Monlâ-yı Rûm (Musammat 7/446)

Ya Hz. Mevlânâ! Sen âşıkların hem davasının hem kavgasının tanığıydın. Bu İzzet’in Monlâ’sıydın, Hünkâr’ıydın, Mevlânâ’sıydın. Hem âmirisin hem paşasıydın, emredenlerin şâhıydın. Sen Gâlib’in Mevlâ’sıydın, lütuf sermayesiydin. Lütuf ve kerem deryasıydın.

İzzet Molla, Mevlânâ’ya sunacağı en kıymetli hazinenin oğulları olduğunu düşünmüştür. Bunun için yalnızca kendisini değil bu dünyada isteklerine kavuşmaları için üç oğlunu da Mevlânâ’ya kul etmiştir:

Üçünü Hazret-i Monlâya kul etdim birden

Ber-Murâd ola Fu’âdım ile ‘âlemde Reşâd (Gazel 11/249)

Üçünü birden Hz. Monlâ’ya kul ettim ki Murat, Reşat ve Fuat âlemde muratlarına ersin.

Mevlânâ, yaşam felsefesiyle ve yaptığı işlerle yalnızca halkın değil devlet erkânının da dikkati çekmiş, sevgilerine mazhar olmuştur. Başta II. Mahmud olmak üzere pek çok padişah Mevlânâ’ya ve Mevlevîliğe bağlılık hissetmişlerdir. İzzet Molla da mübalağa yoluyla evliyaların dahi iftihar ettiği Mevlânâ’nın, Sultan Mahmud tarafından övülmesini çok görmez:

O pîrin hıdmetiyle evliyâlar iftihâr eyler

N’ola fahr eylese ol kutb-ı dîn ü devlet ü dünyâ (Tarih 8/116)

O pîrin işleriyle evliyalar iftihar eder. O dünya, devlet ve dinin kutbu övünse ne olur?

İsyân etmek, tasavvufta hoş karşılanmayan bir durumdur. Şâir, Mevlânâ'ya imânı olduğu halde isyana bulaştığı için pişmanlık duyar ve af diler. İzzet Molla, bu beytinde Mevlânâ'ya olan saygısını ve hürmetini dile getirmiştir. Ayrıca beyitte Mevlânâ'nın affedici ve bağışlayıcı yönüne de atıf vardır:

Müstağrak-ı 'isyânım 'afv et ki peşîmânım

Vardır sana îmânım yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 3/469)

Yâ Hz. Mevlânâ! Sana imânım vardır. İsyana battım. Affet, pişmanım!

2.1.9. Eserleri

Mevlânâ, akli ve bilgiyi önemseyen bir düşünürdür. Ancak insanı olgunlaştıran, ruhundaki kötülükleri temizleyen ve insanı yücelten asıl değer akıl değil; aşk ve muhabbet olduğunu savunur. Bunun için eserlerinin özünde aşk teması görülür.

Mevlânâ ikisi manzum, üçü mensur olmak üzere beş eser sahibidir. Eserleri, devrin edebî dili olan Farsça ile yazılmıştır. Eserlerinin Türkçe çevirileri ve şerhleri yapılmış; birçoğu doğu ve batı dillerinde yayınlanmıştır.⁴⁴ Eserlerinin isimleri ise şöyledir: *Mesnevî, Divan-ı Kebîr, Mektubat, Mecâlis-i Seb'a, Fihî Ma-fih.*

2.1.9.1. Mesnevî

Mesnevî, mesnevi nazım şekliyle yazıldığı için bu adı almıştır. Altı cilt olan eser 26.660 beyitten oluşur. Birçok dünya diline çevirilmiş ve pek çok kez şerh edilmiştir. Doğu-İslâm edebiyatında eşsiz bir eser olarak kabul edilen *Mesnevî*, okuyuculara devrin özelliklerini ve Doğu kültürünü şiir halinde sunar.⁴⁵ *Mesnevî*, çok yönlü ve zengin bir eser olmasının yanında içeriğinde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, tıp gibi ilimlere ait konular ile örf ve âdetlere dair bilgi ve hikâyeler yer almaktadır.⁴⁶

2.1.9.2. Dîvân-ı Kebîr

Mevlânâ'nın ikinci önemli eseri *Divan-ı Kebîr*'dir. İçerisindeki gazel ve rubailer açısından kıymetli bir eserdir. Mevlânâ, eserindeki beyitleri coşku ve semâ' sırasında söylemiş; hissettiği neşe, sevinç, acı gibi duyguları beyitlerine yansıtmıştır. Şems'in gidişi, dönmesi ve döndükten sonra öldürülmesi gibi hadiseler kendisini yıpratmış;

⁴⁴ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 34-35.

⁴⁵ Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâeddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 267.

⁴⁶ Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*, 36.

duygularını rubai ve gazellerine yansıtmıştır. Eser, 2073 gazel, 1791 rubai ve 21 bin 366 beyitten oluşur. Mevlânâ, gazel ve rubailerinde mahlas olarak Şemseddin-i Tebrizî'nin adını kullanmıştır.⁴⁷

2.1.9.3. Mektûbât

Mektûbât isimli eseri, Mevlânâ'nın çeşitli sebeplerle yazdırdığı 147 mektuptan oluşur. Devrin sosyal ve ekonomik hayatı, devlet yönetimi gibi konuların mektuplarda yer almasıyla eser, belgesel bir nitelik de kazanmıştır. *Mektûbât* ilk defa Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1937'de Türkçeye çevrilerek basılmıştır.⁴⁸

2.1.9.4. Mecâlis-i Seb'a

Mecâlis-i Seb'a, Mevlânâ'nın vaaz ve sohbetlerinde yaptığı konuşmalardan meydana gelmiştir. Bu konuşmalarda konuyla ilgili âyet ve hadisler açıklanmış, bunun yanında Senâî (ö. 525/1131[?]), Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) gibi şairlerin şiirlerine, *Mesnevî*'de anlatılan bazı hikâyelere ve *Dîvân-ı Kebîr*'den şiirlere de yer verilmiştir. Eser, Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki 788 (1386) tarihli nüshası esas alınarak Feridun Nafiz Uzluk tarafından iki defa neşredilmiştir. Eser, Tevfik Sübhânî tarafından da Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 753 (1352) tarihli en eski nüshası esas alınarak neşredilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı da Konya nüshasını esas alarak eseri Türkçe'ye çevirmiştir.⁴⁹

2.1.9.5. Fîhi Ma Fîh

Birkaç bölümü Arapça diğerleri Farsça olan *Fîhi Ma-fîh* ise, Mevlânâ'nın sözlerinin not edilmesiyle oluşan eseridir. Eserin birçok yerinde Muînüddin Süleyman Pervâne'ye (ö. 676/1277) hitaplar yapılmıştır. Kitapta Sultan-ül-Ülema'nın, Selâhaddin Zerkûbî'nin ve Şems-i Tebrizî'nin de adları geçmektedir. Bölümlerde toplantıda bahsedilen ahlâk, tarikat, tasavvuf, Kur'an âyetleri, Peygamberin sözlerini hakkında Mevlânâ'nın bildirdiği görüşler öğrenilir. Konuşma diliyle kaleme alınan eser, Ahmet Avni Konuk tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁰

⁴⁷ Feyzi Halıcı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri* (Konya: Doğu Ofset Matbaa, 1986), 122-123.

⁴⁸ Halıcı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri*, 125-126.

⁴⁹ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29: 447.

⁵⁰ Halıcı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri*, 126-127.

2.2. Mevlevîlik

2.2.1. Mevlevîliğin Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi

X. yüzyıldan itibaren Türklerin İslâmlaşmasıyla, toplumda var olan mistik düşünce, İslâmi kaideler ışığında yenilenerek, tasavvuf anlayışına dönüşmüştür. Bu anlayış, her dönemde toplumda izler bırakan temsilciler yetiştirmiştir. Bu temsilcilerin önderi sayılan Hoca Ahmed Yesevî (ö. 1166) ile tasavvuf anlayışı şekil almaya başlamış, devamında Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1217 [?]), Yûnus Emre (720/1320 [?]) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile toplumda yerleşmeye devam etmiştir.

Altı asırlık Osmanlı İmparatorluğu süresince Türk toplumunu, yönetim kademesindeki padişah ve devlet erkânını, gelenek-görenek, âdâb-erkân açısından pek çok tarikat etkilemiştir. Bu tarikatlardan biri olan Mevlevîlik, şüphesiz ilk sırada yer alır. Mevlânâ'ya mensup olanların tarikatı olarak bilinen Mevlevîlik, XIII. asırdan itibaren hem Konya şehrinde hem de toplum içerisinde âdeta bir denge unsuru olmuştur. Mevlevîlik sıradan kaideler temeline oturtulmuş bir tarikat olmaktan ziyâde, aşk yolunda yürüyenlerin birleştiği bir kültür hareketidir. Mevlânâ'nın hiçbir zaman bir tarikat kurma arzusu olmamıştır. Onun yolu, sohbetlerle beslenen, semâ', zikir, âyîn gibi ritüellerle bezenen bir aşk ve cezbe yoluydu. Ancak yine de tamamen bağımsız bir topluluk değildi; bir takım âdâb ve kurallara sahipti. Sultan Veled ve devamındaki çelebiler sayesinde belirli temeller üzerine inşa edilen tarikat, zamanla adını geniş coğrafyalara duyurmayı başarmıştır. Mevlevîliğin bu denli geniş coğrafyalara yayılmasında elbette devrin siyasi ve toplumsal vaziyeti de etkili olmuştur.

Anadolu, Mevlevîliğin baş gösterdiği XIII. yüzyılda daha önce hiç karşılaşmadığı kadar yoğun göçe maruz kalmıştır. Bu göçlerin başlıca iki sebebi vardı. İlki, Harzemşahlar ve Karahıtaylar arasındaki mücadele neticesinde Fergana'daki halkın Anadolu'ya gelmesi ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Harzemşahlara yenilmesi neticesinde Orta Asya kökenli kitlelerin Anadolu'ya göç etmesidir. Diğeri ve en önemlisi ise Moğol istilası neticesinde yıkılan Türk devletlerinden Harezmliler, Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türkmenlerinin bir koldan Hindistan'a, diğeri koldan da Anadolu'ya kitleler halinde gelmesidir.⁵¹ Moğol istilaları zamanla Anadolu'ya kadar uzanmış, şehirler hızla Moğol komutanlarının

⁵¹ Goncagül Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2007), 11.

saldırılarına maruz kalmıştı. Mevlânâ Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin Allah'ın iradesi neticesinde gerçekleştiğine ve itaat edilmesi gereken bir durum olduğuna inanmıştı. Bu sebeple Mevlânâ, Moğol valileriyle iyi ilişkiler içerisinde olmaya gayret göstermiştir. Halk ise Moğol hâkimiyetinden duyduğu derin üzüntüyü Mevlânâ'nın sevgi ve anlayışıyla hafifletmeye çalışmıştır.

Anadolu merkezli kurulan tarikatların en önemlilerinden olan Mevlevîlik, Mevlânâ adına kurulmuş olmasına rağmen, kuruluşu Mevlânâ'nın ölümünden sonra gerçekleşir. Mevlevîlik, ilk zamanlarda âdâb-erkân kuralları dâhilinde tekke düzeni kurulmuş klasik bir tarikat değildi. Çünkü Mevlânâ, kendisine bağlananlar için bir takım kurallar koymamıştı. Sultan Veled ise, babasının düşüncelerini sistemleştirerek Mevlevîliğe kendine has esasları, merasimleri olan bir tarikat hüviyeti kazandırmıştır. Sultan Veled, bu sebeple Mevlevîliğin esas kurucusu ve ikinci piri kabul edilmiştir. Anadolu'nun siyasal ve sosyal sıkıntılarla çalkalandığı bu dönemde yetiştirdiği halifeleri, Amasya, Kırşehir ve Erzincan gibi Anadolu şehirlerine göndererek zaviyeler kurdurmuş; böylece Mevlevîliği yaymaya başlamıştı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı ve Moğol saldırılarının şiddetlendiği bir dönemde kurulan Mevlevîlik, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucu kurulan beylikler arasındaki manevî önemi sayesinde yayılma olanağı bulmuştur. Zamanla Osmanlı topraklarına da dâhil olan Mevlevîlik, ilk olarak Edirne'de daha sonra başkent İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde kurulan mevlevîhaneler aracılığıyla asırlar boyu Osmanlı devlet ve toplum hayatında önemli bir konumda yer almıştır. Sultan Veled'in 11 Kasım 1312'de vefat etmesi üzerine makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi (ö. 719/1320) oturmuştur.⁵² Sultan Veled'in şeyhlik makamını oğluna bırakmış olması, Mevlevîlik tarihinin dönüm noktası olmuştur. Bu hadisenin ardından tarikat "çelebi" unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna ait şeyhler tarafından temsil edilmiş, Konya Dergâhı ve çelebilik makamı Mevlevî tarikatının idari merkezi halini almıştır.⁵³

Ulu Ârif Çelebi, Anadolu'daki birçok ile seyahatlerde bulunmuştur. Hatta Moğolların başkenti Sultaniye'ye iki defa gittiği rivayet edilir. Çelebi, coğrafi konumu itibariyle önemli olan Kütahya üzerinde durarak Germiyanogulları ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bununla birlikte Aydınoğlu Mehmed Bey (ö. 734/1334) ve oğlu Umur Bey (ö.

⁵² Serdar Ösen, *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 27-39.

⁵³ Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 468.

748/1348), Manisa'da Saruhan Beyliği'nden İshak Bey (ö. 848/1444) ile sıcak ilişkiler kurarak Mevlevîliğin Batı Anadolu'da yayılmasının önünü açmıştır.⁵⁴ Ziyaret edilen bu beylere ek olarak Menteşeoğlu Mesud Bey (ö. 719/1319'dan önce ?), Eşrefoğlu Mehmed Bey (ö. 1320), Denizli hâkimi İnanç Bey (ö. 737/1336), Kastamonu hâkimi Süleyman Paşa da (ö. 741/1341 [?]) zikredilebilir. Ulu Ârif Çelebi'nin bu gezileri sonrası beyler ve önde gelen beylik yöneticileri Mevlevî olmuşlardır. Ösen, tarihçi Paul Wittek'tan (ö. 1978) naklettiği bilgiye göre Ulu Ârif Çelebi'nin bu seyahatlerinin sebebi, Batı Anadolu'da Mevlevîliği yaymak olduğu kadar şöhret bulan bu beylikleri, Türkmen babalarının etkisinden uzaklaştırarak Mevlânâ sülalesine kazandırmaktı.⁵⁵ Ulu Ârif Çelebi, babasından devraldığı Mevlevîlik tarikatını, Konya merkez olmak üzere daha da sağlamlaştırarak yaymaya çalışmış; tarikatın kaidelerini gözden geçirerek semâ' ve zikir usullerini belirli bir kurala bağlamıştır.⁵⁶ Ulu Ârif Çelebi'den sonra şeyhlik, en büyük oğuldan başlayarak silsile halinde devam etmiştir. Mevlevîlik de bu şeyhler aracılığıyla yayılım ve gelişim sürecini sürdürmüştür.

Mevlevîliğin en büyük yayılma dönemi, XV. ve XVI. yüzyıllarda Ulu Ârif Çelebi meşrebini benimseyen, toplu seyahatleriyle tarikatı şehirli, kasabalı ve köylü halka tanıtan Dîvâne Mehmed Çelebi (ö. 951/1544'ten sonra) zamanıdır. XVII. yüzyıldan itibaren ise Mevlevîlik, âdeta bir devlet müessesesi haline gelir. Padişahlar ve vezirler bu müesseseye önem vermiş ve Mevlevîliğe yönelmiştir.⁵⁷ 915/1509 tarihinde çelebilik makamına oturan Hüsrev Çelebi (ö. 969/1561) bu vazifesini Yavuz Sultan Selim (ö.926/1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) dönemlerinde de sürdürmüş ve Mevlevîlik onun devrinde büyük bir gelişme göstermiştir. Hüsrev Çelebi'nin vefatıyla yerini alan Ferruh Çelebi (ö. 1010/1601) döneminde artan vakıf gelirleri nedeniyle çelebiler arasında ihtilaf çıkmıştır. Ferruh Çelebi'nin merkezî hükümet tarafından azledilmesiyle tarikat bir sarsıntı geçirmiş ve çelebilik makamı on sekiz yıl boş kalmıştır. Bu boşluk Ferruh Çelebi'nin oğlu I. Bostan Çelebi'nin (ö. 1040/1630)

⁵⁴ İsmet Kayaoğlu, *Mevânâ ve Mevlevîlik* (Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayın No: 38, 2002), 96-97-98.

⁵⁵ Ösen, *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, 39-40.

⁵⁶ Önder, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 177.

⁵⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2. Baskı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2018), 229-231.

makama geçmesiyle son bulmuştur ve I. Ahmed'in (1026/1617) yardımlarıyla Bostan Çelebi zamanında Mevlevîlik süratle toparlanmıştır.⁵⁸

Osmanlı sultanları arasında Mevlevîliğe ilk destek veren padişah, Edirne'de büyük bir Mevlevî dergâhı açan Sultan II. Murad'dır (ö. 855/1451). Mevlevîlerin Osmanlı sultanlarıyla olan ilişkileri Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512) devrinden itibaren artarak devam etmiştir. Başta III. Selim (ö. 1223/1808), II. Mahmud ve Abdülmecid (ö. 1861) olmak üzere pek çok Osmanlı padişahı Mevlevîliğe ya intisap etmiş ya da tarikata yakınlık hissederek mevlevîhanelerin bakım onarım işlerinin görülmesi, eksiklerinin karşılanması ve yeni mevlevîhanelerin inşası yoluyla yardımlarda bulunmuşlardır. Mevlevîlik, özellikle III. Selim devrinden itibaren devlet idarecileri nazarında etkin hale gelmiştir. II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bektaşîlik faaliyetleri yasaklanmış, ancak Mevlevîlik ile beraber diğer tarikatların faaliyetleri devam etmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışında tarafsız olup biraz da yönetimden yana tavır takınan Mevlevîliğin bu tutumu, devlet ile kurulan yakınlığın artmasına da vesile olmuştur.

Mevlevîlik, imparatorluğun başkenti İstanbul'da kurulan Galata Mevlevîhanesi ile başladığı kurumsallaşma sürecine daha sonra açılan Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş Mevlevîhaneleri ile devam etmiş, şehrin sosyal ve kültürel hayatına yön veren temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Ancak Osmanlı tarikat kültüründe mühim bir yere sahip olan Mevlevîlik, İstanbul'da diğer tarikatlara nispeten daha az sayıda tekke açmıştır. Bunun başlıca nedeni, Mevlevîliğin tasavvuf kültürünün klasik boyutunu temsil etmesi ve düşünce, edebiyat, mûsiki açısından seçkin bir kesime hitap etmesidir.⁵⁹ Mevlevîlik, bu yönüyle birçok imtiyaz kazanmıştır. Vakıf sayısının artması, dergâh müştemilatının çoğalması, harap olanların onarılması, yıkılıp yanan dergâhların yeniden inşa edilmesi bu imtiyazlar arasında sıralanabilir.⁶⁰

Mevlevîlik, böylece imparatorluğun genişlediği her yere ulaşma olanağı bulmuştur. Köylere kadar yayılan mevlevîhaneler aracılığıyla Osmanlı'nın ilim ve sanat alanında gelişimi desteklenmiştir. Mevlevîlik din, mûsiki, tasavvuf, edebiyat gibi hayatın birçok alanına dokunmuş bir tarikattır. Gerek edebiyatın, mûsikinin gerekse kuyumculuk,

⁵⁸ Tanrıkorur, "Mevleviyye", 29: 469.

⁵⁹ Tanrıkorur, "Mevleviyye", 29: 470.

⁶⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 239.

hattatlık, nakkaşlık gibi çeşitli zanaatların gelişmesinde Mevlevî dergâhları önemli rol oynamıştır. Neşâfî (ö. 1085/1674), Şeyh Galib, Esrar Dede (ö. 1211/1797), Keçecizâde İzzet Molla, Fasîh Ahmed Dede (ö. 1111/1699) gibi şâirler arasında da Mevlevî olanların yahut Mevlevîliğe hayran olanların sayısı oldukça fazladır.

Mevlevîlik, her kesimden taraftar bulmakla beraber daha ziyade kent merkezli bir tarikat olarak bilinir.

Entelektüel seviyesinin yüksek olması, Mevlânâ'nın eserlerini Farsça yazması ve Divan'ı başta olmak üzere eserlerinin derin tasavvufî bilgiler içermesi yönüyle tarikat, seçkin bir zümreye hitap etmiştir. Dolayısıyla Mevlevî dervişleri de kent dışında değil merkezde kurulan tekkelerde eğitim görmüşlerdir.⁶¹

Selçukluların son devirlerinden süzülerek Osmanlı Devleti'nde gelişimini sağlayan Mevlevîlik bu geçişi sırasında Selçuklu medeniyetinden ve kültüründen de çeşitli izler getirmiştir. Bu izler, kılık kıyafetten sanat, edebiyat, âdet ve an'anelere kadar birçok alanda kendini göstermekteydi. Mevlânâ'nın dili Farsça olmakla birlikte bu dil, evvelden Selçuklu sarayında yerleşmiş olan Türk sentaksına uygun olan değişik bir Farsça idi. Mevlevî kıyafetleri de çoğunlukla Selçuklu kıyafetlerine benzer bir görünümdeydi. *Mesnevî* ise, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca en makbul eser olarak okutulmuş ve öğretilmiştir.⁶²

Mevlevîlikte iki farklı tasavvuf anlayışı hâkimdir. Bunların ilki zühd yolu, diğeri ise aşk ve cezbe yoludur. Zühd yolunda yürüyen tasavvuf erbâbı, Allah'ın tüm emir ve yasaklarına riayet ederek farz ibadetlerin yanında nafil ibadetleri de yerine getirmeye gayret gösterirlerdi. Mümkün olduğu kadar dünyevi nimetleri azaltarak çile uygulamasına giderler ve nefsi terbiye etmeye çalışırlardı. Mevlevîlikte bu anlayışı Sultan Veled temsil etmekteydi. Aşk ve cezbe yoluna yönelenler ise aklın ve bilginin rehberliğinden çok duygu halini önemsemişlerdir. Aşk, müzik ve semâ' gibi unsurlarla destekleyerek cezbeyle ortaya çıkarmaya gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla müzik ile bestelenmiş zikirleri tercih ederek müziğin ve semâ'nın tesiriyle ilahî aşka ulaşmaya çalışmışlardır. Fakat bu cezbe, ibadetleri ve ilmi terk ettiren bir hal değildir. Aksine

⁶¹ Kayaoğlu, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 90.

⁶² Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 93-94.

kişiyi irfana ve keşfe sürükleyen bir cezbedir. Bu yolun önderi ise Ulu Ârif Çelebi'dir.⁶³ Mevlânâ ise, babası ve onun halifesi Seyyid Burhâneddîn Tirmizî aracılığıyla melamet neşesine bağlıdır. Ancak ilerleyen vakitlerde, hayatında büyük bir devrim yaşatan Şems vasıtasıyla bu yolun en coşkun temsilcisi olmuştur.⁶⁴

1925 yılında tekkelerin kapatılmasıyla Konya makam çelebisi Abdülhalim Çelebi'nin (ö. 1344/1925) oğlu Mehmed Bâkır Çelebi (ö. 1363/1944), tarikatın merkezini Halep'e taşımış, Türkiye dışındaki tüm mevlevîhaneleri bu merkeze bağlamıştır. 1944 yılında Suriye hükümetinin almış olduğu bir kararla çelebilik makamıyla beraber Mevlevîlik de kurum olarak tarihe karışmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen Hacı Bektâş-ı Velî ve Mevlânâ türbeleri 1926'da müze olarak ziyarete açılmış, Mevlânâ'yı anma törenleri ise 1946 ve 1954 yıllarında Konya'da semâ' gösterileriyle başlamıştır.⁶⁵

2.2.2. Mevlevîlikte Genel Hatlarıyla Âdâb-Erkân

Tasavvufta âdâb-erkân hem tasavvuf dünyasının kendine özgü bakış açısını hem de tarikatların halkın inanç disiplinine ulaşma noktasındaki kimliklerini ayırt etmede yardımcı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mevlevîliğe de bu açıdan bakıldığında kat'î kaidelerin bulunduğu âdâb ve erkân özelliklerini görmek mümkündür.

Öncelikle Mevlevîliğin ritmik tezahürü olan semâ'dan bahsederek başlamak yerinde olacaktır. Semâ', birçok tarikatte var olan devir geleneğinin Mevlevîliğe özgü şeklidir ve "mukâbele-i şerif" olarak da isimlendirilir.

Mevlevî tarikatında semâ', müzik ve ritm eşiliğinde, sağdan sola doğru, kalbin etrafında çark atıp dönülerek yapılan bir nev'i ibâdeti.⁶⁶ Mevlevîlikte semâ'ya, nafîle ibadet nazarıyla bakılır, bu sebeple abdestsiz semâ'ya çıkılmaz. Mukâbele ise namaz vakitlerinden önce dervişlerin çeşitli esaslara göre söz ve hareketlerle post önünde birbirlerine karşı niyaz etmesidir. Semâ-hânedede icra edilen semâ' âyînlerinin, Şems-i Tebrîzî'nin teşvikiyle başladığı bildirilir. Selçuk Eraydın'ın (ö. 1995) aktardığı rivayete göre Şems, Mevlânâ'ya semâ' hususunda şöyle demiştir: "Semâ' buyurunuz. Talep ve arzu ettiğiniz şeyi semâ' da bulursunuz. Semâ'nın halka haram olması hevâ-yı nefsiyle

⁶³ Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2001), 32.

⁶⁴ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 178.

⁶⁵ Tanrıkorur, "Mevlevîyye", 29: 471.

⁶⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 78.

meşguliyetindedir.” Bu konuşmanın ardından Mevlânâ'nın semâ'ya başladığı ve ömrü boyunca da semâ' yaptığı bilinir.⁶⁷ Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1982), mukâbeleden bahseden ilk risalenin 1545'ten sonra vefat eden Dîvâne Mehmet Çelebi'ye ait olduğunu; âyîn ve erkânın da Pîr Âdil Çelebi (ö. 865/1460) devrinde son şeklini aldığını bildirir.⁶⁸

Mevlevîlerin, günlük yaşamlarını sürdürürken de benimsedikleri kaideler vardı. Tekkelerde yahut meydanda yüksek sesli konuşulmaması, kişileri isimleriyle çağırılmaları, kâinattaki her varlığın bir ruh taşıdığına inanarak canlı cansız her varlığa saygı duymaları, daima temiz ve özenli giyinmeleri bu kaidelerden yalnızca birkaçıdır.

Mevlevîler, eğitim ve nezaket kurallarına riayet eder; konuşmalarında, yiyip içmelerinde, oturup kalkmalarında ölçülü davranmaya önem verirlerdi. İyiliği, doğruluğu ve güzelliği ön planda tutarak sabırlı, hoşgörülü, sevecen ve güler yüzlü olmayı kendilerine düstur edinmişlerdi. Bir Mevlevî karşısındakine, saygısızlık olarak kabul edildiği için, *sen* demez; onun yerine *nazarım* sözcüğünü kullanırlardı. Yine *ben* yerine *fakir*, *hayır* yahut *yok* yerine de *Hak vere Hak getire* tabirleri kullanılırdı. Mevlevîler, başka bir Mevlevînin hüccesine, üç defa kapıyı çalmadan ve içeriden *Hû* veya *Eyvallah* sesini işitmeden girmezlerdi. Ses gelmediği takdirde sessizce kapıdan ayrılırlardı. Bu davranış Mevlevî hoşgörüsünün bir gereği idi. İçeri girileceği vakit de *Destur* diyip *Baş keserek* içeridekiler selamlanırdı. Mevlevîlikte, topluluk içerisinde başı açık ve cübbesiz oturulmazlardı. Ayrıca bağdaş kurup oturmak saygısızlık olarak görülürdü. Oturma ya diz çökme şeklinde yahut da bir dizi alta alıp öbürünü dikme şeklinde olurdu. Tarikatın geleneklerine ve esaslarına uymayan Mevlevî dervişi, başından sikkesi alınarak ve sırtından hırkası çıkartılarak Kazancı Dede tarafından cezalandırılırdı. Tarikata karşı işlenen suçlardan dolayı verilen cezalar, seyahat etmek yahut serpa etmek olarak ikiye ayrılırdı. Seyahat etmek, dervişin ikamet ettiği tekkeden başka tekkeye gönderilmesi ve çilesine gittiği tekkede yeniden başlamasıydı. Serpa edilmek ise geçici veya sürekli olarak Mevlevîlikten çıkartılmaktı. Mevlevîler kimseden

⁶⁷ Bk. Selçuk Eraydın, *Bazı Özellik ve İstilahlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 208-209.

⁶⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 351-352.

sadaka yahut zekât kabul etmezler, fakat tanıdıklarından *niyaz* adı altında para ve hediyeleri kabul ederlerdi.⁶⁹

⁶⁹ Nevzad Odyakmaz, *Bektâşilik-Mevlevîlik-Masonluk*, 3. Baskı (İstanbul: Mephisto Yayıncılık, 2005), 78-79-80.

III. BÖLÜM : BAHÂR-I EFKÂR DİVANINDA MEVLEVÎLİK UNSURLARI

3.1. Âdetleri İçeren Terimler

3.1.1. Edeb-Erkân

Edeb kavramı baştan beri dinî ve ahlâkî esasları, gelenek ve görenekleri, muaşeret kurallarını muhtevasında barındırdığı gibi bunların yanında aydın bir kimse olabilmek için gerekli ilmi ve kültürü de ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Bu terimin sıkı bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, övülmeye değer davranışlar, toplum düzenini sağlayan ve insanların birbirlerine karşı sergiledikleri “âdâb-ı muaşeret” denilen ahlakî davranış şekli ve bu hususta gerekli olan pratik bilgiler olarak da kabul görmüştür. Bu anlayış tasavvufî yaşam biçiminde de benimsenmiş ve sûfiler birçok davranışı edeb kuralları çerçevesinde düzenlemişlerdir. Tarikatların vücut bulmasıyla edebe uygun icra edilen bu davranışlar “âdâb ve erkân”, âdâb ve usul” gibi isimlerle şekillenmiştir. Üstelik her tarikat kendine has âdâb ve usuller belirlemiştir.

Edeb, sözcük manası olarak “iyi terbiye, naziklik, usululuk, zariflik”⁷⁰ anlamlarına gelmektedir. İyi şeylere eğilim manasına da gelen edeb sözcüğü, tasavvufta dinsel eğitimi niteler. Bunun için İslâm düşünürleri, “dinin üçte ikisi edeptir” demişlerdir.⁷¹ Tasavvufun genel esasları çerçevesinde edeb, zahirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Zahirî edeb, beden ve şeriatle; bâtinî edeb ise Hak ve gönül ile ilişkilendirilir. Her ikisi de insan için önemli olmakla birlikte esas olan bâtinî edeptir. Çünkü kalpte olan edeb, mutlaka bedene de yansır.⁷²

Mevlevîlikte de edeb tezahürü diğer tarikatlardan farklı değildir. Yapılması, uyulması gereken ahlaki kurallar bütünü ifade eder. Edeb, yemede, içmede, oturmada, kalkmada, yatmada, konuşmada, yürümede, ibadette ve daha pek çok detayda vardır. Günlük hayatta kullandıkları eşyalara saygı duymaları, yürürken yere kuvvetli basmamaları, kâinattaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanarak hareket etmeleri, gece yatarken ve gündüz kalkarken yastığın öpülmesi, bağırarak konuşulmaması, kahkahayla

⁷⁰ Ferit Devellioğlu, “Edeb”, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, nşr. Aydın Sami Güneyçal, 25. Baskı (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008), 203.

⁷¹ Orhan Hançerlioğlu, “Edeb”, *İslâm İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), 77.

⁷² Rıfat Okudan, “Bir Hadîsin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2002): 90.

gölünmemesi gibi pek çok kaideler Mevlevîlerin edeb anlayışından ileri gelmektedir. Bunlar, Mevlevî softalarınca şeriat hükümlerine eklenmiş ve âdetâ farz mahiyetine gelmişti. Bütün bu edeblerde mihrak, her varlığın canı oluşu ve insanın mukaddes bir varlık bulunuşuydu.⁷³ Nilgün Açık da benzer düşüncelerle Mevlevîlikte ferdin ruhsal eğitimi için edebın esas olduğunu savunur. Mevlevîliğe girmek isteyen kimsenin öncelikle tavır ve hareketleri gözlemlenir ve istekli bulunduğu da anlaşıldıktan sonra tarikata kabul olunurdu. Bir Mevlevî dervişı, her durumda edepten ayrılmamaya gayret ederdi.⁷⁴

İnsanı içsel olgunluğa erıştirmeyi amaçlayan Mevlevîlik, mânevî eğitim yolunda birçok disiplini bir arada öğreten kurumlardandır. Mevlevîler inançlarını, günlük faaliyetlerini, alışkanlıklarını “edeb ve erkân” üzerine temellendirmişlerdir. Kibar, zarif, başkalarının duygularını incitmemeye özen gösteren, konuşmalarında, davranışlarında aşırıya kaçmayan, doğruluktan şaşmayan Mevlevîlerin yaşamları, bu gibi esaslar üzerine kurulmuştur. Zira kâinatın özünde edeb gizlidir.

Mesnevî şârihlerinden Yûsuf-ı Mevlevî: “İslâm makamında ehl-i dinin edebi; nefsi riyazetle terbiye etmek, azaları Allah Teâlâ'nın yasaklarından sakındırmak; şehvânî kuvveti, güç ve ihtiyaç nisbetinde helalde kullanmaktır.”⁷⁵ der.

Tasavvuf ehline göre her vaktin, her durumun, her makamın bir edebi vardır. Bu esasları gözetenler hedefe yani Allah'a ulaşanlardır. Edeb dairesi içinde Allah'a yakınlık hedeflerin en yücesidir. Edebe riayet etmeyen hiç kimse Allah'a vuslat yolunda ilerleyemez. İzzet Molla aşağıdaki beytinde Allah'ın gönüllerde tecelli ettiğini ve ona giden yolun da edepten geçtiğini vurgular:

Ey hâce bî-edeb sakınıp alma yek nefes

Her bir zamîre merci 'i kurb-ı Hudâ gözet (Gazel 2/368)

Ey hoca! Sakın edepsiz tek nefes alma! Her bir gönüle merci olarak Allah'a yakınlığı gözet!

Edeb üzerine inşa edilen yaşamların ihsanı, özünde Allah'ın lütfuyla bezenmiştir.

⁷³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 208.

⁷⁴ Bk. Nilgün Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002), 13.

⁷⁵ Okudan, “Bir Hadîsin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam”, 92.

Bu konuda Mevlânâ şöyle buyurur: “Allah’tan bizi edebe muvaffak etmesini isteyelim ki edepsiz, Hakk’ın lütfundan mahrum kalmıştır.(1/0078)”⁷⁶ Edeb, güzel ahlâk melekelerini kazanmak için bir hazinedir. Bu hazineden hissedar olmak kulların arzusu, mahrum olmak ise insanı öldüren zehirdir. Şair aşağıdaki beytinde bu anlayışa dikkat çekmiştir:

Olmadım genc-i edebden hisse-yâb

Zehr-h`âr-ı mâr-ı küstâhî benim (Gazel 5/550)

Edeb hazinesinden hissedar olamadım. Küstahlık yılanının zehrini yiyen edepsiz benim.

Tasavvuf yolunda yürüyen yolcu, her an, kendine kendinden yakın olan Rabbinin huzurunda bulunduğunu hatırlayacak, bütün hareketlerini, sözlerini edebe uygun olarak yapacak, söyleyecektir. Bunun için kişi kalbini, aklını yasaklardan arındırmalı; ruhunu yaralayan haset, kin gibi zararlı duygulardan uzak durmalı; bu hususta muvaffak olmayı Allah’tan niyaz etmelidir. Aşağıdaki beyitte de mum fitili bu yönüyle insana istiare edilmiştir:

Yanar da sonra eder pâ-y-ı şem ‘e arz-ı niyâz

Hased kim olmuş edebde yegâne pervâne (Gazel 5/596)

Yanar da sonra mumun ayağıyla yüz sürer. Pervane edepte tek olmuş kıskandım.

Allah yolunda yürüyen sûfilerin, dervişlerin, âlimlerin hasılı tüm insanların özüne yerleştirmesi gereken temel kurallardan biri de sözlerimize dikkat edip söyleneni anlama gayretidir. Zira tasavvufta az konuşup çok dinlemek de edeb sınırıyla çizilmiş kurallar arasında yer alır:

Dâ’imâ bir söyleyip iki sükût et kıl edeb

Bir zebân verdi sana Nutk-âferînin iki leb (Gazel 1/364)

Allah sana bir dil iki dudak vermiş. Daima bir söyleyip iki defa sus. Edepli ol!

Erkân ise Arapça esaslar, destekler, direkler, sütunlar manalarını taşımaktadır. Mânevî eğitim gören sâlikin, her yerde ve daima kendisini görüp duyan, her hareketini bilen Allah’ı düşünerek ve buna bağlı olarak hal, tavır ve konuşmalarına dikkat ederek, edeb

⁷⁶ İsmâil Rusuhi Ankaravî, Nisâbü’l-Mevlevî (*tasavvufî konulara göre Mesnevi’den Seçmeler*), trc. Tahirü’l-Mevlevî (Konya: Tekin Yayınları, 2005), 191-192.

üzere bulunmasıdır.⁷⁷ Tarikat erkânına riayet hususunda hatalı davrananlar için de “Edeb, erkân bilmez” ifadesi kullanılır.⁷⁸ Tarikat yolunda yürüyen her sûfiden bu esasları bilmesi ve ona göre hareket etmesi kendisinden beklenir.

Bu ifadeyi halk arasında “Yol yordam bilmez” şekliyle de çokça işitiriz. Bu açıklamalar ışığında en sade şekilde erkân, bir işte izlenecek yöntemdir, diyebiliriz. Mevlevîlikte icra edilen âyîn, semâ‘, mukâbele, zikir, evrâd ve benzeri tüm niyazlarda izlenmesi gereken yöntemler, uyulması gereken esaslar vardır.

Karşılaşmak anlamına gelen mukâbele kelimesi, bütün tarikatlarda ve bilhassa Mevlevîlerde, tarikat âyînini icra etmek anlamında terimleşmiştir. Mukâbele, ihya geceleri, yani şimdi kandil geceleri ile kurban ve ramazan bayramlarının arefe günlerinin akşamları gerçekleştirilirdi. Gündüzleri öğle namazından sonra, geceleri de yatsıdan sonra mukâbele yapılır. Mukâbele dönemler boyunca çeşitlilik göstererek devam etmiştir. Gölpınarlı’nın verdiği bilgiye göre son şekliyle mukâbeleden bahseden ilk risale, 1545’ten sonra vefat etmiş olan Dîvâne Mehmet Çelebi’ye aittir. Sâkıb Dede (ö. 1148/1735), âyîn ve erkânın Pîr Âdil Çelebi zamanında kat’i şeklini aldığını bildirir.⁷⁹

Aşağıdaki beyitlerde âyînden ve âyînin esaslarından bahsedilir. Mevlevîlerde âyîn, Allah’a yaklaşmanın, O’na niyaz etmenin böylece tazelenmenin, yenilenmenin töreni olarak kabul edilir.

Mevlâna’nın, Şems gelmeden önce semâ‘ edip etmediği hususunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Şems’in teşvikiyle semâ‘ya rağbet ettiği bilinmektedir.⁸⁰ Mevlânâ’nın âyîni bir törene, bir kurala uymaktan meydana gelen bir durum değil; tamamiyle vecde, cezbeye bağlı olarak sırlanmış kendiliğinden meydana gelen, ruhî halin tezahürüdür:

Cenâb-ı Mevlevînin yine sırrı âşikâr oldu

Edip ‘Abdî Dede ol tekyede tecdîd erkânı (Manzume 9 /697)

Abdî Dede o tekkede tazelenme (yenilenme) erkânı tertip edince, Hz.

⁷⁷ Ethem Cebecioğlu, “Edeb-Erkân”, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 2. Baskı (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 181.

⁷⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977), 108.

⁷⁹ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 340-351-352.

⁸⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb Erkânı*, (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963), 63.

Mevlâna'nın sırrı yine açığa çıktı.

Semâ', Mevlevîlikte bir tür âyîndi ve bu âyîn kendine özgü kurallar çerçevesinde vücut bulurdu. Mevlevîler semâ'ya hususî bir ahenk ve düzen getirdikleri ve yalnız başına bir "âyîn" olarak icra ettikleri için, semâ' demek âdeta Mevlevîlik demek olmuştur. Celal Duru, semâ' ile ilgili Refik Ahmet Sevengil'in (ö. 1970) Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir makalesinden şu sözleri aktarır: "Bu Türkmen kabilelerinin din törenlerinde söz, musiki, raks, tamamıyla en eski Türklerde olduğu gibi yakın vakitlere kadar törenin belli başlı erkânı olarak kullanılmıştır."⁸¹ Saz mûsikisi çeşitli tarikat âyînlerinde yerini alır. Mevlevîlik de bu tarikatlar arasında yer edinmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin bizzat katılımıyla teşekkül eden semâ' âyîni, ney, kudüm, rebap eşliğinde yapılırdı.

Âyîne öncelikle Buhûrîzâde Itrî Efendi'nin (ö. 1123/1711) na't-ı şerifi ile başlanır. Sonrasında neyzenbaşının okuyacağı âyîne uygun taksim yapılır. Taksimden sonra mutrib peşreve girince semâzenler semâ'ya başlar. Semâ' eşliğinde âyîn-i şerif okunur ve çalınır. Âyînden sonra kısa bir saz eseri çalınır. Takibinde son semai denilen kısa bir saz parçası, kudüm vuruşları eşliğinde çalınır. Kur'an-ı Kerim okunur ve âyîn dua ile bağlanır. Kısaca özetlenen âyîn erkânı aşağıdaki beyitte de işlenmiştir:

Uyar mı nâyına bir pâdişâhın sît-i kânûnu

Der-i Monlâya gel âyîn ü erkân görmek istersen (Gazel 6/526)

Bir padişahın kanununun şöhreti onun neyine uyar mı? Âyîn (nasıl yapılır) görmek istersen Monla'nın kapısına gel.

Mevlevîliğin temeli mûsikî ve semâ'dır demek hatalı olmaz. Dolayısıyla mutrib heyeti ruhu, ilahî vecde yaklaştıran önemli merhalelerden olduğu için Mevlevî tarikatında önemli bir rol arz eder. Her Mevlevî üyesinin itaat etmesi gereken esaslar olduğu gibi mutrib heyetinin de semâ-hâneye girişlerinden buldukları kademe sırasına kadar uyması gereken çeşitli esasları vardır.

Mutrib heyeti, semâ'da herkes yerini aldıktan sonra gelirdi. Doğrudan semâ-hâneye girmeyen mutrib heyeti, semâ-hâneye girilecek kapının önünde niyaz eder, soldaki merdivenden yukarıya çıkardı. Mutribde neyzenbaşının postu, sağ yanda, türbe önündedir. Kudümzenbaşının postu, onun karşısında, türbe tarafındadır. Neyzenbaşının

⁸¹ Celal Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, (İstanbul: Kader Basımevi, 1952), 183.

yanında kıdem sırasına göre neyzenler, kudümzenbaşının yanında, ikinci kudümzen yer alır. Bunların aralarında da karşılıklı halîezenlerle ayinhanlar bulunur. Onlar da ayakları mühürlü vaziyette beklerler; semâ-hânedeki ve mutribdeki herkes aynı vakitte baş keserdi.⁸² Âyîn günlerinde ve namazdan sonra Mesnevî kürsüsünde *Mesnevî*'den parçalar okunur, şerh edilirdi. Mukâbele günleri okunan *Mesnevî*, ilahî vecdi artıran önemli unsurlar arasında yerini alarak Mevlevî esasları olarak kabul görmüştür:

Otuz üç sâl edip ehl-i semâ'a Bişnevi takrîr

Anındır ekseriyyen mutribin âyîn ü erkânı (Manzume 26/698)

Otuz üç yıl semâ' ehline *Mesnevî*'yi (Bişnev/Dinle) anlatmıştır. Çalgıcının âyîn Ve erkânı çoğunlukla onundur.

3.1.2. İntisâb Etme

Tarikata girme iznini dile getiren inâbet ile⁸³ intisâb sözcüğü arasında ilişki kurmak mümkündür. İntisâb etmek de doğru yola yönelmek anlamında kullanılan bir tür deyimdir.

Herhangi bir tarikata yönelen kişi, önceden işlemiş olduğu bütün günahlara tövbe eder; bu bakımdan bir şeyhin dervişi olmaya, bir tarikata girmeye inâbe denilir. Dilimizde, “Filân şeyhten inâbe aldı”, “Filân tarîkate inâbe etmiş” söylemleriyle karşılık bulur.⁸⁴ Kısaca inâbe, bir can'ın pirinden el alması anlamındadır.

Tarikatların, hakikati arayan talipleri kabul etme hususunda aradığı farklı esaslar vardı.⁸⁵ Talibin, kendi kararıyla bir yola yönelerek o yolun sorumluluklarını hakkıyla yerine getirme niyetine intisâb denilir ki mânevî eğitim intisâb ile başlar.

Bir tarikata girme niyetinde olan kişi, öncelikle kendisine uygun yolun hangi tarikattan geçtiğini tefekkür eyler, tarikat âdâbı hakkında araştırma yapar, çıkarımlarda bulunur. Kişi, Mevlevîlik yolunu seçtiyse dergâha gelerek Tarikatçı Dede'ye müracaat ederdi. Dergâhın üst mertebelerde iki görevlisi vardı. Bunlardan birincisi Tarikatçı Dede, ikincisi ise Mevlânâ zamanında Âteş-bâz-ı Velî makamını temsil eden Aşçı Dede idi. Aday, Tarikatçı Dede'nin sıkı bir imtihanına tabi tutulur ve ailesinden izin alıp almadığı

⁸² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdab Erkânı*, 80.

⁸³ Haçerlioğlu, “İnabet”, 195.

⁸⁴ Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 173.

⁸⁵ Sâfi Arpaguş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2009), 199.

sorulurdu. Kendisine, yürümek istediği yolun nefsi zorlayan kaidelerle dolu olduğu ve bin bir günlük çile eğitimini tamamlamadan Mevlevî olunamayacağı, çileyi yarım bırakmanın ise veballi olduğu anlatılarak adayın istek derecesi ölçülürdü.⁸⁶

Tarikata girme isteği kabul gören kişi, şeyhine intisâb eder ve ikrar verirdi. İkrar verdikten sonra da şeyhi ile birlikteliğini ölene kadar sürdürürdü.⁸⁷ Mürşidinin emir ve tavsiyelerine riayet eden mürit, şeyhinin gösterdiği yolda ilerleyerek, onun çizdiği çerçeve içerisinde yol almaya çalışırdı. Fakat her durumda mürşidinin sözünü dinler, gösterdiği yolda ilerlerdi. Çünkü mürşidin, Hz. Peygamber'in (ö. 11/632) halifesi mevkiinde olduğuna inanılır, Allah ile talip arasında en kâmil vesile sayılırdı. Şeyhine koşulsuz itaat de tarikata intisâb eden sâlikin riayet etmesi gereken kurallardandı.

Tarikata intisâb eden zat, ilk üç gün mutfakta bulunan saka postuna oturur ve can'ların vazifelerini gözler, tarikat hakkında izlenim kazanırdı. Üç günden sonra kendisini izleyen dede eğer tarikata uyum sağlayacağına kanaat getirirse can, artık Aşçı Dede'ye teslim edilirdi.⁸⁸

Tarikatta illaki bir şeyhe intisâb şart mıdır? Bu soruya Cemal Nar *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf* adlı kitabında şöyle yanıt verir: “Eğer tasavvufî hayat güzel görülür de yaşanmak istenirse, bilinmelidir ki bu yol şeyhsiz yaşanmaz. Çünkü tecrübe ve uygulamaya dayalı bir yoldur. Ancak bir şeyhe bağlanmadan da İslâm şeriatı yaşanır ve Allah'ın lütuf ve izni ile cennete girilebilir.”⁸⁹ İnsan nefsanî isteklerine uyarak tasavvuf yolunda ruhî gevşemelere sürüklenebilir. Bundan dolayı mânevî disiplini hayat boyu sürdürebilmek için bir tarikat büyüğünün gözetiminde olmak elzemdir.

Mevlevîliğin esaslar üzerine kurulu bir tarikat olduğunu belirtmiştik. Her hususta olduğu gibi intisâb etmenin de çeşitli âdâb ve erkânı vardır. Mevlevîliğe intisâb etmek isteyen talipler için de çeşitli merasimler düzenleniyordu.

Mânevî yola girişin nasıl bir merasimle ve hangi şartlar dâhilinde gerçekleştiği konusunda Gölpınarlı, Mevlânâ'nın, kendisine intisâb edenleri tıraş ettirdiğini ve intisâb etmenin saç, bıyık ve sakaldan, kaşlardan yahut iki kaşın ortasından makasla birkaç kıl

⁸⁶ Nuri Şimşekler, *Mutfakta Pişen Canlar* (Konya: Life Production, 2011), 10.

⁸⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 72.

⁸⁸ Mehmet Demirci, *Hiz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013), 178.

⁸⁹ Cemal Nar, *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 145.

keserek gerçekleştirildiğini söyler. Bu konuda *Tıraş-nâme* adlı mesnevinin yazarı Şâhidî (ö. 957/1550) ise, sakal traşının dünya sevgisinden vazgeçmek, bıyığın benlikten geçmek, kaşın Allah sevgisi dışındaki tüm sevgileri yok saymak, saçın ise erler önünde ayak toprağı olmak anlamına geldiğini belirtir.⁹⁰ Ünlü *Mesnevî* şarihi İsmâil Rûsûhî'ye (ö. 1041/1631) göre Mevlevî olmak isteyen kişinin yapması gereken başka vazifeler de vardır. Tıraş edildikten sonra kişi, sabah namazının ardından üç bin, kuşluk zamanında üç bin, yatsı namazının ardından üç bin, gece namazından sonra üç bin kere Allah adını zikretmelidir.⁹¹ Mevlevî tarikatına intisâb edenleri üç grupta değerlendirebiliriz:

Birinci grupta 1001 günlük nefsi eğitimini tamamlayıp çile çıkararak can'a yapılan özel bir törenle dede unvanı verilirdi. Kendisine çile çıkardığı mevlevîhânedeki bir hücre verilebildiği gibi başka bir mevlevîhâneye de gönderilebilirdi. İkinci grup da çile çıkarmamakla birlikte Mevlevîliğin örf ve âdetlerine uyararak dervişlik vecibelerini yerine getirenler. Üçüncü grup da, mevlevîhânedeki bazı derslere dışarıdan katılan, sema öğrenenlerin yanı sıra sadece sohbetleri dinlemeye ve sema törenlerini izlemeye gelen muhibbanlardır.⁹²

İntisâb etme genelde İslâm, özelde Mevlevîlik dairesi içinde Müslümanın kendi iradesiyle mürit olmaya karar verdiği ve kâmil bir mürşidin rehberliğinde kalbini mümkün olduğunca dünyevi isteklerden arındırıp takva yolunda yürümeye niyet etmesidir. Aşağıdaki beyitte de intisâb edeceği Şeyh Hâlid'in bilgisinden, Allah yolunda irfanla yürüyen bir mürşit oluşundan bahseder. Bütün bu meziyetler Şeyh Hâlid'e intisâb etmek için yeterlidir:

İntisâbım var ezelden şübhesiz dergâhına

Münkeşif oldu dil-i zârım dil-i âgâhına

Şübhe etme râh-ı Hakdır zâhidâ git râhına

Bûy-ı 'irfânı sezersen düşme istiknâhına

Şeyh Hâlidir gül-i ruhsâr-ı millet hâl-i dîn

Âsitân-ı huld-ı cennet F'edhulûhâ hâlidîn (Musammat 7/677-678)

Şübhesiz dergâhına ezelden intisâbım var. Zavallı gönlüm, uyanık (bilgili)

⁹⁰ Bk. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 178-179-182.

⁹¹ Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 79.

⁹² Uluslararası Mevlânâ Vakfı, "Mevlevîlik", erişim: 10 Şubat 2019, https://www.mevlanafoundation.com/index_tr.html.

kalbini keşfetti. Ey zahit! (Onun yolu) Allah yoludur, şüphe etme, onun yoluna git. İrfan kokusunu sezersen araştırma yoluna düşme. Dinin beni, milletin gül yüzü Şeyh Hâlid’dir. Sekiz cennetten birinin kapısı odur, düşünmeden girin!

Hakikat yoluna koyulan ve Mevlevîliği seçen kimse, intisâb ettikten sonra şeyhine tam bir teslimiyet gösterip kendi tercih ve iradesini ikinci plana atarak mânevî eğitim süresince kendisine verilen tavsiyelere uymakla sorumludur. Derviş, şeyhini en üstün, en kâmil insan olarak görmeli ki, onun bu inancı şeyhine bağlılık hususunda şüphe uyandırmaz. Derviş âdeti şeyhiyle bir kalıba girerek şekil alırdı. İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde aciz kimseden kasıt tasavvuf yolunda yardıma muhtaç derviş, mert kimse ise bu yolda ona yardımcı olup yolunu aydınlatacak olan şeyhidir:

Gel sen de eyle Hazret-i Monlâya intisâb

Ashâb-ı ‘acze himmet-i merdân tükenmedi (Gazel 7/635)

Gel sen de Hz. Monla’ya intisâb et! Aciz kimselere mert insanların yardımı tükenmedi.

3.1.3. Mesnevî Okumak/Okutmak

“Allah’a tekrar tekrar yemin ederim ki bu mana güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün dünyayı kaplayacak ve bütün ülkelere gidecektir. Hiçbir mahfil ve meclis olmayacak ki, orada *Mesnevî* okunmuş olmasın; hatta o dereceye varacak ki, mabedlerde, zevk ve safa yerlerinde okunacak, bütün milletler bu sözlerle süslenecek ve onlardan faydalanacaklardır.”⁹³ Tezimizde incelenen hususların belki de temeli olan *Mesnevî*’yi incelemeye, Hz. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’nin ehemmiyetini ve kuşatıcılığını anlatan sözleriyle başlamak uygun olacaktır.

Mesnevî, klasik edebiyatta ikişer mısradan oluşan her bir kendi arasında kafiyelenmiş uzun şiirlerin adıdır. Anlamı zamanla daralarak Mevlânâ’nın mesnevi nazım şekliyle yazdığı eserinin adı olarak anılmıştır.

Mesnevî, Mevlânâ’nın tasavvuf düşüncelerini muhtevasında barındıran İslâm kültürünün en önemli kaynakları arasındadır. Eser altı cilt halinde yaklaşık 25 bin 700 beyit olup aruzun fâilâtün/ fâilâtün/ fâilün kalıbıyla yazılmıştır.⁹⁴ Mevlânâ, eserinin

⁹³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 354.

⁹⁴ Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 325-327.

önsözünde *Mesnevî*'yi “Dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır” şeklinde niteler.⁹⁵ Top'un aktardığı bilgidен *Mesnevî*'nin öz halinde İslâmî kaidelerin bir yansıması olduğu ve bu esasları insanlara aktaran bir belge niteliği taşıdığı anlaşılır.

Mesnevî şarihlerinin çoğu, 1. cildin dibacesinin ilk cümlesinde üç kere tekararlanan usul sözcüğünün, şeriat, tarikat ve hakikât olarak yorumlamaktadır. Bu durumda *Mesnevî*'nin asıl konusu din ve dinin bu üç temel dayanağıdır. Bunlar âdeta zincir gibi birbirine tutunan üç esastır.⁹⁶

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si; içeriği, ünü, insanlar/şairler üzerindeki etkisi bakımından Türk edebiyatında da asırlardır önemini korumaktadır. Öyle ki *Mesnevî* günümüze kadar birçok dile çevrilen, şerhi ve tercümesi birçok müellif tarafından yapılan, bu tercümelerle insanların gönüllerinde hiçbir zaman silinmeyecek etkiler bırakan evrensel bir hazine niteliğindedir. Edebiyatımızda temel kaynak olan, pek çok eserin meydana gelmesinde ilham kaynağı olup şekillenmesine tesir eden, yüzyıllarca Mevlânâ'yı Mevlânâ olarak yaşatan en önemli eser *Mesnevî*'dir. Mevlânâ tüm eserlerinde insanlığın üstün vasıflarını ön plana çıkartarak gerçek anlamda insan olma bilincini; kendisi, tüm canlıların yaratıcısı ve diğer insanlarla barışık, huzurlu, güzel ahlâk sahibi, mutlu bir birey olmanın yöntemlerini göstermiştir.

Evrenselliği tüm dünya ülkelerince kabul gören bu seçkin veli, düşünceleriyle yüzyıllardır Türk toplumuna dinamizm kazandırmış, eserleriyle milletimizin beslendiği temel bir kaynak olmuştur. *Mesnevî* hususunda şu anekdot, nakledilen bilgileri özetler niteliktedir: “Ahmet Hamdi Tanpınar (ö. 1962), bir gün Yahya Kemal'e (ö. 1958) sorar: ‘Üstat, biz Viyana kapılarına kadar nasıl geldik?’ Yahya Kemal şöyle cevap verir: ‘Pilav yiyerek ve *Mesnevî* okuyarak.’”⁹⁷ Emine Yeniterzi'nin makalesinde değindiği gibi *Mesnevî*, insanları şevklendiren, bilinçlendiren ve bir şeyler yapma yolunda harekete geçiren değerli bir kaynaktır. İşte bu eşsiz eser yüzyıllardır tasavvuf geleneğine nefes olmuş, kendini okuyacak ve okutacak kimseler hiç eksik olmamıştır. *Mesnevî*, yalnızca halkın değil devlet adamlarının, müderrislerin, âlimlerin, şâirlerin ve diğer çevrelerin de

⁹⁵ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 67.

⁹⁶ Ceyhan, “Mesnevî”, 29: 327.

⁹⁷ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlâna'dan İzler”, *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu Bildirileri (14-16 Aralık 2006)*, ed. Doç Dr. Fevzi Güneç (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2007), 11-12.

ilgisini çekmiş; medrese, tekke, cami gibi ibadet mekânlarının yanı sıra birçok ilmi mekânda ders kitabı olarak okutulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde özellikle yenilik denemelerinin baş gösterdiği XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, yalnızca *Mesnevî* okutmaya özgü Dârül-Mesnevî adıyla zikredilen mekânlar açılmıştı.⁹⁸ Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte tekke ve zaviyeler kapatılmış; fakat *Mesnevî* camilerde, evlerde, kütüphanelerde ve müsait olunan tüm mekânlarda okutulmuştur. Son mesnevihan Tahiru'l Mevlevî (ö. 1951), vefatına kadar önce Süleymaniye Cami'nde sonra Laleli Cami'nde ikinci namazının ardından *Mesnevî* dersleri vermeye devam etmiştir. Sonrasında öğrencisi Şefik Dede, 1998 yılına kadar çeşitli mekânlarda bu vazifeyi ifa etmiştir.⁹⁹ *Mesnevî*'nin yazılması ise Çelebi Hüsâmeddin'in teşvikiyle olmuştur.

Çelebi Hüsâmeddin, ihvanın Hakîm Senâî'nin *İlâhînâme*'si ile Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-Ṭayr* ve *Musîbetnâme*'sini büyük bir ilgiyle okuduklarını görmüştür. Bunun üzerine Mevlânâ'ya gelerek gazel divanlarının çoğaldığını, eğer Senâî'in *İlâhînâme*'si ile Attâr'ın *Mantıku't-Ṭayr*'ına benzer bir eser verirse tüm insanlara hatıra kalacağını söyleyerek böyle bir eser yazma zamanı geldiğini belirtmiştir. Bu konuşmanın üzerine Mevlânâ sarığından *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini çıkartarak Çelebi Hüsâmeddin'e vermiştir.¹⁰⁰ Mevlânâ tarafından bizzat yazılan bu on sekiz beyit, Mevlevîlerce ayrı bir öneme sahiptir. Onlara göre *Mesnevî*'nin özü bu on sekiz beyitte gizlidir.¹⁰¹ Anlaşılan o ki *Mesnevî*, Çelebi Hüsâmeddin'in aklına düşmeden evvel Mevlânâ'nın gönlüne düşmüştü.

Mesnevî, bu olayın ardından yazılmaya başlanmıştır. Mevlânâ semâ'da, hamamda, yolda, aşka gelip *Mesnevî* beyitlerini söylemiş Çelebi Hüsâmeddin yazmış; bu iş zaman ve mekâna bağlı olmaksızın devam etmiştir. Daha sonra, yazılan tüm beyitler kendisine okunmuş, bu sırada gerekli düzenlemeler yapılmıştır.¹⁰²

⁹⁸ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 150.

⁹⁹ Zerrin Dede, "Tarihten Günümüze Mesnevi Okulu", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 334-335.

¹⁰⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, 556.

¹⁰¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi I-II*, 2. Baskı (İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1981), 15.

¹⁰² Ceyhan, "Mesnevî", 29: 326-327.

Mesnevî'nin yazılmasındaki ilham kaynağı Çelebi Hüsâmeddin'dir. Bu sebeple eser, "Hüsâmî-Nâme" ismiyle de bilinir. Mevlânâ, *Mesnevî*'deki sözcüklerin kendisine ait olduğunu ancak, bu sözcüklere ruh bahşetmenin Çelebi Hüsâmeddin'den kaynaklandığını belirterek eserin her cildinde kendisinden övgüyle bahseder.¹⁰³ İzzet Molla, aşağıdaki beytinde *Mesnevî*'nin Çelebi Hüsâmeddin aracılığıyla yazılmasını hatırlatarak Çelebi Hüsâmeddin'nin Mevlânâ'ya ayna olmasından bahseder:

Andan zuhûra geldi fütûhât-ı Mesnevî

Olmuş Hüsâm Hazret-i Hünkâra âyine (Gazel 9/621)

Hüsâmeddin, Hazret-i Mevlânâ'ya ayna oldu. *Mesnevî*, onun sayesinde ortaya çıktı.

Mesnevî, eğitici yönüyle de dikkate değer bir eserdir. Şüphesiz ki Mevlânâ, yaşadığı devri dolduran önemli âlimler arasındadır. Hayatının büyük bölümünü eğitsel etkinliklerle geçiren Mevlânâ'nın asıl amacı, kişinin sahip olduğu meziyetleri eğitim yoluyla mükemmelleştirerek Allah'a yakın olmaktır. Yazdığı eserlerin tümü bu duyarlılıkla meydana getirilmiştir. *Mesnevî* de bu yönüyle didaktik bir eserdir ve içerisindeki fabllar, kıssalar, atasözleri, deyimler eğitsel amaçlarla kullanılmıştır. Eserinde hayata ve insanlığa dair anlattığı pek çok hususu doğrudan aktarmak yerine, çeşitli hikâyeler vasıtasıyla insanlara içinde yaşadığı mânevî gerçekliği kavrama yolunda mesaj vermeyi tercih etmiştir. *Mesnevî*, yalnızca bilgilendiğimiz, öğütler çıkaracağımız bir kitap değildir. XIII. yüzyılın çalkantılı devirlerinde yazılan eser, dinî tasavvufî edebiyatımızın başyapıtlarından biridir ve aynı zamanda XIII. yüzyıl Anadolu'sunun ve özelinde Konya şehrinin sosyal ve kültürel hadiselerini bizlere aktaran tarihî bir belge niteliğindedir.

Mesnevî, üzerinde zaman harcanmış, düşünülp kaleme alınmış, oturulup tertip edilmiş bir kitap değildir. Onun ortaya çıkışı devir devirdir; dünyanın oluşu misali kendi akışı içinde zamanla tamamlanmıştır.¹⁰⁴ Âsaf Hâlet Çelebi (ö. 1958), *Mesnevî* içerisindeki hikâyelerin, düzenli bir sıra gözetilerek tertip edilmediğini belirtir. Mevlânâ bir hikâyeyi bitirmeden diğerine geçmiş, sonrasında dönüp bitirmiş yahut gelecek ciltte

¹⁰³ Abdurrahim Alkış, "Mesnevî'nin İnşasında ve Mevleviliğin Müesseseseleşmesi Sürecinde Çelebi Hüsâmeddin'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/ 2 (2011): 1.

¹⁰⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 118.

tamamlamıştır.¹⁰⁵ Çelebi'nin verdiği bilgidен *Mesnevî*'nin dogmatik bir tertip ve klasik bir nizam içinde yazılmadığı anlaşılır. *Mesnevî*'yi okuyup muhtevasını şerh etmeye *Mesnevî* okutmak denir. Mevlevîhânelerde, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra okutulan demirbaş niteliğindeki kitap *Mesnevî*' dir.

Nilgün Açık, Mevlevîliğin temel ilkelerinin üç kısımda toplandığını ve bu ilkelerin ilki arasında *Mesnevî*'yi okumak olduğunu belirtir.¹⁰⁶ Mevlevîhânelerde namazdan sonra mesnevihan yahut şeyh efendi tarafından okutulan *Mesnevî* derslerinin amacı, Mevlânâ'nın Kur'ân âyetlerinden esinlenerek söylediği hikâyeler aracılığıyla nefsin dikbaşlı yapısını, kibri, öfkeyi, tevazuyu, sevgiyi, hırsı ve daha pek çok öğretiyi anlatarak bir nevi Kur'ân'ı dolaylı yoldan tanıtmaktır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'yi Kur'ân'ın görünmeyen manalarını açığa çıkaran ve gizli işaretleri açıklayan bir kitap olarak tanımlar. *Mesnevî* bunun için Kur'ân-ı Kerim tefsiri sayılmış ve "Mağz-ı Kur'ân" yani Kur'ân'ın özü adıyla kabul görmüştür.¹⁰⁷ Sezai Karakoç da *Mesnevî* hakkında benzer düşüncelere sahiptir. Ona göre *Mesnevî* tamamen rahmani bir kaynaktan gelir.¹⁰⁸ Semih Ceyhan ve Mustafa Topatan da *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin şerhine yer verdikleri eserinde *Mesnevî*'nin, tarikat yoluna girenlerin rehberi olduğunu, tarikattaki mertebelerin onun içinde dercedildiğini, görünüş itibarıyla şiir olsa da aslında tevhidin sırrı ve hakikatlerin özü olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁹

İzzet Molla'nın aşağıdaki dizeleri bu bakış açısıyla kaleme aldığı aşikârdır. *Mesnevî*, Mağz-ı Kur'an haricinde *Mesnevî-i Şerif*, *Kitâb-ı Âsumânî* gibi farklı isimlerle de anılmıştır. Molla da mağz-ı Kur'an ifadesini kullanarak *Mesnevî*'nin Kur'an'ın özünü anlatan ve sırrını ifşa eden bir kitap olduğunu yineleyerek Hz. Mevlânâ'nın ihsanını vurgulamıştır. Dizelerde *Mesnevî*'nin evrensel olma yönünü hatırlatan İzzet Molla, insanların onu açıklamadaki yetersizliğine de değinir:

Cenâb-ı Hazret-i Şârih ki Şerh-i Mesnevîsiyle

Cihânın beynine sindirdi el-hak mağz-ı Kur'ânı (Manzume 13/697)

¹⁰⁵ Bk. Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 87.

¹⁰⁶ Bk. Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 13.

¹⁰⁷ Ceyhan, "Mesnevî", 29: 328.

¹⁰⁸ Bk. Eyyüp Azlal, "Sezai Karakoç'a Göre Mevlana", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 181.

¹⁰⁹ Bk. Semih Ceyhan - Mustafa Topatan, *Mesnevî'nin Sırrı: Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi* (İstanbul: Hayy Kitap, 2008), 31.

Şarih hazretleri, *Mesnevî* şerhiyle hakikaten Kur'an'ın özünü (*Mesnevi*) cihanın beynine sindirdi.

Mesnevî olmasa ger mazhar-ı sırr-ı Furkân

Olunur muydu ana tesmiye mağz-ı Kur'ân

Var mı bir lafzının ityânına kâdir insân

Her iki mısra 'unun mâ-hasalıdır dü cihân

Kâm-bahş-ı dü serâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 14/671)

Eğer *Mesnevî* olmasa Kur'an'ın sırrı açığa çıkar mıydı? Ona mağz-ı Kur'an adı verilir miydi? İnsanın (onun) bir sözünü açıklayacak kudreti var mı? İki cihan her iki mısrasının neticesidir. İki saray (dünya) ihsanı, Hz. Mevlânâ'dır.

Pakistan'ın millî şâiri İkbâl'de aynı inancı ve ifadeyi şu dizelerle kaleme almıştır:

“*Mesnevî-i ma'nevî-i Mevlevî*

Hest Kur'an der zeban-i pehlevî

Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Mânevi*'si Pehlevî dilinde Kur'an'dır.”¹¹⁰

İçerisinde hakikât ilmini barındıran hikmetlerle dolu bir kitap olan *Mesnevî*, insan ruhunu doyurması yönüyle de dikkat çeker. Öyle ki *Mesnevî*, okuyana keyif verir ve kişide eşsiz, leziz bir tat bırakır:

Çâşnî-bahş-ı mezâk-ı cân olaldan Mesnevî

Bana bu 'âlemde bir şey gelmedi andan leziz (Gazel 6/395)

Mesnevî ruhuma lezzet çeşnisi bağışladığından beri, bana bu âlemde ondan başka bir şey leziz gelmedi.

İzzet Molla, aşağıdaki iki beytiyle *Mesnevî*'nin feyzine değinmiştir. *Mesnevî*'yi, her bir beytiyle Kur'an'daki âyetleri şerh eden, içerisinde ilahî bilgiler barındıran, Kur'an'dan işaretler veren hikmetlerle dolu bir kitap olarak tanıtır. *Mesnevî*, yüzyıllardır pek çok insana ışık olmuş ve feyziyle insanları etkilemiştir. Molla, özellikle ilk beytinde şâirleri vurgulayarak aslında tüm insanların onun feyzinden faydalanması gerektiğini söyler:

Şâ'ir ki Mesnevîden ala feyzi 'İzzetâ

Her beyti mu'terizlere faslû'l-hitâb olur (Gazel 5/417)

¹¹⁰ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 62.

Ey İzzet! *Mesnevî*'den feyz alan şâirin her beyti, itiraz edenlere yeni bir sesleniş olur.

Pîrimin feyz-i Mesnevîsinden

Etdi Allâh behre-yâb beni (Gazel 9/635)

Allah, pirimin *Mesnevî* feyzinden beni hissedar etti.

Mesnevî, Mevlevî tekkelerinde mukâbele günleri ve namazdan sonra, *Mesnevî* kürsüsünde oturan dede tarafından beyitlerin okunup Türkçe şerh edilmesiyle tekrarlanırdı. Şerhten sonra yücelik sırlarını fısıldayan Mevlânâ'ya övgüler düzülerek, *Mesnevî*'nin Hak'tan gelen bir vahiy olduğu inancına dayanan birkaç beyit okunurdu.¹¹¹ Gölpınarlı'nın verdiği bu bilgiyi, Sadettin Kocatürk de *Mevlânâ'nın Mesnevî'de İnsanlara Mesajı* isimli yazısında destekler. Kocatürk, *Mesnevî*'yi bilinmeyen gizli gerçeklerin benzersiz anlatımı ve olağanüstü bir vahiy olarak niteler.¹¹²

Allah'tan gelen bir nefes olarak kabul edilen *Mesnevî*, ilahî gerçekleri gün yüzüne çıkaran bir eserdir. *Mesnevî*, insanlara sonsuz âlemin kapılarını aralayan Allah'ın mucizelerini içerisinde barındıran bir kitaptır. Bu eseri insanlığa kazandırdığı için hasta gönüllerin şifası da Mevlânâ'dır:

Olsa Monlâ olur elbet veled-i rûhu'llâh

Ki bu ümmetde odur kâlbed-i rûhu'llâh

Andadır mu'cize-i bî-'aded-i rûhu'llâh

Mesnevîdir nefes-i pür-meded-i rûhu'llâh

Dil-i bîmâra devâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 13/670)

Hz. İsbâ'nın evladı olsa elbet Monla olur ki bu ümmette Hz. İsbâ'nın bedeni odur.

Hz. İsbâ'nın sayısız mucizeleri ondadır. Hz. İsbâ'nın yardım dolu nefesi

Mesnevî'dir. Hasta gönüle deva Hz. Mevlânâ'dır.

3.1.4. Mevlevî Evrâdı

¹¹¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 373-374.

¹¹² Bk.Saadettin Kocatürk, "Mevlânâ'nın Mesnevî'de İnsanlara Mesajı", *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*, ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988), 77.

Vird kelimesinin çoğulu olan evrâd sözlükte; gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere gibi anlamlar içerir. Tasavvuf terimi olarak ise Allah'a yaklaşmak için belirli zamanlarda yapılan ibadet, dua ve zikir demektir.¹¹³ XI. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan tarikatlarda evrâtlar, bizzat tarikatın kurucuları tarafından düzenlenen dualar ve tesbihlerden oluşmaktaydı. Evrâdın, gönüldeki neşenin ve kalbe doğan mananın vesilesi olduğuna inanılırdı. Bu yüzden “Virdi olmayanın vâridi olmaz” denmiştir.¹¹⁴ İmana kuvvet vermenin yollarından biri de evrâd ve zikirten geçmekteydi.

Vird yahut evrâd kelimelerinin çeşitli anlamları vardı. Her gün okunması gereken Kur’ân ayetlerine evrâd denildiği gibi, mutasavvıflarca tevbe-istiğfar, salavâtlar ve hadislerden düzenlenmiş, manzum veya mensur dualardan oluşan hizipler de evrâd olarak isimlendirilirdi.¹¹⁵ Dervişlerin özellikle sabah namazından sonra okuduğu dua ve esmalar da bu isimle zikredilirdi.

Mevlevî evrâdı ise, Mevlânâ’nın yahut Mevlevî büyüklerinin devamlı okudukları sure ayetleri, bazı dualar, Allah adları ve Mevlânâ’ya dua ve senadan oluşurdu. Bazı evrâd mecmualarında, Mevlevî evrâdı, “Evrâd-ı Kebîr” ve “Evrâd-ı Sağîr” olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹¹⁶

Mevlânâ’nın vird okuyup okumadığı yahut okuduğu duaların ne olduğu, merak edilen bir husustur. Hiç şüphe yok ki Mevlânâ’nın da sünnete uyarak namazlardan sonra dualar okuduğu, tesbihler çektiği, hadislerde geçen dualarla niyazlarda bulunmuştur. Ayrıca özel gün ve aylarda da bazı dualar ettiği bilinmektedir.

Eflâkî, Mevlânâ’nın Muharrem ayını görünce şu duayı okuduğunu yazar:

“Ey benim Allah’ım! Sen ezeli, ebedi ve kadimsin. Bu, yeni yıldır. Ben senden, beni taşlanan şeytandan korunacak doğruluk, temizlik ve kötülük yapmayı çok emreden nefsi yenmek, beni sana yakınlaştıracak şeylerle uğraşmak, senden uzaklaştıracak şeylerden çekinmek için yardım isterim. Ey Tanrı! Ey rahman ve rahim ve celal ve ikram sahibi! Rahmetinle bu duamı kabul et.”¹¹⁷

¹¹³ Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 533.

¹¹⁴ Bekir Şahin v.dğr., *Mevlânâ Ocağı* (Konya: Kombassan Vakfı, 2007), 259.

¹¹⁵ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, 261.

¹¹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 386-387.

¹¹⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 249.

Gölpınarlı, Mevlânâ'nın okumayı adet edindiği çeşitli dualar olduğunu, ancak bu duaları bir gelenek olarak düzenli ve belirli vakitlerde okumadığını savunur. Mevlevî evrâdının Mevlânâ'dan duyulan dualarla, tarikat mensuplarının sözleriyle ve Mevlevî büyüklerinin kattıkları dualar ile meydana geldiğini ve Mevlânâ'dan çok sonra tertip edildiğini yazar.¹¹⁸ Her tarikatta olduğu gibi Mevlevîlikte de Allah ile olan münasebetin kıymeti ve O'na edilen dualar mühimdir.

Top, eldeki en eski Mevlevî evrâdının, 1026/1617 tarihli Celâleddin M. Bâkır Çelebî'nin kütüphanesindeki el yazması nüsha olduğunu söyler. Ayrıca ilk yaprağının üstünde Ebû Bekir Çelebî'ye âit olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹ Mevlevî evrâdının, tarikat içerisinde ne zaman zorunluluk kazanarak uygulanır hale geldiği yönünde bir delil bulunmamaktadır.

Evrâd, sikkesi tekbirlenen mevlevîye çelebi, halife yahut şeyh tarafından verilirdi. Evrâtlar, yazma veya basma halinde olurdu; kişiye evrâd icazetinin silsileyle geldiği belirtilerek, evrâdı her sabah namazından sonra okuması ve şer'i bir özrü olmadıkça terk etmemesi şartıyla mühürlenip verilirdi.¹²⁰

Evrâtlar, âdâp ve erkân çerçevesinde belirlenen kurallara göre okunurdu. Bunların ilki, evrâdın bir mürşidin icazeti ve izniyle okunması gerektiğidir. Evrâtlar izinsiz de okunabilirdi; ancak mürşidin izni alınmadan okunan duaların kişiye yarar sağlamadığı, tasavvuf ehline kabul görmüş inançlardandı.¹²¹ Uygun zamanlarda, maddi ve mânevî temizlik yapıldıktan sonra, kibleye dönülerek ve metinlerin anlamı kavranarak okunan evrâtların sayısını şeyhler, müridin kabiliyetine ve ruhi vaziyetine göre belirlerdi. Bu da şeyhin göz önünde bulundurması gereken kurallardandır. Bu hususta aşırıya kaçıp dervişlerin ruhî dengelerinin bozulmasına yol açan şeyhler için “evrâd şeyhi” denilmiştir.¹²² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'indeki bir gazelinde:

“Der ârzu-yı sabâh-ı cemâl-i tu omrî

Cihân-ı pîr hemîhond her seher evrâd

Güzel yüzünün sabahına kavuşmak için ihtiyar dünya, ömrü boyunca her seher

¹¹⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 386.

¹¹⁹ Bk. Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 174-175.

¹²⁰ Rıza Duru, *Mevleviname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik* (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012), 29.

¹²¹ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 180.

¹²² Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Süfi'nin Kelâmı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), 82.

çağı, evrâd okuyor.” der.¹²³

Tekkelerde ikamet eden dervişler, şeyhlerinin izniyle ayetlerden, hadislerden, salavattan ve dualardan düzenlenen virdleri her gün özellikle de sabah namazından sonra okumuşlardır. Keçecizâde İzzet Molla da aşağıdaki beytinde Sultan II. Mahmud’un tekkeyi ziyareti esnasında ekseriyetle sabah vakti okunan dualara dikkat çeker:

Tekye oldu mazhar-ı ihsân kudûm-ı şâhdan

Şeyh ü dervîşân du‘âsın etdi vird-i subhgâh (Tarih 4/249)

Tekke padişahın ayak basışının lütfuyla şereflendi. (Böylece) Şeyh ve dervişler Onun duasını sabah vakti dualarını edindi.

Mevlevî tekkelerinde düzenli olarak okunan evrâtlar, gerek çile esnasında, gerekse normal vakitlerde, tasavvufî bir kaide olmasının yanında insanın Allah ile muhabbetinde gizli ve özel bir yeri bulunması hasebiyle de önem arz eden bir prensiptir.

Mevlânâ, sabah namazlarından sonra şu duayı ederdi:

“Her korkuya karşı Tanrıdan başka yoktur tapacak ve her sıkıntıya ve derde düştüğüm anda Tanrı dilerse bu sıkıntı geçer der, her nimete şükreder, her ferahlığa karşı da Tanrıya şükürler olsun sözünü söylerim. Her şaşılacak şeyi görünce, duyunca Tanrıyı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Suç işleyince tövbe ve istiğfarda bulunurum, sıkıntı anında Tanrı bana yeter deyip ona dayanır, musibetlerde şüphe yok ki yine de O’na döneceğiz. Her çeşit kaza ve kaderde O’na dayanır, her türlü ibadet veya suç hususunda kulu çekip çevirme ve kuvvet, kudret, ancak ulu ve yüce Tanrınındır.”¹²⁴

Bu dua sözleriyle Allah’ın yüceliği, gücü, yeryüzünde yapılan her şeyin Allah’ı memnun etme gayesi taşıması gerektiği dile getirilmiştir. Tasavvuf kişiyi Allah’a ulaştıran bir yoldur. Bu yolda gönülden yapılan ibadetler, ayrılık acısıyla kalben edilen ahlaklar, dualar, gözden akıtılan yaşlar Allah için olmalıdır. İzzet Molla, tüm bu bilgileri âdeta nasihat niteliğindeki dizelerinde işlemiştir. Mevlevîlik, tarihi boyunca İslâmî kaidelere riayet gösteren bir tarikat olmuştur. İzzet Molla’nın dizelerinde bu detay göze çarpar. Mevlevîler de özellikle kandil geceleri edilen duaların kabul olunacağı inancını taşırlar:

¹²³ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 110.

¹²⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 386.

*Şeyhim var ise söyle erenler kelimâti
Dinletme bana tekyedeki mustalahâtı
Şem 'in külün al kapıyı sırr eyle deme
Hâşâ bulasın nûr-ı dili bâb-ı necâtı
Devr âhir olup fâ'ide eyler mi durakda
Zâkirbaşının yaptığı cumhûr-ı bayâtı
Allâh için olmazsa eğer çektiğin evrâd
Nutkun tutulunca şaşırırsın salavâtı
Etme cihet-i âhar için Hakka 'ibâdet
Beyhûde kaçırma şeb-i mümtâz-ı berâtı
Mahlûka telef etmez idin nakd-i sirişki
Bir kerre gözünden geçireydin Reşehâtı
Başındaki gül n'olduğunu duysa demâğın
Şemm eyler idin gonçe-i bâğ-ı Nefehâtı
Bilseydi niçün geldiğini halk bu bâğa
Bir başka gülün bûyunu almazdı demâğa (Musammat 10/686-687)*

Şeyhim varsa erenlerin sözlerini söyle! Bana mumunu külünü al kapıyı ört demekle tekkedeki ilim sözlerini dinletme. Kurtuluş kapısını, gönül nurunu bulamazsın. Zikirbaşının yaptığı halk makamı zaman son bulunca fayda sağlar mı? Ettiğin dua eğer Allah için olmazsa sözlerin tutulur, salavatı şaşırırsın. Başkası için Allah'a ibadet etme! Üstün tutulmuş Berat gecesini boşa geçirme! Reşehâtı bir kere gözden geçirseydin, gözyaşlarını insanlar için telef etmezdin. Başındaki gülün kıymetini bilsen, güzel kokular bağının gongasını koklardın. Halk bu bağa niçin geldiğini bilseydi, başka bir gülün kokusunu aklına getirmezdi.

Şâir aşağıdaki beytinde ise ayrılık acısıyla inlemenin sesini Mevlevî virdine, dua okurken dökülen gözyaşlarını da tesbih tanelerine benzetmiştir:

*Sübhamız cevher-i sirişk-i firâk
Virdimiz âh ü zâr-ı hicrindir (Gazel 4/399)*

Tesbih tanelerimiz ayrılık gözyaşlarının cevheri, duamız ayrılık iniltileridir.

3.1.5. Telkin

Arapça “lakn” sözcüğünden türeyen telkin, sözlükte bir şeyi hatırlatmak, bir inancı, duygu ve düşünceyi aşlamak anlamında kullanılırken, fıkıh terimi olarak, ölümü yakın olan kişiye kelime-i tevhidi veya kelime-i şehadeti hatırlatmayı ve defin sonrasında bir kişinin mezarın başında yüksek sesle ölüye iman esaslarını hatırlatmasını ifade eder.¹²⁵

Telkin ile Allah’ın bir olduğu, Hz. Muhammed’in Allah’ın resulü olduğu, ahiretin, cennet ve cehennem, kıyametin gerçek olduğu zikredilir. Telkinin, İslâm kaidelerini anlatan fıkıh kitaplarında, mecburi olduğu söylenmez. Mezheplere göre telkin verilmesi hususunda farklı düşünceler olmakla birlikte yapılmasının Müslümanlarca hoş karşılandığı söylenir. Tabi ki bu husus Allah’ın bir emri yahut vacip olan bir ibadet değil, sevap olduğuna inanılan bir ameldir.

Mevlevîlerin telkin vermeye sıcak bakıp bakmadıkları hususunda Top, şu bilgileri nakleder:

“Bir Mevlevî, her şeyden önce İslâmiyetin ilkelerine ve geleneklerine harfi harfine uyan bir Müslümandır. Ayrıca Hz. Mevlânâ’nın izinden yürüyen iyi bir insandır. Hz. Mevlânâ İslâm’ın gönlünden doğmuş, İslâm’ın gönlünde yaşamış, İslâm’ı gönlünden yaşatmış İslâm’ın alemdârı olmuş mübârek bir erendir.”¹²⁶

Mevleviler tarikatlarına has esasları belirlerken meşale olarak İslâm dinini gözetmişler ve İslâmın ışığıyla yollarını aydınlatmışlardır. İslâmiyetteki çoğu usul, tarikatlarda düzenli yahut düzensiz bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Mevlevî tarikatında telkin verme geleneğine de kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre daimî olmasa da zaman zaman yer verilmiştir.

Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı* isimli eserinde Mevlevîlerde telkin geleneğinin uygulandığını vurgular. Bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir:

“Ben hem Midhat Bahârî Beytûr Efendimin, hem Saâdetin Heper Hocamın definlerinde cenâze imamlarına telkin verdirttim, hem de İstanbul Teşvikiye ve Konya Sultan Selim Câmi’lerinde, namazını iki defa bizzat kıldırduğım merhum Celâleddin Çelebi’nin defininde telkin verdim.”¹²⁷

¹²⁵ Hacı Mehmed Günay, “Telkin”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 404.

¹²⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 212.

¹²⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 212.

Top'un bu sözlerine karşılık Gölpınarlı, bir Mevlevînin, telkinini, irâdi ölümden sonraki dirilişte duyup benimsediğini¹²⁸ ölünün defnedildiği gece, hatırasına bir ayn-i cem yapılarak ruhunun yüceltilmesi geleneğinin uygulandığını, böylece Mevlevîlerde telkin verme âdetinin olmadığını savunur.¹²⁹ Sâfi Arpaguş da Mevlevîlerde, definden sonra telkin verilmediğini savunan yazarlardandır. Arpaguş'a göre, ölü defnedildikten sonra cenazede bulunanlar kabrin etrafına toplanarak bir büyüğün rehberliğinde, sayısına bakılmaksızın bir süre ism-i celâl çekilir. Sonra zikri idare eden kişi cenaze gülbangı okur. Hep beraber "hûûû" denilerek baş kesilir ve kabirden dönülür. Usul gereği, defin sırasında Kur'an-ı Kerim okunup dua edilirdi. Ancak telkin yapılmazdı.¹³⁰

Bu sözlerden anlaşılıyor ki telkin, Mevlevîlerde sürekli uygulanan bir âdet değildi. Ancak İslâm âdetlerinde yer edinmiş telkin amelini, Mevlevîlerin de zaman zaman uygulaması hem İslâmî geleneği devam ettirmeleri hem de İslâmiyete aykırı bir görüntü vermemeleri açısından önemlidir. İzzet Molla'nın beytinde de kabrin başında Şîrazlı Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) konularını ahlak ve terbiye üzerine temellendirdiği meşhur eseri *Gülistan*'ın beyitlerinin okunması ile telkin geleneğine atıf yapılmaktadır:

'Andelîbi verd-i sad-berg ile tekfîn etdiler

Bir Gülistân beytini kabrinde telkîn etdiler (Gazel 1/419)

Bülbülü yüz yapraklı gül ile kefenlediler. Bir *Gülistan* beytini mezarında telkin ettiler.

3.2. Araç Gereçler İle İlgili Terimler

3.2.1. Çerağ

Çırac tarzında kullanılan çerağ, ışık, mum ve kandil anlamlarına gelirdi.¹³¹ Güneş batarken Mevlevî meydanlarında yakılan mum da çerağ olarak zikredilir. Çerağ, topraktan veya madenden yapılırdı; içine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılmak suretiyle yakılırdı.¹³² Ruhu olgunlaştırma eğitiminin verildiği yer olan matbahlarda, görülen hizmetlerin üçü çerağla ilgilidir.

¹²⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 132.

¹²⁹ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 388.

¹³⁰ Bk. Arpaguş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 319.

¹³¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 398.

¹³² Cebecioğlu, "Çerâğ", "Çerâğcı", 143.

Mutfağın şamdanlarıyla ilgilenen can'a çerağcı, dışarıdaki kandilleri yakan can'a dışarı kandilcisi, mutfağın kandillerini temizleyen ve yakan can'a ise içeri kandilcisi denilirdi.¹³³ Tekkelerde çerağın yakılıp söndürüleceği zaman “Çerağı yak!”, “Çerağı söndür!” yerine “Çerağı uyandır!”, “Çerağı dinlendir!” denilirdi. Üflenerek söndürülmeyen çerağ, elin hareketleriyle dinlendirilirdi.¹³⁴ Mevlevîlerde her şeyin bir ruhu olduğu inancı hâkimdi. Bunun için cansız varlıklara dahi özenle yaklaşıldı.

Çerağ, alelade bir aydınlatma aracı değildi. Müritlere çerağ verilmesi, aynı zamanda halkı aydınlatma görevi üstlendiği anlamına da gelirdi. Tasavvuf ehline göre çerağ, Hz. Muhammed'in nurudur. Tüm can'ların, çerağın saçtığı nur ile münevverlendiğine, böylece Hakk'a eriştiğine inanılır. Aşağıdaki dört beyitte kandilin ruhları aydınlatan bir araç olduğu vurgulanmakla birlikte müritlere yol gösteren tarikat büyüğünü temsil ettiği de hatırlatılır:

Şu 'â'-ı âfitâb-ı himmetin neşr etdi âfâka

Uyandırdı çerâğın bir kaç evvel nûr-ı Sübhânî (Manzume 4/697)

Allah'ın nuru biraz evvel mumu uyandırdı. (Böylece) Yardım güneşinin ışıkları ufuklara yayıldı.

Yakmış idi çerâğın Rûşen Efendimizden

Bir nûr idi mücessem gûyâ cihânda kendi (Tarih 2/321)

Ruşen Efendimizden çerağı yakmış idi. Gûya dünyada kendi cisimlenmiş bir nur idi.

'İzzet ki bezm-i Pîrde rûşen-çerâğ idi

Zâhir değildi şem '-i 'ale 'l- 'âdeden fîrûğ (Gazel 5/491)

İzzet, Pîr meclisinde parlayan kandil (ışık saçan) idi. Sıradan bir mumdan ışık almıyordu.

Kıldı fânûs çerâğânına Monlâ Hünkâr

'İzzet ol pâdişehin hıfzı külehden görünür (Gazel 8/276)

Ey İzzet! Monla Hünkâr, fanus gibi etrafı aydınlattı. O padişahın koruması

¹³³ Demirci, *Hz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, 185.

¹³⁴ Cebecioğlu, “Çerâğ”, 143.

külahtan görünür.

Mevlânâ, klasik edebiyatta pek çok benzetmeyle karşımıza çıkar. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Hz. Mevlânâ'yı din güneşinin ışığı olarak niteleyerek övgülerde bulunur ve çerağın aydınlatıcı yönünü vurgular. Şâir, dünyadaki itibarını Hz. Mevlânâ'nın varlığına borçludur:

Çerâg-ı Şems-i Dînim bendenim Yâ Hazret-i Hünkâr

Felekte zerre denli i'tibârım varsa sendendir (Gazel 9/276)

Din güneşimin ışığı ya Hz. Mevlânâ! Senin kölenim. Dünyada zerre itibarı varsa sendendir.

Mum, şem, kandil gibi aydınlanmak için yakılan araçlar anlamına gelen çerağ, pervanelerin etrafında döndüğü ve nihayetinde kendilerini içine attıkları ateş olarak da bilinir. Işığın etrafında dönen kelebek anlamında zikredilen pervane ise, tasavvuf ehline göre ışığın çevresinde durmaksızın dönen sonunda ona kavuşmak için kendini ateşe atan âşığın timsalidir. Aşağıdaki beyitte de çerağ, Hakk'ın nuruyla nurlanmış piri (ışığı); pervane ise tasavvuf yolunda hizmete yürüyen dervişi temsil eder:

Mecnûn şimdi 'aklını almış ki başına

Pervâne etdi cânını Pîrin çerâğına (Gazel 10/613)

Mecnun şimdi aklını başına almış ki canını pirin mumuna pervane etti.

3.2.2. Keşkûl/Keşkûl

Sözlükte keşkûl, eskiden “dervişlerin veya dilencilerin kullandığı, Hindistan cevizi kabuğundan veya abonozdan yapılmış dilenci çanağı”¹³⁵ olarak tanımlanır. Keşkûl, dervişlerin çeyizleri arasındadır ve içine birçok şey koyulması yönüyle Nuh'un gemisine benzetilir. İşlev açısından da yalnızca dilenme için değil, yerine göre dervişin su kabı, kovası, bardağı, ekmek ve yiyeceği için anbar olarak kullanılır.¹³⁶

Keşkûller, hemen hemen tüm tarikatlarda yer edinmiş eşyalar arasındadır. Keşkûl yalnızca yemek ve su kabı işlevi görmüyordu. Büyük tasavvuf âlimleri müritlerinin nefislerini terbiye etmek ve kibirlerini yok etmek için onları dilendirmeyi uygun

¹³⁵ Devellioğlu, “Keşkûl”, 512.

¹³⁶ Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi* (İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000), 256-257.

görmüşlerdir. Keşköl denilen çanaklar, tarikatlarda maddi işlevinin yanı sıra mânevî olgunluğa erişim yolunda bu amaç için de kullanılmıştır.

Keşköl, iki ucundan bir zincire bağlanırdı. Şeyhinin izniyle ellerine keşküllerini alan dervişler bu zincirden tutup “Şey’ en lillah” yani “Allah için bir şey” yahut buna benzer sözlerle ellerindeki keşkülü sadaka istenilen kimseye uzatırlardı.¹³⁷ Dervişler çoğunlukla kişilere değil topluluğa karşı dilenirlerdi.

Dervişler, keşkülü halka uzatırken naat, ilahi, mersiye okurlardı ve kap dolunca, içine konulanlarla birlikte tekkelerine dönerlerdi. Keşköl içerisinde toplanan yiyecekler aşevine, paralar ise şeyhe teslim edilirdi. Bundan dolayı, içerisinde farklı şeylerin bulunduğu kaplar hakkında “Fukara keşkülü gibi” deyimini kullanılır.¹³⁸ Böylece tekkeye yapılan resmi yardımların yanında bu yolla da gelir elde edilmiş olurdu. İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde dergâhın dilencisi olduğundan beri sözlerini, şiirlerini dilenmek için sarfetmediğini belirten bir dervişi görürüz:

Sâ’il-i dergâh-ı Monlâ olduğumdan ‘İzzetâ

Nazmımı keşkül-i cerrâr etmedim etmem yine (Gazel 6/600)

Ey İzzet! Monlâ’nın dergâhının dilencisi olduğumdan (beri) nazmımı dilenci çanağı etmedim, yine etmem.

Keşköl, insanların tasavvurunda daima dilenme ve fakirliği çağrıştırmış ve büyük çoğunlukla dervişlerle bağdaştırılmıştır. Bu bağdaşımdan ötürü öncelikle derviş, dilenme ve fakirlik sözcüklerinin tasavvufta nasıl anlamlar içerdiği incelenmelidir.

Keşköl adı verilen nesnelere “sadaka kâsesi” veya “derviş çanağı” gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Bu isim, kötü giyimleriyle hırpani görünümlü dervişlere, ellerindeki keşküller ile dilenmelerinden dolayı verilmiştir. Nitekim Farsça “kapı kapı dolaşan, düşkün, muhtaç, dilenci” anlamlarına gelen derviş, Allah’ın zavallısı manasını da içerir. Arapça “fakir” ile aynı anlamdadır ve tasavvufta sûfileri ifade etmek için yine “fakir”

¹³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, “Keşköl”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2: 251.

¹³⁸ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 192.

veya “fakr” tabirleri kullanılır. Osmanlıca derviş, “sadaka toplayan kişi” anlamındadır. Tasavvufta ise, dünya nimetlerinden vazgeçtiği için yoksul kişi olarak tanımlanır.¹³⁹

İzzet Molla, bu beytinde derviş çanağının, kişinin kibrinden kurtularak nefsinin terbiye etmesine ve dervişi ruhen olgunluğa eriştiren yönüne vurgu yapmıştır. Beyitte bağ dergâha, çınar dervişe teşbih edilmiştir. Dervişin dergâhta yetişmesi, dergâhların birer eğitim kurumu olduğunu da gösterir:

Neşv ü nemâ ümîdin eder mi bu bâğda

Keçkül-ı fakr elinde görenler çenârını (Gazel 2/651)

Çınarını fakirlik keşkülüyle görenler bu bahçede büyüüp serpilme umudu taşır mı?

3.2.3. Post

Post, tasavvuf dilinde şeyhlik makamı anlamındadır. Şeyhin oturduğu yere tüylü hayvan derisi serilmesi, şeyhin de bu post üzerine oturması nedeniyle bu anlam verilmiştir. Özellikle Mevlevî ve Bektâşî tarikatlarında çeşitli postlar vardır ve her biri ayrı bir makamı temsil eder.¹⁴⁰ Mevlevî ve Bektâşîlerde görülen bu çeşitli makam postları, diğer tarikatlarda yerini yalnızca şeyh postuna bırakmıştır.¹⁴¹

Mevlevîlikte birliği sembolize eden post, Hz. İbrahim zamanından beri kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ve Hz. İbrahim’in sınıandığı vakada Hz. İbrahim’den oğlu İsmâil’i kurban etmesi istenmişti. Hz. İbrahim, oğlu İsmâil’i kurban edeceği esnada, Allah, Cebrail vasıtasıyla bir koç göndermiş ve İsmâil yerine o koç kurban edilmişti. Sonra Hz. İbrahim, koçun postu üzerine oturmuş ve namaz kılmıştı. Oğlu İsmâil’e de peygamberlik verildiğinde, İsmâil de o posta oturmuştu. Zamanla tarikat büyükleri, posta mânevî bir misyon yükleyerek onu makam sembolü olarak nitelendirmiş ve onlar da posta oturmuşlardır. Mevlevîlikteki en yüce makam olarak kabul edilen post makamı, aslında Hz. Mevlânâ’nın makamıydı ve şeyh efendiler, posta vekâleten geçerlerdi.¹⁴² Mevlevî şeyhinin posta geçmesi, bir tören yahut davetiyeli bir toplantı

¹³⁹ Semiha Altier, “Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (Mayıs 2008): 104.

¹⁴⁰ Hançerlioğlu, “Post”, 467.

¹⁴¹ Pakalın, “Post”, 2: 779.

¹⁴² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 97.

münasebetiyle olurdu.¹⁴³ Sultan Veled'in ardından Konya postuna sırasıyla oğulları Ulu Ârif Çelebi, Âbid Çelebi (ö. 739/1338) ve Vacid Çelebi (ö. 742/1342) geçmiştir.¹⁴⁴

Post sözcüğünden türeyen ve tarikatlarda kendine yer edinen çeşitli terimler vardır. Bunlardan birkaçı ise şöyledir:

Post-nişîn, posta oturan tekke şeyhi demektir. Post duası, Mevlevîlerde, şeyhin mukâbele başlamadan postunda otururken okuduğu duadır; ayrıca mukâbeleden sonra, Duâ-gû dedenin şeyh huzurunda Farsça okuduğu dua da bu isimle zikredilir.¹⁴⁵ Postları düzenleyip yerleştirme vazifesinde bulunan dervişe, post nakibi; şeyhlik makamını kazanmış pîre ise post sahibi denir.¹⁴⁶ Mevlevî tekkelerinde, şeyhin oturduğu yere post kubbesi; meydan-ı şerifte, Sultan Veled ile Ateşbâz-ı Velî makamı sayılan yerde serili postun, gece yatılırken hürmetsizlik olmasın diye dürülüp bükülmesini ifade eden Mevlevî tabirine ise postu dürmek denilmiştir.¹⁴⁷

Tüylü koyun derisinden olan şeyh postu, toplantı yapılacak mekânda en önemli yere serilirdi. Mihrâbı olan yerlerde, mihrâbın sağına konurdu ve Mevlevî şeyhlerinin kırmızı renkli postları kapıya göre, karşıya gelen sağ köşeye serilirdi.¹⁴⁸ Şeyh postunun kırmızı olmasının sebebi ise, koyu kırmızı rengin zuhur ve tecelli rengi olmasıdır.¹⁴⁹ Gece, güneşin batışıyla gözlemlenen kızılılıkla başlarken gündüz de güneş doğarken zuhur eden kızılılıkla kendini gösterir. Tabiattaki bu dönüşümün tarikata devşirilmesinden dolayı, koyu kırmızı renk, zuhur ve tecelli rengi sayılmıştır. Mevlânâ'nın güneşin batışında bu dünyadan ayrılışı düşünüldüğünde de kızıl renk vuslat rengi olarak kabul görür. Ölümle beraber ahirete doğuş ve ahiret gerçeği ile yüz yüze gelişini temsilen kızıl renk mânidar bir anlam içerir.

Mevlevîlerde, mutfaktaki saka postu veya ayak postu, can'ın iradesini mürşide teslim ettiğine işarettir ve rengi siyah olur. Bu posta, Kur'ân-ı Kerim'e göre suyun hayatı var etmesi ve orada "Her şey sudan hayat bulmuştur." (Enbiyâ 21/30). buyurulması neticesinde saka postu denilmiştir. Bu açıdan bakıldığında âşık da suya ihtiyaç

¹⁴³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 179.

¹⁴⁴ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 109.

¹⁴⁵ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 275-276.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Post", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), 386.

¹⁴⁷ Cebecioğlu, "Post", 504-505.

¹⁴⁸ Cebecioğlu, "Şeyh Postu", 611.

¹⁴⁹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 38.

duymakta, susuzluk hissetmektedir.¹⁵⁰ Aşkı arayan derviş, öncelikle bu postta kendi susuzluğunu giderecek, suya doycak daha sonra aşkı arayan diğer dervişlerin susuzluğunu giderecektir. Saka postunun içerdiği anlam da aslında çile eğitimiyle özdeşdir. Nasıl ki saka postunda can, öncelikle kendisi aşka doycak sonra diğer canları doyuracaksa, çile eğitiminde de derviş önce nefisini pişirecek sonrasında başka nefslerin pişmesine yardım edecekti.

Mevlevîlik inancında postun beş köşesi vardı ve bu köşeler beş vakit namazı sembolize ederdi. Ayrıca her köşenin farklı anlamı vardı. Baş tarafa mihrâb, mihrâbın sağındaki köşe bâb-1 şeriat, solundaki köşe bâb-1 tarikat, ayak tarafındaki sağ köşe bâb-1 marifet, sol köşe bâb-1 hakikât olarak isimlendirilmişti. Şeriat dinin dışı, hakikat içidir. Tarikat, şeriattan hakikâte giden mânevî yolu, marifet ise hakikâte vardıktan sonra sırrı gizlemeyi ve edebe uymayı temsil ederdi.¹⁵¹ Mevlevî tekkelerinde ikamet edenler, makam ve mevkilerine uygun postlara oturlardı. Bu poslar, mevkilerine uygun yerlere serilirdi.

Matbahın içerisinde bulunan meydan-1 şerifte biri kırmızı, öteki beyaz olmak üzere iki post vardı. Kırmızı post “Sultan Veled makamı”, beyaz post da “Ateşbâz-1 Veli makamı” idi. Tekkenin post-nişni ile ser-tabbah dede, merasimler için meydan-1 şerife geldiği zamanlarda kırmızı posta, kazancı dede ise Ateş-bâz-1 Veli makamını temsil eden beyaz posta otururdu. Sabah namazının ardından meydan-1 şerif denilen yere toplu olarak girilir, belirtilen kademelere göre postlara oturulurdu. Diğer dedeler ise kademelerine göre meydandaki postlara oturlardı.¹⁵²

Makam, mevki belirten postlar, üzerine oturan kişiye çeşitli sorumluluklar yüklerdi. İzzet Molla, aşağıdaki ilk beytinde bu hususu hatırlatır. Tarikatte şeyhlere “efendi” diye hitap edildiği de olurdu. Molla’nın ilk beytinde bu tabiri görmekteyiz. Her iki beyitte de posta, makam anlamı yüklenmiştir. Tarikat içerisinde herhangi bir tekkeye şeyh olmak anlamında “posta geçmek” ya da “posta oturmak” tabirleri kullanılır. Özellikle ikinci beyitte Rûhî Dede’nin ardından şeyh olan Mahmut Efendi’nin posta geçmesi hatırlatılır:

¹⁵⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, 127-128.

¹⁵¹ Önder, *Mevlâna ve Mevlevîlik*, 247.

¹⁵² Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, 128-129.

Efendi kendi postun hükmünü vermekle fahr eyler

Telebbüs etdiğin semmûr zînet-bahş-ı dût olmaz (Gazel 5/462)

Efendi! Kendi postunun hükmünü vermekle övünür. Giyindiğin kürk omuzlarına süs bağışlamaz.

Makâm etdi gelip Mahmûd Efendi postunu anın

Beşiktâş oldu câyı ba‘d-ez-în bâ-emr-i sultânî (Manzume 48/700)

Mahmud Efendi gelip onun postunu (kendine) makam etti. Sultanın emriyle bundan sonra yeri Beşiktaş oldu.

3.3. İbadet Yerleri İle İlgili Terimler

“An zi hidmet nâz-i mahdûmi bi-yaft

Vin zi mahdûmî zi-râh-ı nâz bi-taft (Mevlânâ)

Kimi hizmet yüzünden izzet buldu, kimi de kendine hizmet ettikçe izzetinden kaybetti.”¹⁵³

İbadet mekânları Allah’a hizmet için inşa edilmiş, kutsiyetine inanılan ve bu inanç doğrultusunda uyulması gereken çeşitli kuralları olan önemli yapılarıdır. Bu yapılar sosyal ve siyasi açıdan olduğu kadar mânevî açıdan da insanların hayatlarına yer eden, gönüllere ışık tutan, yol gösteren müesseselerdir. Allah yolunda hizmete adanmak ve bu inançla yaşamak bu kuruluşların tek gayesiydi.

Özünde Hakk ve halk sevgisinin, ahlâkın, yaşama sevincinin, hoşgörünün ve ümidin prensip edinilmesini temin eden Mevlevîlik, kendine has dünya ve ahiret görüşü, gelenek ve görenekleri, teşkilat ve teşrifatıyla başlı başına bir ekol durumundadır. Bu ekolün müesseseleri, kuruluşları ve görevleri itibarıyla Mevlevîhâne, Mevlevî dergâhı, Mevlevî tekkesi, Mevlevî âsitânesi gibi adlarla inşa edilmiştir. Yüklendikleri misyon gereği Mevlevîlikte önem arz eden bu mimari yapılar fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır.

Selçuklu hâkimiyetinden başlayarak Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına dek geçen sürede, toplumda derin izler bırakan tarikatların başında gelen Mevlevîlik, Mevlânâ’nın tasavvuf öğretileri çerçevesinde, Konya’daki dergâhı merkeze alarak kısa

¹⁵³ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 154.

sürede Anadolu ve diğer İslâm beldelerine yayılmış ve bu yerlerde Mevlevî tekkeleri kurulmuştur. Merkezi her daim Konya olan Mevlevîlik, mimarisiyle de bir ekol olarak İstanbul'da yükselmiştir. Özellikle Osmanlı devrinde şehirlerin önemli sosyal gereksinimleri, hem dinî hem sivil niteliğe sahip olan tekkelerce karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin XIII. yüzyıldan itibaren hâkimiyet alanını genişletmesiyle, başta Konya, İstanbul, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Gelibolu, Kastamonu, Manisa, Afyon, Halep, Mısır, Yenişehir (Rumeli) âsitâneleri kurulmuştur. Mevlevî mimarisi, birçok yerde inşa edilen yüz on iki Mevlevî zâviyesi ile Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Arabistan Yarımadası ve Afrika kıtasının kuzeyi dâhil geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁴

3.3.1. Âsitâne

Âsitâne, Farsça'da “kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı” anlamlarına gelen âstan kelimesinden türetilerek “âstâne” yahut “âsitâne” şeklinde telaffuz edilir. Yine büyük tekkeler için Farsça'dan alınmış olan ve aynı anlamda kullanılan dergâh da âsitâne sözcüğünü karşılamaktadır. Osmanlı devrinde bir tarikatın merkezi olan tam teşekküllü tekkeler için kullanılan âsitâne sözcüğünün, XVI. yüzyıldan itibaren bütün tarikatların terminalojisinde yer aldığı bilinmektedir.¹⁵⁵

Mevlevîlikte âsitâneler, 1001 günlük çilenin çıkarılıp dedelik unvanının elde edildiği, tarikatta mânevî eğitimin merkezi niteliğinde kullanılan tam teşekküllü tesislerdi.¹⁵⁶ Mevlevî âsitâneleri genellikle geniş bir bahçe içerisinde yapılmıştır; semâ-hâne, türbe, çilehâne, hücreler, selamlık, harem dairesi, mutfak, kiler ve meşkhâne gibi bölümleri mevcuttur.¹⁵⁷ Konya'daki Âstâne-i Aliyye de denen Mevlânâ Dergâhı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ndeki âstâneler sırasıyla şöyleydi: Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Halep, Kastamonu, Karahisar, Kütahya, Manisa, Mısır, Yenişehir (Rumeli).

Gölpınarlı, Konya'dan sonraki âsitâneler içinde önem sıralamasında birinci derecede Afyonkarahisar, ikinci derecede de Manisa ve Halep dergâhlarının geldiğini

¹⁵⁴ Nilgün Açıık, “Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiliği”, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*, ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004), 108.

¹⁵⁵ Baha Tanman, “Âsitâne”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 485.

¹⁵⁶ Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990), 1: 123.

¹⁵⁷ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 87.

belirtmektedir.¹⁵⁸ Pakalın (ö. 1972) ise bu sıralamayı; Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu olarak vermektedir.¹⁵⁹

İstanbul'daki beş mevlevîhânenin dördü âsitâneydi. Galata Mevlevîhânesi, Yenikapı Mevlevîhânesi, Beşiktaş/Bahariye Mevlevîhânesi, Kasımpaşa Mevlevîhânesi âsitâne niteliğindeki yapıları. Mevlevî âsitâneleri, diğer mevlevîhânelerden daha büyük yapıları ve hem maddî hem mânevî kademe, teşkilat ve fonksiyon bakımından üstün kabul ediliyorlardı.

Dervişler, âsitânelerde “matbah terbiyesi” adıyla bilinen bir sistemle eğitilmişlerdir. Bu mekânlarda toplumun her kademesinden askerliğini yapmış, yirmi beş yaşını geçmeyen bekâr, herhangi bir hastalığı olmayan can ismiyle tabir edilen kimseler ikamet ederdi. Matbah-ı şerif, içerisinde ham derviş adaylarının olgunlaştığı âsitânelerin en önemli yapısıydı.¹⁶⁰

Mevlevîlik öğretilerinin dervişlere aşılandığı yapıların, ümit deryasına açılan kapılar olduğuna inanılır. Bunlar arasında en ulusu Mevlânâ'nın âsitânesidir. Onun eşiğinde umutsuzluk barınmaz. Keçecizâde İzzet Molla, aşağıdaki beytinde, bu inancı sergiler. Ayrıca âsitânelerde tarikatın ya da tarikat kolunun kurucusu olan âlimlerin türbeleri de yer alırdı. Bunun için âsitâneler huzur-ı pir, makâm-ı pîr, âsitâne-i pir gibi adlarla da bilinirdi. Molla'nın beytindeki âsitâne-i Pîr de Mevlânâ dergâhı olarak kabul edilebilir:

Der-i ümîd kalıp ancak âsitâne-i Pîr

Hudâya hamd ola 'İzzet kapandı kapular (Gazel 6/429)

Ey İzzet! Tüm kapılar kapandı, Pirin eşiğinde ümit içinde kaldım. Allah'a hamd olsun!

Pir dergâhından kasıt Konya'daki Mevlânâ Dergâhı'dır. Mevlânâ'nın düşüncelerinin anlatıldığı tekkeler tüm Anadolu'da kısa sürede geniş yankı uyandırmıştır. İnsanlarla iletişimi, âdâb-erkân çerçevesinde şekillenen yaşamı halkın gözünde Mevlânâ'yı yüce bir şahsiyet, dergâhını da ulu bir kapı yapmıştır:

Yek-pâre hânkâhı anın merzibûm-ı Rûm

Dergâh-ı Pîrden ulu bir âsitâne yok (Gazel 7/501)

¹⁵⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 307.

¹⁵⁹ Bk. Pakalın, “Mevlevîhane”, 2: 515.

¹⁶⁰ Sezai Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 34.

Pirin dergâhından yüce bir kapı yok. Bütün Rum ülkesi onun tekkesidir.

Selçuklu Devleti zamanında kurulan Osmanlı Devleti ile adından söz ettiren Mevlevîlik, pek çok sultan tarafından benimsenmiş bir tarikattır. Gerek Selçuklu sultanları gerekse Osmanlı padişahları, Mevlevîliğin mânevî destekçileri olmaları yanında çeşitli maddi yardımlarda da bulunmuşlardır. İzzet Molla da aşağıdaki beytinde Sultan Mahmud'un bir âsitâneyi tamir ettirmesinden söz eder:

Olmuşdu bundan akdem vîrân bu âsitâne

Tecdîdi oldu mülhem kalb-i şeh-i cihana (Tarih 1/122)

Bu âsitâne, bundan önce viran olmuştu. Yenilenmesi cihan padişahının kalbine doğdu.

Mevlevî âsitânelerinde ikamet eden yahut gönül bağı ile bağlanan dervişler, kendilerini o âsitânenin ve bağlandıkları pirin kölesi olarak görürler. Bu anlayış, Molla'nın aşağıdaki beytinde de görülür:

Sırrî Selîm Beg kim odur râz-dân-ı Pîr

Bir âsitâne bendesiyiz tâ kadimden (Gazel 6/383)

Sırrî Selîm Bey ki Pirin dostudur. Tâ eskiden bir âsitâne kölesiyiz.

3.3.2. Dergâh

Tarikat bünyesindeki dervişlerin ve şeyhlerin ikâmet ettiği yapıların tümüne dergâh denir. Dergâhların idaresi ve emniyetiyle dergâhta bulunan dedeler ilgilenirdi. Mevlevî dergâhları, çoğunlukla şehirlerin dışında inşa edilmiştir ve içerisinde harem, selamlık, semâ-hâne, türbe, mescit, meydan, matbah ve derviş hücreleri bulunurdu. Dergâha “cümle kapısı” denilen genel bir kapıdan girilir. Harem ise şeyhin ailesiyle beraber oturduğu yapıdır ve diğer bölümlerden ayrı bir yerde kurulmuştur.¹⁶¹ Dergâh içerisinde şeyhten başka ailesiyle kalan hiç kimse yoktur.

Geleneksel mimarinin en güzel örneklerinden olan dergâhların, günlük yaşamdaki fonksiyonlarına da değinmek yapıların işlevselliğini anlamaya katkı sunacaktır. Son dönem Mevlevî bilginlerinden biri olan Tahirü'l-Mevlevî dergâhtaki günlük hayatı şöyle anlatır:

¹⁶¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 13-14.

“Dervişlerin istirahat zamanları yatsı namazından sonra, sabah namazına kadar olan vakittir. Yatsı namazı eda edilip İsm-i Celâl okunduktan sonra dedeler hücrelerine, cânlar meydan-ı şerife giderler... Gıybet, dedikodu gibi kötü şeylerden hiç bahsedilmez. Onların hizmetleri gibi, sohbetleri de hep Allah içindir... Sabahleyin uyanan cânlar abdestten sonra mangal başında biraz ısındıktan sonra herkes hizmetiyle meşgul olur... Sonra ezan okunur, sabah namazı kılınır, İsm-i Celal çekilir... İşte her sabah bu uyanıklık, bu bitmez tükenmez ilâhî feyz hali Mevlevî tekkelerinde bulunur”.¹⁶²

Dergâhlar, tasavvuf ehlinin buluşup halleşmeleri kadar bu kültürün insanlar arasında yaygınlık kazanması için ikinci yüzyıldan beri hizmet vermektedir.¹⁶³

Rıza Duru, İstanbul’da kurulan ilk Mevlevî dergâhının Fâtiḥ Sultan Mehmed (ö. 886/1481) devrinde, Bizans dönemine ait Hristos Akataleptos Kilisesi’nden camiye çevrilen Kalenderhane Zaviyesi olduğu belirtilir.¹⁶⁴ Mevlânâ Dergâhı, Pir makamı olduğu için diğer dergâhlara nazaran ayrı bir hususiyet taşır ve inşa edilen diğer tekkeler, mümkün mertebede bu dergâha benzetilerek inşa edilmiştir.¹⁶⁵

Edeb-erkân kaideleri çerçevesinde merkezi bir sistemle icrâ edilen Mevlevîlik, Konya’daki Mevlânâ Dergâhı’ndan yönetilirdi.¹⁶⁶ Dergâhın ilk çekirdeğini, Çelebi Hüsâmeddin devrinde Mevlânâ ve Veled Çelebi için yaptırılan türbeler ile birkaç derviş hücreleri oluşturmuştur.¹⁶⁷ Mevlânâ Dergâhı, ana tekke kabul edilmesiyle etrafa yayılarak tarikatın ihtiyaçlarını, fonksiyonunu karşılayan yapılar topluluğu halini almış; Mevlânâ’nın yakınlarının türbelerini kapsayan, bir Mevlevî tekkesinin bütün bölümlerini demirbaş eşyaları ile sergileyen çok önemli kültür, tarih ve sanat müzesidir.¹⁶⁸

¹⁶² Ali Akpınar, “Mevlânâ’nın İbadet Anlayışı/ Mevlânâ’nın İbadeti Mana ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alınması”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 12-13.

¹⁶³ Mustafa Kara, “Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 11.

¹⁶⁴ Duru, *Mevlevîname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*, 13.

¹⁶⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Melevîlik*, 316.

¹⁶⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 40.

¹⁶⁷ Ahmet Cahid Haksever, “Çorumda Mevlevîlik: Tarihi Süreci ve Son Temsilcileri”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19 (2007): 143.

¹⁶⁸ Haşim Karpuz v.dğr., *Mevlânâ Ocağı* (Konya: Kombassan Vakfı, 2007), 36.

Mevlânâ Dergâhı'nın Mevlânâ kabrine bakan bir niyaz penceresi vardır. Bu pencerenin üstünde, bir sikke içinde Mevlânâ'nın "Ey ihsanda, yücelikte ve nur saçıcılıkta güneşin, ayın, yıldızların kul olduğu zât, garib, senin kapından başka hiçbir kapıya yol bulamasın diye senin kapından başka bütün kapılar kapanmıştır."¹⁶⁹ mealli rubaisi yazılıdır.

Medeniyetimiz dairesinde teşekkül eden Mevlevî mimari kültürünün, temel yapı taşlarından olan dergâhlar mânevî değer olarak da kıymetlidir. Mevlânâ düşünceleri, inancı, hayata bakış açısı, engin hoşgörüsü ile yalnızca bulunduğu coğrafyanın fertlerini değil tüm insanlığı etkilemiş evrensel bir değerdir. Şüphesiz ki onun dergâhı kimsesizlerin, gariplerin, âlimlerin, sultanların sığınabileceği, maddî dünyadan uzaklaşıp mânevî doyuma ulaşacağı bir mekândır. İzzet Molla'nın aşağıdaki iki beyti, Mevlânâ Dergâhı'nın kucaklayıcı yönüne vurgu yaparak kutsiyetini özetler niteliktedir:

Merâhim ma'deni dergâh-ı Mevlânâdır ey 'İzzet

Bilen diğer kapuya cevher-i eşkin nisâr etmez (Gazel 8/465)

Ey İzzet! Merhamet madeni Mevlânâ Dergâhı'dır. Bunu bilen gözyaşı cevherini başka kapıya saçmaz.

'İzzetâ âh ederek Hazret-i Mevlânânın

Ârzû etmede dergâhını her gâh gönül (Gazel 6/534)

Ey İzzet! Her gönül, âh ederek Hz. Mevlânâ'nın dergâhını arzu etmektedir.

Mevlevî dergâhlarının etkin birer eğitim kurumları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bilindiği gibi dergâhlardaki dervişler yetenekleri ölçüsünde yaşamlarını idame ettirmek için eğitim alırlardı. Kuşkusuz eğitim bununla da sınırlı değildir. Mevlevî dergâhlarının asıl amacı kişiyi tasavvuf terbiyesi ile eğitmek ve olgunlaştırmaktır. Tasavvufî öğretileri mümkün olduğunca pratik yaşamda fark edebilme kabiliyeti kazandırabilmek için dergâhlar, birer mektep vazifesi görmüştür. Bu görüş ekseninde aşağıdaki beyitlerde ilahî aşk sırrının Pir'in dergâhında öğrenildiğine ve bu dergâhın, isteklere kavuşma yolunda rehber olarak tevekkül inancını işaret etmesine değinilmiştir:

Dergâh-ı Pîre vâsıl olursam eger gönül

Esrâr-ı 'aşkı anda 'ıyân söylerim sana (Gazel 8/352)

Ey gönül! Eğer Pirin dergâhına kavuşursam ondaki aşk gizemini sana açıkça

¹⁶⁹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 317.

söylerim.

Dergâh-ı Pîrden ne zamân eylesem su'âl

Her bir murâdı bâb-ı tevekkülde gösterir (Gazel 7/428)

Pirin dergâhından ne zaman sual etsem, her bir isteği tevekkül kapısında gösterir.

Mevlevî dergâhları kişiyi tasavvuf terbiyesi ile eğitmeyi, olgunlaştırmayı amaçlarken usta-çırak geleneğini önemsemiştir. Eğitim hangi dalda olursa olsun bir mürşit eşliğinde gerçekleşmiştir. Mevlevî eğitiminde önemli mekânlar arasında olan dergâhlar, yüzyıllar boyunca fikir, sanat, ruhî olgunluk gibi önemli merhalelerde vazife üstlenmiştir. Mevlevîlikte ruhî olgunluğa giden yolda eğitim mutfakta başlar, kademe kademe ilerler:

Tekmîl-i hıdmet ile değıldir çırâğlık

Dergâh-ı Mevlevîde o en ibtidâsıdır (Gazel 8/438)

Çıraklık, vazifeleri eksiksiz yerine getirmek ile değıldir. Mevlevî dergâhında o en başta yapılandır.

Zamanla geniş bir coğrafyaya yayılan bu mekânlar, teşrifatları, âdâb ve terbiyede gözettikleri kaideleri, sosyal yaşamdaki nezaket ve zarafetleri, buldukları coğrafyanın tasavvufî kültürüne temel teşkil etmeleri ile ilim, irfan, sanat kurumları olarak hizmet vermişlerdir. Mevlânâ Dergâhı da ilim irfan yayma hususunda diğer dergâhlara örnek bir mekândı. Gönüllerin susadığı saf bilgi, bu dergâhın suduğu ilim şarabıyla öğrenilmiştir:

Kalıp dil-teşne yâ Hû şimdi bildik mâ 'arefnâki

Mey-i 'irfânı biz dergâh-ı Mevlânâda içdikçe (Gazel 7/605)

Ya Hû! İrfan şarabını Mevlânâ Dergâhı'nda içtikçe gönlümüzün susadığı temiz bilgiyi şimdi bildik (öğrendik).

Mevlevîlik yalnızca halka hitap eden bir tarikat değildi. Sultanlar, paşalar, devlet büyükleri arasında da Mevlevîliğe sempati duyup, kaidelerine rıza gösteren, devlet erkânından kişiler de vardı. Osmanlı Devletinde III. Selim'e kadar Mevlevîliğin siyasi hayatta ve sarayda etkin olduğunu söyleyemeyiz. Ancak III. Selim'in Mevlevîliğe ve klasik edebiyatımızda önemli bir yere sahip olan Galip Dede'ye beslediği sevgi Mevlevîliğin yavaş yavaş saray ve sultanlar üzerindeki tesirini artırmıştır. Nitekim bu

etkileşim II. Mahmud, zamanında zirveye ulaşmış ve padişah Mevlevîlik için çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.

Tekke erbâbının sevgisini kazanma niyetinde olan II. Mahmud, şeyhlere maaş bağlatmış, dergâhların, camilerin ve sebillerin yapım ve tamirine yardımcı olmuştur.¹⁷⁰ İzzet Molla aşağıdaki iki beytinde Allah'ın halifesi ve fakirlerin sığınağı olarak gördüğü Sultan Mahmud'un Mevlevî dergâhlarına yaptığı katkılardan söz eder:

Mahmûd Hân-ı âgâh oldur halîfetu'llâh

Devrinde bunca dergâh feth oldu 'âşıkâna (Tarih 4/221)

Bilgili Mahmud Han, Allah'ın halifesidir. Âşıklar için bunca dergâh, onun devrinde açıldı.

Baylar şimdi bu dergâha gedâdır Yâ Hû

Fukarâya olalı kehf-i emân Hân Mahmûd (Tarih 4/218)

Yâ Hû! Mahmud Han, fakirlere güvenilecek bir sığınak olduğundan beri zenginler şimdi bu dergâha köledir.

Mevlevîler kendi imkânları dâhilinde aldıkları estetik ve teknik eğitim ile medeniyet âleminde derin izler bırakmış, içerisinde buldukları ekol dairesinde, edebî, mimari ve mûsiki alanında önem arz eden eserler vâir etmişlerdir. Her Mevlevî yeteneği dâhilinde mutlaka bir işle meşgul olmuştur. Mevlevîlikte semâ'nın başlaması ile beraber mûsiki eğitimi de dergâhlarda verilen eğitimler arasında yerini almıştır. Dinî ve tasavvufî öğretimin yanında verilen mûsiki eğitimi özellikle nefsin temizlenmesini amaçlayan semâ'nın bir parçasıdır. İzzet Molla, beytinde Konya dergâhındaki semâ' âyînlerinden kesitler sunmaktadır. Bu törenlerde defin vuruşlarıyla birlikte dünya matemindeki sıkıntıları unutup, ney nağmeleriyle kendinden geçme durumu âdeta resmedilmiştir:

Mâtem-sarây-ı 'âlemi geşt etme ey gönül

Dergâh-ı Pîre gel çalalım deff ü nây-ı 'îd (Gazel 6/393)

Ey gönül! Dünya sarayının mateminde gezinme! Pir'in dergâhına gel, def ve ney ile bayram edelim.

¹⁷⁰ İsmet Kayaoğlu, "Modernleşme Sürecinde Mevleviler", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 3 (2007): 49-50.

Kapı anlamında kullanılan “der” sözcüğü Mevlevîlikte, tarikat âdâbının öğretildiği mekânların genel adı olarak da anlam kazanmıştır. İzzet Molla'nın beyitlerinde de somut anlamda kapıdan bahsedilmez. Kapıdan kasıt dergâh, mevlevîhâne, tekke, âsitâne, zaviye gibi Mevlevîlik âdap-erkânının öğretildiği müesseselerdi. Tüm tarikatların aslında asıl amacı Allah'a en güzel şekilde kulluk etmektir. Mevlevîlik diğer tarikatlar içerisinde farklı coğrafyalara hitap eden köklü bir tarikattır. Tarikat mensubu olan Mevlevîler her hâl ve hareketleriyle, düşünceleriyle, kâinata, yaratılan canlı cansız varlıklara bakış açılarıyla her daim Allah'ın kapısında O'na yakışır kul olma gayretini gösterirler:

Mevlâyâ Mevlevî yaraşır kulluk etmeğe

Yâ Rab kapından etme cüdâ Mevlevîleri (Manzume 4/700)

Mevlâyâ kulluk etmeye Mevlevî yakışır. Ya Rab! Mevlevîleri kapından ayırma.

Tasavvufun insana öğrettiği önemli meselelerden biri de makam ve mevkinin fâni olduğudur. Mevlânâ Dergâhı, lütuflara açılan bir kapıdır ve her dönem yüce bir kapı olarak kabul edilmiştir. Şair ilk beyitte, mâneviyattaki fenâ-fi'llâh mertebesine Mevlânâ'nın kapısında mazhar olunacağını; ikinci beyitte ise müşkül duruma düşmenin, makam ve mevkiyi yitirmekle değil lütuflara açılan Mevlânâ kapısından ayrı kalmakla gerçekleşeceğini vurgulamıştır:

Fenâ-fi'llâha mazhar olmayanlar bâb-ı Monlâda

Bu dehr-i bî-bekâyâ bilmezim âyâ ne gelmiştir (Gazel 6/424)

Monlâ'nın kapısında fenâ-fi'llâh mertebesine ulaşamayanlar acaba bu sonsuz dünyaya neden gelmiştir.

Ne gam erbâb-ı câhın devr olursam bâb-ı lutfundan

Der-i Monlâ Celâleddînden olmak cüdâ müşkil (Gazel 10/540)

Mevki sahiplerinin lütuf kapısından dönersem üzülmem. Monlâ Celâleddîn'in kapısından ayrı kalmak zordur.

Mevlânâ'ya tasavvufî olgunluk yolculuğunda derin izler bırakan pek çok yol arkadaşı, hemdemi olmuştur. Şems-i Tebrîzî, de bu dostların en önemlisidir ve Mevlevîlik tarikatında etkili bir âlimdir. Konya'da ilk kurulan tekke, Mevlânâ tekkesiydi ve merkez kabul edilirdi. Merkeze bağlı beş tekke daha vardır ki bunlardan biri de Şems

zaviyesiydi. Tıpkı Mevlânâ'ya semâ', şiir, mûsiki ışıklarını saçtığı gibi dünyayı aydınlatan güneş de ışıklarını bu kapıdan alır:

Dergâh-ı Şemse ol müteveccih ki 'İzzetâ

Her subh mihr-i çarh alır ol bâbdan fîrûğ (Gazel 9/494)

Ey İzzet! Şems dergâhında ol! Zira güneş her sabah ışığını o kapıdan alır.

3.3.3. Hânkâh

Tekke manasına gelen, Farsça “hangah” sözcüğünden dilimize “hanikah” şeklinde çevrilmiş olan bu tabir, tarikat kurumlarının merkezi olarak işlev görmüştür. Bu yapılar bazı tarikatlarda “pir evi, pir makamı” da denilirdi. Hânkâha bağlı büyük yapılar tekke, küçükler yapılar zaviye olarak adlandırılır; tekke ve zaviyeler bağlı buldukları hânkâhlar aracılığıyla maddi ve mânevî ihtiyaçlarını temin ederlerdi.¹⁷¹ Osman Ergin imarethane yapılarından saydığı hânkâhları, dinî birer müessese olarak kabul etmenin yanında hayır ve şefkat kaynağı olarak tanımlar. Hatta birer toplanma mekânı yeni tabirle kulüp olarak nitelendirir.¹⁷²

Aşağıdaki beyitte müridin diğer tarikatları tecrübe etmesi ve pîrin hânkâhına geldikten sonra diğer dergâhlarda gözyaşlarının boşa aktığı düşüncesi hâkimdir. Mürit, Mevlânâ hânkâhına daha önce gelmiş olsaydı, gözyaşları kendisine bereket getirebilirdi. Şâir, hânkâhın bolluğuyla bir nevi pîrin bereketini kasteder:

Çeşmesâr-ı feyz olurdum hânkâh-ı Pîrde

Dergeh-i dîgerde eşkim olmasaydı ger telef (Gazel 8/497)

Gözyaşlarım diğer dergâhlarda telef olmasaydı, pîrin hânkâhında bolluk çeşmesi olurdu.

Mevlânâ uzun zaman önce çıktığı tasavvuf yolculuğunu Şems-i Tebrîzî'nin gelişiyle hızlandırmıştır. Şems'ten önce de dinî vecibelerini yerine getiren Mevlânâ, Şems'in gelişiyle bu vecibeler coşup taşmış ve farklı bir boyut kazanmış. Artık Şems'ten ayrılmıyor, ondan öğrendiği bilgilerle ilahî aşk lezzetini daha yoğun yaşıyordu. Mevlânâ ve Şems ekseninde aşağıdaki beyitte Şems'in kapısı Mevlânâ hânkâhıdır;

¹⁷¹ Pakalın, “Hanikah”, 1: 730.

¹⁷² Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939), 29'dan akt. Pakalın, “Hanikah”, 1: 730-731.

gökyüzündeki güneş Şems ise ay Mevlânâ'dır gibi metforlarla âdetâ bir bütünü tamamlayan iki parçadan bahsedilmiştir:

Senin bâbın Cenâb-ı Mevlevînin hânkâhıdır

Seninle zât-ı Monlâ bir serîrin pâdişâhıdır

Sipîhr-i şevketin sen mihrisin şâhım o mâhıdır

Değil 'arz-ı hüner bu sa'ilâna bir ilâhıdır

Gedâ-yı kûy-ı Monlâyız meded ey Şems-i Tebrîzî (Musammat 8/690)

Ey Şems-i Tebrîzî! Senin kapın Hz. Mevlânâ'nın hânkâhıdır. Mevlânâ, seninle bir tahtın padişahıdır. Heybetli göğün güneşi sensin, ay'ı ise o şâhımdır. Bu hüner arz etmek değil, dilenciye yakışır bir ilahidir. Monlâ'nın köyünün dilencileriyiz (bizlere) yardım et!

3.3.4. Hücre

Hücre, içerisinde ocak ve dolapların bulunduğu, mevlevîhâne avlusunun etrafında inşa edilen küçük odalardır. Derviş hücreleri olarak bilinen bu odacıklar, tekkelerde semâhânenin arka bölümünde yer alır. Zemini ve duvarları taş döşeli, genellikle üstü örtülü bir koridorun yanında, karşılıklı ve birbirine bitişik yapılardır.¹⁷³

Binbir gün çilesini tamamlayıp dede olan kişilere hücre verilirdi ve bu dedeler "hücrenişîn" unvanını alırdı.¹⁷⁴ Mevlevîhânelerde, medreselerden farklı olarak her hücre bir dervişe aitti. Dedelerin hücreleri, yalnızca tam donanımlı mevlevîhânelerde bağımsız bir mimari bütünlük olarak görülür. Mevlevî tarikatında derviş hücrelerinin diğer adı dedegân hücreleridir.¹⁷⁵

Mevlevî hücreleri belirli bir düzene sahipti. Hücre kapısından dar bir giriş yerine girilirdi ve buradaki raflara ayakkabılar koyulurdu. Asıl hücreye bu dar giriş yerinden birkaç basamakla çıkılırdı. Hücre içerisinde sol tarafta ve kapı karşısında dedenin oturduğu yer, yanında kahve ocağı, arkasında eşyaların koyulduğu bir dolap, odanın karşısında boylu boyunca uzanan bir sedir bulunurdu. Sedirin üzerindeki mindere züvvar denilen ziyaretçiler otururlardı. Sedirin üst tarafında, lamba veya mum şamdını,

¹⁷³ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 96.

¹⁷⁴ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 44.

¹⁷⁵ Ş. Bârihüdâ Tanırkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 1: 96.

karşı duvarda içerisine yatak koyulan büyük bir dolap, bir tarafta da Kur'an-ı Kerim'in ve bazı kitapların konulduğu bir raf bulunurdu.¹⁷⁶

Hücre, dergâh meydanına bakan bir koridordaysa penceresi, yalnız o yöne karşıdır ve kapının yanındadır. Karşılıklı bir koridorda bulunan hücrelerin dergâh meydanına bakmayan ve karanlıkta kalan cephesine, aydınlık gelmesi amacıyla birer pencere açılmıştır ve pencereler demir parmaklıklıdır. Hücrelerin bulunduğu koridorun bir ucu helalara, diğer ucu çoğunlukla matbaha uzanırdı.¹⁷⁷

İzzet Molla'nın, incelediğimiz divanında Mevlevî kuruluşlarını birer eğitim yuvası olarak yinelediği göze çarpar. Bu yerlerde dünya âleminin geçiciliği ve bu gerçeği kavrayıp yol alabileceğimiz tasavvufî olgunluk ve tefekkür becerisi kazandırılmak istenirdi. Hücreler, dervişlerin maddi isteklerinden, insanlara ve devre olan güvensizliklerinden Allah'a sığındıkları huzurlu mekânlardır. Aşağıdaki dizelerde de benzer ifadeler görülür. Zamanın padişahından ümit etmek yerine Allah'tan ümit etmeyi, başlarındaki eskimiş külâhın en kıymetli mücevherlerle süslü taçlardan daha değerli olduğu, harabe hücrelerinin ise gökyüzünden daha geniş ve güzel olduğu anlatılır:

Gönül dür olmaz ihsân gördüğü eski penâhından

Hatâdır ana lutf ümmîdi dehrin pâdişâhından

Harâbe hücremiz yeğdir sipihrin bârgâhından

Mücevher tâc-ı şâha geçmeyiz köhne külâhından

Gedâ-yı kûy-ı Monlâyız meded ey Şems-i Tebrîzî (Musammat 5/689)

Gönül iyilik gördüğü eski sığınağından uzak olmaz. Devrin padişahından ona

lütuf ümidi hatadır. Harabe hücremiz göğün çadırından iyidir. Eskimiş

külâhımızdan şahın tacının mücevherlerine geçmeyiz. Ey Şems-i Tebrîzî!

Monlâ'nın köyünün dilencileriyiz (bizlere) yardım eyle!

3.3.5. Konya/Meram

Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya, Selçuklulara en parlak devrini yaşatan I. Alâeddin Keykubad ve II. Kılıçarslan (ö. 588/1192) zamanında altın çağını yaşayarak Türk dünyasının en önemli kültür-sanat merkezi olmuştur. Bununla birlikte

¹⁷⁶ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyim ve Atasözleri*, 164.

¹⁷⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 313.

XIII. yüzyılda Konya, İslâm sûfizminin ve İslâm düşüncesinin zirvesinde yer alırken, geleceğe yol gösterecek eserlerin yazıldığı, aktarıldığı ve üzerinde şerhlerin yapıldığı kültürel mirasa da ev sahipliği yapıyordu. Sultan Alâeddin Keykubad'ın ilme ve sanata verdiği önem neticesinde değişik coğrafyalardan pek çok âlim, edebiyatçı, sanatçı Konya'ya gelmiştir. Konya'yı şereflendiren âlimlerden biri de bizzat sultanın davetiyle gelen Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'dir.

İslâm dünyasının ilim adamlarının ve tabii Mevlânâ'nın bu devirde ortaya çıkması ve Sultan Veled'in Mevlevî tarikatını kurması Konya'nın önemini daha da artırmıştır. Mevlânâ ilmi, irfanı, fikir ve felsefesi ile savaşlarla bunalan dünyaya, Konya'dan aşk, sevgi, dostluk ve kardeşlik mesajları fısıldamıştır.

Mevlânâ'nın saray ve halk nazarında itibarının artması, Sultan Veled ve çevresindekilerin Mevlevîliği tarikat haline getirip birçok yerde adından söz ettirmesiyle Anadolu ve Konya'nın kültür temsilciliği büyük ölçüde Mevlevîlerin eline geçmiştir.¹⁷⁸ Konya, Mevlânâ adına kurulan Mevlevîliğin doğup gelişmesinde ve teşkilatlanmasında temel teşkil eden bir şehirdir ve bu teşkilatlanma çerçevesinde birçok tekke ve dergâh inşa edilmiştir. Bunlardan ilki Mevlânâ Dergâhı'dır.

Tarih boyunca Mevlevî tarikatının merkezi konumundaki dergâhın temelini, Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in kabri ve kabrin çevresindeki birkaç derviş hücreleri oluşturmuştur.¹⁷⁹ Mevlânâ Dergâhı, babası Bahâeddin Veled'in Hazret-i Mevlânâ'yı da yetiştirdiği bir eğitim kurumu olup daha sonra postnişinlerin, dedelerin ve ona gönül verenlerin ilim ve irfanla yetiştirip terbiye edildiği bir yer olmuştur.

Dergâhın kuruluşu konusunda pek çok rivayet bulunmaktadır. Rivayete göre, Mevlânâ Dergâhı'nın bulunduğu arazi önceleri Sultan I. Alâeddin Keykubad'a ait bir gül bahçesiymiş ve Selçuklu sultanlarına ait olduğu için "Sultan Bahçesi" adıyla anılmış. Mevlevî kaynaklarında, Sultân'ul-Ulemâ Bahâeddin Veled'in, Aksaraykapısı yakınındaki bu mesireliğe sık sık geldiği yazar. Bunu öğrenen Sultan Alâeddin Keykubad, ona karşı hissettiği derin muhabbeti ve saygısı neticesinde, bu bahçeyi ona armağan etmiştir. Bahâeddin Veled vasiyeti gereği bu bahçeye defnedilmiştir.

¹⁷⁸ Nuri Şimşekler, "Mesnevi'ye Göre Konya'da Yaşam", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*, ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004), 178.

¹⁷⁹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*, 23.

Bahâeddin Veled'in ölümünden itibaren ziyaretgâh durumuna gelen bu mütevazı kabir, Mevlânâ Külliyesi'nin ilk yapısı olmuştur.¹⁸⁰

Mevlânâ Dergâhı, 30.11.1925'te kabul edilen tekke, zaviye ve türbelerin kapanmasına yönelik çıkarılan kanunla aynı yıl kapatılmıştır. Ancak dergâh, Konya'daki eski eserlerin korunup sergileneceği bir müzeye uygun olması hasebiyle 6 Nisan 1926'da müze olması kararlaştırılmış, 2 Mart 1927 tarihinde de ziyarete açılmıştır. Dergâh, açılışından bu yana Mevlânâ Müzesi diye anılarak bakım ve onarımları Kültür ve Turizm Bakanlığınca yapılmaktadır.¹⁸¹ Günümüzdeki Mevlânâ Dergâhı'nın mimari yapısı, XIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar inşa, onarım, tadilat ve ilavelerle sürekli çehre değiştirerek şuan ki karmaşık halini almıştır.¹⁸²

Osmanlı devrinden de Mevlânâ Dergâhı'na, padişah statüsünden ve devlet erkânından maddi yardımlar gelmiştir. Örneğin III. Selim, tahta geçmesiyle Konya Mevlânâ Dergâhı başta olmak üzere pek çok mevlevîhânenin bakım ve onarımına ilişkin faaliyetlerde bulunmuştur. Dergâhın tamiratı onun döneminde tamamlanmış olup Mevlânâ, babası Bahâeddin Veled ve türbede bulunan sandukaların üzerini kaplayan örtüler onun emriyle yenilenmiştir. Sultan Abdülmecid'in de dergâha ve dergâh şeyhlerine maddi yardımlarda bulunduğu bilinmektedir.¹⁸³ Asırlar boyu kültür, sanat ve edebiyat merkezi olarak adından söz ettiren Konya, Mevlevî Dergâhı'na postnişin olan otuz iki çelebiye de ev sahipliği yapmıştır.

Konya'da merkez kabul edilen Mevlânâ tekkesine bağlı beş tekke daha vardır. Bunlar: Şems zaviyesi, Ateş-bâz zaviyesi, Meram'daki Cemel-i Âlî türbesinin yanındaki tekke, Çelebi Hüsâmeddin'in şeyh olduğu Dâr-al-Zâkirîyn tekkesi, sonuncusu ise Mevlânâ ve Şems'in bulunduğu ve iki denizin birleştiği yer anlamında Marc-al-Bahreyn'daki mescit mahiyetindeki tekkedir.¹⁸⁴

Devleti yöneten hükümdarlar, devletin merkezi konumundaki payitaht, insanların gözünde her daim ulu ve ulaşılması zor gerçekler arasında yerini almıştır. Keçecizâde

¹⁸⁰ Hasan Özönder, *Konya Mevlânâ Dergâhı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 3.

¹⁸¹ Aydın Seçkin, "Türkiye'deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Rolü", *Dünyada Mevlâna İzleri (13-15 Aralık 2007)*, Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2010), 4.

¹⁸² Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 2: 8.

¹⁸³ Ösen, *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*, 59-151.

¹⁸⁴ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 303-304-305.

İzzet Molla, aşağıdaki dizeleriyle bu düşüncenin aksini savunur. Payitahttan daha ulu bir kapı olan Konya Dergâhı'ndan ve padişahın daha yüce bir varlık olarak kabul edilen Mevlânâ'dan bahseder. Son mısra da ise tahtın sonsuz sahibinin Mevlânâ olduğunu vurgular:

Konya ceddîm vatanıdır düşeyim şeh-râha
Varayım Bâb-ı Hümâyûndan ulu dergâha
Söyleyim hâcetimi andaki şâhenşâha
Ser-te-ser hükm eden iklîm-i fenâ fi'llâha
Şâh-ı evreng-i bekâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 2/669)

Konya atalarımın vatanıdır, yola düşeyim. Bâb-ı Hümâyûn'dan yüce dergâha varayım. Baştan başa hükmeden fenâ fi'llâh iklimine, oradaki şahlar şahına derdimi söyleyeyim. Bâkî tahtın sahibi Hz. Mevlânâ'dır.

Genel mahiyette Konya, tarikatın adıyla kendinden söz ettirse de özelinde Selçuklu devrinden başlayarak Osmanlı'nın asırlar boyu süren saltanatı içerisinde kendine yer edinen Meram, Mevlevîliğin doğduğu yer olarak kabul edilmiş ve kutsiyetini her daim korumuştur. Mehmet Demirci'nin, Eflâkî'den naklettiği bilgiye göre Mevlânâ Konya/Meram'ı şu şekilde övmüştür:

“Mevlânâ'nın sağlığında bir gün Meram mescidi tarafına gidilir. Coşkulu bir semâ yapılır. Mevsim bahardır. Ruhlar cûşu hurûş içindedir. Sultan Veled yamaçtan Konya'yı seyrederken coşku dolu duygularla şunları der: ‘Süphânallah! Bu Konya şehrinin ne güzel manzarası var, sanki onun manzarasından nurlar ışıldıyor.’ Bunun üzerine Mevlânâ şöyle buyurur: ‘Evet, vallâhi bizim Konya çok mes’ut ve mübarek bir şehirdir. Mürîtlerin huzurunda onu sana bağışladım. Bahâeddin bizim mübarek türbemiz, babam Bahâ Veled’in kabirleri, çocuklarımız bizden sonra gelenler, muhiblerimiz ve arkadaşlarımız bu şehirde buldukça bu ülke zeval bulmayacak ve bu şehre yabancıların atının ayağı basmayacak. Bu halkın üzerine düşmanın kılıcı çekilmeyecek, düşman kan dökmeyecek, burası tamamiyle harap olmayacak, boş da kalmayacaktır. Şehrin halkı mübarek türbenin haremindedir güven içinde ve mesut olacaklar. Zamanın fetretlerinden gece ve gündüzün değişmelerinden sâlim olacaklardır.’”¹⁸⁵

¹⁸⁵ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı II (Ankara: 1976), 212'den akt. Demirci, Hz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü, 67-68.

Şair aşağıdaki beyitte gönül dedine şifa olan Konya şehrinden ve özünde Mevlânâ'nın huzurundan bahsetmekle birlikte "ah tutmaz" ifadesiyle şehrin mânevî erler tarafından korunduğunu vurgulamıştır:

Derd-i derûn-ı 'İzzete Monlâdadır devâ

Ben varmadıkça Konyaya olmaz direng-i âh (Gazel 8/626)

İzzet'in gönül derdinin devası Monlâ'dadır. Ben Konya'ya varmadıkça ah tutmaz.

Konya'nın meşhur bahçeleri arasında bulunan Meram bağları, şehrin 5-6 kilometre batısında yer alır. Selçuklular devrinden beri seçkin zümrenin, Meram'da bir bağ satın aldığını ve yaz mevsimini burada geçirdiklerini kaynaklardan öğreniyoruz. Meram, bu anlamda Osmanlılar devrinde de ününü koruyarak, Evliya Çelebi'nin (ö. 1095/1684 [?]) eseri başta olmak üzere birçok seyahatnamede diğer bağlardan üstün görülmüştür.¹⁸⁶

Mevlevîler de, Meram'ın "Dede Bağı" denen Mevlevî bahçesinde, ney, kudüm sesleriyle semâ' edip ilahî coşkuyla kendilerinden geçmişlerdir. Meram bağlarının yamaçlarındaki Tavus Baba Türbesi'nin yakınlarında, Tavus Hatun adlı bir kadının çaldığı rebabla semâ' eden Mevlevîlere ait efsaneler söylenmektedir.¹⁸⁷

Gölpınarlı'nın: "Çelebi birgün Meram'daki Hümam denilen bağına gidiyor. O gün bağda bütün Mevlânâ âşıkları toplanmıştır. Semâ' ve sohbet esnasında...", "Bir gün Meram bağında büyük bir semâ' meclisi oluyor ve Mevlânâ o gün bahara aid..."¹⁸⁸ şeklinde devam eden sözlerinden Meram bağlarının Mevlevîlerce rağbet gördüğünü ve bu bağlarda Mevlevî âyînlerinin gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda belirtilen kaynaklar, Meram bağlarında ilahî aşkın verdiği coşkunlukla semâ' edildiğini nakleder. Orada zaman ve mekân Hz. Mevlânâ'nın nuruyla dolar, yapraklarında gül nefesi hissedilerek rüzgârlarında ney sesi işitilir. Aşağıdaki ilk beyitte Meram bağının bu yönüne vurgu yapılmıştır. İkinci ve üçüncü beyitte, Meram bağı yahut semti, insanlar üzerindeki maddi yaşamın sıkıntı veren psikolojisinden kaçış ve rahatlayış yeri olarak anlatılır. Tabiki bahsettiğimiz psikolojik arınma, semâ'nın ruha işleyen hissiyatıyla mümkündür:

¹⁸⁶ Mehmet Önder, *Mevlânâ Şehri Konya* (Ankara: Konya Kültür Derneği Yayını, 1971), 481-482- 483.

¹⁸⁷ Önder, *Mevlânâ Şehri Konya*, 484.

¹⁸⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 40-52.

Bu berg-i sebzi 'arz ede 'İzzet fakîrden

Bâğ-ı merâm-ı Hazret-i Hünkâra nev-bahâr (Gazel 9/435)

İlkbahar, İzzet fakirden bu yeşil yaprağı Hazret-i Mevlânâ'nın Meram bağına
sunsun.

Gel bâğ-ı merâmında açıl Hazret-i Pîrin

Etmekse merâmın gam-ı devrânı ferâmûş (Gazel 8/477)

Eğer isteğin zamanın dertlerini unutmaksa, Hazret-i Pîrin Meram bağına gel, açıl!

Yâ Rab olur mu gonçe-i ümmîdim açılıp

Semt-i merâmda bana bir reh-nümâ-yı bâğ (Gazel 7/493)

Yâ Rab! Ümit goncam açılarak bana Meram semtinde bir kılavuz olur mu?

3.3.6. Mevlevîhâne

Mevlânâ Celâleddîn adına, oğlu Sultan Veled tarafından kurulan ve zamanla disiplinli bir sistem halini alan mevlevîliğin kaideleri, âdâb ve erkânı mevlevîhâne diye adlandırılan mekânlarda öğretilirdi. Mevlevîhâneler, tarikatın içerdiği sevgi ve hoşgörü anlayışını yaşatmanın yanında din, dil, ırk, mezhep farklılıklarını aşarak insanlığı ortak bir paydada birleştirmeyi amaç edinmiştir. Mevlevî tarikatına mahsus, zaviye, âsitâne, dergâh gibi yapıların genel ismi olan ve mevlevîhâne diye adlandırılan bu dergâhlar, Konya'dan başlayarak hemen hemen tüm Osmanlı topraklarında inşa edilmiştir.

Anadolu başta olmak üzere Mısır, Suriye, Irak ve Azerbaycan'dan Avrupa içlerinde Macaristan'a kadar pek çok ülkede faaliyet gösteren mevlevîhâneler, tasavvufî anlamda birçok mutasavvıfî yetiştirmenin ötesinde, aynı zamanda buldukları coğrafyalarda birer siyasi temsilcilik vazifesini de üstlenmişlerdir.¹⁸⁹

Mevlevîhâneler, yeme-içme-uyuma gibi fizyolojik ihtiyaçların yanında ibadet, eğitim, ziyaret gibi ihtiyaçların da karşılandığı çok fonksiyonlu yapılardır. Mevlevîhâneler, harem ve selamlık olmak üzere iki ana merkezde toplanırdı. Harem, şeyh efendinin ailesiyle ikâmet ettiği bölümdür. Bu bölümde sofalar, odalar ve helalarla beraber, tekkenin büyük mutfağından ayrı kendine ait küçük bir mutfağı, hamam ve gusülhanesi

¹⁸⁹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*, 7.

bulunur. Selamlık ise birçok fonksiyonu bünyesinde toplar. Bunlar arasında şeyh odası, meydan odası, kahve ocağı, dedegan hücreleri ve matbah-ı şerif sıralanabilir.¹⁹⁰

Mevlevîhâneler işlevleri açısından, büyüklük ve küçüklüklerine göre iki başlık altında incelenir. Bunlardan biri âsitâne, diğeri zaviyedir. Asitane, tarikata yeni katılan dervişlere Mevlevî terbiyesinin verildiği ve dervişlerin yetiştirildiği yapılardır. Zaviyelerde ise dervişe mânevî eğitimin verildiği matbah-ı şerif yoktu ve bu yapılar, âsitâne terbiye gören dervişlerin ikâmeti için imar edilmiş kuruluşlardı. Geniş bir bahçe içinde kurulan mevlevîhânelerin yanında hâmuşhâne olarak adlandırılan mezarlık bulunurdu. Genel mimarisi, semâ-hâne, türbe, çilehâne, hücreler, selamlık, meşkhâne, harem dairesi, mutfak, kiler gibi bölümlerden ibaretti.¹⁹¹ Diğer tarikat tekkelerine göre mevlevîhâneler sayıca azdı, fakat hâkim oldukları coğrafya çok genişti.

Mevlevîliğin mimari yapısı olarak kabul edilen mevlevîhânelere İstanbul'da beş tane vardı. Bunlar: Kulekapısı (Galata), Yenikapı, Kasımpaşa, Bahariye, Üsküdar Mevlevîhâneleri. Bu mevlevîhânelere Üsküdar Mevlevîhânesi zaviyeydi, diğerkileri dergâhtı.¹⁹² Bârihüdâ Tanrıkorur hazırlamış olduğu doktora tezinde vermiş olduğu listeye göre toplam yüz yirmi dokuz mevlevîhâne olduğunu, bunların içinde yangınlar, yıkılma, kapatılma, tarikatlararası el değiştirme gibi nedenlerden dolayı izine rastlanılmayan mevlevîhâneler bulunduğunu belirtir.¹⁹³

İstanbul mevlevîhâneleri, dağılımı ve çevre özellikler yönüyle de farklılık gösterir. Zaviye olarak faaliyet gösteren Üsküdar Mevlevîhânesi şehrin içinde yer alırken diğerk yapılar, şehrin merkezinden uzak alanlarda inşa edilmiştir. Bunun nedeni, Mevlevîlerin kendi içlerinde bir seçkinler zümresi oluşturmada ve insanların dedikodularından uzak kalmak istemelerinde aranır.¹⁹⁴ Ayrıca Mevlevîliğin geniş kitlelere sesini duyurabilmesi noktasında da İstanbul mevlevîhâneleri oldukça önemlidir. Mevlevîliğin merkezi Konya'daki Mevlânâ Dergâhı olsa da tarikat, İstanbul'daki mevlevîhâneler vasıtasıyla uzun yıllar kendilerine gönül yoldaşları bulmuştur.

¹⁹⁰ Baha Tanman v.dğr., *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi* (İstanbul: İstev Yayınları 2, 2013), 51-52.

¹⁹¹ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 85-86-87-91.

¹⁹² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 14.

¹⁹³ Bk. Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 1: 70.

¹⁹⁴ Tanman v.dğr., *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, 57.

Mevlânâ Dergâhı, Edirne Mevlevîhânesi, Tire Mevlevîhânesi ve Galata Mevlevîhânesi haricinde bulunan melevîhâneler oldukça sade yapıda inşa edilmiştir. Bârihüdâ Tanrıkorur'a göre bunun sebebi, Anadolu tasavvuf anlayışının tevazuyu, sadeliği, israftan kaçınmayı öğütleyen terbiye sistemidir. Buna rağmen az da olsa melevîhânelerde süsleme olarak nitelenen unsurlara yer verildiği gözlemlenir. Bu süsleme unsurları melevîhânelerde, ibadet/âyîn bölümleri, türbeler, meydan-ı şerif, haremlik ve selamlığın en önemli bölümlerinde yoğunlaşmıştır.¹⁹⁵

İnşa edilmiş olan ilk melevîhânenin Sultan Divani'nin eseri olduğu düşünülür. Konya Mevlevîhânesi daha sonraları kurulmuş bir yapıdır.¹⁹⁶ Zamanla tam teşekküllü melevîhâneler kurulmaya başlanmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla melevîhânelerin faaliyetleri son bulmuş; ancak kültürel bir değer olarak İstanbul'da bulunan Galata Mevlevîhânesi'nde belirli zamanlarda temsili semâ' törenleri yapılmaya devam edilmiştir.¹⁹⁷

Tarikatın yapısı gereği melevîhânelerde hem ferdî ve mânevî yaşam şekillendirilmiş hem de konservatuar ve güzel sanatlar mektebi niteliğindeki bu mekânlarda toplumun kültürel kimliği şekillenmeye başlamıştır. Mevlânâ'nın yaşamı ve Mevlevî tarikatının öğütlediği eğiticilik, melevîhânelerin yaygın eğitim kurumları haline gelmesinde etkili olmuştur. Bu müesseseler; edebiyat, bilim, mûsiki ve sanat alanında birçok kişiyi kültürel bir çevrede birleştirmiş; dili, ırkı, coğrafyası farklı pek çok mezhepten insanın bile sosyal ve kültürel duygu ve düşüncelerine yön vermiştir.

Eğitimci ve sanatkâr mutasavvıf kimliğiyle Mevlânâ'dan ilhamını alan Mevlevîlik, sûfilerin, Allah'a ulaşmak için izledikleri yol olan dünyadan eli eteği çekme, zikir ve âyîn gibi esasları tek başına kabul etmemiş; aksine dünya işleriyle uğraşmanın da bir tür hizmet olduğunu; herkesin bir işle uğraşması gerektiğini öğütlemiştir. Üretkenlik olmadan boşa geçen vaktin Mevlevîlerce hoş görülmediği hatta bu durumun yasak edildiği melevîhâneler, asırlar boyu tasavvufî düşünce ve sanat eğitiminde birer mektep vazifesi görmüştür.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Bk. Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 1: 127.

¹⁹⁶ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 154-155.

¹⁹⁷ Seçkin, "Türkiye'deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Rolü", 2.

¹⁹⁸ Açık, "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiliği", 99.

Mevlevîhâneler, Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerine kadar inşa edilen, insanı en ham vaziyetiyle kabullenip çeşitli fikrî ve ruhî eğitim merhalelerinden geçirerek pişirdikten sonra olgun insan kıvamına getirmeyi amaç edinmiş kutsal ocaklardır. Mevlevîhânelerde verilen edebiyat, mûsiki, din, kültür ve sanat eğitimi; bu yerlerin birer kültür-sanat merkezi haline gelmesinin yolunu açmış; böylelikle mevlevîhâneler, tasavvuftan mûsikiye, okuma yazma öğrenmekten zanaat eğitimine kadar yaşamdaki pek çok detaya dokunmuştur.

Mevlevî yahut Mevlevî muhibbi olan sultanlar, âlimler zümresi ve devlet erkânı, eğitim, kültür ve sanatın zenginleşmesine doğrudan katkıda sağlayan mevlevîhânelerin, çoğalmasına ve gelişmesine destek vermişlerdir. Mevlevîhâneler, Mevlevîliğin köylerden kasabalara, kasabalardan şehirlere ilerlemesiyle saray ve çevresi tarafından tesis edilmiştir. Mevlevî kültürünün öğretildiği bu yapıların yaygınlaşmasında kendileri de Mevlevî olan basta, I. Ahmed, III. Selim, II. Mahmud olmak üzere padişahların ve ileri gelen devlet adamlarının katkısı büyüktür. Sarayın da desteği ile mevlevîhâneler gün geçtikçe güçlenmiş ve ses getiren kuruluşlar içerisinde yerini almıştır. Aşağıdaki beytlerin ilkinde Sultan Mahmud'un inşa ettirdiği bir dergâhtan, ikincisinde yine Mahmud Han'ın mevlevîhane içerisine yaptırdığı altın mahfilden bahsedilmektedir:

Mevlevîhâneye 'İzzet dedi pîrim târîh

Yapdı bu dergehi sultân-ı cihân Hân Mahmûd (Tarih 10/218)

Pirim! İzzet, mevlevîhâneye tarih dedi. Bu dergâhı cihan padişahı Mahmud Han yaptı.

Bulup makâmını nây-ı kalem dedi târîh

Yapıldı mahfil-i zerrin-i Mevlevîhâne (Tarih 12/246)

Kalem neyi, tarih makamını bulup mevlevîhâneye altın mahfil yapıldı dedi.

Balkanlar ve Avrupa'daki mevlevîhâneler ise işlevsizliği nedeniyle yok olmaya mahkûm edilmiş; kimi metruk halde bırakılmış kimi ise yıkılarak yerlerine yeni binalar inşa edilmiştir. Ortadoğu'daki Halep ve Şam Mevlevîhâneleri de bu duruma dâhildir. Kahire Mevlevîhânesi ise şanslı olan mevlevîhâneler arasında yerini alarak restore

edilip müze haline getirilmiştir.¹⁹⁹ Lübnan'ın kuzeyindeki Trablusşam Mevlevîhânesi de 1970'li yıllarda başlayan ve yirmi yıl süren iç savaş sebebiyle harabeye dönmüştür.²⁰⁰

3.3.6.1. Beşiktaş Mevlevîhânesi

Beşiktaş Mevlevîhânesi, İstanbul'da devlet erkânı tarafından tesis edilen son melevîhâne olması yönüyle de diğerlerinden ayrılır. Çünkü İstanbul'da kurulmuş olan Kasımpaşa, Üsküdar ve Bahariye Mevlevîhâneleri, Mevlevî dedeleri tarafından kurulmuş yapılarıdır.²⁰¹

Beşiktaş Mevlevîhânesi, Mevlevî büyüklerinden Ağazâde adına, XVII. asrın başlarında Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yere inşa edilir. Kurucusu XVII. yüzyılın önde gelen devlet adamlarından Kaptan-ı Derya Damad Ohrili Hüseyin Paşa'dır.²⁰² Hüseyin Ayvansarâyî'nin (ö. 1201/1787) naklettiğine göre Beşiktaş Mevlevîhânesi yalnızca semâ-hâne bölümünden ibaret olup matbahı yoktur. Ancak onarım faaliyetleriyle zamanla tamamlanmıştır ve ilave yapılarla beraber tam teşekküllü bir dergâh haline gelmiştir. Mevlevîhânenin ilk şeyhi, Ağazâde Mehmed Dede'dir (ö. 1063/1652-1653).²⁰³

Barihüda Tanrıkorur, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren melevîhânenin çevresinde tarih boyunca devam edecek yalı ve sahilсарay inşaatı başladığını; mevcut minyatülden, melevîhânenin de çevresindeki ahşap yalılara benzeyen bir yalı mimarisine sahip olduğu belirtir.²⁰⁴ Mevlevîhâne, sonraları Sultan Abdülaziz'in (ö. 1876) Çırağan Sarayı'nı inşa ettirmesiyle Maçka'ya taşınmış; buradan Eyüb'teki Hatab Emîni Mustafa ve Hüseyin Efendilere ait yalılara, daha sonra da 1877'de yapımı tamamlanan Eyüb Bahariyesindeki yeni binasının taşınmıştır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına yönelik çıkan kanunla 1925 yılına kadar Bahariye Mevlevîhânesi adıyla faaliyetini sürdürmüştür.²⁰⁵ 1930'lara gelindiğinde ise melevîhâne, tamamen tarihe

¹⁹⁹ Duru, *Mevlevîname-Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*, 15.

²⁰⁰ Ahmet Kazım Ürün, "Halep, Şam ve Trablusşam Mevlevîhanelerinin Günümüzdeki Durumu", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*, Prof. Dr. Haşim Karpuz (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002), 75.

²⁰¹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 120-121.

²⁰² Süheyl Ünver, "Beşiktaş – Çırağan Mevlevîhanesi Hakkında", *Mevlana ve Yaşama Sevinci*, ed. Feyzi Halıcı (Ankara: Konya Turizm Derneği, 1978), 166-168-169.

²⁰³ Bk. Hüseyin Ayvansarâyî v.dğr., *Hadîkatü'l-Cevâmî': (İstanbul camileri ve diğer dini-sivil mimari yapılar)*, haz. Ahmed Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 508.

²⁰⁴ Bk. Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 2: 160.

²⁰⁵ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 121.

karıştır. 1986'da İstanbul Belediyesi, mevlevîhâne arsasında kurulmuş olan fabrikaları yıktırarak, 2011 yılında tamamlanan restorasyon çalışmaları ile yeniden inşa edilen yapılar, çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından kültür faaliyetlerine yönelik kullanılmaktadır.²⁰⁶ İzzet Molla, Mahmud Ümîd Dede'nin kayınpederinin vefatıyla Beşiktaş Mevlevîhânesi postnişinliğine gelişini aşağıdaki dizelerle bildirir:

Makâm etdi gelip Mahmûd Efendi postunu anın

Beşiktaş oldu câyı ba'd-ez-în bâ-emr-i sultânî (Manzume 48/700)

Mahmud Efendi gelip onun postunu makam etti. Sultanın emiyle Beşiktaş onun yeri (makamı) oldu.

3.3.6.2. Galata Mevlevîhânesi

Kulekapısı Mevlevîhânesi adıyla da bilinen Galata Mevlevîhânesi, İskender Paşa'ya (ö. 1512) ait av çiftliğinde, 1491 tarihinde inşa edilmiştir. Mevlevîhânenin tarihçesini anlatan kaynakların çoğunda mevlevîhânenin ilk postnişini olarak Divane Mehmed Çelebi gösterilir. Mevlevîhânenin, Bizans döneminden Aziz Theodoros Manastırı'nın kalıntıları üzerine inşa edildiği de bazı araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Zamanla Mevlevîhâne ile Galata surları arasındaki boş alan, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yazıcı ve Şahkulu mescitlerinin çevresinde gelişen Müslüman mahaleleriyle dolmuştur. Daha sonra Levanten zümresinin, zamanla Osmanlı ekonomik hayatındaki nüfuzlarını artırarak surların dışına çıkmasıyla Pera semti oluşmuştur. Böylece Galata Mevlevîhânesi, doğal çevresine olduğu kadar temsil ettiği zihniyete ve değerlere de yabancı bir çevre içinde sıkışıp kalmıştı. Mevlevîhâne İstanbul'u ziyarete gelen ve Pera'da konaklayan yabancıların uğrak yerlerinden biri olmuştur.²⁰⁷

Yüz odası ve geniş bir avlusu bulunan²⁰⁸ Galata Mevlevîhânesi, yıllarca Osmanlı Devleti ile Batı dünyasının kültür alışverişine sahne olmuş ve Batılıların genelde tasavvuf, özelde ise Mevlevîlik ile tanışmasına vesile olan tekke niteliği kazanmıştır.²⁰⁹

²⁰⁶ Tanman v.dğr, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, 61-77.

²⁰⁷ Baha Tanman, "Galata Mevlevîhânesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 317-318.

²⁰⁸ Askeri Küçükkaya, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Adı Geçen Mevlevîhâne ve Tekkeler", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr.

Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 366.

²⁰⁹ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 2: 342.

Galata Mevlevîhânesi, tarihinde geçirdiği yangınların ardından devrin padişahları III. Mustafa (ö. 1187/1774), III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid, II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad (ö. 1918) ile Mevlevîliğin tanınmış simalarından Sırrî Abdî Dede (ö. 1041/1631), Halet Efendi ve II. Mahmud'un kızı Adile Sultan (ö. 1899) gibi Mevlevî muhibbi ve devlet erkânınca onarımı yapılmıştır. Mevlevîhâne, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile bu kuruma bağlı İstanbul'u Sevenler Grubunun çabalarıyla kısmen de olsa günümüze gelebilmiştir. Mevlevîhâne, Mevlevî kültürü müzesine dönüştürülerek mülkiyeti Milli Eğitim Bakanlığına verilmiştir. Tadilat çalışmalarının ardından Divan Edebiyatı Müzesi adıyla 27 Aralık 1975'te ziyarete açılmıştır. XVII. yüzyıl başlarından itibaren tadilatlarla yenilenen, çeşitli bölümler eklenmesiyle küçük bir külliyeeye dönüşen Galata Mevlevîhânesi, III. Selim'in 1791-1792'de gerçekleştirdiği onarım sonucunda büyük oranda bugünkü haline kavuşmuş; melevîhâneyi oluşturan yapılar ise XIX. yüzyıl içinde son şekillerini almıştır. Mukâbele günleri Salı ve Cuma olan Galata Mevlevîhânesi²¹⁰ postuna, kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar Galib Dede dâhil yirmi altı şeyh oturmuştur.²¹¹

İstanbul'daki ilk büyük Mevlevî yapısı olan ve halk arasında Galib Dede Dergâhı olarak zikredilen Galata Mevlevîhânesi, Türk coğrafyasında Mevlevî kültürünün yayılmasına önayak olan önemli bir kuruluştur. Mevlevîhâne gerek şeyh efendileriyle gerek dervişleriyle kültür-sanat tarihi açısından pek çok kıymetli insanın yetişmesine vesile olmuştur.

Mevlevîhânenin yetiştirdiği önemli kişiler arasında şairler, bestekârlar, güzel yazı sanatçıları, mesnevihanlar, kudümzenler, neyzenler yer alır. Bunlar arasında Şeyh Galib, İsmâil Rusûhî Ankaravî, Şeyh Kutbünnâyî (Neyzenlerin Kutbu) Osman Dede (ö. 1142/1729), Sulatn III. Selim ile danışmanı Vardakosta Seyyid Ahmed Ağa, Fasîh Ahmed Dede, Esrar Dede ve Leylâ (Saz) Hanım (ö. 1936) melevîhânedeki yetişen seçkin simalar arasındadır.²¹²

Mevlevîliğe yakınlığı ile bilinen Sultan II. Mahmud'un düzenli olarak melevîhâne ziyaretlerinde bulunduğu bilinir. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde II. Mahmud'un Galata

²¹⁰ Tanman, "Galata Mevlevîhânesi", 13: 317-318.

²¹¹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 72.

²¹² Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 2: 342.

Mevlevîhanesi'ne olan yardımlarından söz açar. Şiirin bütününde mevlevîhâneye yaptırılan mahfilden bahseden şâir, Sultan Mahmud'a övgülerde bulunur:

Lisân-ı hâlîle dergâh-ı Bâb-ı Kulle-i 'aşk

İfâde eyledi hâlin o şâh-ı devrâna (Tarih 3/140)

Kulekapısı Dergâhı'nın aşkı, hâlini devrin padişahına hal lisanıyla ifade etti.

Galata Mevlevîhânesi, İskender Paşa'ya ait av çiftliğinde inşa edilmiştir. İzzet Molla, beytinde bu duruma atıf yapar. Şâir, şiirin bir bölümünde Sultan Dîvânî ile İskender Paşa'nın muhabbetine değinerek Sultan Dîvânî'nin seyahatleri sonrası Galata Mevlevîhânesi'nde birkaç gün misafir oluşunu anlatır:

Muhît-i bârgâhın kıldı Bâb-ı Kulle-i merdân

Gelip Pâşâ-yı İskender-nazîrin oldu mihmânı (Manzume 2/465)

Sarayın çevresini Kule Kapısı'na çevirdi. Gelip İskender'i andıran Paşa'nın konuğu oldu.

3.3.6.3. Yenikapı Mevlevîhânesi

Yenikapı Mevlevîhânesi, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi (ö. 1056/1646) tarafından 1597-1598 yılları arasında tesis edilmiştir.²¹³ Şehrin dışında inşa edilen dergâh, zaman içinde Mevlevîliğin İstanbul'daki en büyük merkezi haline gelmiş ve âsitâne olarak kabul edilmiştir.²¹⁴

Kuruluşundan beri saray çevresi, devlet erkânı ve ileri gelen ulema tarafından desteklenen Yenikapı Mevlevîhânesi, mimari programının zenginliğiyle de dikkatleri çekmiştir.²¹⁵ Kaynaklarda "Mevlevîhâne der Bâb-ı Cedîd" adıyla da okuduğumuz Yenikapı Mevlevîhânesi, başlangıçta semâ-hâne, mescit ve on sekiz dedegan hücrelerinden ibaret mütevazı bir zaviye iken²¹⁶ zamanla selamlığı, haremi, türbesi, semâ-hânesi, muvakkithanesi, hünkâr mahfili, matbah-ı şerifi, sarnıçları, mezarlığı ve müştemilat bölümleri ile âdetâ külliye halini almıştır.²¹⁷

²¹³ Ayvansarayî v.dğr, Hadikatü'l-Cevâmi': (İstanbul camileri ve diğer dini-sivil mimari yapılar), 305.

²¹⁴ Küçük, XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler, 89.

²¹⁵ Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, 3: 440.

²¹⁶ Baha Tanman, "Yenikapı Mevlevîhânesi", DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 463.

²¹⁷ Ömer Tekin, Yenikapı Mevlevîhanesi (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014), 8.

Sultan IV. Murad (ö. 1049/1640) başta olmak üzere diğer padişahlar, devlet erkânı ve onların hanımları ve kızları mevlevîhâneye, gerek naklen gerekse dergâhın bazı kısımlarını tamir suretiyle yardımda bulunmuşlardır.²¹⁸ Sultan Mahmud, Sultan Abdülmecid, Mihrişah Sultan ve maliye nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa mevlevîhâneye katkı sağlayan kişiler arasında zikredilebilir.²¹⁹

Toplam yirmi Mevlevî şeyhinin görev yaptığı dergâhın ilk postnişini, Kemal Ahmet Dede'dir (ö. 1024/1615 [?]) ve postnişinlerden ilk yedisinin adı Ahmet'tir. Mevlevîhâne tarihi geçmişi ve mimari özelliklerinin yanı sıra Türk kültür hayatına kazandırdığı değerli şahsiyetlerle de önemli bir kuruluştur. Öz mûsikimizin pîri kabul edilen Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi, mûsikide bir diğer önemli dehamız olan Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi (ö. 1846) ve klasik şiirimizin zirvesi kabul edilen Şeyh Gâlib, bu dergâhın şeyhlerinden Câmî Ahmed Dede ile Ali Nutkî Dede (ö. 1804) gibi şahsiyetlerin elinde yetişmişlerdir.²²⁰

Tarihinde çeşitli yangınlar geçiren ve günümüzde mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olan yapı, Vakıflar Müdürlüğü ve Zeytinburnu Belediyesi'nin aralarında bulunduğu yerel yönetimlerin destekleriyle 2009 yılında tamamlanan restorasyon çalışmalarıyla Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi bünyesine nakledilmiştir.²²¹

II. Mahmud, Mevlevî tarikatına bağlılığıyla bilinen ve tarikata maddi mânevî yardımlarda bulunan padişahların başında gelir. Birçok kaynak Sultan Mahmud'un başta Yenikapı Mevlevîhânesi olmak üzere Anadolu'da ve Osmanlı'nın hâkim olduğu diğer coğrafyalarda pek çok mevlevîhânenin onarımını üstlendiğini ve bu yapılara ilave bölümler yaptırdığını bildirir. Aşağıdaki beyitte Sultan Mahmud zamanında yenilenen Yenikapı Mevlevîhânesi'nin tarihi düşürülmüştür:

Eyledi hânkâh-ı Bâb-ı Cedîdi tecdîd

Etdi 'irfânını dünyâya beyân Hân Mahmûd (Tarih 2/120)

²¹⁸ Sezai Küçük, "Bütün Yönleriyle XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevîhânesi", *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*, ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002), 164.

²¹⁹ Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, haz. Yavuz Senemoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1930), 90.

²²⁰ Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük, *Defter-i Dervîşân - Yenikapı Mevlevîhânesi Günlükleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), 14-18-19.

²²¹ Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevihanesi'nin İnsanları*, 25.

Mahmud Han, Yenikapı Hânkâhı'nı yeniledi. İrfanını dünyaya bildirdi.

3.3.7. Muvakkithâne

Muvakkithâne, namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatlerin düzenlendiği ve ayarlandığı yerin adıdır ve bu işi icra eden kişiye muvakkit denir. Genellikle camii veya mescitlerin müstemilatı içinde bir iki oda şeklinde inşa edilir ve örneğine ilk olarak, Emeviler döneminde, Şam'daki Emeviyye Camii'nde rastlanır. Bu yapının Osmanlı Devleti'ndeki ilk örneği İstanbul, Fatih Camii'nde görülür. Camii dışında, sarayda, bazı türbe, tekke ve dergâhlarda da muvakkithâneye rastlanır. Galata Mevlevîhânesi ile Bâlâ ve Koca Mustafa Paşa külliyesi içindeki muvakkithâneler örnek gösterilebilir.²²²

Muvakkithâneler çeşitli mevlevîhânelerde de inşa edilmiştir. Salim Aydüz'ün bilgisine ek olarak Baha Tanman, doktora tezinde Yenikapı Mevlevîhânesinde muvakkithâne bulunduğunu²²³ Bârihüdâ Tanrıkorur da yine hazırlamış olduğu doktora tezinde tarikat mimarisinde muvakkithânenin yer aldığı²²⁴ belirtir.

İzzet Molla'nın aşağıdaki beytlerinin ilkinde vakitleri netleştirmek için gökyüzündeki seslere inanmak yerine muvakkithânedeki sesleri tercih etmeleri, ikincisinde ise II. Mahmud döneminde yaptırılan muvakkithânenin tarihi düşürülmüştür:

Muvakkithânenin de geldi vakt ü sâ'ati şimdi

Müreccah eyledi mikât-ı çarh-ı pür-tanîn üzre (Tarih 3/254)

Şimdi muvakkithânenin de vakti saati geldi. Gökyüzünü çınlatan sesler yerine muvakkithâne seslerini (her şeyden) üstün tuttular.

Kevâkible müzeyyen etdi 'İzzet burc-ı târihin

Muvakkithâne hem-resm-i sipihr oldu zemîn üzre (Tarih 6/254)

Ey İzzet! Tarihin burçları yıldızlarla süslendi. Yeryüzünde muvakkithâne gökyüzünün izi oldu.

3.3.8. Semâ-hâne

²²² Salim Aydüz, "Muvakkithâne", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 413-414.

²²³ Bk. Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri*, 3: 444.

²²⁴ Bk. Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 1: 101.

Semâ‘ evi, semâ‘ yapılan yer anlamına gelen semâ-hâne genellikle daire şeklinde, geniş bir salondur. Semâ-hâne kapısı kıbleye karşıdır ve salonun, kıble tarafındaki duvara bitişik bir mihrabı vardır.²²⁵ Yapı, iki kavsin birleşmesinden oluşur ve bu iki kavis tasavvuf anlayışına göre Allah’ın kâinattaki tezahürüne işaret etmektedir.²²⁶

Semâ-hâne görünüşte semâ‘ edilen genişçe bir salon olmasının ötesinde gerçekte nefis ile mücadele edilen bir savaş meydanı gibidir. Kâinatın özü gibi dönerek Allah’ın zikredildiği bir mekândır. Aşağıdaki beyitte devrana gelmek tabiriyle, semâ-hânede icra edilen semâ‘ âyîninden bahsedilmektedir. Mûsiki başlığı altında detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz semâ‘ âyîni devranî yani dönerek yapılan bir tür ibadet kutsiyetindedir. Mevlevîler, semâ-hâneyi, kişiye coşkunluk veren gizemli bir yer olarak kabul eder. Bu şevk ve sevinç gökyüzünü sararak güneşi âdetâ raksa getirmiştir. Şair ayrıca, kâinattaki devretmeyi güneş ekseninde vurgulayarak semâ‘ ya atıf yapmıştır:

Görünce tâkını şems-i münîr şevkinden

Semâ‘ hâne-i çarh içre geldi devrâna (Tarih 5/245)

Parlak güneş, kubbeni görünce sevincinden semâ-hâne içinde dönmeye başladı.

Mevlevîlik, âdâb ve erkânı dâhilinde her detay mutlaka bir esasa dayandırılırdı. Semâ-hâneye giriş ve çıkış esasları, tarikat mensuplarının oturacakları bölümler ve daha fazlası hep birer intizam içinde olurdu.

Tekkeden ayrı bir bölüm olarak görülen semâ-hâneye, cümle kapısı denen dış kapıdan girilirdi ve kapının iç tarafında sağda ayakkabıların konulması için raflar bulunurdu.²²⁷ Semâ-hâne zemini araları bitişik bir halde, çivisiz ve cilalı tahtayla döşenmiştir. İç düzen açısından semâ-hâne salonunun kenarlarında dar bir bölüm hasır, kilim ya da halıyla örtülüdür. Mevlevî olmayıp mukâbeleyi seyretmeye gelen halk için de parmaklıkla ayrılmış, salon kenarlarına göre daha dar, kilim ve halıyla döşeli bir bölüm de vardır. Mukâbele günleri semâ-hâneye girişte eskilik sırasına uyulmazdı, önceden gelen semâ-hâneye girebilirdi. Sağ ayakla içeri giren kişi, baş keserek mutlaka kıdem sırasına uygun bir mevkiye otururdu. Semâ-hânenin üst tarafında büyük camilerde görülen müezzîn mahfiline benzer bir bölüm vardır. Dış kısımdan merdivenle çıkılan bu

²²⁵ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 45.

²²⁶ Duru, *Mevlevîname/Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*, 10- 92.

²²⁷ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 77.

yere mutribhane yahut mutrib denir. Müezzîn dede ve diğêr mutrib heyeti burada bulunur, naat da burada okunurdu.²²⁸

Mevlevîhanelerin en önemli mekânı sayılan semâ-hâne, aynı zamanda birer mescit işlevi gördüğünden mimarisinde kible, mihrap, cemaat yeri, minber, minare gibi unsurlar da mevcuttur.²²⁹ Mihrabın hizasında, kapıya karşı şeyh makamını temsil eden koyu kırmızı bir post serilirdi. Postun karşısına durulduğunda, dış kısımda ve sağ tarafta kibleye karşı Cuma namazlarında hutbe okunması için konulmuş bir minber, bunun yanında iç kısma, şeyh efendinin *Mesnevî* okutması için konulmuş bir kürsü bulunurdu.²³⁰

Mevlevîler semâ' âyînine, Ulu Ârif Çelebi'den sonra belirli bir düzen getirildiğini savunurlar. Bu yüzden XVII. yüzyıldan önceki semâ-hânesinde, son zamanlarda görülen gelişmiş semâ' meydanı, mutrib ve seyirci bölünleri, Mesnevî kürsüsü gibi yapılar bulunmamaktadır.²³¹

Semâ', semâ-hâne gibi kavramları işlerken muhakkak Şems-i Tebrîzî'den bahsetmek gerekir. Zira Mevlevîliğe, mûsiki ile coşup taşan aşkı ve nihayetinde semâ'ın gelmesine vesile olan kişi Şems'tir. Şems'i tanımadan önce Mevlânâ, elbette ki insanlar arasında yer alan, ilahî aşkı, zikri sohbetlerinde işleyen biriydi. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî'den sonra esmâ ve riyazetten ziyade aşk ve cezbeyi önemsemiş; mûsiki, semâ' ve şiir ile bütünleşen bir tasavvuf anlayışı sergilemiş, ışığını da Şems'in bu öğretilerden almıştır. Semâ-hâne kapısının semâ' etmesi Şems'in ışığıyla semâ'ya duran Mevlevîyi hatırlatır:

Envâr-ı Şems-i Tebrîz târîhim etdi leb-rîz

Devr-i semâya döndü bâb-ı semâ'hâne (Tarih 12/221)

Şems-i Tebrîzî'nin ışığı tarihimi doldurdu. Semâ-hâne kapısı semâ' usulüne döndü.

Mevlevîliğin merkezi kabul edilen ve âsitâne niteliğine sahip olan Konya Mevlevîhanesi'nin en önemli kısımlarından biri de semâ-hâne idi. Beyitte müride başka

²²⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 312-313-341.

²²⁹ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 39.

²³⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 92-93.

²³¹ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 1: 121.

dergâhlara gidip boşa vakit geçirmemesi, göze gelmeyen iyilikleri benimseyip kıymet bilmesi öğütlenmekle birlikte Mevlânâ'nın feyziyle semâ-hânenin bereketli oluşu anlatılmaktadır:

Olma sakın başka yola pey-sipür

İste ki yâkût verir hem de dür

Rîze-i ihsânını yerden süpür

Kıldı semâ'hâne-i gerdûnu pür

Debdebe-i himmet-i Monlâ-yı Rûm (Musammat 2/667)

Sakın başka yola ayak süpürgesi olma! İste ki hem yakut verir hem inci. İyilik kırıntılarını yerden süpür. Monlâ-yı Rûm'un yüce yardımcıları, dönen semâ-hâneyi dolu kıldı.

3.3.9. Tekye

Tekkeler, tarikat kaideleri içinde, kademelere göre idare edilen, derviş olma niyetiyle gelen kişilerin tasavvufi disiplinle eğitildiği yapılardı. Bu yönüyle Mevlevî tarikatını besleyen, Mevlevîliğin teşkilatlanmasındaki en önemli kaynaklardan biri de Mevlevî tekkeleriydi.

Mevlevîlik, zamanla alanını genişleterek Osmanlı coğrafyasının her tarafında tesis edilen doksan civarında tekkeye sahip olmuştur.²³² Ancak bu sayı Mevlevîlik gibi geniş coğrafyalarda yankı bulan bir tarikat için yeterli değildi. Bu durumun başlıca sebebi ise, Mevlevîliğin halk arasında kabul görmesi yerine mûsikisi, edebiyatı, düşünce yapısı ile seçkin bir zümreye hitap etmesiydi.²³³

Mevlevîlik, kurulduğu XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelinceye kadar, hem Mevlânâ'nın ünü ve eserleri doğrultusunda etkinliğini sürdürmüş hem de devlet desteği ile siyaseten desteklenmiş ve kısa sürede sosyo-kültürel etkenlerden yararlanarak Anadolu'da ve Anadolu dışında birçok merkezde Mevlevî tekkesi inşa ederek yayılmıştır.²³⁴ Kucaklayıcı bir anlayışla kurulan bu yapılar, daha ziyade seçkin bir kesime hitap etse de halk tarafından da benimsenerek desteklenmişlerdir.

²³² Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri*, 1: 123.

²³³ Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Süfi Geleneğin Taşıyıcıları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 18.

²³⁴ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 31.

Tekkeler, çoğunlukla kurucu şeyhlerin uygun gördüğü mekânlarda tesis edilmiştir. Kimi tekkeler devletin iskân politikasına uygun alanlara inşa edilmiş ve devletçe desteklenmiştir.²³⁵ Genellikle geniş bir bahçe içerisine yapılan Mevlevî tekkeleri, yanında mezarlığı, bahçenin bir tarafında şeyh efendinin dairesi, sahanın ortasında semâ-hânesi, semâ-hânenin bir bölümünde tekke şeyhlerinin türbesi bulunurdu.²³⁶ Mevlevî tekkeleri genellikle şehrin dışına inşa edilmiş yapılarıdır. Bu durumun başlıca sebepleri arasında kuşkusuz, tarikat âdâbını bilmeyen kimselerden uzak kalma isteği; aynı zamanda şehrin kalabalığından ve gürültüsünden ayrılarak maddi dünyadan çok mânevîyata eğilim duyma arzusu etkili olmuştur.

Tekkeler, şeyh tarafından yönetilir; yönetim kaidelerini de tasavvuf gelenekleri ve şeyhin tavrı belirlerdi. Devlet yöneticileri çoğunlukla şeyh tayinlerine karışmamıştır, ancak gerekli gördüklerinde tekke yönetimine müdahale etmişlerdir.²³⁷ Tekkelerin mimari olarak hem ev hem de birer eğitim yuvası olarak kullanıldığı birçok kaynaktan, hatırat ve makalede yazılmaktadır. Enis Çelebi Bayru bir bildirisinde, babası Celâleddin Çelebi'nin (ö. 1996), büyüdüğü tekke hakkındaki görüşlerini şöyle aktarmıştır:

“Tekkenin bir harem bir de selamlık bölümü vardı. Harem bölümü diye tabir edilen yerde annem, babam, babaannem, kızkardeşim, iki halam ve amcam ile beraber yaşadık. Yani evimiz o bölüm idi. Selamlık bölümü, kapı ile ayrılan başka bir avlu içindeydi. O bölümde, dede odaları, semahane, kütüphane, dedelerin toplanıp ders yaptıkları mekânlar ve mutfak (matbah) vardı. Tekke bir okul gibiydi. Orada Mevlevî usul ve adabı öğretilir, Kur'an-ı Kerim tefsiri yapılır, hadisler anlatılır, Mesnevi okunur, Türk kültürü tanıtılır ve en önemlisi yalnız Türkçe konuşulurdu.”²³⁸

Celâleddin Çelebi'nin aktardığı bilgilerden anlaşılıyor ki tekkeler, sadece tarikat ve tasavvuf anlayışını tanıtan merkezler olmakla kalmamış, iyi birer Mevlevî yetiştirme yuvası yanında, Türk kültürünü yaşatarak Türklüğün özünü unutturmayan mekânlar olarak da varlığını korumuştur.

²³⁵ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 369.

²³⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 44.

²³⁷ Kara, “Tekke”, 40: 369.

²³⁸ Enis Çelebi Bayru, “Babam Celâleddin Bâkır Çelebi”, *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*, ed. Prof. Dr. Haşım Karpuz (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002), 25.

Mevlevî tekkeleri, Türk mûsikisine kazandırdığı değerli şahsiyetlerin yanında, mûsikinin öğretimi, icrası, aktarımında da önemli roller üstlenmiştir. Mûsiki tarihinin en hacimli eserleri arasında yerini alan Mevlevî âyînleri, konservatuvar hüviyetindeki bu tekkelerde oluşturulmuştur. Şeyh Galib, Abdülbâki Nâsır Dede (ö. 1821), Rauf Yektâ Bey (ö. 1935), Mehmet Suphi Ezgi (ö. 1962) gibi kıymetli şair ve müzikologlar Mevlevî tekkelerinden yetişmiştir.

Gölpınarlı da tekkelerdeki mûsiki eğitimi hakkında şu bilgileri aktarır: “Herhangi bir Mevlevî tekkesine gidip hücrelerin bulunduğu koridora geçen, bir odadan hafif bir ney sesi duyar, burada ney meşkedilmektedir. Başka bir hücreden naat, bir başka hücreden âyîn sesi gelir. Dışarıdan hiçbir ses bulunmayan hücrelerde de *Mesnevî* okutulmadadır.”²³⁹

Tekkeler, Türk kültür ve sanatına her alanda hizmet edip bu değerlerin gelişmesini sağlayan önemli kaynaklar arasındadır. Allah yolunda yürüyen yolcuların arındığı, tazelendiği ve mânevî huzur bulduğu mekânlardır. Mevlevî tekkelerinde ruhu tazeleme yollarından bir de semâ’ yapmaktır. Şâir, bu beytinde tekkelerde icra edilen semâ’ âyîninden bahseder:

Cenâb-ı Mevlevînin yine sırrı âşikâr oldu

Edip ‘Abdî Dede ol tekyede tecdîd erkânı (Manzume 9/697)

Abdi Dede o tekkede tazelenme (yenilenme) erkânı tertip edince, Hz.

Mevlânâ’nın sırrı yine açığa çıktı.

Diğer tarikatlar ile mukayese edildiğinde Mevlevîlikte, devlet erkânı ile şeyhler arasında daha iyi ilişkiler kurulduğunu görmekteyiz. Halkın ve aydın insanların sıcak ilgisini çeken ve sünni anlayıştan çok uzak olmayan Mevlevîlik, sultanlar için daima kendi yönetim şekillerine destek sağlayan bir aracı olarak görülmüştür.

Mevlevîliğe yakınlığı ile bilinen II. Mahmut, fırsat buldukça başta Yenikapı Mevlevîhânesi olmak üzere diğer tekkelere ziyaretlerde bulunmuş ve ilişkileri sıcak tutmuştur. Bu ilgiden dolayı Mevlevîliğin devlet erkânınca önemi artmış olmakla

²³⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 314.

beraber, mevlevîhânelerin talepleri de geri çevrilmemiştir.²⁴⁰ Görüldüğü gibi Mevlevî tekkeleri, kurulduğu günden itibaren devrin padişahı ve ileri gelen Mevlevî muhibbi olan devlet adamlarınca korunup gözetilmiştir. Bu çerçevede İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde II. Mahmut devrinde tekkelere yapılan yardımlardan ve tekke ziyaretlerinden bahsedilmektedir:

Kıldı bu tekyeyi mânend-i cinân Hân Mahmûd

Kevseri eyledi bâbında revân Hân Mahmûd (Tarih 1/218)

Sultan Mahmud bu tekkeyi cennete benzetti. (Adeta) Cennet havuzunu (tekke) kapısında akıttı.

Hemân bu tekyeyi meydân-ı çarha döndürdü

Olursa böyle ola himmet-i mülûkâne (Tarih 4/245)

Bu tekkeyi aynı gök meydanına çevirdi. Hükümdara yakışan yardım böyle olmalı.

Tekye oldu mazhar-ı ihsân kudûm-ı şâhdan

Şeyh ü dervîşân du 'âsın etdi vird-i subhgâh (Tarih 4/249)

Tekke padişahın ayak basışının lütfuyla şereflendi. (Böylece) Şeyh ve dervişler onun duasını sabah vakti edindi.

3.3.9.1. Sütlüce Hasîrîzâde Tekkesi

İstanbul Sütlüce'de bulunan, son devir tekke mimarisinin önemli örneklerinden olan Hasîrîzâde Tekkesi, bir Sa'di tekkesi olmasına karşın tarihinde Mevlevîliğe yakınlığıyla da bilinir. Tekke, Hasîrîzâde Şeyh Mustafa İzzi Efendi (ö. 1239/1823-1824) tarafından yapılmıştır. İzzî Efendi, Sadiyye tarikatının İstanbul'daki en eski faaliyet merkezlerinden Eyüp'te Taşlıburun Tekkesi'nin beşinci postnişini Kıımlı Şeyh Süleyman Sıdkı Efendi'nin damadı ve halifesidir. Mürşidinin ölümü üzerine İzzî Efendi, Sütlüce'ye taşınmış ve 1785'te kendi tekkesini kurmuştur. 1787 yılında da vakfiyesini düzenlemiştir. Tekke, XIX. yüzyılın başlarında III. Selim tarafından genişletilerek yenilenmiş, II. Mahmud tarafından da iki defa yeniden inşa ettirilmiştir. II. Abdülhamid de zamanla yıkık olan binalarını yeniden yaptırmıştır. Tekkelerin

²⁴⁰ Bk. Abdulnasır Yiner, "II. Mahmud Dönemi ve Mevlevilik", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevilik Sempozyumu Bildiriler II* (26-28 Ekim 2007), ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlhiyat Fakültesi, 2007), 355-356.

kapatılmasından sonra Vakıflar İdaresi'nin mülkiyetine geçen tekke zamanla tarihe karışmıştır. Tekkenin meşihati sonuna kadar Sa'diyye'ye bağlı kalmış, Hasîrîzâdeler olarak bilinen ailenin tasarrufunda bulunmuştur. Mustafa İzzî Efendi'nin oğlu Şeyh Süleyman Sıtkı Efendi (ö. 1253/1837), Fatih Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi Şeyhi ile devrin en ünlü mesnevihanı Nakşibendiyye'den Şeyh Murad Efendi'den *Mesnevî* okuyarak icazet almıştır. Mevlevîyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına da intisâb eden Süleyman Sıtkı Efendi ile Hasîrîzâde Tekkesi'nin tarihinde Mevlevîyye ile olan yakınlık ve tekkede *Mesnevî* eğitimi başlamıştır.²⁴¹

İzzet Molla'nın beytinde, II. Mahmud'un Sa'dîler için yaptırdığı tekkenin tarihi düşürülmüştür. Sultan Mahmud'un yalnızca Mevlevî tarikatına değil diğer tarikatlara da yardımlarda bulunup gönüllerini alması vurgulanmıştır:

Bânîsi oldu her yerin sânisidir İskenderin

Gönlün alıp Sa'dîlerin yaptı mücedded tekyegâh (Kaside 4/143)

Sultan Mahmud her yerin kurucusu olan İskender'in ikincisidir. Yeni tekke yapıp Sa'dîlerin gönlünü aldı.

3.4. İnanç İle İlgili Terimler

3.4.1. Çile

Çile, dervişlerin تنها bir yerde, kırk gün boyunca nefsi terbiye etmeleri anlamında kullanılan tasavvufi bir söylemdir. Çile çıkarmakta olan derviş gıda, uyku gibi dünyevî ihtiyaçları en aza indirger. Böylece azami derecede gerek bedenene gerekse fikren ibadet etmiş olur.²⁴² Bu nefsi eğitim, çile haricinde halvet, erbain, uzlet gibi başka isimlerle de adlandırılmıştır.

Halvet de Arapça boşluk anlamındaki halâ sözcüğünden türemiştir ve çileye eş değer anlamda, maddi âleme ait her şeyden uzaklaşarak Allah ile baş başa kalmak üzere hücre denilen küçük bir odaya girme halini izah eder.²⁴³ Tarikatlarda görülen bu nefis eğitimi, çoğunlukla kırk gün olmakla beraber²⁴⁴ daha uzun süreli olanları da vardı. Selçuk

²⁴¹ Baha Tanman, "Hasîrîzâde Tekkesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 384.

²⁴² Uludağ, "Çile", 127.

²⁴³ Hançerlioğlu, "Halvet", 131.

²⁴⁴ Osman Türer, *Tasavvuf Tarihine Giriş* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 100.

Eraydın'a göre, hayatında bir veya birkaç kez çile çıkaran dervişler olduğu gibi ömrünü çile eğitimiyle geçiren dervişler de vardı.²⁴⁵ Bu denli nefse ağır gelen ömür boyu çile eğitimleri Mevlevîlikte görülmezdi. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde çile sözcüğü yerine halvet sözcüğünü kullanarak Allah'a ibadet ile meşgul olma halini anlatır. Ayrıca halvette geçen sürenin hakiki zaman olduğunu vurgular:

Mâ-dâm şeyh o şûhla girdikçe halvete

Varmaz bizim zamâne mecâzî hakikate (Gazel 1/625)

Madem şeyh o sevgiliyle halvete girdi, bizim yalancı zamanımız hakikate varmaz.

Çile, Farsça *kırk* anlamına gelen *çihil* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuftaki nefsî eğitimin de kırk gün sürmesi, bu eğitimin çile ismiyle zikredilmesine yol açmıştır.²⁴⁶ Eflâkî'nin naklettiği bilgiye göre Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'dan bâtın ilimlerine vakıf olmasını ve yedi gün halvette kalmasını buyurmuş, ancak Mevlânâ yedi günü az bulup kırk gün halvette kalmayı istemiştir.²⁴⁷ Bu gibi inançlar neticesinde kırk sayısı, Müslümanlarca kutsal sayılmıştır. İzzet Molla aşağıdaki beytinde, Hz. Ömer'i vurgulayarak İslamiyetteki kırk günlük çileye atıf yapmıştır:

Bathâda sanki çilleye girmişdi ehl-i dîn

Fârûk-ı a'zam eyledi tekâmül-i erba'în (Manzume 1/706)

Din ehli Batha'da sanki çileye girmişti. Hz. Ömer kırk günlük çileyi eksiksiz tamamladı.

Allah'a yakınlaşma hususunda sûfiler, iki zümreye ayrılmışlardır. Bunlardan ilki, dinin emir ve yasaklarına titizlikle uymayı, maddi ve nefsânî zevklerden uzak kalarak nafilâ ibadetleri çokça yapmayı ve bunun için genellikle kırk gün süren çileyi ilke edinmişlerdir. İkinci zümre ise, Allah'a ulaşma noktasında aşk ve cezbeyle esas alırlar.²⁴⁸ Mevlevîlikte çile ise aşk ve cezbeyle önemsemesi yönüyle bu zümreyle benzer nefis terbiyesini içerir.

Duru, Mevlevîlikte çile kavramını, insan gücü üstünde çileli zahmetli bir eğitim olarak görmez. Ona göre bir evde ne gibi işlerle uğraşılıyorsa, çilede de bu hizmetlerle meşgul

²⁴⁵ Bk. Selçuk Eraydın, "Çile", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 316.

²⁴⁶ Hançerlioğlu, "Çile", 61.

²⁴⁷ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 123.

²⁴⁸ Yakup Şafak v.dğr., *Mevlânâ Ocağı* (Konya: Kombassan Vakfı, 2007), 103.

olunurdu. Ayrıca Mevlevî çilesini, manastıra kapanan, her işi kendilerinin gördüğü, aralarındaki iş bölümüne itaat gösteren ruhbanın hayatına benzetir.²⁴⁹

Çile, âsitâne denilen büyük mimari programlı mevlevîhânelerin, insanı pişirmek, olgunlaştırmak amacıyla inşa edilmiş matbah-ı şeriflerinde, dedelerin verdiği semâ‘, *Mesnevî*, mûsiki gibi kültür derslerine ilaveten, maddi on sekiz hizmetin görüldüğü ve 1001 gün sürecek olan nefis eğitiminin adıdır. Mevlevîlerce kutsal sayılan matbah, her tekkede mevcuttu. Yalnız çile eğitimi için inşa edilmiş matbahlar yalnızca âsitâne denilen büyük mevlevîhânelerde bulunurdu.

Rıza kelimesi ebced hesabında bin bir sayısına karşılık gelir. Bu durum Mevlevîlikteki çile eğitiminin süresine kaynaklık etmiştir. Matbahta görülen hizmetler ise şunlardı: Ayakçı, Çerağcı, Süpürgeci, Dışarı Kandilcisi, Yatakçı, Tahmisci, İçeri Kandilcisi, İçeri Meydancısı, Somatçı, Pazarcı, Dolapçı, Bulaşıkçı, Şerbetçi, Âb-rizci, Çamaşırıcı, Dışarı Meydancısı, Halife Dede, Kazancı Dede.²⁵⁰ Kişinin tüm bu hizmetleri yapmasındaki amacı, öncelikle Allah’ın rızasını kazanamaktır. Sonraki amaç ise Mevlevîlik yolunda kaşılaştığı engelleri aşarak gerçek kişiliğini bulmak, çiglik ve hamlıktan kurtulmaktır. Bu hizmetler nefisî törpüleyerek tevazuya ulaşmanın, şefkat ve sevgiyi artırmanın yegâne yoluydu. Çünkü “Halka hizmet Hakk’a hizmettir” düşüncesi Mevlevî tarikatında da benimsenmiş bir düsturdu.

Mevlânâ, Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi zamanlarında ise 1001 günlük çileye rastlanmamaktadır. Bu konuda Eflâki, Sultan Veled’in çile çıkarmak istemesine karşın Mevlânâ’nın, Müslümanlar için çile ve halvetin olmadığını söyleyerek bu uygulamaya sıcak bakmadığını belirtir. Ancak Mevlânâ, Sultan Veled’in ısrarı üzerine kırk gün çile için izin verdiğini ve çile sonunda Sultan Veled’deki değişikliği gören Mevlânâ’nın bu vaziyetten memnun olduğu bilgisini de ekler.²⁵¹

Mevlevî tarihinde çile eğitiminin 1001 gün olmadığını gösteren bilgiler de mevcuttur. Goncagül Artam’dan edindiğimiz bilgiye göre Abâpûş-ı Velî (ö. 890/1485), XIV. yüzyılda yaşamış olan Celâleddin Ergun Çelebi’ye (ö. 775/1373) on sekiz gün hizmet ettirmiş ve on dokuzuncu gün Kütahya’ya şeyh olarak atamıştır. Yine XVI. yüzyılda

²⁴⁹ Bk. Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 202-203.

²⁵⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, 133-167.

²⁵¹ Bk. Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 590-591.

yaşamış olan I. Bostan Çelebi, Konya’da çilede olan Ağazade Gelibolu şeyhi Mehmet Dede’nin yeterli olgunluğa eriştiğine kanaat getirerek çilesine son vererek hücre sahibi bir derviş olmasını sağlamıştır.²⁵²

Mevlevîhânelere gelerek tarikat yoluna girmek isteyen talip, kazancı dede ve aşçı dedenin onaylarını aldıktan sonra tarikat kıyafetlerini giyerdi ve nev-niyaz yahut mutfak canı adıyla kazancı dedenin gözetiminde bin bir gün sürecek çileye başlamış olurdu.²⁵³

Mevlevîlikte tarikata kabul edilen can’lar, sikkelerini giyerek mevlevîhânedeki çalışmaya ve semâ’ yapmaya başladılar. Bir taraftan meşk tahtasında semâ’ öğrenerek tarikatın aslını yerine getiren can, diğer taraftan da mutfakta sorumlu olduğu on sekiz hizmet dalında sırasıyla çalışır. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde can’ların semâ’ eğitiminden bahseder. Kaleme benzetilen semazen öyle şevkle semâ’ yapıyor ki etrafa âdeta ateş saçıyor. Şâir, semazenin bu halini üzerindeki tennureye dayandırır:

Kilk-i ney tennûreden olmada âteş-feşân

Kalmadı cânlarda cân eyledi cânân semâ’ (Gazel 4/489)

Can’larda can kalmadı, canan semâ’ eyledi. (O) kâmiş kalem tennureden ateş saçmakta.

Mutfakta en ağır işlerle imtihana tutulan nev-niyaz, çile süresince sabır ve tevazu içinde nefsinin terbiye etmekle meşgul olurdu. Çile hükümlerinin tarikatla kesin olarak uygulanması da bu eğitimi sürekli hale getirmiştir. Kişi, bir geceyi dahi dışarıda geçirecek olsa çilesi bozulur, yeniden çileye başlatılırdı.²⁵⁴ Çile kırmak, tarikatlarda hoş karşılanırdı bir durum değildi. Üstelik çile kıranın, manevi huzur bulamayacağı yönünde tarikatla yaygın bir inanış hâkimdi.²⁵⁵ Bu anlamda çile çeken derviş çile-nişin, çilesini tamamlayan derviş çile-keş, çilesini yarım bırakan derviş ise çile-şiken olarak isimlendirilirdi.²⁵⁶

Mutfak hizmetleriyle sınanan dervişler, bunun yanında çeşitli denemelerden de geçerlerdi. Basit bir şey için uzak mesafelere gönderilen dervişlerin getirdikleri

²⁵² Bk. Artam, *Osmanlı Devleti’nde Mevlevî Tarikatı’nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 76.

²⁵³ Nevin Halıcı, *Mevlevî Mutfakı* (İstanbul: Metro Kültür Yayınları, 2007), 32.

²⁵⁴ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 98.

²⁵⁵ Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 214.

²⁵⁶ Uludağ, “Çile”, 127.

beğenilmez, alması için tekrar gönderilirdi. Yolculuk sırasında emirlere uyup uymadığı kontrol edilir; kimi zaman da derviş, edep dâhilinde ağır sözlere maruz bırakılırdı.

Nefsi sabır ve tevazu ile terbiye etme esasına dayanan bu sistemde, insan değer ve haysiyetini kıracak bir davranış söz konusu değildi.²⁵⁷ Buradaki tevazu sözcüğü, insan olgunluğunun temsilidir. İnsan kâinatın özüdür ve yeryüzünde canlıların en değerlisidir. Mevlevîlik tarikatı da tüm kaidelerini bu düşünceye sadık kalarak şekillendirmiştir. İnsan haysiyetine değer verildiğinin en güzel örneği, çilesini tamamlamada yeterli olamayan can'lara yapılan muamele idi. Başarısızlık halinde adayın onuru kesinlikle rencide edilmez, kırıcı sözler söylenmezdi. Dedeler, can'ın çile eğitimini bitiremeyeceğine kanaat getirirlerse ayakkabıların burnu kapıya doğru çevrilir, böylelikle can'a gitmesi gerektiği mesajı verilir. Can, tarikat âdâbına aykırı bir eylemde bulunursa yani kusur işlerse dergâhın arka kapısından yolcu edilirdi.

Çile çeken derviş, dergâhta kendisine gösterilen vazife dışında istediği işle meşgul olmakta serbestti. Özellikle kuyumculuk, Mevlevîlerce kabul görmüş meslekler arasında sayılırdı. Bundan başka hattatlık, çilingilik gibi pek çok sanat, Mevlevîlerin uğraş alanlarındandı.²⁵⁸ Gündüz hizmetleriyle meşgul olan matbah can'ları, yatsı namazından sabah namazına kadar geçen sürede dinlenirlerdi. Yatsı namazı kılınp ismi celâl okunduktan sonra dedeler hücrelerine, can'lar ise meydan-ı şerife giderler ve mangal başında muhabbet ederlerdi. Onların sohbetleri de hizmetleri gibi Allah içindi. Sohbetten sonra dinlenmeye çekilen can'lar, ertesi gün tekrar vazifelerine başlarlardı.²⁵⁹

Matbah can'larının kaldıkları çilekeş canlar odası, genellikle ikinci katta bulunurdu. Âteşbâz ocaklarına yakın bir yerde bulunan odaların dış penceresi merkez avluya, iç pencere veya kapısı matbaha bakardı. Sabah namazından sonra da matbah can'larıyla bekâr dedeler, meydan-ı şerifte toplanarak kahve içerler ve murakabe ederlerdi.²⁶⁰ Sorasında dedeler hücrelerine, can'lar ise hizmetlerine giderlerdi. Biri meydan-ı şerifi

²⁵⁷ Arpaguş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 160.

²⁵⁸ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 102.

²⁵⁹ Cemal Kurnaz, "Bir Mevlevî Dervişinin Matbah İzlenimleri", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni-Bildiriler (15-17 Aralık 2000)*, ed. Ali Osman Güzel (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 444.

²⁶⁰ Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Bir Eğitimin Mimarisi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi", *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*, ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988), 274-275.

süpürür, biri mescidin çerağlarını uyandırır, biri dedegâna ekmek kızartır.²⁶¹ Böylelikle Mevlvî mutfaklarında, her sabah ve akşam bu uyanıklık hali, sonsuz feyz ile devam eder ve etkisini gizli bir otorite gibi hissettirirdi.

Matbah can'ına çilenin bittiğini meydancı dede haber verirdi.²⁶² Çilesini tüm kaidelere riayet göstererek tamamlayan can'a "dede" unvanı verilir ve bir hücre tahsis edilirdi. Hücrenişin olan derviş, tarikat esaslarına göre hamama gidip yıkanır ve bir gün daha saka postunda oturtulurdu. Hücreye çıkmadan, ikindi namazından sonra şeyhinin huzuruna gelip sikkesini tekbirlenen²⁶³ can, tennuresini çıkarır, elifi şalvar, gömlek ve hırkadan oluşan derviş kisvesine bürünürdü. O gece meydan-ı şerifte yemek yenilirdi. Çilesini tamamlayan can da yemeğe katılır ancak yemek yemezdi. Yemekten sonra can, usule uygun olarak tarikat mensuplarıyla görüşürdü. Yemekten sonra meydancı, dervişi aşçı dedenin huzuruna getirirdi ve aşçı dede dervişe, yolunun sabit olmasını söyleyerek bir gülbang çekerdi. Bundan sonra meydancı, dervişi hücreye götürür hücre gülbangini okurdu ve yeni dervişe üç gün sırolacağını söylerdi.²⁶⁴ Hücredeki ilk gecede tekkedeki diğer dedeler, hediyelerle kendisini ziyarete gelerek tebrikte bulunurlardı.

Üç gün sonra meydancı gelir, desturla hücreye girer, yeni dedeyi Konya'daysa çelebiye, başka bir yerde ise tekke şeyhine götürürdü.²⁶⁵ Çelebi veya şeyh efendi, dervişin sağ elini sağ eliyle tutarak Fetih suresinin 10. ayetini okur,²⁶⁶ biat telkin ederken hırkasını giydirirdi. Bu merâsimi zaman zaman Konya'da ser-tarik de yaptırabilirdi. Ser-tarik, bu merâsimin ardından dervişe, son olarak hücre çilesine gireceğini bildirirdi. Hücre çilesi, 18 gün sürerdi ve derviş tekkeden dışarı çıkmazdı. Derviş, 18 günün sonunda Konya'da ise Şems zaviyesini ziyaret eder, sonrasında meydancı dede tarafından çelebiye götürülerek sikkesi tekbirlenirdi.²⁶⁷

²⁶¹ Mehmet Demirci, "Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlvî Çilesi", *Marife* 3 (Kış 2007): 118.

²⁶² Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 360.

²⁶³ Şafak v.dğr, *Mevlânâ Ocağı*, 111.

²⁶⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 360-361.

²⁶⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 361.

²⁶⁶ "Muhakkak ki sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, kim de Allah ile olan ahbine vefâ gösterirse, Allah ona büyük bir mükâfat verecektir."

²⁶⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 180.

Çilesi bitip dede olan derviş, nev-niyazlarla meşgul olabilir, kabiliyetine göre *Mesnevî* okutur veya ayin öğretirdi.²⁶⁸ Çilesini tamamlayan derviş, dilerse çile çıkardığı tekkede, dilerse başka bir tekkede otururdu.²⁶⁹

Mevlevîlikte çile eğitimi bedene ve ruha eziyet değil; aksine ruhu dinlendirip Allah zikri ile özü bulma gayretidir. Çile eğitimi dervişe dünyevi ihtiyaçları görmenin yanında nefsi idare ederek irade sahibi olma kabiliyetini kazandırmaktır. Bu niyet çerçevesinde nefis kötülüklerden arınır ve iyiliğe hizmet etmek için kullanılmaya başlanır. Bir derviş için çilede edindiği terbiyeyi günlük hayatında da muhafaza etmesi önemliydi. Derviş, çilede olduğu gibi nefsanî isteklerden uzak kalarak kalbini zikir ile doldurmalı; boş vakitlerinde ruhunu *Mesnevî* ile dinlendirmeli ve kişisel gelişimine devam etmeliydi. Üç seneye yakın bir süre devam eden ve özünde bir ruh bilgisine dayanan bu eğitim, hem fizyolojik hem de psikolojik sağlamlılık gerektirirdi.

Tezinde çilenin psikolojik ve fizyolojik boyutlarına yer veren Lütfiye Akdemir'e göre İslâm inancında yer alan bir uygulama ile bilimsel veriler birbiriyle çatışmaz. Modern psikolojinin en güncel problemlerinden biri, kişinin anlam arayışını sağlam temellere oturtacak ve hayatını anlamlı kılacak bir prensip anlayışının olmamasıdır. Tasavvuftaki çile eğitimi ise Allah ile bağları kuvvetlenme, kendi var oluşunu algılayabilme ve kâinata farkındalık ile bakabilmeyi öğretir. Bu yönüyle çile modern psikolojinin yaratmış olduğu travmayı en aza indirir.²⁷⁰

Çile deyimini Arapça kırk anlamına gelen *erbain* deyimiyile de karşılık bulmuştur. Eskiler yılı, yaz ve kış olarak ikiye ayırmışlar ve kışı kasım olarak adlandırmışlardır. Kasımın 45. gününden başlayan kırk günlük süreç *erbain* olarak isimlendirilmiş ve kışın en zor günlerini dile getirmiştir. İnsanlar bu günlerde zorunlu olmadıkça sokağa çıkmamış ve evlerine önceden yiyecek depo etmişlerdir. Bu yönüyle çile deyimini de kırk gün süren sıkıntı anlamında kullanılmıştır.²⁷¹

Yıllarca süren çile eğitimi aslında geleceğe bir tür yatırımdır. Tıpkı kışın tüketilecek yiyeceklerin yazdan hazırlanması gibi. Mevlevîlik yoluna baş koyan derviş, ruhunu bu

²⁶⁸ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 101.

²⁶⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 362.

²⁷⁰ Bk. Lütfiye Akdemir, *Mevlevilikte Çile Olgusunun Fizyolojik ve Psikolojik Boyutları* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 52-56.

²⁷¹ Hançerlioğlu, "Çile", 62.

şekilde senlerce eğiterek, olgunlaştırarak hem tarikata faydalı bir şeyh hem de tarikat yoluna gelen canlara ışık olabilir. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde, bir dervişin kendisini çile eğitimi vesilesiyle tarikata hazırlaması, çile deyiminin kışlık yiyeceklerin önceden hazırlanıp kışa hazır hale gelmesi yönüyle bağdaştırılmıştır. Erbain, bu beyitte hem çetin kış hem de çile manasını taşıyarak tevriyeli kullanılmıştır:

Bir iş mi şeyh efendiye yıllarca erba'în

Evvel kapandı halvete meştâ zahiresi (Gazel 2 /651)

Şeyh efendiye yıllarca çile bir iş mi? Kışlık yiyecekler evvelden halvete kapandı.

İzzet Molla, bu beytinde aşk çilesine tahammül edemeyip yorulan Hallâc'ı ele almıştır. Buradaki çile, Mevlevîlerin hizmetle geçirdiği değil, aşk yüzünden çekilen çile olarak tasavvur edilmiştir. Şair, telmih sanatını kullanarak 922 yılında asılarak öldürülen ve Divan edebiyatında adı sık sık kullanılan Hallâc-ı Mansûr'u bizlere hatırlatır:

Çille-i 'aşka tahammül edemez olmuşdu

Penbe-i cismini âhir göğe atdı Hallâc (Gazel 3/239)

Hallâc, aşk çilesine tahammül edemez olmuştu. Sonra pamuk bedenini göğe attı.

Şâir aşağıdaki beytinde sevgilinin uğrunda çekilen çileden bahseder. Sevgilinin perçeminin hayali artık geride kalmıştır. Aşığın bu çile neticesinde boynu bükülmüştür ve çekilen bu çile yerinde olmuştur:

Hayâl-i perçem-i şûh-ı güzeştedir çekilen

Muvâfık oldu bu çille kad-i hamîdemize (Gazel 4/409)

Güzelin perçeminin hayali geçmiştir. Çekilen bu çile bükülmüş boyumuza uygun oldu.

3.4.2. Ezkâr

Zikir sözcüğünün çoğulu olan ezkâr, günün belli zamanlarında, Allah'ın adını anmaya veya unutmamaya dayalı çeşitli sözlerin ritm eşliğinde söylenmesiyle oluşan tarikat esaslarından biridir. Tarikat mensuplarının "Allah Allah, hû hû, hay hay" gibi ibareleri, şeyh kontrolünde belirli bir yerde toplanarak, belli bir hareket düzeni içinde söylemeleriyle icra edilir. Mevlevîlikte, bu tür zikirlere ney, kudüm gibi enstrümanların

da eşlik ettiği bilinir ve ritim eşliğindeki bu zikirler çoğunlukla tekkelerde icra edilirdi.²⁷²

Süleyman Uludağ, zikri üç kısımda ele alır. Bunlar: lisanî, kalbî ve hakikî zikirdir. Zikr-i lisani, belirli kelime yahut ibareleri telaffuz etmekle yapılan zikirdir.²⁷³ Zikr-i kalbî, Hakk'ı kalpte bulundurmadır. Derviş, Allah kelamını her daim dilinde tutar. Dili durunca kalbinin zikrettiğini duyar.²⁷⁴ Aşağıdaki beyit de zikr-i kalbîye örnek teşkil eder. Kalbî zikirde amaç duygu ve uyanıklıktır. Manasını bilmediğimiz bir şeyi anmak yahut zikrettiğimiz lafzı kalbimizde aşk ve şevk ile hissetmeden telaffuz etmek gerçek manada zikir sayılmaz:

Kesel gelir ise nevm ile zikr-i kalbîden

Mürîde habl-i metîn-i devâmdır tesbîh (Gazel 7/384)

Kalbî yapılan zikirde uyku ve tembellik gelirse tesbih mürîde kalıcı sağlam ip olur.

Gerçeğe ulaşmak noktasında zikir, esma ve halvet Mevlânâ'nın kabul ettiği esaslardan değildi. İlahî gerçeğe belli bir kalıptan çıkarak, addan ve harften geçerek, varlıktan arınarak ulaşılır.²⁷⁵ Zikir, Mevlânâ nazarında yalnızca fikri harekete geçiren bir uyarıcıdır. Dolayısıyla, Mevlevîlerin gerçeğe ulaşma hususunda izledikleri yol esma ve zikir değil, aşk ve cezbedir denilebilir.

Abdülbaki Gölpınarlı, zikir ve cezbe hususunu Mevlânâ'nın şu sözleriyle açıklar: “Düşüncen donmuşsa, düşünemiyorsan yürü, zikret. Zikir, fikri titretir; harekete getirir. Zikri, bu donmuş fikre güneş yap. İşin aslı cezbedir. Fakat kardeş, işten kalıp o cazbeyi bekleme. Çünkü işi bırakmak nazlanmaya benzer. Canıyla oynayan hiç nazlanabilir mi?”²⁷⁶

Mevlânâ'nın bu sözlerinden cezbeyle yapılan zikrin makbul olduğunu, ancak cezbe için durup beklemek değil hareket halinde olmak gerektiğini anlıyoruz. Zira durup beklemek gaflete davettir, kişiyi uyanıklıktan alıkoyar. Gaflet bulunan bünyede cezbe aranmaz.

²⁷² Uludağ, “Zikir”, 539-540.

²⁷³ Bk. Uludağ, “Zikir”, 540.

²⁷⁴ Bekir Şahin, *Mevlevîlik Yolunun Esasları-Nisâbü'l-Mevlevî* (Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007), 109.

²⁷⁵ Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 204.

²⁷⁶ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 121.

İşte zikir uyanık olma halidir. Allah kelamını zikreden ruha cezbeyle çağırmaştır. Bu beyitte de amaçsız, suskun gönüllerimizi aşka kavuşturmamız için daima uyanık halde yani zikir halinde olmamız gerektiği âdeta öğütlenmiştir:

Kuşça cânın kalırsa zikr eyle

Etmeyip murg-ı kalbini hâmûş (Manzume 1/712)

Kalp kuşunu suskun etmeyip, kuş kadar canın kalsa dahi zikret!

Tarikatlar zamanla kendilerine has zikir yöntemleri oluşturmuşlardır. Mevlevîlerin de Allah'ı anma hususundaki zikri semâ' ve ism-i celâldir.²⁷⁷

İsm-i celâl, Mevlevî inancında en büyük ad, ulu, ululuk gibi anlamları içeri ve Allah ismine karşılık gelir.²⁷⁸ İsm-i celâl, kandil geceleri gibi mübarek günlerde, her gün sabah ve yatsı namazlarının ardından, pazar ve perşembe akşamları okunurdu. İsm-i celâl okumanın da çeşitli esasları ve âdâbı vardı. Şeyh, postuna geçerek sağ ve sol tarafına kademelerine ve tarikata geliş sıralarına göre, dedeleri ve canl'arı kapalı bir halka oluşturacak şekilde oturturdu. Hep beraber diz çökülerek ve yer öpülerek oturulurdu. Hemen sonra şeyhin tam karşısında bulunan derviş, kollarında taşıdığı tesbihin imamesini ve püskülünü öperek şeyhe verir, tesbihi de cemaate yayardı, herkes tesbihin kendi önüne gelen kısmını öperek eline alırdı.²⁷⁹

Şeyh, tesbihi besmele okuyarak çekmeye başlar ve halkadakiler de şeyhe uyararak Allah adını zikrederdi. İlk üç kere, kalın sesle Allah denirdi. Devamında Allah sözcüğünün elif ve lâm harfine vurgu yapılarak *Al* denir ve hafif bir durağın ardından hece biraz çekilerek *lah* denirdi. Vücut ve baş, her iki hecede hafifçe hareket edip kalkar; hece sonunda da normal vücut pozisyonu alınırdı. Zikir devam ettiği müddetçe tesbih de halka içinde sağa doğru devrederdi. Zikir hızlandıkça *Allah* sözcüğünün iki hecesi arasındaki durak sıklaşır, bu ritim neticesinde vücudun yukarı aşağı hareketleri de şiddetlenirdi.²⁸⁰ Zikrin sayısı, şeyhin isteğine göre belirlenirdi ve şeyh, zikri meclisteki ahalinin durumuna göre uzatabildiği gibi kısa sürede de sonlandırabilirdi.

²⁷⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 168.

²⁷⁸ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 22.

²⁷⁹ Şahin v.dğr, *Mevlânâ Ocağı*, 265.

²⁸⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 272-273.

İsm-i celâl bitince meydancı dede, tesbihi toplayarak kollarının üstüne alır, imamesini öper ve şeyhin karşısında bekler. Şeyh ve can'lar, niyaz ederek kalkar. Yavaş yavaş yürüyerek ortaya gelen şeyh, baş keser ve selam verir. Meydancı, aynı tarzda selam alır. Şeyh ve zikirde bulunan cemaat, semâ-hânedan çıkar gibi baş keserek mescitten çıkar.²⁸¹

Mevlevîlerin zikir esnasında kullandıkları tesbihler ve özellikleri hakkında da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Mevlevîlikte zikir esnasında kullanılan zikir tesbihlerinin yalnızca Mevlevîliğe has şekilleri ve kullanımı vardır.

Erol, makalesinde Mevlânâ Müzesi'nde kayıtlı olan dört adet zikir tesbihlerinin fotoğraflarından faydalanarak tesbihleri tanıtmış ve zikir esnasında nasıl kullanıldığına dair bilgiler vermiştir. Makalede zikir esnasında tesbihin nasıl çekildiği, tesbih çekilirken söylenen kelimeler Arpaguş'un verdiği bilgilerle örtüşmektedir. İlave bilgi olarak Erol, makalesinde Mevlevî zikir tesbihlerinin eski kayıtlarında binlik kaydı olduğunu yalnız incelenen dört tesbih adetlerinin de bin ile ilgisi olmadığını belirtir; fakat zikir tesbihlerinin bir diğer adının da binlik tesbih olduğu bilgisini verir. Ayrıca Mevlevî zikir tesbihleri beyaz renkli ıhlamur ağacından, ahşaptan yapılmakla birlikte bazılarının imamesi ve nişanesi Mevlevî sikkesi şeklinde üretilmiştir.²⁸²

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde tarikattaki üç geleneğe zikir merkezinde yer verir. Bunlardan ilki, hırka giyme geleneğidir. Bu durum müridin tarikata bağlılığını sembolize eder. İkinci tarikat geleneği, Mevlevîlerde zikir olarak düşünülen evrâd okuma geleneğidir. Bu gelenek, Mevlevî büyükleri tarafından tertip edilen metinlerin âyîn esnasında okunmasını kapsar. Bu evrâd metinlerinde ayrıca tarikat kurucusunun, büyüklerinin isimleri de zikredilir. Diğer bir gelenek ise tesbih çekmedir. Hem vakit namazlarından sonra hem de nafîle ibadetlerin ardından Allah'ın 99 ismi zikredilir. Şâir aşağıdaki beytinde bu geleneğe değinmiştir:

Giydiler hırkasını hîle ile sâlûsun

Çekdiler sübhasını şeyhin okurken evrâd (Kaside 6/83)

Riyakârın hırkasını hîle ile giydiler. Dualarını okurken şeyhin tesbihini çektiler.

²⁸¹ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 124.

²⁸² Bk. Erdoğan Erol, "Mevlevîlikte Zikir ve Mevlana Müzesinde Bulunan Dört Zikir Tesbihi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009): 857-859-860-865.

İnsanların, zikrin ve mûsikinin hissettirdiği tesirle vecde kapılarak zikir meclislerinde devretmeye başladığı da görülür.²⁸³ Beyaz tennureli semazenlerin, mumun etrafında dönen pervaneler gibi semâ-hânenin ortasında uzunca bir vakit dönmeleri ile temaşa özelliği de olan semâ,²⁸⁴ Mevlevî erkânında bir tür zikirdi. Bu bağlamda Mevlevîlikte zikir denilince ilk akla gelenlerden biri de semâ' âyîni diğer adıyla mukâbeledir. Mevlevî zikri, kıyamî (ayakta), devranî (dönerek) ve hafî (sessiz) yapılan bir zikirdi.²⁸⁵

Mevlevîler, mûsiki eşliğinde yapılan zikirleri tercih etmişlerdir. Müziğin ve semâ'nın tesiriyle ruhlarını coşkunluğa ve ilahî aşkın büyüüne bırakmışlardır. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de coşkuyla semâ' eden dervişlerin zikri ele alınmıştır. Semâ'nın sürekliliğine de vurgu yapan Molla, bizlere Mevlânâ'nın aralıksız yaptığı semâ'ları hatırlatır:

Etmeden ol mehveşin mihrine devrân semâ'

Şevkine raksân idim eylerim el-ân semâ' (Gazel 1/489)

Felek o ay parçasının aşkıyla semâ' etmeden ben onun şevkiyle oynuyordum,
hâlâ da dönmedeyim.

Mevlânâ, kendilerinin Tanrı mensubu olduğunu, Allah'tan gelip tekrar Allah'a döneceklerini söyleyerek zikirlerinin Allâh Allâh Allâh olduğunu belirtir.²⁸⁶ Bu konuda Hz. Şems de Mevlânâ'nın zikreden dil, şükreden kalp, sabreden ten düsturunu kendine ilke edindiğini söyler.²⁸⁷ Kaynaklar Mevlânâ'nın Allah'ın güzel isimlerini anarak zikrettiğini bildirir. Bu bilgi İzzet Molla'nın beytinde açıkça işlenmiştir. Molla da bu doğrultuda Allah'ın "Celâl" ismini yüksek sesle zikrederek son nefesini vermekten bahseder:

Zikr-i cehrî-i Celâl ile be-hakk-ı Monlâ

Eyleye son nefesim Hazret-i Allâh Allâh (Gazel 7/627)

Monla hakkı için, Celâl (ismini) yüksek sesle zikr ederek son nefesimi Allah
Allah eyle!

²⁸³ Necdet Tosun, *Zikir ve Tefekkür*, 5. Baskı (İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2013), 38.

²⁸⁴ Cınuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Müsikisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 107.

²⁸⁵ Sühan İrden, *Hammâmizâde İsmâil Dede Efendi'nin Mevlevî Âyinlerindeki Makam ve Form Anlayışının Türk Din Müsikisine Etkileri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 61.

²⁸⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 377.

²⁸⁷ Ayten Lermioğlu, *Hz. Mevlânâ ve Aşk* (İstanbul: Sönmez Neşriyat Yayınları, 1974), 34.

Mevlânâ kanıtlardan ziyade zikrin manasına ve coşkusuna önem verir. Böylelikle Allah aşkıyla, cezbeyle giden yol aranmalıdır. Allah adının zikriyle aşka ulaşıyorsa zikre devam edilmelidir. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde Mevlânâ için Allah'ın isimlerinin manasına odaklanılırsa zikrin lezzetinin kaçtığını, manadan ziyade delalet eden coşkuya odaklanması gerektiği belirtilir. Zira zikir, zikredilene ulaşmak, onda yok olmaktır:

Zamân-ı nâ-ümîdî ehl-i zikre zevk-i vuslatdır

Bilinse İsm-i A'zam lezzet-i ezkâr kalmaz hiç (Gazel 2/379)

Ümit edilemeyen zaman zikir ehline kavuşma zevkidir. Allah'ın isimleri bilinse zikirlerin lezzeti hiç kalmaz.

3.4.3. Fakr

Tasavvuf ehline göre sadece Allah'a muhtaç olma anlamına gelen fakr, Allah'a ulaşmanın başlıca yollarından biridir. İslâm inancında, Allah karşısında hiçbir şey olmadığını bilmektir. “Fakr gerçekleşince Allah kalır.” hadisi insanın Allah'taki yokluğunu anlatır.²⁸⁸

Çevresindeki her şeyi Allah'ın mülkü olarak görüp, kendisine mensup olan şeylerden geri duran kişi fenafillah mertebesindedir. Bu mertebede kişi benliğinden kurtulur, Hak ile bütünleşir.²⁸⁹ Fakr yolu, kişinin ulaşmak istediği en mühim mertebedir. Kişi dilediği şeylere, bu yolda yürürken ulaşır.²⁹⁰ Fakr ile amaç, maddeden sıyrılıp manaya erişmektir. Peygamberlerin giysisi, salihlerin örtüsü, müminlerin süsü, âriflerin ganimeti, müritleri uyarıcısı, günahkârların zindanı, kötülükleri reddeden, iyilikleri çoğaltan, dereceleri yükselten, amaçları zuhur ettiren Allah'ın rızası, O'nun dostluğunu elde eden iyi kullar için bir lütuftur.²⁹¹

Süleyman Uludağ, *fakr* sözcüğünü iki şekilde açıklar. Bunların ilki olan *fakr-i sûrî*, kişinin mal ve mülkten yoksunluğunu ifade eder. İkincisi olan *fakr-ı mânevî* ise kişinin kendisini Allah'a muhtaç bilmesi, varlıklı olma ile yoksul olan hallerinin bir ve eşit olması; olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesini ifade eder. Tasavvufta mühim

²⁸⁸ Haçerlioğlu, “Fakr”, 97.

²⁸⁹ Mehmet Kanar, *Şeyh Rûsûhüddin İsmail Bin Ahmed El-Ankaravî-Mevleviler Yolu* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2012), 285.

²⁹⁰ Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 94.

²⁹¹ Zafer Erginli, İlyas Karşlı, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül, Rıfat Resul Sevinç, Salih Sabri Yavuz, “Fakr”, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006), 227.

olan manevi fakrdır.²⁹² Bu mertebeye erişen kişi, tevazunun, tevekkülün, kâmil insan vasfına bürünmenin nimetini yaşar.

İzzet Molla'nın her iki beyti fakr-ı mânevî anlamı içerir. İlk beytinde dervişe, gönül ne renk olursa olsun, Mevlânâ'nın fakirlik mertebesindeki nimetlerinden yararlanması öğütlenir. İkinci beytinde ise maddi bolluk yaşayan devrin padişahının, manevi bolluk yaşayan pirin kapısına sığınması ile Allah'a olan muhtaçlığını bir nevi fakirliğini anlamaktayız:

Sen reng-i fakr-ı Hazret-i Pîre boyanagör

Giysin gönül kibâr sefîd ü siyâh-ı sürh (Gazel 8/388)

Sen Pir hazretlerinin fakirlik rengine boyanadur! Gönül kızıl, siyah, ak, ulu giysin fark etmez!

Şehenşâhân-ı dehrin ilticâ-yı dest-i fakrından

Der-i Monlâ-yı Rûmun kân-ı ihsân olduğun duyduk (Gazel 7/505)

Devrin padişahının fakir bir dergâha sığınmasıyla, Monlâ-yı Rûm'un kapısının bolluk kaynağı olduğunu duyduk.

3.4.4. Muharrem

Alevilerin matem ayı olarak bilinen muharrem, Hicri takvimin 1. ayı olarak kabul edilir. İslâmiyetten önceki Safer-i Evvel ayının ilk olarak niteliği, sonra da adı olmuştur. Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) Kerbela'da şehit edildiği gün olan 10 Muharrem günü, Şiilerin büyük yas günü olarak bilinir.²⁹³

Muharrem ayının ilk on gününde, Kerbela olaylarını hatırlatma ve şehitleri anma mahiyetinde matemler düzenlendiği gibi onuncu gün de aşure pişirilir.²⁹⁴ *Âşir* kelimesinden devşirilen aşure, Muharrem ayının onuncu günü şehit edilen Hz. Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin ruhlarını anmak için kaynatılır.²⁹⁵ İbranice *Asûr* kelimesinden türeyip, Arâmîce *âyîn* anlamına gelen aşure, Mevlevî tekkelerinde, Muharrem ayındaki

²⁹² Bk. Uludağ, "Fakr", 171.

²⁹³ Hançerlioğlu, "Muharrem", 361.

²⁹⁴ Kemal Atik, Ali Bardakoğlu, Celal Kırca, Selahattin Polat, Ali Toksarı, "Muharrem", *İslami Kavramlar* (Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları:2, 1997), 518.

²⁹⁵ Necdet Tosun, *Derviş Keşkülü* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 84.

bir mukâbele gününde kaynatılırdı. Bu âdet, Dîvânî Mehmed Çelebî ile Mevlevî dergâhlarında uygulanır olmuştu.²⁹⁶

Aşure, büyük bir kazan içerisinde kaynatılır ve büyük bir kepçeyle tersine çift vav çizer gibi, sıra ile karıştırılırdı. Aşurenin pişmesi esnasında mersiye okunmaz²⁹⁷ aksine tekkede derin bir sükûnet hâkim olurdu. Hemen hemen her vaziyette gülbang okumak, Mevlevî esaslarındandı. Aş pişip ocaktan indirme zamanı geldiğinde şeyh efendi veya aşçıbaşı kazanların başında şu gülbangi çekerlerdi: “Vakt’i şerifler hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def’ü ref ola. Hak ve Erenler niyazlarımızı kabul eyleye. Şehid-i Kerbelâ İmam Hüseyin Efendimizin ruh-i revanı şâd ola ve himmeti müzdâd ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, Hû diyelim, Hûûûû.”²⁹⁸ Gülbangten sonra herkes dağılır ertesi sabah aşure kazanları avluya çıkartılarak çevreye dağıtılırdı. Gölpınarlı, bu hususta şu anekdotu anlatır:

“Mevlânâ, *Mesnevî*’nin 6. cildinde, Halep’te, Antakya kapısında Şîâ’nın, Muharremim onuncu günü matem tuttuklarını, bu sırada yolu oraya uğrayan garip bir şairin, neden ağladıklarını sorması üzerine, onların da İmâm Huseyn’in şهادetlerini söylediklerini anlatır ve şairin ağzından: ‘Doğru amma Yezîd’in devri nerde, siz neredesiniz, zamanınız nerede? Yapılan kötülükleri körler bile gördü, sağırlar bile duydu. İmâm Huseyn ve şehitler din sultanlarıydı. Bağrı kırdılar mı sevinç çağı gelir çatar onlara. Bunu bilmiyorsan kendine ağla, harap gönlüne yas tut.’ der.”²⁹⁹

Bu sözlerden ve genel hatlarıyla Mevlânâ’nın hayatından anlaşılıyor ki Mevlânâ herhangi bir mezheple yahut dinle kısıtlanıp sadeleştirilecek kadar yalın bir insan değildir.

Başlarda Mevlevîlikte, Muharrem ayında uygulanan bu gelenekler yoktu. Mevlevîlik sistemli bir tarikat haline gelince, öbür tarikatların Muharremde mersiye okutup aşure pişirmesi ve bu etkinliklere Mevlevîlerin davet etmesi, onları bu geleneğe uymaya zorlamıştır. Böylece Mevlevîlerde de bu yas ayında aş kaynatır, diğer tarikat şeyhleri davet edilirdi. O gün yemekte aşure yenir; gülbang, aşure gelince çekilir ve İmam Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin ruhları yâd edilirdi. Tüm bu yeniliklere karşın

²⁹⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 195-196.

²⁹⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 196.

²⁹⁸ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 231.

²⁹⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 382.

mukâbelede bir farklılık olmazdı ve mersiye okunmazdı. Yalnız istisnai olarak Alevi eğilimli tekkelerde ve Abdülvâhid Çelebi'nin (ö. 1325/1907) zamanında Konya Dergâhı'nda Muharrem'in on gecesi, Fuzûlî'nin *Hadikatüs Suada* adlı eseri okunur, on birinci gece, son bâb okunarak matem bitirilirdi.³⁰⁰

Muharrem ayında Mevlevîlerin semâ' ettiğiine dair bilgiler de mevcuttur. Mevlevî ileri gelenlerinden Yûsuf-ı Sîne-çak mensupları, 954 Muharrem'in onuncu günü (1547) Eyüp Sütlücesinde toplanarak aşure pişirmişler; başlarını, kollarını ve göğüslerini usturalarla kesip İmam Hüseyin için kanlar akıtmışlar, semâ' etmişlerdir.³⁰¹ Edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak aşure yahut tarikatçıların deyişiyile aşın, Mevlevî erkânına sonradan ve Alevi temayüllü tekkeler vasıtasıyla yer ettiğini söyleyebiliriz.

İzzet Molla'nın beyitlerinde Kerbela hadisesine, bu hadisenin hissettirdiği öfkeye ve o günlerde tutulan mateme atıf yapılmıştır:

Dideden su yerine kan akacak dem geldi

Kerbela günleridir ağla Muharrem geldi (Manzume 1/713)

Gözden yaş yerine kan akacak zaman geldi. (Bu günler) Kerbelâ günleridir, ağla. Muharrem ayı geldi.

Çeşmimin yaşı için mahdûmunun başı için

Rahm kıl hûn-ı dile behr-i şehîd-i Kerbelâ (Kaside 34/55)

Gözümün yaşı için oğlumun başı için Kerbela şehidleri için gönül kanına acı!

Mihr ü meh kim Kerbelâdan geçmeyip her rûz ü şeb

'Azm ederler olsa bu 'âlemde dîger rûz ü şeb (Kaside 1/72)

Ay ve güneş her gece ve gündüz Kerbela'dan geçmeyip, bu dünyada başka gece ve gündüz olsa (oradan geçmeye) azmederler.

Ben ol mübârizim ki anıp Kerbelâ günün

Her mû tenimde gıta-i tîğ ü sinân olur (Kaside 4/76)

Ben o öfkeli (kişiyim) ki Kerbela gününü hatırlayınca tenimdeki her kıl, kılıç ve süngü olmaya imrenir.

³⁰⁰ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 129.

³⁰¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 76.

Teşnegân içdikçe âbın Kerbelâyı yâd edip

Şâd ola 'ukbâda sıbtayn-ı Resûl-i kibriyâ (Tarih 2/303)

Kerbelayı hatırlayıp susayıp suyunu içtikçe Hz. Muhammed'in iki torunu ahirette sevinsin.

3.4.5. Nazar/Bakış

Bir şeye bakmak anlamını içeren nazar tasavvufta, şeyhin müride mânevî yolla bakışı anlamıyla kullanılır.³⁰² İslâm tasavvufunda nazar, vahdete dayandırılarak Tanrı bakışı olarak nitelendirilir. İlahî gerçeğe bu şekilde ulaşılacağı yönündeki inanç çoğunlukla Mevlevîler, Hamzaviler ve Melamiler arasında yaygındı. Bu bakış hem bir dışbakışı, hem de bir içebakışı niteler. Bu sebeple mürit şeyhinin ve şeyh müridinin gözlerine baktığı gibi murakebeye dalma yoluyla bu bakış içe de çevrilir.³⁰³

Hançerlioğlu ve Pakalın'ın verdiği bilgilere örnek teşkil eden aşağıdaki beyitlerde şeyhin bakışının mürit üzerindeki güçlü tesiri anlatılmaktadır. Müridin, şeyhin bakışı ile şekillendiği, şeyhinin nazarı ile ölü gönlünün canlandığı ve selamete erdiği vurgulanmaktadır:

Sen düşün hâl-i dil-i mürdeni ey zâhid-i gûr

Bir nazarda beni Pîrim eder ihyâ-yı nigâh (Gazel 6/597)

Ey kabir zahidi! Ölü gönlünün halini sen düşün. Pîrim bir bakışta beni diri bakışlı eder (canlandırır).

Eyle ey Şems-i Dîn zerre nazar

Şebnemin hâksâr-ı hicrindir (Gazel 7/399)

Ey din güneşi! Ufacık bir nazar (bakış) et. Ayrılığının verdiği perişanlık hediyeindir.

'İzzet olaydı yek nazar-ı Pîr ile halâs

Olmuş esîri şâhed-i şeng-i nigâhının (Gazel 9/522)

İzzet şahın neşe dolu bakışlarının esiri olmuş. Pîrin bir bakışıyla kurtuluşa erseydi.

³⁰² Pakalın, "Nazar", 2: 664.

³⁰³ Hançerlioğlu, "Nazar", 419.

Mevlevîler, semâ‘ etmeye başlamadan önce, semâ-hânenin çevresinde üç kere yürüyüp şeyh postunun önünde, birbirlerine karşı baş keserlerken, gözlerine ve kaşlarının ortasına bakarlardı. Bu, bakışlardaki feyze ulaşma niyetiyledir.³⁰⁴ Niyazdan sonraki bu bakış Mevlevî tarikat erkânı gereği yapılan bir uygulamadır. Böylece birbirlerine nazar kesilerek tek olurlar. Bu teklikten anlaşılıyor ki nazar, birliği de anlatan bir sözcüktür. Bu bakış, şeyhin müride, müridin de kâinattaki her şeye vahdet nazarıyla bakışı olarak izah edilir. Mürit çevresindeki canlı cansız her varlığı Allah ile bir düşünür ve onlara temiz düşüncelere bakardı. Aşağıda beytte de bakışın birlik yönüne âşık, mum ve pervane ekseninde vurgu yapılmıştır:

Sirişk-i şem‘a bakdık çeşm-i ‘âşıkdan haber verdi

Olup vahdet-nazar pervâne giryân olduğun duyduk (Gazel 2/504)

Mumun gözyaşlarına baktık aşığın gözlerinden haber verdi. Birlik nazarı ile pervane olup ağladığımı duyduk.

Nazar, Mevlevîlerin “Hayır da şer de Yüce Allah’tandır” düsturunu kendilerine kılavuz edinerek herkese, her olaya ve her şeye güzel bakmaları için kullandıkları bir deymi de ifade ederdi. Mevlânâ’nın “Güzel bakan güzel görür” prensibi, Mevlevîlerin yol haritasıydı. Karşılaştıkları her durumda sebepten çok “Allah dilediğini yapar” düşüncesini benimseyen Mevlevîler, o olayda Allah’ın vermek istediği mesajı kavramaya çalışırlardı.³⁰⁵ Mevlevîlerin her şeyi hoş görme mecburiyetine *safo nazar* denirdi ve “Kötülükle bakma, hoş gör!” manasında kullanılırdı.³⁰⁶ Kaynaklardan edinilen bilgiler, nazarın yani bakışın tasavvufî açıdan iyi ve kötü yönünü göstermiştir. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde de kem göze yani kötü bakışa atıf yaparak dua ile karşılık vermiştir:

Olmasın vâsil du‘âdan gayri şey dergâhına

Saklasın Mevlâ nazardan ‘âlem-i bâlâ gibi (Kaside 13/120)

Dergâhına duadan başka bir şey ulaşmasın. Allah yüce âlem gibi nazardan (kötü bakıştan) saklasın.

³⁰⁴ Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 250.

³⁰⁵ Şimşekler, *Mutfakta Pişen Canlar*, 48.

³⁰⁶ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 116.

Nazar, tasavvuf edebiyatında yalnızca bakış anlamında kullanılmamıştır. Bütün tarikatlarda özellikle de Mevlevîlerde *safa-yı nazar* tâbiri bulunduğu gibi Bektâşi ve Mevlevîler birbirlerine sen ve siz yerine *nazarım* sözcüğünü kullanırlar. “Sana geldik” yerine “Nazarına geldik” şeklinde bir kullanım söz konusudur.³⁰⁷ Tarikat edeb erkânınca varlıkları ifade eden ben, sen gibi tâbirlere, insanın yaratılmışların en yücesi olduğuna inanıldığı için, alelade bir gözle bakılmaz ve “ben” yerine “fakir”, “sen” yerine “nazarım” denilirdi.

3.5. Kıyafetlerle İlgili Terimler

Anadolu coğrafyası, bulunduğu konum itibariyle yüzyıllardır Asya, Avrupa, Doğu ve Batı kültürünün harmanlandığı bir merkez olmuştur. Türkler, Anadolu’ya göç ettikten sonra da geleneksel giyimlerini sürdürmüşler; ancak değişik kültürlerden hem etkilenmişler hem de onları etkilemişlerdir. Bu topraklarda yaşam sürmüş çeşitli uygarlıkların, ulusların özellikle de tarikatların ve inanışların kendilerine özgü giyim şekillerini sürdürmeleri beraberinde zengin bir kıyafet arşivinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Türklerin göç ettiği coğrafyadaki kültürel yapı, Türk benliği açısından pek avantajlı sayılmazdı. Arapça ve Farsçanın hâkim olduğu dil, halka uzaktı. Bu açıdan halkı yönlendiren kesim tarikatlar ve başlarındaki şeyhler olmuştur.³⁰⁸

Tarihin her devresinde çeşitli amaçlarla bir araya gelen topluluklar, kendilerini diğer zümrelerden ayrı tutmak, farklılıklarını ortaya koymak için kendilerine has giyim tarzı belirlemişlerdir.³⁰⁹ Tarikatlar da kendi zümrelerinin farklılığını giydikleri cübbe, hırka, külâh, destar, sikke, aba gibi kıyafet biçimleriyle ve alternatif aksesuarlarla ortaya çıkarırdı. Bu kıyafetler rengi, biçimi ve desenleriyle bir bütün halinde insan ruhunun estetik anlayışının ve inancının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktaydı. Mevlevî kılık-kıyafetinin araştırılmasında, Mevlevîliğin kuruluş aşamasında siyasi güç olarak gördüğümüz Anadolu Selçuklu Devleti’nin giyim tarzı göz önünde bulundurulmalıdır.

³⁰⁷ Pakalın, “Nazar”, 2: 664-665.

³⁰⁸ Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam* (İstanbul: Atılım Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi Anonim Şirketi, 2002), 137.

³⁰⁹ Duru, *Mevleviname-Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik*, 24.

Selçuklu devri erkek giyimlerinde sultanların başlarına, “Keykubâdî Tac” denilen çoğu zaman keçeden yapılmış üç dilimli bir külâh giydikleri görülür. Külâhın üzerine “Horsanî” bir destar sarılırdı ve destarın taylasanı sol omuza bırakılırdı.³¹⁰ Taylasan, arkaya bırakıldığında bele, öne alındığında kalbe kadar uzanan destar ucudur.³¹¹ Mevlevî tarikatında da taylasan geleneği bulunurdu. Hatta taylasan, uzunluk kısalık biçimine göre halife efendinin mizacı hakkında da bilgi verirdi. Kısa olan taylasan sahipleri daha naif yapılı, uzun olan taylasan sahipleri ise biraz daha sert bir mizaca sahip olurlardı. Taylasan aynı zamanda kıdemi de simgeleyen bir semboldü. Destarı yeni sarınmış bir dervişin taylasanı, edeb gereği bir karış uzunluğundaydı.³¹²

Türk tarikat giyim tarihinin en eski örneklerine yönelik bilgi edinmek için, devrini gerçekçi bir bakış açısı ile ele alan eski minyatürlere başvurmak gerekir. İçerisinde sûfilerle ilgili bilgilerin yer aldığı minyatürler arasında en fazla Mevlevîlik dikkat çeker. Bu minyatürlerde Mevlevî geleneklerini ve Mevlânâ ile ilgili hadiseleri anlatan görseller oldukça fazladır. Mevlevîliğin minyatürlerde bu derece anlatılmasının sebebi, geniş coğrafyalarda sesini duyurmasının yanında, saray erkânı ve hükümdarlar tarafından da sevilen bir tarikat olması şeklinde yorumlanabilir.

Nurhan Atasoy’un hazırlamış olduğu *Derviş Çeyizi* isimli eserde, genel olarak Mevlevîliğin esaslarını anlatan minyatürlerin yanında, Mevlevî kılık kıyafet stilini de görsel olarak sunan pek çok minyatür mevcuttur.³¹³

Mevlevîler, genişçe şalvar, soldan iliklenmek suretiyle yakası bir parmak genişliğinde aşağı kadar inen bir gömlek ve gömleğin üzerine kolsuz yakasız bele kadar inen önü açık bir yelek giyerlerdi. Tüm bu kıyafetlerin üstüne de yine yakasız ve enseden göğse kadar yanlarda, On İki İmam’ı hatırlatan on iki veya Mevlevîlerin kutsiyet yüklediği on sekiz makine dikişi bulunan topuklara kadar inen bir hırka ve başlarına da dal sikke giyerlerdi. Mevlevîlerin dışarı kıyafeti olarak tercih ettiği bu giyim diğer tarikatlardan farkı, yalnızca kullandıkları sikkeler ve hırkadaki dikiş sayısıydı. Ayrıca Mevlevî

³¹⁰ Mehmed Önder, “Mevlana Müzesi’nde Bulunan Mevlana’nın Elbiseleri Üzerine Bir Araştırma”, *Mevlâna’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri-Bildiriler (15-17 Aralık 1973)*, ed. Mehmet Önder (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973), 16.

³¹¹ Erdoğan Erol, *Sikke Nedir? Nasıl Yapılır?* (Ankara: Trafik Matbaacılık, 2012), 19.

³¹² Murat Özer, *Sikkenin Altındaki Sanat* (Eskişehir: Kültür Sanat Basımevi, 2013), 80.

³¹³ Bk. Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 15- 27.

kisvesinde düğme bulunmaz, kapanacak yerler kumaş iplerle birbirine bağlanırdı.³¹⁴ Mevlevîlerin hepsi, ayaklarına ölçeli veya ökçesiz mest, lapçın ve kundura giyerlerdi.³¹⁵

Buldukları her toplulukta kendilerine karşı hürmet ve saygı gösterilecek şekilde temiz ve şık giyinen Mevlevîler, zarif ve vakarlı görünüşlerini arifane konuşmalarıyla taçlandırarak kendilerini hemen farketiren kişiler olmuşlardır.³¹⁶ Mevlevîler bu meziyetlerinin yanında sade kıyafetleriyle de göze çarparlar. Mevlânâ ve çevresindeki ahalide gösterişli ve dikkat çeken kıyafetler görülmez. Mevlevîlerin giyim tarzının tam olarak nerede ve ne zaman şekillendiği bilinmemektedir; ancak Mevlâna'dan sonra şekillendiği söylenebilir.³¹⁷ Mevlânâ, dönemin giyim tarzına uygun giyinirdi. Başına dumanî renkte bir destar sarar, sırtına da önü yırtmaçlı, uzun etek ve kollu bir ferace giyerdi.³¹⁸ Çoğu araştırmacı, Mevlânâ'nın önü yırtmaçlı bir giysi tercih etmesinin nedenini, yoksul biri gelip istediğinde hemen çıkarıp verme isteğinden kaynaklandığı düşünür.

Ayrıca Mevlânâ, yaşadığı sürece kendi yolunda yürüyen, kendine bağlı insanlara da belirli bir giyim tarzını mecbur tutmamıştır.³¹⁹ Mevlevî Ahmed Eflâkî, *Menâkıb 'ül-arifin*'de Mevlânâ'nın başına bilginlere yaraşır bir sarık sardığı ve ucunu taylasan olarak omzuna düşürdüğü bilgisi aktarılır.³²⁰

Mevlevîler diğer tarikat gruplarından farklı, fakat onların da etkisiyle kendilerine has bir giyim şekli ortaya çıkarmışlardır. Önceleri hırka ve başlıkla diğer zümrelerden ayrılan Mevlevîler, XVI. yüzyıldan itibaren dışarı yani günlük, tören ve âyîn için ayrı ayrı giyim şekillerine bürünerek kendilerini göstermişler ve her birine de kutsal birer anlam yüklemişlerdir.³²¹ Her detayıyla ince ince düşünülmüş, âdeta ahiret hayatına hazırlık anlamı taşıyan bu kıyafetler, Mevlevîliğin tarikat haline gelişinden sonra belirli bir düzende tasarlanmıştır.

³¹⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 391.

³¹⁵ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 150.

³¹⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 151.

³¹⁷ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 109.

³¹⁸ Önder, "Mevlana Müzesi'nde Bulunan Mevlana'nın Elbiseleri Üzerine Bir Araştırma", 17.

³¹⁹ Duru, *Mevleviname-Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*, 24.

³²⁰ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 127.

³²¹ Nurullah Abalı, *Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009), 88.

Mevlevîlerin günlük kıyafetleri, elifi şalvar, yakasız gömlek ve hizmet tennûresidir. Tören-merasim için de hırka adı verilen bir üst giysisi giymektedirler. Âyîn yani semâ' edileceği gün ise beyaz, açık sarı, pembe, yeşil renkte semâ' tennûresi ve âyîn hırkası giyilirdi.³²²

Mevlevî dervişlerinin tarikat erkânına göre giyinmesi şarttı. Ancak bu kural dergâhta yaşamayan, kendi işini icra eden Mevlevî muhipleri için geçerli değildi. Onlar diledikleri gibi giyinebilirlerdi. Fakat mukâbeleye katılacakları zaman, tıpkı dergâh sakinleri gibi, sikke ve hırka giymek zorundaydılar. Hırka giyilebilmenin koşulu da öncelikle sikke giymeye hak kazanmış olmaktı.³²³

3.5.1. Destar

Müslümanların başkalarına benzememek ve görsel olarak birlikte yaşadıkları kavimlerden kendilerini ayırma düşüncelerinin giyim tarzlarına yansımış olduğu ve bunun neticesi olarak da İslâm'da çeşitli başlıkların tezahür ettiği görülmektedir.

Bu başlıkların en önemlisi sarık denilen destardı. Müslümanlar arasında rağbet gören sarık, çeşitli hadislerle Hz. Peygamber merkezinde desteklenmiştir. Halk, külah ve sarığı kullanmakta serbestti. Buna karşın emirler, din adamları, âlimler, şerifler gibi yüksek mevkide yer alan mühim kişilerin sarıklarına dikkat etme zarureti âdeti sarık sanatının doğmasına yol açmıştır.³²⁴

Başlık olarak gördüğümüz kavuk ve sarığın ilk kullanıldığı tarih bilinmemektedir, ancak başlık giysinın en mühim, en görkemli parçası olmakla birlikte kişinin statüsünü belirleyen bir semboldü. Geleneksel toplumlarda kılık kıyafet, sosyal rol ve statü göz önünde bulundurularak şekillenmiştir. Her tarikat mensubunun kıyafetinde, mevkisini belli eden detaylar vardır. Bu farklılıklar özellikle sarıklarda rengiyle, sarılış şekliyle, boyutuyla kendini göstermiştir.

Tarikat mensuplarının takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sardıkları sarığa destar denir. Mevlevîler sarığa, saygı ifadesi olarak *destâr-ı şerif* demişlerdir.³²⁵ Rengi yeşil olan destâr-ı şerif, Çelebi Efendi'nin, büyük bir Mevlevî dedesinin yahut şeyhin

³²² Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 82.

³²³ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 149.

³²⁴ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978), 3-4- 8.

³²⁵ Cebecioğlu, *Destâr*, 162.

icazetnemesi ile sarılabılırdi.³²⁶ Şeyh ve çelebi haricinde zamanla mesnevihanlar, bilgin ve olgun dedeler ve diğer tarikat şeyhlerinden bazıları da destar sarma iznini elde etmişlerdir.³²⁷

Kafesî ve örfî destar, şeklinde çeşitleri vardır. Rağbet gösterilen sarıklar ise şunlardır: Cüneydî, payeli, kafesî şeker-aviz, dolama, hüseyini kafesî, örfî, hüseyinî. Tarikat şeyhleri, aşağıdan yukarıya doğru olan ve yarısında yukarıdan aşağıya doğru inen *hüseyinî sarığı* tercih etmişlerdir.³²⁸ Mevlânâ'nın ve Sultan Veled'in sandukalarında örfî destâr bulunmaktadır. Ulu Ârif Çelebi'nin ve eski Mevlevîlerin çoğunun sandukalarında Cüneydî destar mevcuttur.³²⁹

Örfî destar, biraz uzunca ve yumurta tarzında sarılmış, üstüne de ceviz büyüklüğünde bir yuvarlak eklenmiş destâr türüdür. Cüneydî destar ise, örfî destara benzer tarzda olup onun yarısı kalınlığındadır. XIII. ve XIX. yüzyıllardan itibaren Mevleviler koyu yeşil şeritten üste doğru giderek darlaşan destarlar sarmışlardır. Bu tür destara şeker aviz destar denir.³³⁰

Şeker aviz destarlar, sikkenin kenarında bir karış kadar kısmı kaplayan destârlardır. İki parmak genişliğinde tülbendin iki kat olarak dikilip ütülenmesiyle meydana gelen bu destâr, kafesi yani sağdan sola ve soldan sağa sarılarak kafes şekline benzetilerek veya hüseyini tarzında, soldan sağa yukarıya meyilli olarak sarılan kısımları, sağdan sola gelmek suretiyle sarılırdı.³³¹ İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de kafesî destar, kuş metaforuyla desteklenerek ele alınmıştır:

Sâye-i devlet-i 'işretde harâbâtîler

Kaçırıp murg-ı gamı başa giyerler kafesî (Gazel 4/649)

Meyhane adamları, içki meclislerinde devlet gölgesinde keder kuşunu kaçırıp başlarına kafesi giyerler.

³²⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Destar", *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967), 88-89.

³²⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 61.

³²⁸ Cebecioğlu, "Destâr", 162-163.

³²⁹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 15.

³³⁰ Arife Aktaş, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Mevlevî Giysilerinin ve Mevlânâ'ya Atfedilen Giysilerin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 39-40.

³³¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 392-393.

Destar, neyin üzerine sarıldı ise (fes, tac, sikke) o, sarımların üstünde gözükürdü. Destar önceleri dolama olarak sarılırken, Sultan I. Ahmed devrinde kafesli destarların sarılması yaygınlık kazanmıştır. Mevlevîler de bu yeni usule ayak uydurmaya başlamıştı. Devrinin getirdiği yeniliklere açık olan ve bu bakış açısını mümkün olduğu kadar tarikat kaidelerine de uygulayan Sultan Veled'in bu şekilde sarık sarması üzerine Mevlânâ'nın kızarak dolama sarmasını³³² tavsiye ettiği bilinir.

Mesnevihanlar da şeyh olmasalar bile bilhassa *Mesnevî* okurken destar sarabilirlerdi. Ancak şeyhten ayrı görünebilmeleri için destarlarını daha ince sararlardı. Dilerlerse Mevlânâ Dergâhı'nın türbedarı, aşçıbaşısı, neyzenbaşısı, kudümzenbaşısı da bu şekilde ince bir destar sarabilirlerdi.³³³

Mevlevîlerde derviş ve muhiblerde destar görülmezdi; destarı yalnızca şeyhler sarardı. Her vazifelinin destar sarışı farklı farklıydı. Çelebiler ve halifeler duhanî yani siyah denecek koyulukta, mor destar sararken, Peygamber soyundan, “seyyid” diye isimlendirilen şeyhlerin destarları koyu yeşil, olmayanları beyazdı. Çelebiler, destarlarını alttan sikke görünmeyecek, çelebi olmayanlarsa destarlarını, sikkenin çok az bir kısmı görünecek vaziyette sararlardı.³³⁴ Yalnızca Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhleri destarlarını çelebiler gibi sararlardı. Bunun nedeni de mevlevihanenin ilk şeyhi olan Kemal Ahmed Dede'ye devrin çelebisinin kendi destarını göndermesiydi.³³⁵ Böylece bir şeyhin, çelebi olup olmadığı destar sarmasından anlaşılırdı.

Dergâhın imamı, sikke üzerine beyaz bir imam sarığı sarabilirdi. Zükür çelebiler de istekleri doğrultusunda, ince siyah bir destar kullanabilirlerdi.³³⁶

Tasavvuf yolunda yürüyen her tarikatın kendine has giyim şekli olmasının yanında her bir detay mutlaka kendilerince kutsal bir inanışı simgelerdi. Bektaşîlerin giyimlerinde on iki imamı sembolize eden detaylar olması, Mevlevîlerin çile eğitimi denen ruhî olgunluk süresini anımsatan ve bu eğitim neticesinde giyilmeye hak kazanılan kıyafetler bu duruma örnek verilebilir. Tarikatlardaki bu farklılıkların yanında ortak paydada birleştikleri bir gerçeklik vardır. O da üzerinde taşınan giysiye rağbet etmek yahut bir

³³² Cebecioğlu, “Destâr”, “Destâr-ı Şerif”, 163-164.

³³³ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 61.

³³⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 393.

³³⁵ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 137.

³³⁶ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 147-148.

üstünlük belirtisi olarak giysi ile övünmek edebe aykırı görülmüştür. İzzet Molla'nın aşağıdaki iki beyti bu bakış açısını vurgulamaktadır:

Cennet mi diler şukka-i destâr ile sûfî

Zann etmeye uçmak ola bâl ü pere mahsus (Gazel 4/481)

Ham sofı sarık parçasıyla cennet mi diler? Uçmayı kol kanada mahsus sanmasın.

Sikke vü destâr ile 'İzzet olunmaz iftihâr

'Aşk-ı Monlâdan eser kim bende vardır kimde var (Gazel 5/416)

Ey İzzet! Sikke ve destar ile övünülmez. Monlanın aşkının izi yalnızca bende vardır, başka kimde var!

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Pirin yoluna yönelmek için onun destar süsünün hayalinin bile yeterli olacağını belirtir. Bu doğrultuda beyitte, beşeri aşktan vazgeçiş ele alınır. Molla bu düşüncesini, telmih sanatını kullanarak Leyla ile Mecnun hikâyesi çerçevesinde aktarır:

'İzzet hayâl-i turre-i destâr-ı Pîr ile

Leylâsını bıraktı o sultâna oldu Kays (Gazel 7/471)

İzzet, Pirin destar ucunun hayaliyle Leylasını bırakıp o sultana Kays oldu.

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde genellikle Mevlevî tekkelerinde mevki sahibi şeyhlerin ve dedelerin sikkelerine sardığı yeşil renkli destara vurgu yapmıştır. Din bahçesinin yaseminine benzetilen Mevlevî şeyhinin, yeşil destarıyla hazan rengini dağıtarak etrafa canlılık kattığı belirtilir:

Fetvâ 'î-i sefîdi semenzâr-ı bâğ-ı dîn

Destar-ı sebzi reng-i hazânı bahâr eder (Kaside 20/80)

Din bahçesinin yaseminliği, temiz fetvası ve yeşil destarı ile hazan rengini bahar eder.

Fes, arakiyye veya taç üzerine sarılan sarık ise imame olarak isimlendirilmiştir. Şeyhlerin imamesi, kırmızı, beyaz, yeşil veya siyah olurdu.³³⁷ Araplar, külah ile sarığın

³³⁷ Cebecioğlu, "İmame", 308.

ikisine birden imame derlerdi.³³⁸ Şair, aşağıdaki beytinde bir başlık türü olan imameyi ele almıştır:

Gencîne-i felekde ne eferler olmalı

Gün başına 'imâme giyer tâcdâr-ı subh (Gazel 4/382)

Gökyüzü hazinesinde ne taçlar olmalı! Sabah hükümdarı gün başına sarık giyer.

3.5.2. Hırka

Hırka, özellikle tasavvuf tarikatlarında cübbenin altına giyilen kıyafet anlamı taşır. Peygamber Efendimiz, yün ve benzeri malzemeden dokunan sert giysiler ve bu giysilerin altına da gömlek giyermiş. İslâm dininde hırka deyimi Hz. Muhammed'in giydiği bu gömlek anlamına karşılık gelir. Tasavvuf tarikatlarında hırka kutsaldı ve sadece şeyhin eliyle giydirilebilirdi.³³⁹ Aşağıdaki beyitte de Hz. Muhammed'in hırkasına atıf yapılarak tarih düşürülmüştür:

Bâ'is-i 'İzzetim olsun şu mücevher târîh

Hırka-i pâk-i Resûl eyledi tecdîd-i makâm (Tarih 7/250)

Bu değerli tarih yücelik sebebim olsun. Hz. Muhammed'in pak hırkası makamın yenilenmesini sağladı.

Hırka giymek, şeyhin derviş adayını kabul ettiğinin, şeyhin onu kabul etmesi Hakk'ın da kendisini kabul ettiğinin simgesidir. Dervişlerin toplu zikir yaparken giydikleri yelek anlamındaki³⁴⁰ hırka, öteden beri derviş ile özdeşleşmiş bir kıyafettir. Dervişliğin gizemi ve hikmeti de kanaat getirerek yaşamak olduğundan hırka giymek mecâzi anlamda tevazuyu ifade eder. Dervişe, hırka giyen anlamında hırkapûş denilmiş, "bir lokma bir hırka" şeklinde izah edilen, kanaati ve tok gözlülüğü ifade eden deyim de bu doğrultuda söylenegelmiştir.³⁴¹

Tarikatta çoğunlukla mavi renkte hırka tercih edilir. Bunun sebeplerinden biri, mavi rengin kiri belli etmemesi, diğeri ise siyah gibi matem rengini sembolize etmesidir. İzzettin el-Kâşî, mavinin aydınlıkla karanlığın, sevinçle kederin harmanlandığı bir renk

³³⁸ Koloğlu, *İslamda Başlık*, 7.

³³⁹ Hançerlioğlu, "Hırka", 155-156.

³⁴⁰ Uludağ, "Hırka", 222.

³⁴¹ Koçu, "Hırka", 130.

olduğunu söylemiştir.³⁴² Nitekim Mevlânâ da Şems'in Konya'dan ayrılışının ardından mavi renkte bir hırka giymiştir. El-Kâşî'nin mavi rengin vermiş olduğu hissiyat hakkında söyledikleri, aslında Mevlânâ'nın hayat felsefesiyle de örtüşmektedir. Mevlânâ'nın hayatı aydınlatan öyle çok öğretisi var ki bunlardan biri de ümitvâr olmaktır. Şems'in gidişiyle kederlenen Mevlânâ, döneceği yönündeki umudunu mavi hırkasıyla simgeleştirmiştir.

Ankaravî'ye göre hırka, kalpteki ilahî aşk ateşini simgeler ve Mevlevîlerin resmi giysisidir. Bir mürit, şeyhinin huzuruna çıkarken, mescide ve semahaneye girerken hırkasını giyerdi. Ancak Mevlevî erkânınca Mevlevîler, dünyevi bütün işlerden soyunmak anlamında semaya başlamadan önce hırkalarını çıkarırlardı. Rivayete göre, Mevlevî hırkalarının önü önceden kapalıydı. Sonraları bir sufinin, ferahlamak için önünü yırtmasıyla *fereci* denilen önü açık bu hırka çeşidi ortaya çıktı ve yaygınlaştı.³⁴³

Mevlevîlerde hırka iki çeşitti. Birincisi, sokağa çıkarken günlük olarak giyildiği düşünülen hırka, ikincisi ise resim hırkası denilen törenlerde giyilen hırka idi. Her ikisi de yakasızdı, fakat ilkinin kolları ceket kolundan az geniş, yukarısı ve aşağısı aynı ende olup topuklara kadar uzun, beli dar olmayan bir üst giysisiydi. Tören hırkasının ise, kolları, üstü ve altı oldukça geniş, bedeni de düz ve aynı şekilde geniştir. Hizmet süresi bitip hücreye gireceği vakit ikrar veren dervişe, halifelik verilirken de halifeye hırka giydirilirdi.³⁴⁴ Hırka giymek, Mevlevîlikte hak ve liyakat kazanmak için bir basamak olarak görülürdü.

Hırka giymek ayrıca, dervişin şeyhine teslimiyetini sembolize ederdi. Derviş, hücre çilesini tamamlayınca, şeyh efendiye biat ederdi. Şeyh efendi de dervişe resim hırkasını tekbirlerle, özel dua ve gülbang okuyarak merasimle giydirirdi.³⁴⁵ Yünlü veya ketenden olan siyah renkli hırkayı dervişler, omuzlarına alırlardı. Kollarını giymeyerek önünü içeriden elleriyle birleştirirlerdi. İstisnai olarak namazlarda, bayramlarda veya merasimlerde görüşme vakti kollarını giyerlerdi, fakat sonrasında çıkarırlardı. Şeyler ise her daim hırkalarının kollarını giyerlerdi.³⁴⁶

³⁴² Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Sema ve Musiki* (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2007), 259.

³⁴³ Cebecioğlu, "Hırka", "Hırka-i Sufiyye", 270- 273.

³⁴⁴ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 21.

³⁴⁵ Özer, *Sikkenin Altındaki Sanat*, 73-75.

³⁴⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 395.

İzzet Molla'nın aşağıdaki beyiti, Mevlevî bakış açısı ve kıyafetleri ile simgelediği dîni ritüeli özetler niteliktedir. Mevlevî tarikatında hiçbir detay, tesadüfen kaidelerde yer almamıştır. Bu durum Mevlevîlerin kılık kıyafet seçiminde de kendini göstermiştir. Mevlevîlerin en mühim kisveleri hırka ve sikkedir. Bu beyitte hırka giyerek pirine yönelen derviş resmedilmektedir. Dervişler, her zaman hırka giyerek şeyhlerinin huzuruna çıkarlardı:

Hazret-i Pîre teveccühle bükâ etmededir

Ebruvân hırka-i peşmîne çekip dûşa felek (Gazel 8/524)

Felek, omzuna yünden hırkasını çekip gözyaşı dökerek Hz. Pir'e yönelmedir.

3.5.3. Külâh

Sikke, serpuş, taç gibi dervişlerin kullandıkları başlıkların genel ismi külâhtır.³⁴⁷ Külâh, ipek bir kaytan ile çene altından bağlanırdı.³⁴⁸ Dikişsiz, tek parça keçeden yapılan külâh, bu yönüyle kavuktan ayrılır. Mevlevî külâhının tepesi oldukça sivridir. Külâh, sarık sarılmadan *dal külâh* olarak giyildiği gibi sarık sarılarak da giyilebilirdi.³⁴⁹ Mevlevî külâhları bal renginde ya da beyaz renkte yapılırdı.

Mevlevîlerin giydiği sikke, külâh-ı mevlevî olarak bilinir. Mevlevî sikkelerinin çeşitleri vardır. Bunlardan biri, *külâh-ı seyfi*dir.³⁵⁰ Külâh-ı seyfinin iki yanı yassılır ve üstü, keskin bir hâle gelir. Divane Mehmed Çelebi ve dervişleri seyfi külâh giyerlerdi ve ona mensup olanların mezar taşlarında da seyfi külâh bulunurdu.³⁵¹ Gölpınarlı, Yûsuf Sîneçak'ın mezar taşında da seyfi külâh olduğunu ekleyerek bu külâh çeşidinin, daha ziyade Şemsî Mevlevîlere ait olduğunu belirtmiştir.³⁵² Bir başka külâh çeşidi ise *Şeb-Külâh* denilen sikkelerdi. Bunlar gece yatarken giyilirdi. Arakiyyeden uzun³⁵³ olan şeb-külâhlar sikke gibi kalıplanmazdı.³⁵⁴

Mevlevî külâhı, şekil olarak sivri ve uzundur. Görünüşüyle müsemma olan bu Mevlevî kisvesi hakikatin ve sırrın tepe noktası kabul edilir. Zira külâhı giyen kişiler de alelade

³⁴⁷ Uludağ, "Külâh", 300.

³⁴⁸ Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989), 152.

³⁴⁹ Koçu, "Külâh", 162.

³⁵⁰ Cebecioğlu, "Külâh", 387.

³⁵¹ Bk. Gölpınarlı, *Mevlevî Adâb ve Erkânı*, 41-42.

³⁵² Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 392.

³⁵³ Özer, *Sikkenin Altındaki Sanat*, 78.

³⁵⁴ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 112.

insanlar değildi. Bu kişiler, bilgi ve ilim yönüyle kendilerini geliştirmiş, bu yolda ciddi birikimi olan kişilerin başında yer alırdı. Mânevî değerinin yanında şekil itibariyle de bağlantılı olarak baş yükselten, kıymetli bir başlık olarak kabul görmüştür. Aşağıdaki beytler külâhın bu yönünü vurgulamaktadır:

Mensûb-ı Pîri başda külâh-ı bülend ile

Zâhirde dahi etmede Allâh ser-firâz (Gazel 7/457)

Allah, Pîrin mensubunu başında yüce külâhı ile görünüşte bile üstün tutmakta.

Devletli başdır ol baş kim bir külâh olursa

Hem tâc-ı pâdişâhî hem efser-i kanâ'at (Gazel 3/373)

Külâh kimin başında olursa o baş devletlidir, zengindir. (O külâh ki) Hem padişah tacıdır, hem kanaat tacıdır. (Beyitte külâh, bu yönüyle hem bir üstünlük göstergesi hem de kanaat ve tevazunun simgesidir.)

Sikke-i Pîr gibi var mı külâh

Şehlere tâc-ı iftihâr olmuş (Gazel 6/475)

Pirin sikkesi gibi külâh var mı? (o tac ki) şahlara iftihar tacı olmuştur.

Mevlevî kıyafetleri sıralandığında akla ilk gelen kıyafet külâhtır. Mevlevîliğin sembolü haline gelen bu başlık, Mevlevîlerce Mevlânâ yolunda yürümenin alâmetidir. Böylece külâh, Mevlevîlerce önem arz eden bir kisve olmuştur. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Mevlânâ külâhına vurgu yapan Molla, ikinci beytinde külâh ekseninde Mevlânâ'nın kannatkâr olmayı emreden yönüne değinmiştir:

Cenâb-ı Mevlevînin câm-ı zerrîn-i külâhıdır

O keyfiyyet ki tab'a bâdî-i terk-i mül olmuşdur (Gazel 6/267)

Mevlânâ'nın külâhı altın kadehtendir. O keyfiyyet ki şarabı terk etmenin başlangıcı olmuştur.

'İzzet Cenâb-ı Pîr kanâ'atle emr eder

Olmaz o şâha bende olanda külâh iki (Gazel 9/427)

İzzet, Pîr hazretleri kanaatle emreder. O şaha köle olanda iki külâh olmaz.

İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde ise dünya hayatını simgeleyen şeylerin ehemmiyetsizliği ve onlardan arınma duygusu, külâh metaforuyla izah edilmiştir. Mevlevî tarikatında her şey aşama aşama kişilere sunulur. Tarikata intisâb eden can'ın, mânevî olgunluk kazandığı her merhalede unvanı yükselir. Bu yükselişin göstergesi ise büründükleri kisvelerdir. Beytimizde de “al takye ver külâh” ifadesi kısaca tarikatın bu yönüne vurgu yapar. Asıl mühim olan külâh giymek değil, Mevlevî dergâhında elde ettiğin manevi kazançtır:

Al tâkye ver külâhı bırak sikke-pûş olup

Dergâh-ı Mevlevîde geçer kisb ü kâra bak (Gazel 8/508)

Sikke giyip, al takke ver külâhı bırak. Mevlevî dergâhında elde ettiğin kazanca bak!

İzzet Molla'nın külâh başlığı altında incelenen son beytinde külâhın rengine vurgu yapılmaktadır. Aşk ateşiyle yanan gönül, bu kederini âşığın yüzüne yansıtır ve benzini sarartır. Külâh da rengini bu kederlenip sararan tenden almıştır:

Remz eder bu nükteyi zerrîn külâh-ı Mevlevî

Âteş-i kânûn-ı dilden zerd olur sîmâ-yı 'aşk (Gazel 8/509)

Parlak Mevlevî külâhı bu nükteyi işaret eder. Aşk siması, gönül kanununun ateşinden sararır.

3.5.4. Nemed

Pakalın, elifi nemedin Mevlevîlerce tennûre üzerine bağlanan bir tür kemer vazifesi gördüğünü söyler.³⁵⁵ Beli bir buçuk kere çevreleyen bu kemer, ucu sivri ve elife benzetilen beş parmak kadar enliliğinde yün bir kuşaktır.³⁵⁶ Mevlevîlerde *eliflâmet* şeklinde söylenen bu kuşağın sol tarafa denk gelen ucu, öbür kısmın üzerine getirilirdi. Bu uca dikilmiş uzunca bir şerit bulunurdu. Bu şerit kuşağın tam ortasından ve üstten bele dolanarak ucu, dolanmış kısma sokulurdu.³⁵⁷ Böylece kemer vazifesi gören bu kumaş, bu şeritle bağlanmış olurdu.

Nemed başlığı altında inceleyeceğimiz beyitlerin ilkinde atlas kumaş karşısında keçeden yapılan nemedin değersizliği yönüyle fakirlik kavramı ele alınmıştır. İzzet Molla,

³⁵⁵ Bk. Pakalın, “Elifi Nemed”, 1: 519.

³⁵⁶ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 16-17.

³⁵⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 395.

bahsedilen fakirlik ile nazma atıf yaparak süslü söz söyleme peşinde olmadığını da dile getirmiştir. İkinci beyitte de benzer üslupla yazdığı şiiri bir keçe parçası gibi kıymetsiz görmektedir. Yazdığı bu nazireyi hediye olarak Halet Efendi'ye layık görmemesi yönüyle tevazu göstermesi ele alınmıştır:

Ne yetmez ana nemed-pâre-i Celâlî'l-Hak

Düşer mi 'İzzete hiç tâlib-i perend olma (Gazel 7/614)

Celâli'nin kemer parçası ona neden yetmez. İzzet'e hiç atlas kumaş düşer mi?

Utandır Mîr-i Sa'ide Keçecîzâde fakîr

Bu nemed-pâreyi 'arz eylemeğe kâle gibi (Gazel 11/647)

Fakir Keçecizade, Mîr Sa'ide bu keçe parçasını kumaşmış gibi sunmaya utanır.

3.5.5. Sikke

Döğme keçeden yapılan, tek parça, bal rengi veya beyaz renkteki Mevlevî külâhına sikke denirdi. Sikkeler, bir karış dört parmak uzunluğunda olup iç içe geçmiş iki katlı bir başlık türüydü.³⁵⁸ Damga, alamet anlamlarına karşılık gelen sikke, Mevlânâ'ya bağlılığın ve Mevlânâ yolunda yüründüğünün göstergesiydi. Bunun için Mevlevî külâhı olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁹

Keçeden dövülerek yapılan sikkenin tarihi, Mevlevîlerden çok önceye dayanır. Yazılıkaya Hitit kabartmalarında gördüğümüz uzun başlıkların keçeden yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu başlık eski Kırgız reislerinde, Özbek Türkleri, Moğol ve Tatarlarda da yaygındı. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'nda da keçe börklü ifadesiyle sikke benzeri bir başlığın kullanıldığını anlıyoruz.³⁶⁰ Sikkeler daha ziyade Selçuklu giyim kuşamında görülmesine rağmen Mevlevîlere ithaf edilmiş ve sikke-i Mevlevî olarak anılmıştır.³⁶¹

Silindir şeklinde uzunca bir külâh olan sikke, başı kaplardı ve üst kısmı azıcık küçük olup biraz kabarık dururdu.³⁶² Mevlevî tarikatına özgü kabul edilen bu kavuğun, sarı

³⁵⁸ Cebecioğlu, "Sikke", 573.

³⁵⁹ Aktaş, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Mevlevî Giysilerinin ve Mevlânâ'ya Atfedilen Giysilerin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi*, 37.

³⁶⁰ Bk. Nebi Bozkurt, "Sikke", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 185.

³⁶¹ Özer, *Sikkenin Altındaki Sanat*, 77.

³⁶² Koçu, "Sikke", 205.

çuha sikke üzerinde yeşil sarığı bulunurdu. İlk kullanan ise Mevlânâ idi.³⁶³ Sarıklı külâhlar destarlı sikke, herhangi bir sargı sarılmamış, sarıksız olanlar da dal sikke olarak adlandırılmıştır.³⁶⁴ Fakat günümüzde destar sarılmayan dal sikkeler sadece sikke olarak anılır.

Şeyhler bir merasime katılmadıkları vakitlerde destarsız sikke giyerlerdi. Son dönemlerde merasime katıldıklarında şeyhin yanındaki dede, destarlı sikkeyi taşır ve şeyh merasim boyu onu giyerdi.³⁶⁵

Mevlevî tarikatında üç kademedeki sikke giyilirdi. Bu mertebelerden ilki sikke-i teberrük idi. Tarikata girme niyetinde olup çile çıkarmak isteyen can'ın yahut tarikata yakınlık hissederek tarikat içerisinde bulunmak isteyen muhibbin sikkesi, müracaatının kabul gördüğü vakit şeyhi tarafından tekbir getirilerek giydirilirdi. Buna sikke tekbirlemek denirdi. İkinci mertebe, yine tekbirlerle giydirilen sikke-i irâdetti. Hizmetini tamamlayan dervişlere giydirilen bu sikke, ölünceye kadar baştan çıkarılmazdı. Bu sikkeyi giyenler, öldükleri vakit külâhı kefenin üzerinden başına giydirilerek defnedilirdi. Üçüncü mertebe ise sülûkunu tamamlamış ve hilafet derecesine yükselenlerin giydiği sikke-i hizmetti. Bu sikkelere beyaz, koyu yeşil veya siyah destar sarılırdı.³⁶⁶ Görüldüğü gibi Mevlevî kisvelerinin her biri tarikat mensuplarının bulunduğu mevkiyi sembolize etmiştir. Destarlar tıpkı renkleri ve türleriyle kişinin derecesini belirttiği gibi sikkeler de Mevlevînin tarikatte hangi basamakta olduğunu yansıtmıştır.

En çok rağbet gösterilen sikkeler, Konya ve Bursa'daki esnaf tarafından yapılırdı. Sikkeler kirlendiğinde veya şekli bozulduğunda sabunlu sıcak su ile yıkanır, özel ağaç kalıplarda kurutulur ve eski şekline getirilirdi. Bu başlıklar, saygı gereği hem başa giyilirken hem de baştan çıkarılırken öpülerek yani görüşerek kenara koyulurdu. Gece yatarken de sikke giymek adettendi; fakat bazı dervişler yatarken arakiye, arakçin gibi başlıklar da giyebilirlerdi. Sikke baştayken kahvehane gibi eğlence mekânlarına

³⁶³ İzzet Kumbaracılar, *Serpuşlar* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, Tarihsiz), 31.

³⁶⁴ Uludağ, "Sikke", 433.

³⁶⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 391.

³⁶⁶ Bozkurt, "Sikke", 37: 185.

girilemezdi. Böyle bir durumda sikkeleri çıkarılırdı ki Mevlevîlerde en büyük ceza sikke çıkarılmasıydı.³⁶⁷

Mevlevî erkânı gereği, ölen kişi şeyh ise mezar taşının başına, hayattayken giydiği gibi, destarlı sikke; dedelerinkine ise dal sikke yapılırdı. Muhiblerin mezar taşlarının başına sikke yapılmaz, memuriyetine göre kafesî, kâtibî destarlı yahut örfî sarıklı veya fesli taş yapılırdı. Mevlevî olduğu ise baş taşının göğsüne yapılan kabartma sikkeden anlaşılırdı.³⁶⁸ Sikkenin başa giyiliş tarzına göre de çeşitli anlamlar ifade ederdi. Sikkesi kaşlarına kadar inen, alını görünmeyen dervişler şems neşesine sahip kişiler olarak bilinirlerdi. Sikkesini alınlarının tamamı görünecek şekilde açanlar ise zahidân kısmına dâhildi.³⁶⁹

Orta Asya'dan gelen geleneksel keçe başlık âdetinin Anadolu'daki tipik devamı olan sikkeler,³⁷⁰ Gölpınarlı'ya göre dal sikke, kafesî şeker-aviz destarlı sikke, hüseyinî destarlı sikke gibi türlerde kullanılırdı.³⁷¹

Sikkelerdeki taylasan denen destarın ucu genellikle kısadır. Uzun bırakılan taylasanlar tarikattaki kutupluk alametiydi ve Hz. Mevlânâ'nın destar ucu da uzundu. Mevlevîlikte bu gibi semboller kişiye önem atfederdi. İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde sikke denilen başlığın kişiye övünç kaynağı olduğu, itibar kattığı bilhassa pirin sikkesinin yegâne olduğu ve Mevlevîlerce esas başlık kabul edildiği vurgulanır:

Sikke-i Pîr bize tâc-ı güherdir 'İzzet

Zînet-i hüsnü o efserde kodu cilve-i 'aşk (Gazel 7/511)

Ey İzzet! Pîrin sikkesi bizim için mücevher taçtır. Aşkın cilvesi güzel süsünü o taçta koydu.

O cân kim olmaya tâ dâğdâr-ı 'aşk-ı Mevlânâ

Misâl-i sîm bî-sikke karîn-i i 'tibâr olmaz (Gazel 12/450)

O can ki Mevlânâ aşkıyla yaralı olmaya, can sikkesiz gümüş gibi itibar sahibi olamaz.

³⁶⁷ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 145.

³⁶⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 389.

³⁶⁹ Özer, *Sikkenin Altındaki Sanat*, 80.

³⁷⁰ H. Necdet İşli, *Osmanlı Serpuşları* (İstanbul: Turkuaz Yayıncılık, 2009), 166.

³⁷¹ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 392-393.

Kayd etme çarh kadrini pest etse 'İzzetâ

Giy sikke-i bülendini ol ser-fîrâz-ı 'aşk (Gazel 5/505)

Ey İzzet! Gökyüzü değerini aşağılasa umursama! Yüksek sikkeni giy, aşkta baş tacı ol!

Sikkeden özge bu 'âlemde olur mu efser

N'ola eylersem efendi ser-i Monlâya kase (Gazel 8/553)

Sikkeden başka bu âlemde taç olur mu? Efendi, Monla'nın başına yemin etsem ne olur?

Şair, tarikat içerisindeki bağlılık ve bu bağlılığın nişanesi olan sikkeyi aşağıdaki iki beytinde ele alır. Pîrin sikkesi tarikatı toparlayan, bir araya getiren unsur olarak karşımıza çıkar:

'İzzet der-i Monlâda giyer başına sikke

Her kim olayım derse ser-efrâz-ı muhabbet (Gazel 6/369)

Ey İzzet! Her kim aşkın baş tacı olayım derse, Monlâ'nın kapısında başına sikke giyer.

Atarsa seng-i 'adâvet felek ne gam 'İzzet

Olunca sikkesi Pîrin ser-i muhabbetde (Gazel 5/617)

Ey İzzet, Pîrin sikkesi aşkın başında olunca gökyüzü düşmanlık taşını atsa ne gam!

3.5.6. Tennûre

Tennûre; baca, zırha benzer savaş giysisi, kalenderlerin bellerine kuşak olarak sardıkları deri manâsına kullanılan Farşça bir sözcüktür.³⁷²

Mevlevîliğe özgü, dervişlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş ve uzun entari şeklinde tanımlanan tennûre, elifî nemed ve destegül adlı iki paçadan meydana gelirdi. Mevlevî tennûresini giyince, beline elifi nemed sarar ve üzerine de destegül giyerdi. Günlük ve semâ' töreninde giyilmek üzere iki çeşit tennûre vardı. Diz kapağının altına kadar uzananı günlük tennûre, ayak bileklerine kadar

³⁷² Necip Fazıl Duru, *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999), 174.

uzanani ise semâ‘ tennûresiydi.³⁷³ Her iki tennûre de bele kadar vücuda oturan kolsuz ve “V” yakalıydı.

Günlük (hizmet) tennûresini dergâh hizmetini gören can’lar, çile sürecinde olanlar ve pazarcı dedeler giyerdi. Geniş etekli, boyu semâ‘ tennûresine nazaran kısa bir giysiydi.³⁷⁴ Semâ‘ tennûresi ise semâ‘ âyîninde giyilirdi.³⁷⁵ Tıpkı hizmet tennûresi geniş etekli olup ayak bileğinden aşağı inen semazen entarisidir. Hizmet tennûresi kalın kumaştan yapılırken semâ‘ tennûresi eskiden pamuklu, günümüzde ise ince sentetik karışumlu kumaşlardan yapılır.³⁷⁶ Tarikatın ilk zamanlarında Mevlevî kisveleri, gerek renk açısından gerekse işlev bakımından bu şekilde kategorize edilmemişti. Mevlânâ’da ve çevresinde toplanan Mevlevîlerde, daha sonraları belirli kural dâhilinde giyilen bu kıyafetler yoktu.

Semazenlerin giydikleri tennûreler de zamanla değişime uğramıştır. Dolayısıyla bu kıyafetin Mevlevîliğin tarikat haline gelip, esaslarının belirlendiği devirlerde kullanılmaya başlandığı düşünülebilir.³⁷⁷ Gölpınarlı’ya göre tennure Kalenderîler, Haydarîler ve Bektaşîlerce giyilmekteydi.³⁷⁸ Böylece tennûrenin, bu tarikatlardan Mevlevîlere geçtiği düşünülebilir.

Tennûre, genellikle beyaz ve siyah olmak üzere iki renk olurdu.³⁷⁹ Siyah veya siyaha yakın koyulukta mor yahut mavi renkte olan tennûreleri mutfak can’ları, beyaz yere kadar uzanan tennûreyi ise semâ‘ eden can’lar giyerdi.³⁸⁰

Tennûre, Arap alfabesindeki ﻻ harfinin ters çevrilmiş şekline benzetilirdi. Bu bakış açısına göre tennûreyi giyen kişi, harfin ortasındaki elif gibi görünür. Böylece ters *Lâ* bir, yani *illâ* şeklini alarak “Allah’tan başka tapacak yoktur” anlamındaki yok saymaya işaret etti.³⁸¹

³⁷³ Cebecioğlu, “Tennure”, 650-651.

³⁷⁴ Aktaş, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Mevlevî Giysilerinin ve Mevlânâ’ya Atfedilen Giysilerin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi*, 30.

³⁷⁵ Uludağ, “Tennure”, 481.

³⁷⁶ Aktaş, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Mevlevî Giysilerinin ve Mevlânâ’ya Atfedilen Giysilerin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi*, 24-27.

³⁷⁷ Artam, *Osmanlı Devleti’nde Mevlevî Tarikatının Klasik Öncesi Dönemi (13-17 yüzyıllar)*, 81.

³⁷⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 394.

³⁷⁹ Koçu, “Tennure”, 225.

³⁸⁰ Atasoy, *Derviş Çeyizi*, 236.

³⁸¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 394.

Mevlevî erkânında derin anlamlar içeren bu kisveyi herkes giyemezdi. Ahiret gömleği olarak da nitelendirilen tennûre, şeyhin huzurunda, hizmette olan derviş tarafından “Ölmeden evvel ölünüz” hadisine riayet maksadıyla giyilirdi. Derviş çeşitli sınavlardan geçerek çile sürecini başarıyla tamamlarsa bu elbiseyi giymeye hak kazanırdı.

Semâ‘ tennûresinin eteği dalgalıdır ve gittikçe genişleyen kesimlidir. Bu şekilde dikilmesi, eteğin semâ‘ esnasında rüzgârla dolarak açılmasını sağlamaktadır. Böylece görünümde denge ve ahenk bütünlüğü göze çarpar. Semâ‘da makbul olan fazla hızlı dönmeden eteğin yeterince açılmasını sağlamaktı. İzzet Molla’nın birinci ve ikinci beytinde de şevkle yapılan semâ‘ sırasında tennûrenin açılan etek kısmına vurgu yapılmaktadır. Bu durum ilk beyitte kadeh ve şarap sözcüklerine teşbih edilerek anlatılır. İkinci beyitte ise semâ‘nın etkisiyle tennûrenin adeta ayı çevrleyen halka şeklini alması yönüyle vurgulanır:

N’ola şevk-i derûnundan semâ‘ eylerse meclisde

Fürûğ-ı bâdeden tennûrelendi dâmen-i mînâ (Gazel 4/350)

Mecliste derinden (duyulan) şevk ile semâ‘ etse ne olur? Aşk şarabının parlaklığıyla kadehin eteği tennûrelendi.

Semâ‘ ede o şehin şevki ile tâ kim ola

Felekde hâlesi tennûre mâh-ı tâbâna (Tarih 11/246)

O şahın (tesiriyle) öyle bir semâ‘ etsin ki halesi gökyüzündeki parlak aya tennûre olsun.

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde ise hareket halindeki gökyüzü ile coşkuyla semâ‘da devr eden Mevlevîyi karşılaştırır. Semazen öyle şevkle semâ‘ yapıyor ki tennuresinin eteği göğe çıkmış. Tennûrenin bu şekilde açılmasını mânevî bir gizeme bağlayan şâir, mübalağa sanatı ile beyti taçlandırmıştır:

Şems anda mevlevîdir tennûre pertevidir

Bir sırr-ı mânevîdir kim çıkmış âsumâna (Tarih 8/221)

Güneş onda mevlevîdir, tennûre ise güneşin ışığı. Bu bir mânevi sırdır ki gökyüzüne çıkmış.

3.6. Mutfak İle İlgili Terimler

3.6.1. Matbah

Tasavvuf öğretilerinin başında insanın mânevî bir eğitimle donatılması gerektiği inancı vardır. Bu inanca göre tasavvuf, mânevî eğitim dairesinde rehberliğini uygulayabileceği kişilere ve mekânlara sahiptir. Tüm tarikat mensupları, özellikle Mevlevîler bu mânevî disipline ehemmiyet verir ve bu inanç ekseninde yaşamını şekillendirirdi. Mevlevîlik yolunda yürüyen derviş, kendisi ile barışık, çevresiyle uyumlu, hoşgörü sahibi, durağanlığı terk edip sürekli kendini yenilemeyi ve insanlara yararlı olmayı düstur edinmeli; tüm bunları İslâm yolunda yürüyerek karakterine yerleştirmeliydi.

Mevlânâ'ya göre insan, maddi mânevî tüm yönleri ile yaratılmışların en mükemmelidir. Madde-mâna, beden-ruh bütününden oluşan insan için mânaya yönelmek, ruhî zevkler peşinde olmak önceleri kişiye ağır ve tatsız gelse de mana zevkini tattıkça hoş karşılanmaya başlanır. Mânevî kıymetini bilmeyen insan, özündeki cevherin farkına varmamış demektir.³⁸² Mevlevî eğitim sisteminin amacı, evvela kişiyi ruhsal yönden eğiterek kendi iç dünyasını keşfettirmektir. Bu eğitim aşamalar halinde ilerler.

Bu eğitim, dergâhların matbah-ı şeriflerinde, adayı bütün hamlik ve çiğliklerinden soyutlayarak, farklı usullerle çeşitli mânevî eğitim kademelerinden geçirerek ruhî olgunluk kazandırdığı ve ilmini artırdığı mekânlarda verilirdi.³⁸³ Bu yönüyle matbah, talibi doyuran yer olarak görülür ve Mevlevîlerce kutsal kabul edilir.³⁸⁴ Dergâhın merkezi konumundaki matbah, Mevlevîlikte karar kılmış amatör dervişlerin, ilimle Allah'a ulaşmanın inceliklerini öğrendiği, bu yolda piştiği bir çilehanedir. Bu çerçevede mânevî eğitimin verildiği bu mekâna, çiğ olanın pişmesine, ham olanın olgunlaşmasına teşbih olarak matbah isminin verilmesi mânidar olmuştur.

Tasavvuf eğitiminin verilerek tarikat kaidelerinin öğretildiği dergâh mutfaklarının, yapı olarak diğer mutfaklardan fazla farkı yoktu; ancak değişik görevleri vardı.³⁸⁵ Mevlevîliğe girip çileye soyunmak isteyenlerin yahut muhib derecesinde bile olsa

³⁸² Mehmet Demirci, "Mevlânâ'da İnsan", 5. *Mevlânâ Kongresi Tebliğler (3-4 Mayıs 1991)*, ed. Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevgi (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992), 35-36-37.

³⁸³ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 124-125.

³⁸⁴ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 223.

³⁸⁵ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 31.

tarikatin kültür ve tasavvuf anlayışını idrak edip faaliyetleri içerisinde yer alma niyetinde olanların bekleyeceği ilk durak matbah-ı şerifti.³⁸⁶

Mânevî eğitim disiplininin adı olan çile, matbah-ı şerifte başlar ve olgunlaşma yolundaki tüm aşamaların başarıyla tamamlanması neticesinde sona ererdi. Yemek pişirilen mutfak, her tekkede vardı; ancak çile çıkarılan matbah-ı şerif yalnızca âsitâne olan dergâhlarda inşa edilmişti. Bu matbaha yalnızca çilede olan dervişler ve tekke zabitleri girebilirdi. Ancak yemek zamanlarında herkes matbaha girer ve yemeği yer yemez matbahtan ayrılırdı.³⁸⁷

1001 gün matbah-ı şerifte pişen yemek değil, dervişin özüydü.³⁸⁸ Matbahtaki can'lar baştan sona şu hizmetlerle görevlilerdi:

Ayakçı, mutfağa kabul edilen can ilk olarak bu vazife ile işe başlardı. Ayakçı, lüzumlu şeyleri getirip götürmekten mesuldü. Çerağcı, mutfak şamdanlarının bakımı ile ilgilenirdi. Süpürgeci, bahçenin ve etrafın süpürülmesiyle vazifeli can'dır. Dışarı Kandilcisi, dışarıdaki kandilleri uyandırır. Yatakçı, tekkedeki yatakların yapımından ve kaldırılmasından sorumlu idi. Tahmisci, kahve yapımıyla vazifeliydi. İçeri Kandilcisi, mutfak kandillerinin temizlenmesi ve uyandırılmasıyla vazifeliydi. İçeri Meydancısı, can'lara ve cuma günleri mutfağı ziyarete gelen dedelere kahve pişirip ikram ederdi. Somatçı, sofrayı kurmak ve kaldırmaktan sorumluydu. Pazarcı, sabahları zembille pazara gidip, tekkenin alışverişiyle ilgilenirdi. Dolapçı, dolap ve mutfakta bulunan kapların temizliğinden sorumluydu. Bulaşıkçı, bulaşıkları yıkardı. Şerbetçi, şerbet yapımıyla vazifeli candı. Ab-rizci, tuvalet, şadırvan ve muslukların temizliğini yaptırdı. Çamaşırıcı, kıyafetlerin yıkanmasıyla vazifeliydi. Dışarı Meydancısı, hücredeki dervişlere, şeyhin yahut aşçıbaşının emirlerini bildirirdi. Halife Dede, mutfağa yeni gelen can'ların yetiştirilmesinden sorumlu idi. Kazancı Dede, gündüzleri matbahta vakit geçiren bu zatın ayrıca bir postu vardı ve matbahın baş sorumluluğunu alırdı. Aynı zamanda aşçı dedenin yardımcısıydı.

³⁸⁶ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 125.

³⁸⁷ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 203-208.

³⁸⁸ Tanrıkorur, "Bir Eğitimin Mimarîsi: Mevlevî Matbah-ı Şerifi", 272.

Hizmetlerin en ağırı insan nefesine zor gelen âb-rîzcilik yani abdesthane temizliği idi. Bu hizmet çilenin sonuna doğru verilirdi. Matbah can'ları, on sekiz kişiden az ise hizmetlerin birkaçı bir can'a verilirdi.³⁸⁹

Hayatın pek çok alnında şekillenmiş olan Mevlevî âdâb-erkânları, kendini Mevlevî dergâhlarında bulunan mutfakta da gösterirdi. Dergâhlarda bulunan mutfağa girmenin de Mevlevîlerce kabul görmüş bir âdâbı vardı.

Mevlevîler, mutfakta rahatsız etmekten çekindikleri bir ruh olduğuna inanırlardı. Bu sebeple mutfağa ancak önemli bir iş için gelirlerdi.³⁹⁰ Derviş, Nöbetçi Dede'nin izniyle içeri girer, işini hemen görüp kapıdan geri geri başkeserek çıkardı.³⁹¹

Matbah, tekkede ikamet edenlere yemek pişirilen ocaklı bir yer olmasının yanında, can'ların dinlenmeleri için bölmeleri veya hücreleri kapsayan bir yerdi.³⁹² Tarikat mimarisinde mutfak, saray ve konak mimarisiyle aynılık göstererek muhakkak selamlık tarafında yer alırdı.³⁹³ Matbah-ı Şerif, mimari kompozisyon olarak dede hücreleri koridorunun bir koluna, meydan-ı şerif ile kahve ocağının yanına inşa edilirdi. Giriş kapısının hemen sol yanında, Âteşbâz-ı Velî ocağına karşı tarafında saka postu denen küçük bir bölüm vardı.³⁹⁴ Tarikata girme isteğinde bulunan can, ikrar vermeden önce burada üç gün dizleri üzerinde oturarak diğer can'ların hizmetlerini seyrederdi ve tarikat hizmetleri hakkında fikir edinirdi.

Mutfak, Mevlevîliğe girişin ilk durağı olması, burada birtakım yazılı kuralların uygulanması, bu kurallar dâhilinde mutfakta görülen ekipleşme, Mevlânâ'nın aşçısı, Âteş-bâz-ı Velî için öldüğünde ateş rengi taşlarla mezar yaptırılması gibi önemli detaylar, XIII. yüzyılda Mevlevîliğin mutfağa yüklediği ehemmiyetin göstergesidir. Bu yönüyle Mevlevî mutfağı, Türk mutfağının ana köklerinden biri olma özelliğini de taşımaktadır.³⁹⁵

Hem Mevlânâ'nın öğretilerinde hem de Mevlevî âdâb ve erkânının şekillendiği dönem olan Sultan Veled devrinde de mutfak önemli bir mekân olmuştur. Mevlevîlik, eğitici

³⁸⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 365.

³⁹⁰ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 32.

³⁹¹ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 189.

³⁹² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 43.

³⁹³ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*, 1: 97.

³⁹⁴ Tanrıkorur, "Bir Eğitimin Mimarîsi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi", 273.

³⁹⁵ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 16-21.

yönüyle halktan, eğitimi olan aydın kesime varıncaya kadar tüm insanlara hayat görüşü kazandırmayı amaç edinmiş tasavvufî disiplin sistemidir.

Bu sistem içerisinde Mevlânâ, şeyhlik ve dervişlik, müritlik ve muratlık yolunun değil, aşk yolunun yolcusudur. Bu yolda mürit, şeyh ve derviş, âşık ve mâşuktur.³⁹⁶ Mevlevîhânelerdeki mutfak hizmetlerinin içeriği ilk bakışta maddî âleme hizmet eder gibi görünse de asıl amaç “Kendini bilen Rabbini bilir” düsturundan hareketle, her bir vazifede Allah’ı bulmak O’nun aşkını tanımak ve mâna denizine ulaşmaktır. Esasında bu yönüyle mutfak, her bir Mevlevî için birer mektep vazifesi görürdü. İzzet Molla da aşağıdaki beytinde dergâh mutfaklarının bu yönünü vurgular:

Pişirdi ders-i ‘aşkı müntehîler hep o dergehde

Cenâb-ı Mevlevînin matbahıdır mekteb-i ‘uşşâk (Gazel 7/512)

Dedeler o dergâhta hep aşk dersi pişirdi. Mevlânâ’nın mutfağı âşıklar mektebidir.

Mevlevîlik, biçimlendirdiği teknik ve estetik kaideler ekseninde medeniyet âleminde derin izler bırakmış, hayatı ilahî olduğu kadar beşerî manâ ile de donatarak yaşamayı öğütlemiştir. Mevlevîlik kişiyi, yeryüzündeki vazife ve sorumluluklarını anlamış; sabırlı, çalışkan, insan sevgi ve hoşgörüsüyle dolu, sağduyulu, topluma hizmeti bir ibadet nazarıyla gören, olgun insanı yetiştirmeyi amaç edinen bir hayat felsefesidir. Mevlevî tekkeleri de bu felsefenin hayata geçirildiği bir nevi hayat okulları olarak görülür. Matbah can’ları, vazifelerini ifâ ederken her bir kademede tüm bu ifade edilen değerleri, sabrı, kanaati, maddî dünyanın geçici oluşunu ve tüm bu meziyetler dâhilinde davranışlarını şekillendirmeyi Mevlevî mutfaklarında aldıkları eğitimle öğrenirler ve matbahlardaki bu eğitim ateşi hiç sönmez. İzzet Molla’nın aşağıdaki dizelerinde bu anlayış görülür:

Seni terk etmeden dünyâ sen ol kim târik-i dünyâ

Cihât-ı şeşden olmuşdur berî bak devr-i Mevlânâ

Bu tahtın pâdişâhıdır ‘azîzim merd-i bî-pervâ

Yaraşmışdır güürûh-ı Mevlevîye tavr-ı istiğnâ

Kanâ ‘atden yapılmış bir binâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 11/674)

Dünya seni terk etmeden dünyayı terkedenden sen ol. Bak! Mevlânâ dönemi altı yönden de beridir. Azizim! Bu tahtın padişahı korkusuz adamdır. Mevlevî

³⁹⁶ Pakalın, “Mevlevî”, 2: 502.

cemaatine kanaatkâr davranış yakışmıştır. Mevlânâ'nın mutfağı kanaatten yapılmış bir binadır.

Olmaz füsürde matbah-ı Monlânın âteşi

Herkes ocâğ-ı cânını sûzân edip gelir (Gazel 6/421)

Mevlânâ mutfağının ateşi donmaz (sönmez). Herkes oraya can ocağını yakıp gelir.

Aşağıdaki dizelerde Mevlânâ'yı hakikat güneşine benzeten şair, Mevlânâ'nın feyziyle mutfakta eğitim gören dervişleri vurgular. Bu mutfak, içerisinde cevher ve inciye benzetilen mânevî güzellikleri barındırması yönüyle gönül ferahlatan bir saraya benzetilir:

O cevherler ki vardır anda yokdur misli bir yerde

Eder şems-i hakikat anları feyz ile perverde

Bulur ol kân içinde terbiyet çünkim mis ü zer de

Dür ü gevher de mevcûd anda hışt u seng-i mermer de

Mükemmel bir sarây-ı dil-küşâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 15/675)

Onda olan incilerin benzeri başka yerde yoktur. Hakikat güneşi, onları feyziyle besler. Zira altın da gümüş de o kaynak içinde terbiye görür. Orada inci ve mücevher de mermer ve kerpiç de var. Monlâ'nın mutfağı gönül açıcı mükemmel saraydır.

Başta aşçı dede olmak üzere kazancı dede, içeri meydancısı bulaşıkçı dedeler matbahın yöneticileri, bir nevi öğretmenleriydi. Aşçıbaşı tekkenin masraflarıyla ilgilenir, tekkeyi çekip çevirir ve can'ları terbiye ederdi. Kazancı dede, aşçı dedenin yardımcısı konumundaydı. Halife dede ise matbaha yeni gelen can'ları yetiştirmek, onlara Mevlevî usul ve erkânını belletmekle vazifeliydi.³⁹⁷ Doğrudan şeyhin emrinde olan Meydancı dede ise emirleri dervişlere ulaştırırdı. Bu dedeler dergâh zabitanı olarak bilinirlerdi.³⁹⁸

Görüldüğü gibi dergâhlarda her vazife, bir düzen içerisinde, sorumluluk sahibi dedeler eşliğinde yapılırdı ve matbahtaki on sekiz hizmet kusursuz yerine getirilirdi. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de dergâhlardaki vazife bilinci vurgulanmıştır:

³⁹⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 364.

³⁹⁸ Halıcı, *Mevlevi Mutfağı*, 32.

‘İzzetâ hâdim ü mahdûm bilinsin kimdir

Matbah-ı Pîre varıp hizmet-i dergâh edeyim (Gazel 6/555)

Ey izzet! Hizmet eden ve hizmet edilen kimdir bilinsin. Pîrin mutfağına gidip dergâh vazifemi yapayım.

İnsanlık âleminin yetiştirdiği değerlerden biri olan Mevlânâ, XIII. yüzyıldan günümüze tüm dünyaca kabul gören eserleriyle, fikirleriyle, hayata bakışıyla bizlere mâna âleminden ışıklar sunmaktadır. Mevlânâ, insanlığı her yönüyle aydınlatan görüşlerini, kullandığı çeşitli sembollerle desteklemiştir. Örneğin, “Hayatım ‘hamdım, piştim, yandım’ sözlerinden ibarettir.” diyerek en kıymetli hayat felsefesini, yemek terimleriyle izah etmeye çalışmıştır.³⁹⁹

Mevlânâ’nın hayatını özetler nitelikte anlam kazandığı bu felsefesi, İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde de benzer terimlerle zikredilmiştir. Molla, Monla’nın mutfağında ham olan özünü pişirirsen mânevî huzura erişirsin mesajını bizlere iletir. Huzura erişmiş bir gönlü ise keder ateşi yakamaz:

Matbah-ı Monlâda yanarsan eger

Sînedede olmaz kabes-i ıztırâb (Gazel 7/362)

Eğer Mevlânâ mutfağında yanarsan, göğsünde keder ateşi olmaz.

Mevlevî matbahlarının bahsedilen bu mânevî anlatılarının yanında, kendilerine özgü yemek kültürleri de mevcuttu. Mevlevî tekkelerinde pişirilen yemekler yaşanan coğrafyadan ve devrin yemeklerinden pek de farklı değildi. Farklılık katan özellikler ise yemeklerin dualarla pişirilip âdeta bir tören havasında ikram edilmesi ve bazı yemeklerin belirli günlerde hazırlanması beraberinde farklı bir yemek kültürünün doğmasına yol açmıştır.

Mevlânâ’nın Konya’ya teşrif ettiği vakitlerde Selçuklu sarayında zengin bir mutfak kültürü mevcuttu. Pilavlar, zerdeler, helvalar; güvercin, keklik, bıldırcın ızgaraları; içecek olarak da kımız ve şerbetler zengin olan Selçuklu sarayının besin maddelerinden yalnızca birkaçıdır. Mevlânâ’nın eserlerinde de bu yiyeceklerden bahsedilmekle birlikte dehta muhtemelen daha sade malzemelerle yapılan yiyecekler bulunurdu. Ayrıca kimyon, karabiber, tarçın ve sumak Mevlânâ’nın eserlerinden öğrendiğimiz baharat

³⁹⁹ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 16.

çeşitleridir. Zamanla başka baharatların dergâh mutfağına girmesiyle yemek tatları zenginleşerek devam etmiştir. Mevlevî mutfaklarında zenginleşen bu yemekler çeşitli yöntemlerle pişirilirdi. Suda pişirme, yağda kızartma, kuru hararetle pişirme, yağ-su karışımıyla pişirme bu yöntemler arasında sayılabilir.⁴⁰⁰ Mevlevî mutfaklarına balık girmediği pek çok kaynakta mevcuttur. Gölpınarlı da bu fikri savunmaktadır.⁴⁰¹ Ancak Ali Eşref Dede, *Yemek Risalesi*'nde Mevlevî mutfaklarında balığın kullanıldığını verdiği tariflerle desteklemektedir.⁴⁰²

3.6.2. Lokma

Mevlevî tekkelerinde pirinç, et, soğan, nohut, kişniş ve fıstıkla, cuma ve bazen pazartesi geceleri merasimle pişirilen bir pilav vardı; bu pilava lokma denirdi. Lokma yalnızca kendisi için ayrılan kazanda pişirilirdi. Gümüş gibi parlak olan bu kazan, beze sarılı vaziyette özel bir dolapta korunurdu. Lokma, mutfağın kapısı kilitlenerek pişirilirdi ve mutfakta sadece kazancı dede ile matbah canları bulunurdu. Lokmanın miktarı, yiyecek kişilerin sayısına göre kazancı dede tarafından belirlenirdi ve lokma pişerken matbahta bulunanlar niyaz vaziyetinde beklerdi.⁴⁰³ Gölpınarlı'ya göre *hassaten lokma* adı da verilen bu özel pilavın Mevlânâ zamanından gelen Belh-Özbek pilavı olduğunu belirtir.⁴⁰⁴ İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde lokma yemek anlamında zikredilmiştir:

Lokma-i Pîre ne minnet 'İzzet

Ni 'metin başımıza kakdı felek (Gazel 8/517)

Ey İzzet! Pîr'in lokmasına ne minnet! Felek nimetini başımıza kaktı.

Donmayım bezm-i kibâra olup elmâsiyye

Eyle yâ Rab fukarâ lokması terhâne gibi (Gazel 3/640)

Yüceler meclisinde elmasıyye olup donmayayım. Ya Rab! Beni tarhana gibi fakir lokması yap!

3.6.3. Tutmaç

⁴⁰⁰ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 39-40-41.

⁴⁰¹ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 382.

⁴⁰² Tosun, *Derviş Keşküllü*, 137.

⁴⁰³ Tosun, *Derviş Keşküllü*, 135-136.

⁴⁰⁴ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 382.

Mevlânâ'nın eserlerinde görülen, günümüzde Konya mutfağında da yapılan bir çorba türüdür. Divanü Lügat-it Türk'te tutmaç, Türklerin tanınmış bir yemeği olduğu ve Zülkarneyn zamanında yapıldığı belirtilir. Zülkarneyn'in savaştan sonra azıkları azalmış ve açlıktan yakınmışlar. "Bizi tutma aç" demişler; Zülkarneyn de onlara bu yemeği yaptırmış ve adı bu şekilde kalmış. Konya'da yoğurt beyazlığında yapılır ve yüzünün yağına nane koyularak yeşil renk verilir.⁴⁰⁵ İzzet Molla, az olana kanaat gösterilen sofranın lezzetinin zengin sofralarda bulunmadığını belirtir. Şâir kuru ekmeğin lezzetini tercih eder. Çünkü o, kanaatle lezzetlenmiştir:

Lokma-i h'ân-ı kanâ'atde 'aceb lezzet var

Nân-ı huşkün yerini tutmaz efendi tutmaç (Gazel 5/380)

Kanaat sofrasındaki lokmada lezzet var. Efendi, tutmaç kuru ekmeğin yerini tutmaz.

3.6.4. Zerde

Zerde, günümüzde bal yerine şekerle yapılmaktadır. Zerdenin Konya'da eskiden pekmeze yapıldığı yaşlı hanımlar tarafından belirtilir.⁴⁰⁶ Şâirin ilk beytinde zerde, bir tatlı türü olarak karşımıza çıkar:

Her pilav zerde günü sâha-i dîvâna konar

Şeyhimiz akbabadır istediği h'âna konar (Gazel 1/428)

Şeyhimiz akbabadır, her pilav zerde günü büyük alana istediği sofraya konar.

3.6.5. Ocak

Sözcük anlamı olarak içinde odun, kömür ve benzeri şeylerin yakıldığı, dumanı üstündeki bacadan çıkan yer anlamına gelen ocak, mecaz anlamlarıyla, dirlik, düzenlik, soy, ev, yuva demektir. Bu anlamlarının yanı sıra eski halk inanışlarında, kötü ruhların ocaktan korktuğuna inanılırdı ve bu ruhlar ateş yakılan yere sokulamazdı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Halıcı, *Mevlevi Mutfağı*, 96.

⁴⁰⁶ Halıcı, *Mevlevi Mutfağı*, 179.

⁴⁰⁷ Orhan Hançerlioğlu, "Ocak", *İnanç Sözlüğü: dinler, mezhepler, tarikatlar, efsaneler* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 462.

Ocak ve ateş kutsiyeti, ilk çağlardan beri süregelen ve insanoğlunun varoluşu kadar köklü bir tarihe sahiptir. Halk arasında dillendirilen ocak sözcüğüne iyi ve kötü inanışlar yüklendiğini atasözlerinden ve çeşitli deyimlerden anlıyoruz.

Gölpınarlı'ya göre, "Ocağın yansın" hem dua, hem bedduadır. "Ocağı yıkılsın, Ocağı sönsün" adı-sanı, soyu-boyu kalmasın anlamına gelir. "Allah ocağını söndürmesin, Ocağın şen olsun" adı-sanı anılsın, dirliği düzenliği bozulmasın, daim olsun anlamına gelen hayır duasıdır.⁴⁰⁸ İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de ocak sözcüğü dergâh, yuva anlamına gelmektedir. Şâir, Mevlânâ Dergâhı'nın seher vaktinin feyzinden nasiplenmesini diler:

Pervâneye mu'în olur feyz-i Şems-i dîn

Düşsün seherde Hazret-i Pîrin ocâğına (Gazel 12/612)

Din güneşinin feyzi, pervaneye yardımcı olur. Seherde Pîr hazretlerinin ocağına düşsün!

Ocak, Türk tasavvuf kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Mevlevîlerde, Âteşbâz-ı Velî'nin makamı olarak kabul edilir; bu nedenle de ocağa büyük saygı duyulurdu. Tekkelerde belirli günlerde, bu ocakta *Âteşbâz-ı Velî kazganı* denilen bir kazanda yemek pişirilir ve kazan gülbang çekilerek ocaktan indirilirdi.⁴⁰⁹ Ocağa niyaz etmeden işe başlamayan Mevlevîlerde bu niyaz, ocak temizse öpülerek, öpülemeyecek durumdaysa baş kesilip el değdirilerek ve elin şahadet parmağı öpülerek yapılırdı.⁴¹⁰ Mevlevî tekkelerinin en kutsal yerleri arasında, eşik ve ocak sıralanabilir. Mevlevîlikte ocak, dergâha ham gelen dervişlerin pişip olgunluk kazandığı, kutsal bir mâbet hükmündeydi.

Hız. Mevlânâ'nın öğretilerini hayata geçiren Sultan Veled ile teşkilatlanan Mevlevîlik, Ulu Ârif Çelebi devrinde daha da yaygınlık kazanırken, bu gelişime katkı sağlayan geri plandaki önemli şahsiyetlerden biri de *Âteş-bâz-ı Velî*'dir. Ham bir vaziyette Mevlevî mutfaklarına giren ve pişme yolunda yürüyen canların gözden geçirilmesinde ve canların tarikata dâhil olup olamayacakları hususunda nihai kararın verilmesinde son söz sahibi ateşbâz makamındaki kişiydi.

⁴⁰⁸ Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 262.

⁴⁰⁹ Haşim Şahin, "Ocak", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 316.

⁴¹⁰ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 37.

Mevlânâ zamanında bu vazifeyi “Âteşbâz-ı Velî” Yûsuf b. İzzeddin (ö. 684/1285) üstlenmişti. İleriki zamanlarda bu unvan, bu göreve tayin olunan kişiler için kullanılmıştır.⁴¹¹ Tüm mevlevîhânelerde her gün matbahın açılışında ve yemekten sonra çekilen gülbangta Âteşbâz-ı Velî'nin adı söylenirdi. Bu makam aynı zamanda mevlevîhâne mutfaklarında “Âteşbâz-ı Velî ocağı” ismiyle de somutlaştırılmıştır.⁴¹²

Matbahta ocak, usul ve erkân dairesi içinde besmeleyle uyandırılırdı. Mevlevî tabirlerinden olan Âteşbâz-ı Velî Ocağı, Mevlevî tekkelerinde lokmanın pişirilmesine özgü ocağın ismiydi. İki matbahı bulunan tekkelerde lokma, dervişlerin terbiyesine mahsus ocakta pişirilirdi. Bir matbahı olan tekkelerde de ocağa, “Âteşbâz-ı Velî Ocağı” gibi saygı gösterilirdi.⁴¹³ Bu ocağın üzerine “ya hazret-i ateşbâz-ı velî” yazısı konmuştu. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytleri bu ocağın kutsiyetinden bahsetmekle beraber, ilk beytte ocağın, mutfağı aydınlatan bir ışık olarak nitelenmesi çevreye saçtığı feyzi anlatmak maksadıyla dikkat çekmektedir. Diğer dizelerde ise ocak, ham olan insanı pişirmesi yönüyle ele alınarak Mevlevî mutfaklarındaki çile eğitimine atıf yapılmıştır. Bu eğitim görünüşte insan nefesine ağır gelen eziyet dolu bir iş olarak görünse de İzzet Molla bunu safa bağına benzetmiştir:

Âteşi hande eder gevher-i kân-ı dehre

Matbah-ı enver-i Mollâdır ocâğ-ı yâkût (Gazel 9/367)

Oranın ateşi dünya madeninin mücevherine gülümser. Mevlânâ'nın parlak mutfağı yakut ocağıdır.

Görürsün âteş-i 'aşkın safâsın anda ey 'âşık

Erenler matbahında sîneni göz göz ocâğ eyle (Gazel 6/610)

Ey âşık! Aşk ateşinin safasını orada görürsün. Erenler mutfağında göğsünü göz göz ocak yap!

O bâğın berg-i sebzi terk-i esbâb-ı tecemmüldür

Ol gülzâr içre cünbiş âteş-i 'aşka tahammüldür

Ocâğın her gözüdür 'ayn-ı nergis dûdu sünbüldür

⁴¹¹ Hasan Ozönder, “Âteşbâz-ı Velî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 58.

⁴¹² Hacıgökmen, “Ateşbaz-ı Veli ve Mevlevilikteki Önemi”, 164.

⁴¹³ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 192-195.

Anın her dâne nârı bir enâr u hârı bir güldür

Cefâ resminde bir bâğ-ı safâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 16/675)

O bağı yeşil yaprağı süs vasıtalarını terk etmedir. O gül bahçesi içindeki hareketlilik aşk ateşine tahammül etmedir. Ocağın her gözü, nergis gözü, sünbül dumanıdır. Onun her kuru bir nar, her dikenini bir güldür. Mevlânâ mutfağı eziyet resminde bir sefa bağıdır.

3.6.6. Süfre

İlk dönemde yazılan tasavvufî eserlerde sofrada adabı olarak zikredilen hususlar aslında sufilere ve tekkelere özel değil, daha ziyade tüm Müslümanların bilip riayet etmesi gereken genel kaidelerdi.⁴¹⁴

Aziz Neseî'ye (ö. 700/1300 [?]) göre dervişler sofranın başına edebe oturmalı ve gaflette bulunmamalıdır. Yemek aceleyle yenmemeli, şeyhin ve yaşlıların yemeğe önce başlaması beklenmelidir. Yemekte diğerlerinin eline ve kâsesine bakmak edebe aykırıdır. Lokma küçük alınır, iyice çiğnenir ve bir lokma yutulmadan diğeri alınmazdı. Eğer dervişler tek kâseden yiyorsa, herkes kendi önünden yemelidir. Elinden yere bir şey düşerse onu sol eliyle alıp bir köşeye koymalıdır. Bir derviş diğerinden önce sofradan kalkmaz, hep birlikte hareket edilirdi. Dervişler yemek öncesi ellerini, yemekten sonra hem ellerini hem de ağzını yıkarlardı.⁴¹⁵ Sûfiler, her alanda olduğu gibi sofrada da edebe büyük önem verirlerdi. Ancak bu esaslar, yalnızca tarikatların sofrada âdâbıyla sınırlandırılmaz. Genel anlamda tüm insanların uyması gereken kurallar olarak bilinir.

Mevlevîler, sofrayı *sumat* olarak zikrederlerdi. Dergâhta, aşçı dedenin en önemli zabıt olduğu düşünüldüğünde, tarikatta yemeğin ne derece önem arz ettiği de anlaşılabilir.⁴¹⁶ “Tekke açmak, sofraya açmak gibidir” anlayışı, sofranın inançlarımızdaki önemini bizlere hatırlatır. İzzet Molla, aşağıdaki dizelerinde yemeğe davet anlamı taşıyan “sala” seslenişini hatırlatarak tekkelerdeki sofraların bereketine dikkat çeker. Ayrıca Mevlânâ mutfağını aşkla dolu olan gül bahçesine benzetir:

⁴¹⁴ Tosun, *Derviş Keşkülü*, 128.

⁴¹⁵ Azîz Neseî, *Kitâbu'l-İnsâni'l-kâmil*, nşr. M. Mole (Tahran 1983), 128'den akt. Tosun, *Derviş Keşkülü*, 129-130.

⁴¹⁶ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 123.

Salâ eyler hezârâsâ delîl-i h`ânî âfâka
Açılmış gül gibidir süfre-i ihsânî âfâka
Kızarmış tâze gûyâ lâledir büryânî âfâka
Çekilmiştir simât-ı ni`met-i elvânî âfâka
Halîl-i `aşka gülzâr-ı safâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 4/673)

Sofunun kılavuzu ufuklara bülbül gibi sala eyler. Bereket sofrası, ufuklara açılmış bir gül gibidir. Büryanı dünyaya kızarmış lale gibi gelir. Çeşitli nimet sofraları ufuklara çekilmiştir. Monlâ'nın mutfağı, aşk iklimine rahat gül bahçesidir.

Su içileceği zaman elinde testi ve bardakla, ayağı mühürlü niyaz vaziyetinde bekleyen can'a işaret edilirdi. Can hemen suyu bardağa koyup bardağı öperek isteyene verir, o da bardakla görüşerek suyu içerdi. Can'lardan biri su içmeye başladığında herkes yemek yemeği bırakır, su içen can'ı beklerdi. Böylelikle eşit yemek yenirdi, diğer can'lar fazla lokma yememiş olurlardı. Su içen can, aynı şekilde bardakla görüşüp bardağı geri uzatırdı. Sofrada en kıdemli olan kişi su içene "Aşk olsun" der, o da niyaz ederdi; tekrar yemeğe devam edilirdi.⁴¹⁷

Mevlevîler sağ işaret parmağına bulanık tuzla yemeğe başlar ve yine tuzla yemeği bitirirlerdi. Ortadaki yemek tabağını değiştirmek, yenilemek niyaz vaziyetinde bekleyen can'ların vazifesiydi. Doyan kişi, kaşığı çevirerek diğer dervişlerin yemeklerinin bitmesini beklerdi. Kaşık sesleri azalınca, sofrada bulunanların ikinci kıdemlisinin 'Bismillah, eyvallah' sesiyle herkes kaşıklarını eski haline getirir, parmaklarını sofranın kenarına dayayıp, başlarını öne eğerek beklerlerdi. Can'lar, kollarını çapraz bağlayarak, ayakları bitişik ve mühürlü vaziyette başlarını kalbe doğru eğerek kenarda beklerlerdi. O sırada sofrada sessizlik hâkim olurdu ve bu sessizlik sofradaki en kıdemli kişinin duasıyla son bulurdu.⁴¹⁸

Sofrada su ve kahve gibi şeyler sessizce içilir, şapırdatma, höpürdetme gibi çirkinlikler yapılmazdı. Ağız kapalı yemek yenir ve yemekte üç parmak kullanılırdı.⁴¹⁹ Mevlevîlikte sofrâ âdâbı, âdeta kaidelerine uyulması gereken ibadetler hükmündeydi.

⁴¹⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 381.

⁴¹⁸ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 38-39.

⁴¹⁹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 185.

Tekkelerde akşam yemeklerine ayrı bir ihtimam gösterilirdi. Meydan-ı şerife gelen herkes, sofranın etrafına dizilir ve ayakta beklerdi. Sofraya başkanlık edecek kişinin önünde, uyandırılmış (yanmış) bir şamdan bulunurdu. Başkan sofraya geldiğinde oturmadan şu gülbangı çekerdi: “Çerâğ-ı rûşen, fahr-ı dervîşân, ziyâ-yı îmân, kanûn-i merdân, dem-i Hazret-i Mevlânâ, hûû diyelim hûû.”⁴²⁰ Bu gülbangtan sonra oturulur, yukarıda anlatılan şekilde yemek devam eder ve öyle de sonlandırılırdı.

Mevlevî tekkelerinde yemek, yer sofrasında yenirdi. Yemek saati gelince üçayaklı bir iskemle üzerine tahtadan yapılmış yuvarlak sofralar kurulur; sofranın çevresine postlar serilir ve kenarına peçete görevi gören uzun bir örtü dolandırılırdı.⁴²¹ Bu örtü sofrayı bir karış kapatacak şekilde serilir, diğer yarısı da masanın kenarlarından aşağıya sarkıtılırdı. Sarkıtılan kısım yemek yerken dervişin dizlerini örterdi.⁴²² Ancak Sultan Reşat zamanından itibaren Mevlevî tekkelerinde masa, iskemle yahut sedir eşliğinde yemek yenilmeye başlanmıştır.⁴²³

Mevlevî mutfak kültürüne göre sofrada kaşık kullanılır, yemek tek kaptan birlikte yenilirdi. Dolayısıyla Mevlevî mutfağında yemek takımı vs. araç gereçler kullanılmazdı.⁴²⁴ Mevlevî tarikatı, çeşitli tarikat esaslarıyla daha da önemlisi saraya ve devrin sultanlarına yakınlığı ile bilinir. Ancak elde ettiği maddi kazançlara rağmen şatafatı ve gösterişiyle anımsanan bir tarikat olmamıştır. Hayata sade pencerelerden bakan Mevlevîler, bu bakış açılarını mutfak kültürlerine de yansıtmış, gereksiz kap kacak kullanımından, mideden çok gözü doyuran yemeklerden uzak durmuşlardır.

Mevlevî tekkelerinde pişen yemek, sofraya ufak bir pencereden verilirdi. Tekkelerde biri saat on birde, öteki akşam ezanından sonra, iki defa yemek yenirdi. En kıdemli can kapının önüne çıkarak “Lokmaya Sala!” diye, üç kere seslenir; sonra “Huu...” diyerek yemek davetini tamamlar, elleri önde bağlı şekilde ihvanın içeride toplanmasını beklerdi.⁴²⁵ Aşağıdaki ilk beyitte sofranın hazır olduğunu anlatan sala sesi ve sofraya geliş âdâbı anlatılır. İkinci beyitte ise Mevlânâ sofrasını, lütfu bol olan hiçbir sofraya

⁴²⁰ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 227-228.

⁴²¹ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 36.

⁴²² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 183.

⁴²³ Süheyl Ünver, “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda Yemek Usûlleri ve Vakitleri”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri (31 Ekim-1 Kasım 1981)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 41, 1982), 9.

⁴²⁴ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 183.

⁴²⁵ Halıcı, *Mevlevî Mutfağı*, 37.

değişilemeyeceği belirtilerek Mevlevîlerce özel anlam ihtiva eden on sekiz rakamı da ayrıca vurgulanmıştır:

Kendi yerse bere-i mürdeye şeyhim acımaz

Süfrenin bâşına âvâze-i Yâ Hayla gelir (Gazel 6/405)

Şeyhim kendi yerse ölü kuzuya acımaz. Sofranın başına Ya Hayla nârasıyla gelir.

On sekiz süfre-i ihsâna değişmem 'İzzet

Nân-ı Monlâyı ki biz ni'met-i gayrı tattık (Gazel 7/512)

Ey İzzet! Mevlânâ'nın ekmeğini on sekiz lütuf sofrasına değişmem. Zira biz başkasının nimetini de tattık.

İzzet Molla'nın kanaat kavramı çerçevesinde kaleme aldığı aşğıdaki beytinde Mevlânâ'nın bir lokmasının iki cihan sofrasından helal olduğu anlatılır:

Ni'met-i süfre-i dâreyn harâmet merâ

Ne-şevem tâ ki be-yek lokma-i Monlâ kâni' (Gazel 6/487)

Mevlânâ'nın bir lokmasıyla kanaat etmezsem, iki cihan nimetinin sofrası bana haramdır.

Mevlevîlerde daha çok çerez ya da kahvaltılık gibi aperitif şeylerin yendiği bir sofraya vardı. *Elifî somat* denen bu sofraya, ince uzun, Arap alfabesindeki "elif" harfine benzerdi ve bir tomar gibi dürülürdü. Bazen matbahta, boylu boyunca serilir ve can'lar, karşılıklı olarak sofranın kenarına dizilirlerdi. Bu sofraya daha ziyade yolculuklarda kullanılırdı.⁴²⁶ Elifî somata şeyh ile oğulları, tekke zâbitleri, dedeler ve can'lar katılırdı; muhibban ile ziyâretçiler sofraya dâhil olmazlardı. Şeyh efendinin destarlı sikkesiyle geldiği bu sofraya her derviş, resmî kıyafeti ile katılırdı.⁴²⁷

3.7. Mûsiki İle İlgili Terimler

İnsanları diğer canlı türlerinden ayıran yegâne özellik düşünme vasfı değildir. Estetik ve dinî duygular da sadece insana mahsus olan, ona hususiyet ve ayrıcalık kazandıran vasıflardır.⁴²⁸ Zamanla tasavvuf ekolü mahiyetine bürünen tarikatlar, Allah'a ulaşma

⁴²⁶ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 129.

⁴²⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 186-187.

⁴²⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm ve Musiki* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 11.

yolunda güzel sanatların tüm dalları, özellikle de şiir, dans ve mûsikiyi kendilerine rehber edinmişlerdir.

Mûsikinin yardımıyla ruhların arındırılması anlayışı, çeşitli din ve tarikatlarda uygulanan dinî ritüellerin güçlü bir aracı olmuştur.⁴²⁹ Mûsiki, amacına uygun icra edildiği müddetçe gönülleri besleyen, mâneviyatımızı huzura kavuşturan unsurlar arasında yer alır.

İslâmiyet ile mûsiki, arasında asırlar boyu süren bir gerilim yaşanmıştır. İslâm âleminde güçlenen tasavvuf akımlarıyla bu gerilim son bulmuş ve mûsikiye karşı daha hoşgörülü bir tavır sergilenmiştir.⁴³⁰ Mûsiki, tasavvufa *semâ*‘ adı altında girmeğe başlamış ve İslâm mistisizminin başlıca karakteristiği halini almıştır.⁴³¹ Mevlânâ da Allah’a giden yolda *semâ*‘ ve mûsikiyi kendine rehber edinmiş, bir vasıta olarak görmüştür.

Dinî hususiyet bakımından mûsiki, dinî ve ladinî olmak üzere iki kategoride incelenir. Ladinî mûsiki, dinî olmayan mûsiki türünü temsil ederken dinî mûsiki, dine dayanan lahutî sesleri temsil eder.⁴³² Mevlevî mûsikisi ise, dinî mûsikinin tasavvuf mûsikisi başlığı altında incelenir.⁴³³

Mevlevî mûsikisi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî adına kurulan Mevlevî tarikatına özgü tasavvuf mûsikisinin adıdır. Zamanla kurumsallaşan ve her anlamda hayatta kendine yer bulan Mevlevîlik, mûsikiyle de kısa sürede geniş kitlelerde yankı bulmuştur. Bu açıdan Mevlevî tarikatını dışarıda tutarak, Türk mûsikisi hakkında konuşmak oldukça zordur.

Tasavvuf kültürü içinde özellikle Mevlevî tarikatında mûsiki, kişiyi ruhî coşkunlukla dolduran yardımcı motifler arasındadır.⁴³⁴ Mevlevî mûsikisi, hissettirdiği manâ açısından kişiye, yaratılışındaki gayeyi anımsatan ve kişiyi manâ âlemine yücelten bir sanattır. Bundan sebeptir ki gerek tasavvufî hayatta gerekse düşünce sistemimizde son derece kıymetli bir mânevi arınma, ferahlama ve yücelme aracı olarak kabul görmüştür.

⁴²⁹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 79.

⁴³⁰ İlker Evrim Binbaş, *Tasavvuf ve Musiki - Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ*’- (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997), 1.

⁴³¹ Cinuçen Tanrıkorur, “Mevlevîlikte Mûsikî”, 3. *Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler (12-14 Aralık 1988)*, ed. Yrd. Doç Dr. Ahmet Sevgi (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989), 112-113.

⁴³² Edip Özışık, *Musiki Sanatı* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1963), 61.

⁴³³ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 334.

⁴³⁴ Ertuğrul Seyhan, *Tasavvuf Edebiyatında Mevlana ve Mevlevî* (Bursa: Sır Yayıncılık, 2006), 10.

Mevlânâ, fikirlerini ve yaşama bakış açısını özellikle üç estetik unsurla açıklamıştır: Aşk, müzik ve raks (semâ').⁴³⁵ Mevlevîlik, asırlar boyu güzel sanatların bu üç esas unsurunu dinî bir forma sokarak icra etmiştir.

Türk-İslâm dünyasının en değerli âlimlerinden Mevlânâ'nın düşünceleri esas alınarak kurulan Mevlevîlik, Türk müziğinin gelişip yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Adı ilk sıralarda zikredilen verimli bestekârlar, dönemin konservatuvarları olan Mevlevî tekkelerinde yetişerek âyîn-i şerifler başta olmak üzere çeşitli formlarda pek çok eser bestelemişlerdir.⁴³⁶ Türk mûsikisine uygun nota tertip eden Abdülbâkî Nâsır Dede'den; bu sanatını, "sonometre" üzerinde matematik ölçüleriyle inceleyen Ataullah Dede'ye (ö. 1328/1910) kadar birçok mûsikişinas, bu dergâhlarda eğitim görmüştür.⁴³⁷ Tüm dergâhlarda mûsiki icrası görülürdü, fakat mevlevîhânelerde besteli âyîn icra edilirdi ve bu durum zarûriydi. Mevlevî mûsikisi bu zorunluluk neticesinde, diğer tarikatların icra ettiği tasavvuf mûsikisinden daha disiplinli bir şekilde ilerlemiştir.⁴³⁸

Mevlevî mûsikisinin tasavvufî (felsefî), nazarî (teori), amelî (pratik) olmak üzere üç boyutu vardır. Felsefî boyutu, Mevlânâ'nın evrensel düşüncelerinin nağmelerle kendini hissettirmesidir. Mûsiki, aşk, sevgi ve güzelliğin tercüme ihtiyacı kalmayan dilidir. Nazarî yani teorik boyutu, bestelenen âyîn-i şeriflerdir. Mevlevî mûsikisinin amelî boyutu ise kısacası âyîn-i şerif eşliğinde semâ' etmektir. Mûsikinin bu boyutu için yalnızca semâzenlere değil, sesiyle ve sazlarıyla âyinde görevli müzisyenlere de ihtiyaç vardır.⁴³⁹ Mûsiki eşliğinde icra edilen semâ' âyîni, Mevlevîlerce bir nevi zikir olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple Mevlevî mûsikisinin çekirdeğini semâ' âyîni oluşturur diyebiliriz.

Mevlevî mûsikisi, âyinhan-mutrib-semâzen üçlüsünden oluşur⁴⁴⁰ ve sadece dinî toplantılar ile törenlerde icra edilirdi ve bu mûsikisi, mukâbelelerde çalınan, güftesi *Mesnevî*'den ve *Divan-ı Kebîr*'den alınmış âyîn adını taşıyan bestelerden

⁴³⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 212.

⁴³⁶ Hakan Kılınçarslan, *Dede Efendi'nin Hüzam Mevlevî Ayininin Makam, Usul Ve Ezgisel Yönden İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), 1.

⁴³⁷ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 326.

⁴³⁸ Ömer Tuğrul İnançer v.dğr., *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevîhanesi* (İstanbul: İstev Yayınları 2, 2013), 32.

⁴³⁹ Hüseyin Akpınar, "Mevlevî Mûsikisi ve Şanlıurfa Örneği", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlhiyat Fakültesi, 2007), 213-214.

⁴⁴⁰ Tanrıkorur, "Mevlevîlikte Mûsikî", 113.

oluşmaktaydı.⁴⁴¹ Mevlevî müziğinin temelleri Mevlânâ ve Sultan Veled devrinde atılmıştır. Sonraki dönemlerde ise mevlevîhâneler, birer konservatuvar vazifesi görmüş; özellikle İstanbul mevlevîhâneleri Mevlevî müziğinin merkezi haline gelmiştir. Türk tasavvuf ve tekke müziğinin en gelişmiş dalını oluşturan Mevlevî müziğinin başlıca formları naat, taksim, Mevlevî âyîni, peşrev, son peşrev, son yürük semâi ve niyaz ilahisidir. Bestelenen bu formları, âyinhan ve çalgıcılar icra ederdi. Ney, kudüm, rebap ve halile ise kullanılan başlıca çalgılardı.⁴⁴² Mevlevîlerin önem verilen ney, kudüm ve rebabın yanı sıra son dönemde icra edilen âyînlerde Türk mûsiki sazlarının hemen hepsi kullanılmıştır.⁴⁴³ Tarikatların birçoğu mûsikiye yer vermiştir. Yalnız bunların bazıları sadece ses mûsikisiyle yetinmişler, bazıları ise bir iki saz aleti kullanarak âyînlerini icra etmişlerdir. Mevlevî âyînlerinde ise isimleri zikredilen mûsiki aletleri kullanılmakla tam bir mûsiki takımı vücut bulmuştur.

Mevlevîliğin bir Türk tarikatı olmasıyla Selçuklu Türklerinde doğan Mevlevî mûsiki, Osmanlı Türkleriyle en verimli çağını yaşamıştır.⁴⁴⁴ Osmanlı mûsikisinin zirvede olduğu XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Mevlevî mûsikisi de III. Selim ve II. Mahmud gibi Mevlevî sultanların yardımlarıyla en donanımlı çağını yaşamıştır. Öyle ki önceki dönemlerde toplam 13 Mevlevî âyîni bestelenmişken, yalnızca XIX. yüzyılda bestelenen Mevlevî âyînin sayısı 42 olmuştur.⁴⁴⁵ Özellikle III. Selim ve II. Mahmud'un Mevlevî tekkelerini ziyaret ederek âyînlerine katılmaları, hem maddî hem mânevî anlamda tarikatın yanında yer almaları pek çok Mevlevî edip ve mûsikişinasın topluma kazandırılmasında etkili olmuştur.

En tanınmış Mevlevî bestekârı arasında Buhurizade Mustafa İtrî Efendi, Ali Nutkî Dede, Sultan III. Selim, Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi, Zekâi Dede (ö. 1897), Neyzen Sâlih Dede zikredilebilir.⁴⁴⁶

1925 yılında tekkelerin kapatılması neticesinde, XX. yüzyılın ilk yarısında Mevlevî mûsikisi XIX. asra göre gerileme kaydetmiştir. 1950 senesine kadar Mevlevî

⁴⁴¹ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 81

⁴⁴² Açık, "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiyeti", 105.

⁴⁴³ Nuri Özcan, "Tekke Mûsikisi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 385.

⁴⁴⁴ İrden, *Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin Mevlevî Âyînlerindeki Makam ve Form Anlayışının Türk Din Mûsikisine Etkileri*, 62.

⁴⁴⁵ Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikisi*, 30.

⁴⁴⁶ Ömer Faruk Bayrakçı, "Türk Din Mûsikisi'nde "Mevlevî Ayini" Formuna Genel Bir Bakış", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 143.

mukâbeleleri yapılamamıştır. 1950 yılından itibaren Mevlânâ'yı anma törenlerinde yeniden icra edilmeye başlanmıştır.⁴⁴⁷

3.7.1. Âyîn/Âyîn-i Şerif

Mevlevî semâ'sının mevlevîhanelerde icra edildiği günlerde, bu dergâhlarda yetişen bestekârların belirli makam ve usûllere göre bestelediği eserlere “Mevlevî Âyîn-i Şerifi” denilir. Âyînlerin sözleri, Mevlânâ'nın, Sultan Veled'in yahut Ulu Ârif Çelebi'nin gazellerinden alınır.⁴⁴⁸ Mevlevî âyinleri, Türk müzik tarihinin en hacimli ve en sanatlı eserleri arasında olup Mevlevî müziğinin başlıca formu olarak kabul görmüştür.

Mevlevîliğin düşünce ve inanç sistemi dairesinde tezahür eden, muhtevastaki söz ve eylemlerle özgün bir müzik şekli meydana getiren Mevlevî âyinleri, bu inancın insan, toplum, kâinat ve kıyamet tasavvurunu âdeta gözler önüne serer.

Bestekârı bilinen ilk âyîn Kûçek Derviş Mustafa Dede'nin bayâti âyînidir. Bunu Itrî'nin, Segâh âyîni ile Nâyî Osman Dede'nin çargâh, hicaz, rast, uşşak âyînleri izler.⁴⁴⁹ Semâ', âyîn olarak icra edilmeye başladıktan sonra Mevlevî müziği, bütün özellikleriyle kurulmaya başladı. Mevlevîlerde XVII. asra kadar Huseynî, Dügâh ve Pençgâh makamlarından ve ilki devr-i revân, ikincisi ve üçüncüsü devr-i revân-ı hindî usûlüne göre bestelenmiş üç tane âyîn vardır.⁴⁵⁰ XVIII. asrın en meşhur mûsikişinası Buhûrîzade Mustafa Itrî, Mevlevî tekkelerinde okunmak üzere bir naat besteleyerek, bir âyîn vücuda getirmiştir.⁴⁵¹ Mevlevîliğe karşı büyük bir ilgisi bulunan III. Selim, kendi icadı “Sûzîdilârâ” makamıyla da bir Mevlevî âyîni bestelemiştir.

XIX. asırda Mevlevî mûsikisi, özellikle ayin besteciliğinde büyük bir gelişme içindedir. Mevlevî âyînlerinin sayısı az bir miktarla sınırlı iken, XIX. asırda bu sayı elli altıya çıkmıştır.⁴⁵² Mevlevîhânelerde semâ' törenine eşlik amacıyla çalınan Mevlevî âyînleri, UNESCO tarafından 2005 yılında “İnsanlığa Ait Sözlü ve Somut Olmayan Kültürel

⁴⁴⁷ Özgür Sadık Karataş, “Mevlevî Ayinlerinin Tarihsel Gelişimi ve İcrası Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/2 (2008), 146.

⁴⁴⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 419.

⁴⁴⁹ Açıık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 82.

⁴⁵⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 419.

⁴⁵¹ S. Nüzhet Ergun, *Türk Musiki Antolojisi 1* (İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1942), 19-128-130.

⁴⁵² Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 336.

Miras Başyapıtı” olarak kabul ve ilan edilmiştir.⁴⁵³ Bu sebeptendir ki âyîn bestelemek bestekârlıkta doruk noktası kabul edilir.

Mevlevî âyînleri, her birine “selam” adı verilen dört kısımdan meydana gelir.⁴⁵⁴ Devr-i Revân, Ağır Düyek, Ağır Evfer, Devr-i Kebîr, Aksak Semâ ve Yürük Semâ Mevlevî âyînlerinin bestelendiği usûller arasındadır. İzzet Molla, beytinde aksak semâi usûlünü yavaş ve ağır bir usûl olması yönüyle kederle bağdaştırır. Dinî âyînlerde çalınan bu ritimli tonlar, dinleyici üzerinde büyümlü bir etki bırakır:

Verdi karâr nağmesi aksak semâ'îye

İncitmesin hezârın ayağını hâr-ı gam (Gazel 2/559)

Nağmesi aksak semâiye karar verdi. Bülbülün ayağını keder dikenini incitmesin.

Mevlevî âyînlerindeki saz terennümleri bazen uzun olup, tekrarlanırdı. Bu parçaların bir görevi, bir usûlden diğere yahut âyînün bir bölümünden diğere geçişi sağlamaktı. Bir diğere vazifesi de uzun ve zor olan bu eserleri okuyan âyînhanların ara ara dinlenmesini sağlamaktı.⁴⁵⁵

Mevlevî âyînleri'nin selamları, selamların anlam ve tezahürüne uygun bir şekilde bestelenmiştir.⁴⁵⁶ Âyînlerde birinci selam, kişinin gerçek bilgiye ulaşarak hakikâte yönelmesiyle beraber Yüce Allah'ı ve kulluğunun özünü idrak etmesini simgelerdi. İkinci selam, insanın yaratılıştaki düzeni ve kusursuzluğu idrak ederek, Allah'ın gücü karşısında hayranlık duymasını; üçüncü selam, Allah'a duyulan bu hayranlığın aşka evrilmesini ve aşk ile kendinden geçişi; dördüncü selam ise mânevi yolculuğu tamamlanan insanın kulluğa dönüşünü sembolize etmektedir. Mevlevî âyînlerinde semâ' ve mûsiki iç içe olup; vazifeler, hareketler belirli bir sıra ve uyum içerisinde akıp gitmekte ve kusursuz bir bütünlük oluşturmaktaydı.

Sultan Veled, babasının düşüncelerini her alanda sistemleştirerek kendine özgü tarikat kurallarını oluşturmuş ve Mevlevîliği, âyînleri semâ' törenleri şeklinde yapılan bir

⁴⁵³ Timuçin Çevikoğlu, *Mevlevî Âyînleri Usûller ve Arûz* (İstanbul: TC. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2011), 1: 1.

⁴⁵⁴ Tanrıkorur, *Osmanlı Dönmi Türk Mûsikîsi*, 116.

⁴⁵⁵ Cem Behar, *Aşk Olmadan Meşk Olmaz* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 35.

⁴⁵⁶ Timuçin Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 3. Baskı (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012), 98.

tarikat durumuna getirmişti.⁴⁵⁷ Âyîn bu anlamda ritimsel bir mahiyet kazanmasının yanında devranî bir dansın da adı olmuştur.

Semâ‘, diğer bazı tarikalarda da var olan devir geleneğinin Mevlevîliğe has olan şeklidir. Ritm ve mûsiki eşliğinde yapılan, sağdan sola, kalbin etrafında çark atıp dönerek icra edilen bir nevi ibadettir.⁴⁵⁸

İnsanlar eskiden çağlardan bu güne, bir şey isterken yalvararak dönmüşler, istekleri olunca sevinip yine dönmüşler, ruhlarının coşkusunu semâ‘ ederek ifade etmişlerdir. Aşağıdaki beyitte değinildiği gibi Mevlevî âyînlerinin dinleyenler üzerinde meydana getirdiği ruhânî neşe ile coşkuyla devredilen semâ‘ âyînden bahsedilmektedir. Semâ‘nın bu derece kuvvetli yapılmasında terennüm eden Mevlevî âyînlerinin etkisi büyüktür:

Ta ‘aşşuk eylemiş âyîn-i Pîre devr ederek

Hikâyet etmededir yâna yâna pervâne (Gazel 9/596)

Pîrin ayinine âşık olan pervane, yana yana döne döne bunu anlatmaktadır.

Mevlevî dergâhlarında icra edilen tarikat âyînlerine mukâbele denir. Mukâbelenin iki önemli unsuru vardır. Dönerek yapılan semâ‘ ve semâ‘ya eşlik etmek amacıyla çalınıp söylenen âyîn-i şerif denen bestelerdir. İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde belirttiği gibi Mevlevî âyîni derûnî bir vecd içinde kişiyi, mana âlemine yükselten, hakikâti hakikât gözleriyle görmeyi sağlayan bir araçtır:

Hakikat dîdesiyle görseler âyîn-i Monlâyı

Derûn-ı münkirânda ‘İzzetâ inkâr kalmaz hîç (Gazel 8/379)

Ey İzzet! Monlâ’nın yinini hakikât gözleriyle görseler, en büyük inkârcılar bile inkârda bulunamaz.

İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde ise Mevlevî tekkelerinde icra edilen semâ‘ törenleriyle namazlardan sonra okunan *Mesnevî*’ye ve mutrip heyetinin çaldığı âyîn parçalarına vurgu yapılmıştır. Şâir, mutribin okuduğu âyînleri ve bu âyînlerin esaslarını *Mesnevî*’ye ve bu eseri ihvana anlatan şeyhe dayandırır:

⁴⁵⁷ Seçkin, “Türkiye’deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Rolü”, 2.

⁴⁵⁸ Adem Bölükbaşı, *Türkiye’de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlana ve Mevlevilik Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 20.

Otuz üç sâl edip ehl-i semâ' a Bişnevi takrîr

Anındır ekseriyyen mutribin âyîn ü erkânı (Manzume 26/698)

Otuz üç yıl semâ' ehline *Mesnevî*'yi (Bişnev/Dinle) anlatmıştır. Çalgıcının âyîn ve erkânı çoğunlukla onundur.

3.7.2. Çeng

Telli sazlar grubunda yer alan ve kanuna benzeyen çeng, Türk mûsikisinde eskiden kullanılırdı ve dik tutularak çalınırdı. Batı mûsikisi sazlarından harpa benzeyen⁴⁵⁹ çengin menşei oldukça eskidir. Sümerler, Eski Mısırlılar, Asurlular, İbraniler, Babilliler, Eski Yunanlılar, Romalılar ve diğer antik kavimlerde, çeşitli şekil ve büyüklükte, çeşitli tek veya çift telli çengler görülür. Sonraki devirlerde İslâm coğrafyalarında geliştirilerek, Türk mûsikisinin başlıca sazları arasında yerini alan çengin XVIII. asırda kullanımının bırakıldığı düşünölmektedir.⁴⁶⁰

Çeng, biçimsel olarak kavisli ağaca takılı, bağırsaktan yapılmış yirmi üç telden oluşur. Yay şeklinde eğri olan çeng, parmakla ve daha çok kanunda olduğu gibi parmağa geçirilen mızrabla çalınır ve çalınırken iki el de kullanılır. Yılmaz Öztuna'ya (ö. 2012) göre XVII. asırda İstanbul'da ancak 12 profesyonel çeng çalıcısı vardır.⁴⁶¹ XVII. asır bestekârlarından Mevlevî Yusuf Dede Efendi, Türk mûsikisinin tanınmış çeng ustaları arasındaydı.⁴⁶²

Çeng, Sümerlerden beri dinî törenlerde kullanılan bir mûsiki sazıdır. Daha ziyade eğlence meclislerinde gösterilen çeng, semâ' törenlerinde de yerini almış ve âyîne eşlik etmiştir.⁴⁶³ İzzet Molla, aşağıdaki beytinde de eğlence meclislerinde görölen çengden söz eder. Şair kapalı istiare yoluyla meyhaneyi dergâha benzeterek eski semâ' meclislerine atıf yapmıştır. Evvelki coşkulu semâ' âyînlerinin olmadığını, dolayısıyla âyînlerde kullanılan çengin de önemini yitirdiğini belirtmiştir:

Meyhâneler dahi arıyor eski demleri

Evvelki hây u hây o çeng ü çegâne yok (Gazel 4/501)

Evvelki eğlence o çeng ve çalgılar yok. Meyhaneler bile eski zamanları arıyor.

⁴⁵⁹ Ayhan Gültaş, "Çeng", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 268.

⁴⁶⁰ Öztuna, "Çeng", 66.

⁴⁶¹ Bk. Öztuna, "Çeng", 66

⁴⁶² Gültaş, "Çeng", 8: 268.

⁴⁶³ Binbaş, *Tasavvuf ve Musiki -Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ'-*, 56.

3.7.3. Deff

Adı İbrani metinlerinde geçen defn, yansıma bir sözcük olduğu düşünülmektedir. Çalgı, tef koyununun veya toklu denilen yavrusunun derisiyle yapılır. Def birçok yerde delbek, delbenk, germe, kabran, kobran adlarıyla zikredilmiştir.⁴⁶⁴ İkel toplumlardan en medeni toplumlara kadar yaygın şekilde kullanılan def'in eski kavimlerde çeşitli şekilleri mevcuttur.⁴⁶⁵

Hem dinî hem de din dışı mûsikide kullanılan def, ahşap bir kasnak üzerine derinin gerilmesiyle yapılır. Kasnak kenarına da pirinçten ziller eklenir. Böylelikle def yüzeyine el ile vurulduğunda bu ziller, ritim sesi vererek ahenk unsurunu tamamlarlar. Tasavvufî âyînlerde ve dinî mûsikide, bendir veya bender denilen kasnak çapı daha büyük olan def kullanılır.⁴⁶⁶ Tekke mûsikisinde kullanılan zilsiz büyük defler "mazhar" olarak isimlendirilir. Kasnak, parmak ve tırnaklarla fiskelenerek vurulur ve her vuruşta ziller tını yapar.⁴⁶⁷ Karakteristik bir tınıya sahip olması sebebiyle, bazı bestekârlar, eserlerinde bu aleti kullanmışlardır.

Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî* adlı eserinde Rubaîlerdeki def örneklerine yer vermiştir. Bu rubailerin birinde, def'in semâ' meclislerinde yer aldığı belirtilir: "Akşam oldu der de, def çalmazsan, şöyle bil ki canım, bütün gece zevki içmede, semâ edip durmada. Has kişiler için gece, bir şarap hâline gelmiş... Ney olmazsa olmasın; her yan def kesilmiş."⁴⁶⁸

Hemen hemen tüm İslâm coğrafyasında inşa edilen ve bilhassa İstanbul'da bulunan Mevlevî dergâhları; mûsikinin pratik olarak eğitimini veren ve bu yolla pek çok mûsiki üstadının yetişmesinde mühim rol oynayan mûsiki mektepleri olmuşlardır. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Konya dergâhındaki semâ töreninden kesitler sunmaktadır. Def de ney gibi semanın önemli çalgı aletlerindedir. Bu törenlerde defn vuruşlarıyla birlikte dünya mateminin sıkıntılarını unutup, nağmeleriyle kendinden geçme durumu âdeta resmedilmiştir:

⁴⁶⁴ Ragıp Gazimihal, *Türk Vurmalı Çalgıları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 14, 1975), 56-58.

⁴⁶⁵ Öztuna, "Def", 78.

⁴⁶⁶ Bayram Akdoğan, *Mevlevîlik ve Mûsikî* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 60.

⁴⁶⁷ Öztuna, "Def", 78-79.

⁴⁶⁸ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 333.

Mâtem-sarây-ı 'âlemi geşt etme ey gönül

Dergâh-ı Pîre gel çalalım deff ü nây-ı 'îd (Gazel 6/393)

Ey gönül! Dünya sarayının mateminde gezinme! Pîr'in dergâhına gel, def ve ney ile bayram edelim.

Hz. Mevlânâ'yı yalnızca tekke şeyhi veya pîr olarak görmek yanlış olur. Mevlânâ, insana duyulan sevginin, ilahî aşk gerçekliğini tüm davranışlarında gösteren kulun, mûsikinin, raksın vücut bulmuş halidir. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde, Mevlânâ'nın gölgesinde tüm kötü hislerin, acıların geride bırakıldığı ve tekkelerde semâ' esnasında çalınan mûsiki araç gereçleri ile mânevî rahatlığa ulaşıldığı belirtilmektedir:

Eyledik âh u figânı sâye-i Monlâda terk

Deff ü tabl u nây u mûsikârdır eğlencemiz (Gazel 6/459)

Monlâ'nın gölgesinde ah ve inlemeleri terk ettik. Eğlencemiz def, davul, ney mûsikârdır.

3.7.4. Kamış

Kamış, ney, insan-ı kâmil, kişiye divan edebiyatında uzunca paragraflar yazdıracak bir silsile olarak düşünülebilir.

Ney, kamıştan imâl edilen bir müzik aletidir. Kamış, ney olma yolunda uzunca bir yolculuğa çıkar. Kesilen kamıştan hemen ney yapılmaz; kamışın uzunca bir süre beklemesi gerekir. Uygun bir ortamda kurutulan kamış, dikkatli ve hassas bir takım işlemlerden geçirilir. Bu işlemler ney olma yolunda bir nevi olgunlaşma basamaklarıdır.⁴⁶⁹ Kızgın güneşin altına bırakılan kamışlar, kızgın demirle dağlandığında, insan gibi feryat eder. Ancak bu haykırış, acıdan değil asli vatanı olan kamışlığa kavuşma arzusunundandır.⁴⁷⁰

Ney âdeta Mevlânâ ile özdeşleşmiş bir müzik aletidir. Ünlü eseri *Mesnevî*'nin ilk 18 beytine neyden, kamıştan ve kamışlıktan bahsederek başlaması bu duruma en somut kanıttır. Kuru bir vaziyette kamışlıktan koparılan ney, üflendikçe ve nefes buldukça asıl vatanından koparılanın feryadını dışarı duyurur. Ney ile insan, bu yönüyle birbirine

⁴⁶⁹ Demirci, Hz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü, 157.

⁴⁷⁰ Süleyman Erguner, *Ney "Metod"* (İstanbul: Erguner Müzik Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi, 2002), 31.

benzer. İnsan da aslî vatanından koparılarak gurbet diyarı olan bu dünyaya gönderilmiştir. Birçok insan bu gerçekleri bilmesine rağmen Mevlânâ'yı eleştirmiş ve onun yolunu tercih etmemiştir. Ney ise bir kamış olduğu halde Mevlânâ'nın himmetini duyarak ona intisâb etmiştir:

Bir kamışken zâhidâ duymuş sadâ-yı himmetin

İntisâb etmiş Cenâb-ı Hazret-i Monlâya ney (Gazel 4/629)

Ey zahit! Ney, bir kamışken (onun) yardım seslerini duymuş, Hz. Mevlânâ'ya intisâb etmiş.

3.7.5. Kudüm

Bazı tarikat merasimlerinde özellikle mevlevîhânelerde, nadiren de din dışı mûsikide kullanılan kudüm, bir usûl vurma aletidir. Mevlevîlerce ney'e olduğu gibi kutsiyet yüklenerek kudüm-i şerîf diye isimlendirilir. Mevlevî mûkabelesinde mutripte en önemli ritim sazı olan kudümü çalana kudümzen yahut kudümî, kudümzenbaşına da ser-kudümî denir. Mevlevî âyînlerinde semâzenler, kudümün darplarına ayak uydururlar.⁴⁷¹

Dövme bakırdan yapılan kudüm, 28-30 cm çapında ve 16-18 cm derinliğinde iki kâse üzerine, inceltilmiş deve derisi gerilerek yapılır. Kuvvetli zamanların vurulduğu sağda bulunan kâse "düm", zayıf zamanların vurulduğu solda bulunan kâse ise "tek" olarak isimlendirilmiştir. Bakır kâselerin, tınlamasını önlemek amacıyla alt ve yanlarına içi kıtık veya keçe gibi malzemelerle döşenmiş birer kılıf giydirilir. Kudüm, zahme denilen, uçları yuvarlatılmış iki sert çubukla vurularak çalınır.⁴⁷²

Âyîn esnasında, yüce Allah'ın evreni yaratırken verdiği kün yani ol emrini anımsatırcasına kudüme vurulur. Ney ise, kâinattaki her varlığa can veren ilahî nefesi temsilen üflenir. Semâ' âyîni ile âdeta kâinatın yaradılışı ve can buluşu gerçeği temsil edilir.

Mevlevî tekkelerinde kullanılan mûsiki çalgılarının ney ile birlikte en çok tercih edilenlerinden biri de kudümdür. Kudüm, dikkatle dinlenildiği takdirde hâl lisânı ile

⁴⁷¹ Hurşit Ungay, "Kudüm", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 322.

⁴⁷² Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 136.

Mevlevî dervişlerinin vasıflarını ortaya çıkarırdı. Semâ‘ esnasında semâzenlere kudümün vuruşları yol gösterirdi.

Gölpınarlı’ya göre ney ve kudüm, mutribin yerli malıydı. Ney, âyîn boyunca nağmelere eşlik eder, kudümleyle usûl tutulurdu.⁴⁷³ Mevlevî âyînlerinde kullanılan çalgı aletlerinin her biri farklı bir duygu hissettirmekle beraber bu enstürmanların tarikat bünyesinde kullanılış ağırlığı farklıdır. Molla’nın aşağıdaki beytinde de kudüm ile def, bu tür bir karşılaştırmayla ele alınmıştır. Mutribin, defe değil de Mevlevîlikte daha eski olan ve sesiyle şevk veren kudüme itibar edeceği vurgulanır:

Kudümü şevki ile mutribân-ı Monlânın

Felekde minnetimiz var mı deff-i Nâhîde (Gazel 7/623)

Mevlevî çalgıcılarının kudümü şevkiyle felekde Zührenin define minnetimiz yoktur.

3.7.6. Mûsikâr

Mûsikâr, sözlükte “dervişlere mahsus bir saz” olarak belirtilmekle birlikte rûzgâr estikçe gagasındaki deliklerden türlü türlü ses çıktığı rivayet olunan bir kuştur.⁴⁷⁴ Bu kuşun çıkardığı seslerden esinlenen eski mûsiki bilginleri, mûsiki ilmini icat etmişlerdi. Bu sebeple de “mûsikâr” adıyla anılmıştır.⁴⁷⁵

Türk mûsikisinde nefesli bir saz olan mûsîkar, “Mıskaal” ile aynıydı. Birkaç ney’in bir araya gelmesiyle oluşan nefesli bir sazdır. Mûsikârda her neyin delikleri ayrı ayrı üflenir. Evliya Çelebi, mûsikârın XVII. yüzyılda İstanbul’da 51 çalıcı ve 15 imalcisi bulunduğunu söyler. En bilinen çalıcısı Solak-zâde’dir (ö. 1068/1658). Bu dönemde Türk miskali 22 neyden yapılmıştır; “Şâh Mansûr” ve “Küçük Mansûr” adlı iki çeşiti vardır.⁴⁷⁶ 15 ya da daha fazla kamışın bir uçtan diğer uca kısalma suretiyle dizilerek yapıldığı mûsikârda uzun kamış kaba, kısa kamış ince sesleri çıkarırdı.⁴⁷⁷

Mûsikâr da ney gibi hüzünlü kalplere dokunan bir sazdır. Ayrılığın hüznüyle işitilen iniltileri tıpkı ney gibi yeryüzüne iletir. İzzet Molla’nın aşağıdaki beytinde bu anlam

⁴⁷³ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 418.

⁴⁷⁴ Devellioğlu, “Mûsîkar”, 688.

⁴⁷⁵ Pala, “Kaknûs”, 252.

⁴⁷⁶ Öztuna, “Mûsîkaar”, 273.

⁴⁷⁷ Pakalın, “Musîkar”, 2: 584.

görülür. Şâir ayrıca miskalin kamışlarla yan yana dizilen şeklini, kirpiklerin sıralanışına teşbih eder:

N'ola her mûyum âh ü zâr edip ağılarsa hicrinle

Saf-ı müjân-ı çeşmim bana mûsikârdır sensiz (Gazel 4/451)

Ayrılgınla her bir tüyüm ağlayıp inlese ne olur. Sensiz, kirpiklerimin sırası bana mûsikârdır.

Molla, mûsikârın tüm sıkıntıları, hüznüleri ortadan kaldıracak bir eğlence aracı olduğundan bahseder. Miskali oluşturan kamışların her birinden farklı sesler çıkması kişiyi kimi zaman hüznü kimi zaman neşeyü sürükler. Monla'nın gölgesinde hüznü barınamaz; def, davul, ney, musikar gibi çalgılarla bu hüznü terk edilir:

Eyledik âh u figânı sâye-i Monlâda terk

Deff ü tabl u nây u mûsikârdır eğlencemiz (Gazel 6/459)

Monlâ'nın gölgesinde ah ve inlemeleri terk ettik. Eğlencemiz def, davul, ney mûsikârdır.

3.7.7. Mutrib

Mutrib, Arapça neşelendiren, coşturan, şarkıcı anlamlarına gelir. Rumuzu açan, gerçekleri açıklayan, âriflerin gönüllerini mamu hale getiren, feyze ulaştıran kişiye mutrib denir.⁴⁷⁸ Mevlevî tabiri olan mutrib-hâne ise, âyîn okuyanların, ney, kudüm, halile çalanların bulunduğu yerin adıdır. Bunun kısaltılmışı olarak mutrib denir. Mutrib-hâne, semâ-hânenin giriş kapısının üstünde, mihrâba ve şeyh postuna karşı olan ve merdivenle çıkılan bölümdür.⁴⁷⁹

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde üç farklı mûsiki unsuruna yer vermiştir. Bu unsurların ilki çalgıcı hânende anlamına gelen mutrib, ikincisi basit makamlar arasında zikredilen nevâ makamı, üçüncü mûsiki unsur ise pîr-i ney ifadesidir. Mevlevî âyînlerinde ney çalan mutribi yönlendiren neyzenbaşı, pîr-i nay olarak da zikredilir:

Mutrib çalıp nevâyı yâd eyle pîr-i nâyı

Peyveste kıl du 'âyı âmîn-i kudsiyân (Tarih 10/221)

Ey çalgıcı! Makamı çalıp ney pîrinin sesini hatırla. Meleklerin âminine duayı

⁴⁷⁸ Cebecioğlu, "Mutrib", 447.

⁴⁷⁹ Gölpınarlı, *Tasavvufian Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 239-240.

daim kıl!

İzzet Molla, aşağıdaki iki beytiyle semâ-hânedeki âyînlerde yahut hususî toplantılarda yerini alan mertipleri anlatır. İlk beyitte pîrin hutbesini okuyan mutrib görülür. Semâ' âyînlerinin en önemli unsurlarından biri olan mutrib heyeti, özellikle ikinci beyitte göze çarpar. Şâir saz heyeti ise İsâ'nın can katan nefesi arasında bağ kurarak mutribin semâ-hânedeki kişileri, çaldıkları mûsikiyle ve okudukları âyîn parçalarıyla âdeta canlandırdığını imâ eder:

Hutbe-i iclâlini mutrib okur Pîrimin

Hazret-i Hak nâmını sikke-tırâz eylemiş (Gazel 7/476)

Pîrimin yüce hutbesini mutrib okur. Allah, onun namını sikke süsleyen eylemiş.

Mutrib-i Monlâda enfâs-ı Mesihâ olmasa

Ser-be-ser olmazdı neyler çeşmdâr-ı intizâr (Gazel 12/407)

Monlâ'nın mutribinde Hz. İsâ'nın nefesi olmasa neyler baştan başa bekleyen olmazdı.

3.7.8. Nay/Ney

MÖ 5000 yıllarından günümüze değin kullanılan ney, Türk Tasavvuf Müziği'nin en önemli sazıdır. Ney, adını Sümerce'de kamış anlamına gelen “na” kelimesinden alır. Gizemli ve ahenkli sesiyle her dönemde insanların deruni hislerine dokunarak, kendine has tınısıyla daha çok dinî duyguları çağrıştırmıştır.⁴⁸⁰

Ney, Mevlevîlerin en önemli mûsiki âletidir. Tarikatın ney sazına yüklediği anlam, diğer mûsiki aletlerinden farklıdır. Ney, hem şekliyle hem de yüreklere dokunan tınısıyla Mevlânâ ve Mevlevî dervişleriyle âdeta özdeşleşmiştir.⁴⁸¹ Mevlânâ'nın mûsiki ve semâ' düşüncesinin merkezinde bulunan ney, kendisine yüklenen çeşitli manâlar bakımından Mevlânâ'nın anlatmak istediği birçok duyguyu hissettirmesi yönüyle, Mevlevî mûsikisinin olmazsa olmaz sazıdır.

Mevlevî mukâbelesinde birkaç çeşit ney bulunurdu ve bunları idare edenler ser-neyzen, ser-nâyî, neyzenbaşı gibi isimlerle adlandırılmıştır. Mevlevî dergâhlarının neyzenbaşı,

⁴⁸⁰ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 133.

⁴⁸¹ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 325.

devrin önemli sanatkârları arasından seçilmiştir. İstanbul gibi birden fazla Mevlevî dergâhı bulunan şehirlerde, bazen bir sanatkâr, birkaç mevlevîhânenin neyzenbaşısı görevini üstlenirdi.⁴⁸²

Mevlânâ, gönüllerdeki ilahî cezbeyi harekete geçirmesi nedeniyle ney'e âşıktır. Ney, âşık ile özdeşleşen bu anlamının dışında çeşitli unsurlara da benzetilmiştir. Âdem peygamber, Hz. Muhammed, Hz. Mevlânâ, müşid-i kâmil, insan-ı kâmil, mümin kişi, gönül ve kalem benzetilen diğer unsurlardır.

Kalem, Yunancada sulak yerlerde yetişen kamış, hasır otu Hint kamışı anlamlarında karşılığı olan kalaos ile Latince kalamustan Arapçaya sonra da Türkçeye geçen yazı yazmak için kullanılan bir sözcüktür. Farsçadan dilimize geçen hâme ve kilk sözcükleri de kalem anlamında kullanılmıştır.⁴⁸³

“Kalem ve ney arasında her ikisinin de kamıştan yapılmaları sebebiyle, şekil, renk ve madde bakımından müştereklik olduğu açıktır. Bunun yanında bu benzetmeye vücut veren en önemli unsur, kalemin ve neyin duygu ve düşünceleri dile getiren vasıtalar olmasıdır.”⁴⁸⁴

İzzet Molla da aşağıdaki beytinde bu tür bir benzetmeye yer vermiştir. Molla'nın kaleminden dökülen hoş sözcükler âdeta Mevlânâ neyinden işitilen ve insanlara şevk veren ferah seslere teşbih edilmiştir:

Nevâ-yı hâme-i 'İzzet ki nây-ı Monlâdır

Verir simâhlara şevk-i nâ-şinîd-i ferah (Gazel 7/384)

İzzet'in kaleminin sesi ki Monlâ'nın neyidir. (Bunlar) Kulaklara işitilmedik ferahlıkta bir şevk verir.

Mevlânâ, kimi rubailerinde hem ney'in benzetildiği unsurlara hem de şekline atıf yapmıştır. Bu rubailerden birkaçı şöyledir:

“Usta kamışlıktan bir kamış kesti, dokuz delik açtı ona; adını Âdem koydu. A ney, sen şu dudaklardan feryada eldin; fakat bu dudaklara soluk veren dudakları gör.”, “Ney dedi

⁴⁸² Öztuna, “Ney”, “Ney-Zen-Başı”, 298-299.

⁴⁸³ Uğur Derman, “Kalem”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 245.

⁴⁸⁴ Nejat Sefercioğlu, *Yazı İle İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 2* (İstanbul: Yeni Defne, 1990), 8: 5'ten akt. Tok, *17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevilik*, 221.

ki: Çoktandır ayağım, balçığa saplanıp kalmıştı, ansızın bir hevesle başımı kestiler. Gaddar birinin elinden, tam dokuz yara aldım; bi soluk ağlar inlersem, artık beni ma'zur gör.”⁴⁸⁵

XV. yüzyıldan sonraki devirlerde ney'e olan ilgi, Osmanlı sarayındaki mûsiki toplantılarında gittikçe artmıştır. Mevlevî Yusuf Dede, Sultan IV. Murat devrinde sarayda bulunmuş, padişahın vefatından sonra Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne geçmiştir. Ayrıca bu dönemde saray cariyelerinden ney öğrenenler, neyzenler, nefir ve mûsika gibi nefesli çalgıları icra edenler de bulunurdu. XVIII. ve XIX. yüzyıllardan sonra neye olan ilgi, Türk mûsikisinin icra edildiği mecralarda giderek artış göstermiştir.⁴⁸⁶

Türk mûsikisinde son dönemlerde yetişen ney virtüözlerinin başlıcaları: Şeyh Yusuf Dede, Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede, Çalılı Mehmed Dede (ö. 1798), Şeyh Mustafa Nakşî Dede (ö. 1854), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1876), Deli İsmail Dede (ö. 1858-1863 arası ?), Şeyh Abdülhalim Efendi (ö. 1897), Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede (ö. 1911), Süleyman Erguner (ö. 1953), Niyazi Sayın (ö. 1927).

Ney, XIII. yüzyıldan itibaren, Mevlânâ'nın da etkisiyle, Türk toplumunda tasavvufun sembolü hâline gelmiştir. Hz. Mevlânâ'ya göre ney, insan-ı kâmilî, yani çeşitli zorluklardan geçerek olgunlaşan insanı da temsil eder. Benzi sararmış, içi boşalmış, bağı dağlanarak delik-deşik edilmiş, koparıldığı yerin hasretiyle yanan, göğsünden taşan feryâdı ile tüm âleme sırlar fısıldayan ney, yaratılışın özü olan aşktan bahseder. Mevlevîler, bu nedenle neyi kutsal saymış, “nây-ı şerîf” ismiyle yüceltmişlerdir.⁴⁸⁷ Eski şârihler de *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde anlatılan ney sazının, insan-ı kâmilî temsil ettiği hususunda hemfikirdir. O, birlik kamışlığından kesilmiş; kendi varlığından geçerek hakiki varlıkla varolmuştur. Ondaki çıkan her ses, Tanrı iradesini bildiren nağmelerdir.⁴⁸⁸

Edebiyatımızın başyapıtları arasında yerini alan *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde de birinci planda bu yönleriyle ney anlatılır. Mevlânâ, dünyaca ünlü eseri *Mesnevî*'ye:

⁴⁸⁵ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 334.

⁴⁸⁶ Erguner, Ney “Metod”, 32.

⁴⁸⁷ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 133.

⁴⁸⁸ Bk. Gölpınarlı, *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi I- II*, 17.

*Bişnev in ney çün şikâyet miküned,
Ez cüdâyiha hikâyet miküned.*

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.” mısralarıyla başlamıştır.

Mevlânâ'nın ney'i, asıl vatanından koparılan ruh olarak tanımlaması ve Allah'a kavuşma özlemi duyan insan-ı kâmilî işaret etmesi yönüyle Mevlevî mûsikisine katkı yaptığı düşünülür.⁴⁸⁹ O sevgiliye (Allah'a) kavuşamamış olmamın şikâyetini âleme fisıldar.

Mevlânâ, *Mesnevî*'yi ney üzerine inşa etmekle kalmamış bu sözcüğe çeşitli sembolik anlamlar da yüklemiştir. Sadece ilk on sekiz beyit değil, *Mesnevî* bir bütün halinde bu içerikle donatılmıştır. Böylece ney, Türk Tasavvuf Mûsikisi'nin bir sembolü haline gelmiştir. Ayrıca Mevlânâ, eserine “Dinle bu neyi” ifadesiyle başlayarak; işitmeyi, dinlemeyi bir nevi mûsikiyi önemseydiğini anlatmaktadır.

Diğer enstrümanlar arasında daha ayrıcalıklı bir konumda olan ney, birçok şâir tarafından kişileştirilerek Mevlânâ'nın yakınından biri yahut dervişi olarak düşünülmüştür. İzzet Molla da ney'i Mevlânâ'nın en yakınındaki varlık olarak belirtmiş, Allah'a olan aşkını arz eden mürit olarak nitelemiştir:

*Dâhil oldukda harîm-i hâss-ı Mevlânâya ney
'Âşıkâne hâlini kılmış recâ Mevlâya ney (Gazel 1/628)*

Ney, Mevlâna'nın temiz dünyasına dâhil olduğunda, âşıkane halini Mevlâ'ya sunmuş.

Ney çalana “nâyzen” ve muhaffef olarak “ney-zen” denir. Arapça'da “nâyi” kullanılır ki, eskiden Türkçede de kullanılmıştır. Osmanlı Türklerinde “nâyî” mahlasını alacak şekilde bu saza âşık olanlar çıkmıştır. Şeyh Osman Dede bunlar arasındadır.⁴⁹⁰ Aşağıdaki beyitte de ney üstatlarından birini dualar eşliğinde dâima anmak gerektiği işlenmiştir:

*Mutrib çalıp nevâyı yâd eyle pîr-i nâyı
Peyveste kıl du'âyı âmîn-i kudsîyâna (Tarih 10/221)*

⁴⁸⁹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007), 212.

⁴⁹⁰ Öztuna, “Ney”, 298.

Ey çalgıcı! Makamı çalıp ney pîrinin sesini hatırla. Meleklerin âminine duayı daim kıl!

Ney'in kendine has lahuti bir sesi vardır. Bunun sebebi şöyledir. Rivayete göre, Hz. Ali (ö. 40/661) ilahî aşk sırrını kör bir kuyuya söyler. Kuyu söylenen gerçek neticesinde ilahî aşk sırrı ile coşup taşar. Her yeri su kaplar ve neticesinde su kenarlarında kamışlar yetişir. Bir çoban da yetişen bu kamışlardan birini keser ve muhtelif yerlerinden delerek üflemeğe başlar. İşitilen ses, kalplere heyecan ve coşku verip, ilahî sırrı anlatır durur. Ney'in işittiği sırları kıyamete kadar söyleyecek olması üzerine kurulu olan efsane, tasavvuf edebiyatımızda çokça işlenmektedir. Mevlânâ, Şems'in gelişi ile musiki eşliğinde semâ' âyînleri tertip etmeye başlamış ve ney ayinlerin vazgeçilmez parçası halini almıştır.

İzzet Molla aşağıda ilk beytinde Hz. Mevlânâ'nın semâ' âyîninden ve âyînin en önemli unsuru kabul edilen ney'den bahsetmektedir. Ney'in nağmeleri dünyaya âdeta hakikât sırlarını ifşa etmekte ve manâ yolunu göstermektedir. Şâir ayrıca semâ' âyînine de atıf yapmaktadır. Semâ' da dostun halleri görülür; Hakk'ın sırları duyulur. Böylelikle semâ' âyînlerinde hakikât sırrının ifşa olduğunu anlıyoruz:

Gûş-ı hûşun var ise âyîn-i Mevlânâya tut

İzzetâ esrâr-ı Hakkı söylüyor dünyaya ney (Gazel 5/629)

Ey İzzet! Ney, dünyaya Allah sırrını söylüyor. Dikkatle dinleme niyetindeysen kulağın Hz. Mevlânâ'nın âyînine tut.

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Allah sırrıyla inleyen ney sesinden adeta gönüllere bir şeker tadı geldiği ve bu tadın da bir tek Mevlânâ neyinde bulunduğu belirtilir. Şair, Allah sırrının tadını insanın bilemeyeceğini, bu lezzetin Mevlânâ neyinde olduğunu söyleyerek ney sazına ilahî bir mana da yüklemiştir:

İzzet bilemez şeker-i esrâr-ı Hudâyı

Her kim ney-i Hünkârdan olmaz mütelezziz (Gazel 6/396)

Ey İzzet! Mevlânâ'nın neyinden lezzet almayan, ilahî sırların tadını bilemez.

Mesnevî şerhlerinde, ney unsuru açıklanırken nokta ve daire sembollerinden faydalanılarak vahdet sırrı ele alınır. Şâir, birlik anlayışını en güzel Mevlânâ neyinin duyurduğunu aşağıdaki beytinde belirtir:

Nokta-i vahdet ki la 'l-i dilber-i mutribdedir

Nây-ı Mevlânâ bu esrârı inan söyler yatur (Gazel 7/413)

Çalgıcı güzelinin ağzında olan vahdet noktasının sırlarını Mevlânâ neyi söyleyip duruyor.

Ney'in sesi hemen hemen tüm insanlara diğer bütün sazların sesinden daha yakıcı gelir. Nağmeleri dinlerken geçmiş vakitlerden süzülüp gelen sûfiyane bir hassasiyet hissederiz. Onun sesi, bu âleme düşmüş olan ruhlara gıdadır. Ney, derdi bol olanın gönüllerine şifa, matemlere şevk aşılardır. Aşk ehlini vecde getirir. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde neyin bu gibi özelliklerine, Mevlânâ ney'i tasavvurunda değinmiştir:

Nâyı devâdır dil-i pür-gamlara

Demdemesi cân katıyor demlere

Şevk verir nağmesi mâtemlere

Verdi nevâ-yı tarab 'âlemlere

Velvele-i şöhret-i Monlâ-yı Rûm (Musammat 4/668)

Hz. Mevlâna'nın ney'i dertli gönüllere devadır. Şöhreti nefeslere can, sesi

matemlere neşe verir. Mevlâna'nın şöhretinin yankısı âlemlere şen ses verdi.

3.7.9. Rebap/Rübâb

Rebap, gövdesi Hindistan cevizi kabuğundan olup, üzerine deri gerilen ve at kuyruğundan oluşan tellerine, yine at kuyruğundan yapılan yay sürülerek çalınan bir mûsiki âletidir. Rebapın, Horasan bölgesinde doğduğu, Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled önderliğindeki göç kafilesi ile birlikte Anadolu'ya geldiği ve Mevlevî kültürü bünyesinde geliştiği düşünülür. Ayrıca eski minyatürlerde, rebap çalanların genellikle Mevlevî sikkesi giydikleri görülür. Mevlânâ'nın eserlerinde yetmişin üzerinde beyitte adı geçmiştir. Bazı beyitlerinde gönül ateşini rebap ateşiyle teşbih etmiş, bazısında rebapın sesi İsrâfil'in sesi olmuş; kimisinde rebap gizli sırları açığa çıkaran kiminde de doğru yola ulaşmak için yol olmuştur.⁴⁹¹ Mevlevî mûsikisinde ilgiyle çalınan rebaba bu adı, Mevlevîlerin verdiği kabul edilir. Rebap, Mevlevî mûsikisinde özellikle taksim sazı olarak kullanılırdı.⁴⁹²

⁴⁹¹ Semazen, "Rebâb", erişim: 12 Mart 2019. Semazen.Net.

⁴⁹² Fikret Karakaya, "Rebap", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 493.

Hem mızrap hem de yay ile çalınan rebap, Meragi'ye göre genellikle İsfahanlılar arasında ve Fars'ta rağbet görmüştür. Rebabın akordu ud gibi yapılırdı ve üç, dört bazen de beş çift tel takılırdı.⁴⁹³

Türklerin kopuz adlı emektar sazına benzeyen bu ahenkli mûsiki aletine Konyalılar saz derlerdi. Irak ve İranlılar, üç telli olması hasebiyle bu sazı “Sehtar” olarak adlandırmıştı. Araplar ise dört tel ile kullanmış ve rebap adıyla zikretmişlerdir. Bir rivayete göre Mevlânâ, üç telli İran tar'ına iki tel ilâve etmiştir; böylece beş telli bir saz olmuştur. Diğer rivayete göre ise, dört telli Arap rebabına iki tel daha ilâve ederek Şehtar olarak isimlendirmiştir.⁴⁹⁴

Nilgün Açıık, rebabın şeklen manasını şöyle izah eder: “Altı köşeli rebabı, Mevlânâ Şems'in vefatından sonra vücuda getirmiş olup, köşelerinden biri doğuyu, biri batıyı, biri kuzeyi, biri güneyi, biri göğü, biri yeri göstermektedir. Böylelikle dört yön, gökleri ve yeri kaplayan ses ve sesin yönettiği raks (semâ) rebapta yansımıştır.”⁴⁹⁵ Mevlânâ, rebabın altı gözünün olmasını, dünyanın altı yönünün sırlarını açıklamasına bağlar.⁴⁹⁶

Rebap, Mevlânâ zamanında semâ' âyînlerinde de çalınmaktaydı ve ney, kudüm gibi Mevlevîlerce mukaddes bir müzik âleti kabul edilmişti.⁴⁹⁷ Fakat Hz. Mevlânâ'nın rebaba gösterdiği ilgiye çevresindekiler önem vermemiştir. Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi gibi seçkin zatlarla birlikte bazı dervişler rebabın önemini koruyarak, âyînlerinde yer vermişlerdir.⁴⁹⁸

Tasavvuf erbâbının rebaba gösterdiği ehemmiyet XV. yüzyıl Çağatay şairi Ahmedî'nin (ö. 815/1412-13) *Sazlar Münazarası* isimli eserinde de görülmektedir. Ahmedî, bu eserinde her bir çalgı aletinin, farklı toplumsal zümrelere ait olduğunu belirtir. Rebabın ise tasavvuf ehline dost olduğunu söyler.⁴⁹⁹ XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kemana gösterilen rağbet neticesinde rebap, eski önemini yitirmeye başlamış; XIX. yüzyıl sonlarında ise icracısı tamamen azalmıştır.

⁴⁹³ Murat Bardakçı, *Maragalı Abdülkadir* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986), 104.

⁴⁹⁴ Pakalın, “Mevlevî Musikisi”, 2: 518.

⁴⁹⁵ Açıık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 80.

⁴⁹⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, 127.

⁴⁹⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 418

⁴⁹⁸ Pakalın, “Mevlevî Musikisi”, 2: 518

⁴⁹⁹ Binbaş, *Tasavvuf ve Musiki -Mevlevîlik ve Bektaşilikte Semâ'-*, 54.

Sultan Veled, *Rebâbnâme* adlı eserinde rebabın ağaç, deri, kil, demir gibi maddelerden bir araya geldiğini, bu açıdan ney gibi bir çeşit feryadı değil birçok feryadı kapsadığını yazar.⁵⁰⁰ Böylece birçok maddenin birleştiği hafif, tatlı bir sese sahip olan rebap, yerine göre şen yerine göre hazin ses verirdi.

Eflâkî'de Mevlânâ'nın rebaba düşkün olduğunu ve rebap sesinden zevk aldığını belirterek şu anektodu aktarır:

“Yine bir gün Mevlânâ'nın hizmetinde rebap çalıyorlardı. Mevlânâ büyük zevk duyuyordu. Birdenbire bir aziz içeriye girdi ve ‘İkinci namazı (namâz-ı diğer) okunuyor’ dedi. Mevlânâ bir an durakladı ve sonra şöyle dedi: ‘Hayır, hayır; o başka namaz, (namâz-ı diğer) bu da başka; her ikisi de Hakka çağırıyor. Birisi insanın dışını hizmete, ötekisiyse içini Tanrı'nın sevgi ve marifetine çağırıyor’.⁵⁰¹

Mevlânâ: “Rebab aşk kaynağıdır. Dostların dostudur. Bulut nasıl gülü ve gül bahçesini sularsa rebab da gönüller gıdasıdır.”⁵⁰² Mevânâ, rebabı aşkın kaynağı olarak görür ve dostlarından biri olarak kabul eder. Rebabın nağmeleri de tıpkı ney sazında duyulduğu gibi gönüllerdeki hüznü, iniltiyi açığa çıkarır:

Ümîd-i himmet ile mutribân-ı Monlâdan

Enînimi ederim nagme-i rübâb gibi (Gazel 12/633)

Monlâ'nın çalgıcılarından yardım umuduyla rebab nağmesi gibi inilerim.

3.7.10. Semâ‘

Semâ‘ yahut sima sözlükte duymak, güzel ve iyi şöhreti işitmek manalarına gelir. Terim anlamıyla ise mûsiki nağmelerini dinlemeye, dinlerken cezbe ile dans etmeye, oynayıp devretmeye semâ‘ denilmiştir.⁵⁰³

Semâ‘, sembolik olarak kâinatın oluşumunu, insanın dünyada dirilişini, Allah’a duyulan aşk ile harekete geçişini ve kulluğunu anımsayarak kâmil insan olmaya yönelişini ifade eder. Ayakta, sessizce ve dönerek icra edilen semâ‘,⁵⁰⁴ hicri V. asrın ilk yarısında

⁵⁰⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 59.

⁵⁰¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 329.

⁵⁰² Nezihe Araz, “Çağdaş Kavramlar Işığında Semâ‘”, *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*, ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988), 236.

⁵⁰³ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 48.

⁵⁰⁴ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 63.

ünlenmiş olan Ebu Said Ebu'l-Hayr (ö. 1049) ve ondan iki asır kadar sonra gelen Mevlânâ devrinde dinî vecd halinde icra edilen yarı-dinî bir tören halini almıştır.⁵⁰⁵

Semâ'nın, insanı Allah'a yaklaştırdığı ve yücelttiği hususunda tüm tarikatlar hemfikirdir. Dolayısıyla Rufaîlik, Kadirîlik, Halvetîlik, Mevlevîlik, Kübrevîlik ve Nakşîlik gibi geniş kitlelerce kabul görmüş tarikatlar arasında da fark yoktur.⁵⁰⁶

Mevlevî âyîni diğer adıyla semâ', tasavvuftaki devran anlayışı çerçevesinde Mevlânâ'nın, vecde gelerek herhangi bir kaideye bağlı kalmaksızın yaptığı semâ'lardan alınan ilhamla, sonraki zamanlarda geliştirilerek belirli kaideler temeline oturtulmuş, diğer tarikatların zikir ve mukâbele topluluklarına benzer bir âyîndi.⁵⁰⁷ Mevlevî literatüründe semâ', ritm ve mûsiki eşliğinde, sağdan sola kalbin etrafında çark atıp dönerek yapılan bir nevi ibadet olarak kabul edilir.⁵⁰⁸ Semâ', beşeri âlemdeki zorluklarla yorulup bunalan ruhların tazelenmesine vesile olan, aynı zamanda gönüllerdeki coşkuyu açığa çıkaran bir âyîndi.

Semâ' şarkı, nağme, raks, vecd; yarı dini mahiyette çalgılı ve şarkılı ziyafet, çalgılı cem'iyet etmek, ırlamak gibi mânâlara da gelmektedir. Sûfiler, başka çağrışımlara yol açmasını önlemek için ğına, teganni, elhan gibi kavramlar yerine semâ' demeyi uygun bulmuşlardır. Çünkü semâ', sadece mûsiki demek değildir, daha kapsayıcı bir kavramı karşılamaktadır.⁵⁰⁹ Bu nedenle tarikat ehli ve sûfiler, meclislerinde önem verdikleri mûsiki ve raksa yani semâ' ve vecde eğlence ve oyun nazarıyla bakılmaması için büyük hassasiyet göstermişlerdir.⁵¹⁰

Özellikle Mevlevî dervişleri, dairesel devinimlerle yaptıkları semâ' denilen dansla bilinirler. Ruhsal ve estetik güzelliği olan semâ'yı, sadece biçimle ve teknikle ilişkilendirmek hatalıdır. Mevlevîlikte icra edilen her hareketin, mutlaka tarikat içerisinde yer bulan bir kaidesi vardı. Semâ'da mûsikinin de tesiriyle manâ kazanan her figürde ruhun bedene bir mesaj, bir emir verdiği aşikârdır ve her figür belirli bir realiteyi gösterir.

⁵⁰⁵ Sevde Düzgüner, "Mevlevî Âyin Mûsikîsi ve Mevlevî Semâ Âyininin Psikolojik Etkileri", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 204.

⁵⁰⁶ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Musîkî ve Sema* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976), 355.

⁵⁰⁷ Nuri Özcan, "Mevlevî Âyini", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 464.

⁵⁰⁸ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 78.

⁵⁰⁹ Duru, *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*, 206.

⁵¹⁰ Açıık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 78.

Semâzen, semada sağ avucunu göğe, sol avucunu yere doğru açar. Bu duruş “Hakk’tan alır, halka sunarız, biz sadece görünüşte var olan bir suretten başka bir şey değiliz.” anlamını içerir.⁵¹¹ Sıçramak, şevkin doyumuyla yüce âleme ulaşmayı; ayak vurmak, dervişin nefesine hükmetmesini ve Allah’tan başka her şeyi ayaklarıyla ezmesini sembolize eder. Kol açmak ise, Allah’a kavuşmanın verdiği sevince, olgunluk mertebesine yönelmeye ve nefsi yenmeye işarettir.⁵¹²

Mevlevî âyîni, dört selam ve bir devr-i velediden oluşur. Âyîn, Hz. Muhammed için kaleme alınan naat ile başlar. İkinci kısım, ney bölümlerinden oluşur. Üflenen bu ney, kâinattaki her varlığa can veren nefesi sembolize eder. Üçüncü bölüm devr-i veledi ile devam eder. Dördüncü bölümde dört selamdan oluşan semâ’ âyîni icra edilirdi.

Semâ’ya şekli olarak devr-i Veledi ile başlanır. Devamında mutribin âyîn okumaya başlamasıyla can’lar, hırkalarını çıkararak sıra halinde şeyh postunun önüne gelerek şeyh ile karşılıklı niyaz ederler ve şeyhin elini öperler. Şeyh de eğilerek niyaz eden can’ın sikkesini öper. Bundan sonra semâ’ya giren can’lar kollarını çapraz vaziyetten kurtararak iki kolunu yukarıya doğru kaldırır ve düz bir şekilde açar. Sağ eli dua vaziyetinde yukarıya açık, sol eli aşağı sarkık olan semâzenin başı sağ tarafa eğik ve yüzü ise tamamen sola çevrilmiş vaziyette devretmeye başlar.⁵¹³

Ancak bu bilgiler, Mevlânâ’nın semâ’sı için geçerli değildir. Nurettin Topçu (ö. 1975), *Mevlana ve Tasavvuf* adlı eserinde Mevlânâ’nın semâ’ını Şaman raksında olduğu gibi hissi bir sevincin ritmik hareketlerle tezâhür etmesi şeklinde değil, ruh ve beden münasebetinden kaynaklandığını yazar. Yazar bu durumu tıpkı namaz kılan bir kişinin rükû ve secde hareketlerinde olduğu gibi ruh kuvvetinin vücudu harekete geçirmesi misaliyle örneklendirir.⁵¹⁴ Mevlânâ, uzun süre semâ’da kalır; kimi zaman hamamdan çıkar çıkmaz, kimi zaman da şevkinden gece yarısına kadar semâ’ ederdi.⁵¹⁵ Semâ’ âyîninin, Mevlânâ devrinde törensel bir nitelik kazanmadığı ve Mevlânâ semâ’sında zaman, mekân yahut kaide sınırlamasının olmadığı görülür. Mevlânâ için mühim olan kalpteki coşkuyu hissederek devran etmektir.

⁵¹¹ Çevikoğlu, *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*, 68.

⁵¹² Yöndemli, *Mevlevilikte Semâ ve Mûsikî*, 289.

⁵¹³ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 344-345.

⁵¹⁴ Bk. Nurettin Topçu, *Mevlana ve Tasavvuf* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974), 14.

⁵¹⁵ Uludağ, *İslam Açısından Musikî ve Sema*, 361.

Eflâkî, Mevlânâ'nın etrafındaki halka vaaz verdikten sonra müritleriyle birlikte kimi zaman pazar yerinden, kimi zaman ise hamamdan semâ' ve raks eşliğinde medreseye gittiğini yazar. Pazarda tilki postunu elinde tutan bir Türk'ün "Dilku" sözü⁵¹⁶, dönen bir değirmen taşı veya kuyumcu dükkânının önünden geçerken duyduğu çekiç darbelerinin sesi Mevlânâ'nın vecde gelerek semâ' etmesi için yeterliydi.⁵¹⁷

Semâ' âyîni, kısa sürede büyük bir ilgi toplamış ve devrin ileri gelen zümresince, yarı dinî eğlence merâsimi olarak kabul görmüştür. Bu semâ' âyînleri toplu halde, Mevlânâ'nın ders verdiği medresede, Hüsâmeddin Çelebi'nin evinde, Ilgın'da devrin ileri gelenlerinin evlerinde yahut Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) medresesinde icra edilirdi.⁵¹⁸ Lukach'a göre, Konya'da semâ' âyîni, ayda iki defa Cuma namazından sonra yapılırdı; tekke sayısı bakımından zengin olan İstanbul'da ise âyînler daha sık icra edilirdi.⁵¹⁹

Mevlevîliğe yeni katılan can'lar, usta bir semâzen gözetiminde, semâ' kaidelerine riayet ederek ve bol alıştırma ile semâ' yapmayı öğrenirdi. Mevlevîlikteki tüm hizmetlerde olduğu gibi semâ' eğitiminde de aşamalı öğretim esas alınmıştır. Can, semâ' hususlarını tam anlamıyla kavradığında semâzen kisvesi olan tennure ile semâ' yapmaya başlardı.

Mevlevîler, bu kaidelere göre icra edilen semâ' törenlerinde doğal semâ', ruhanî semâ' ve rabbanî semâ' olmak üzere üç aşama kabul ederler.⁵²⁰ Doğal semâ', hem devredenleri hem de onları seyredenleri sazla, sözle, dansla coşkunluğa götüren semadır. Tasavvuf yolunda kemâle eren kimselerin kalplerinde ilahî sırların doğmasına vesile olan semâ', ruhanî semâ' olarak adlandırılır. Rabbanî semâ' ise, ilahî sırları kalp derinliklerinde yaşayan, bu sırlarla hemhâl olmuş tasavvuf âlimlerinin semâ'sıdır.⁵²¹

Semâ' adı ile bilinen Mevlevî âyîninin resmi adı "mukâbele-i şerif"⁵²² Mukâbele, ihya geceleri denen kandil geceleri, Ramazan ve Kurban bayramlarının arefe akşamları icra edilirdi. Gündüzleri öğle namazından sonra, geceleri de yatsıdan sonra semâ'

⁵¹⁶ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 304.

⁵¹⁷ Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 68.

⁵¹⁸ Karataş, "Mevlevî Âyinlerinin Taihsel Gelişimi ve İcrası Üzerine Bir İnceleme", 143.

⁵¹⁹ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 140.

⁵²⁰ Araz, "Çağdaş Kavramlar Işığında Semâ'", 235.

⁵²¹ Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1997), 17.

⁵²² İnançer v.dğr, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, 23.

yapılırdı ve her tekkenin mukâbele günleri farklıydı.⁵²³ İstanbul dışındaki diğer tekkelerde çoğunlukla cuma namazının ardından mukâbele icra edilirdi.⁵²⁴

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde semâ' âyînini mahşer yerindeki kalabalığa benzetmiştir. Semâ'da esas olan semâzenin, hızlı dönüşler yapmadan tennuresini havalandırmasıdır. Beyitte coşkuyla yapılan semâ' âyîninde semâzenlerin edalı etek hareketlerine dikkat çeken Molla, bunu da boy tasviriyle tamamlamıştır:

Şûr-ı mahşer dâmen-i refâtına meftûn olur

Kâmetin seyr etse tûbâ bîdveş mecnûn olur (Gazel 1/257)

Gürültülü mahşer, eteğinin edalı hareketlerine hayran olur. Tuba boyunu seyretse söğüt ağacı mecnun olur.

Semâ', sembolik olarak güneşin, ayın, yıldızların dönüşüne de benzetilmiştir. İzzet Molla, aşağıdaki beytiyle gökyüzündeki yıldızların devredişini semâ' olarak tasvir eder:

Olmasa nüih âşiyân hânkah-ı Mevlevî

Nesr-i felek eylemez bâl ü per-efşân semâ' (Gazel 5/316)

Dokuz felek, Mevlevi hankahı olmasa gökyüzündeki yıldızlar kol kanat saçan semâ' (ayinini) etmezler.

3.7.10.1. Semâ'nın Başlangıcı ve Son Hali

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin tüm insanlığın hafızasına kazıdığı öğretilerinden biri olan semâ', görsel şölenin doruk noktasına ulaştığı bir dans türüdür. Bu yönüyle insanları daima Mevlevîliğin diğer unsurlarından daha fazla meraklandırmıştır. Semâ'nın nasıl başladığına yönelik kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Mevlânâ, Şems'ten evvel semâ' yapmazdı; günlerini ders vererek, ibadet ve riyazetle geçirirdi.

Selçuk Eraydın, Şems'in teşviki üzerine Mevlânâ'nın semâ'ya başladığını ve ömrü boyunca da semâ' yaptığını bildirir.⁵²⁵ Mevlevîlik'te ilk semâ' âyîni, Kur'an'ın, *Mesnevî*'nin, Mevlânâ'nın veya Sultan Veled'in gazellerinin okunarak şerh edilmesi, devamında da coşkuyla yapılan semâ' âyîninden ibaretti.⁵²⁶

⁵²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 340.

⁵²⁴ İnançer v.dğr, *Mevlevi Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, 23- 24.

⁵²⁵ Bk. Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 208-209.

⁵²⁶ Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 70.

Semâ'nın âdâb ve erkâna uygun olarak Mevlevî tekkelerinde ne vakit bir âyîn olarak icra edilmeye başladığı bilinmemektedir. Gölpınarlı, semâ âyîn ve erkânının son şeklini 1460'ta vefat eden Pîr Âdil Çelebi zamanında aldığını bildirir.⁵²⁷ Kaynaklar semâ'nın, Sultan Veled devrinden itibaren bazı kayıtlara, kural ve kaidelere göre icra edildiğini, XV. asırdan itibaren de belirli bir erkân çerçevesinde düzenlenip tekke içerisinde icra edilmeye başlandığını belirtir.

Mûsiki ve semâ'nın, Mevlânâ döneminde ve ondan önceki dönemlerde bir vecd unsuru olarak tarikatların zikir meclislerinde yer aldığı bilinir. Ancak kaynaklar, daha sonra Mevlevî mûsikisi adıyla anılacak olan mûsikinin, Mevlânâ ile başladığı hususunda hemfikirdir. Bu mûsiki, temelde Mevlevî semâ'nın icrası için meydana gelmiştir. Bu sebeple belirli usûller dâhilinde olmasa da Mevlânâ devrinde, önceden belirlenmiş zamanlarda, semâ yapıldığı bilinmektedir. Aşağıdaki beyitte de semâ âyîninin başlangıcına atıf yapılır:

Mevlevî olmasa gerdûn eder mi devrân

Sandı münkir ki bu âyîn ola bu dem muhdes (Gazel 7/375)

Mevlevî olmasa dünya döner miydi hiç! İnkâr edenler bu âyînün bu zamanda oluştuğunu sanıyor.

Mevlânâ'nın vefatıyla oğlu Sultan Veled, Germiyanogulları başta olmak üzere, Menteşe, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Eşrefoğlu gibi beylikler ile yakın ilişkiler kurmuş; o yörelerde tekkeler inşa ederek semâ törenleri icra etmişlerdir.⁵²⁸ Eski Mevlevîler Sultan Veled'in bugünkü mukâbeleyi tertip ettiğine inanıp onu "pîr-i sâni" kabul ederler. Sultan Veled, Mevlânâ'ya inanan kesimi bir merkezde toplamasıyla, tarikatın kurulmasını sağlayıp şehirlere halifeler yollayarak Mevlevîliği farklı coğrafyalara yaymasıyla ikinci pîr sayılabilir. Ancak "devr-i Velede" sözüne bakılarak semâ'ya son halini verenin Sultan Veled olduğunu düşünmek yanlıştır.⁵²⁹ Nitekim Eflâkî, *Menâkıbü'l Arifin*'de Sultan Veled'in yağmur duasına çıkıldığını, yağmur yağınca da yağmurun altında neşeyle ve gözyaşlarıyla semâ ettiği yazar.⁵³⁰ Sultan Veled de tıpkı

⁵²⁷ Bk. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 352.

⁵²⁸ Binbaş, *Tasavvuf ve Musiki -Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ'-16*

⁵²⁹ Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 69.

⁵³⁰ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 592.

kendinden önceki devirlerde olduğu gibi belirli bir kaideye bağlı kalmaksızın gönlündeki coşku zuhur edince bu âyîni gerçekleştirmiştir.

Goncagül Artam'ın kitabında yer verdiği semâ' hakkındaki bu görüşünü, Hülya Küçük de bir yazısında şu sözlerle destekler:

“Sultan Veled’in Mevlevî ayin ve erkânına olan katkısı tartışmalıdır ve rolü tam manasıyla bilinmemektedir. Öncelikle semanın önemli bir bölümü olan ‘Devr-i Veledî’ ye kapılarak ve Mevlevî rivayetlerine inanarak semayı mukabele şekline sokanın o olduğunu söylemek yanlış olur. Zira 1358’de biten ve dolayısıyla sadece Sultan Veled dönemini değil, Ulu Ârif Çelebi oğlu Emir Adil Çelebi dönemini de içine alan bir kaynak olan Menâkibu’l-Ârifîn’de böyle bir törenden söz edilmemektedir.”⁵³¹

İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde Sultan Veled devrindeki semâ' âyînlerinden bahsedilmektedir. Tarikatı kurup gelişmesini ve tarikatın İslâm medeniyetlerinde yaygınlık kazanmasına yol açan kişi Sultan Veled'dir. Semâ' âyînlerine yenilik getirip getirmediği hususunda farklı bilgiler mevcuttur. Ancak şeklen semâ' değişse de özünde tıpkı Mevlânâ devrinde olduğu gibi şevkle semâ' yapmaya devam edilmiştir. Beyitte, parlak ışık (Allah'ın nuru) etrafında pervanelerin yani semâzenlerin coşkuyla semâ' etmesi resmedilir:

Vermede pervâneler devr-i Veled'den nişân

Etmededir şevkle şem '-i fûrûzân semâ' (Gazel 3/489)

Pervaneler, Sultan Veled devrinden izler vermekte. Parlak mumlar şevkle semâ' etmektedir.

İzzet Molla, aşağıdaki beytiyle semâ'nın evveliyatına ve aralıksız yapılan bir âyîn olmasına vurgu yapar:

Etmeden ol mehveşin mihrine devrân semâ'

Şevkine raksân idim eylerim el-ân semâ' (Gazel 1/489)

Felek o ay parçasının aşkıyla semâ etmeden ben onun şevkiyle oynuyordum, hâlâ da dönmekteyim.

3.7.10.2. Semâ'nın Câiz Olup Olmaması

⁵³¹ Küçük, “Sultan Veled’in İbtidâ-nâme'sine Göre Mevlevî Halifeleri”, 92-93.

Tarikatlar, mûsiki ve semâ'ya karşı farklı tavır takınmışlardır. Şer'î düşünceyi esas alan bazı tarikatlar, mûsiki ve semâ'ya mesafeli yaklaşırken, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi bazı tarikatlar ise semâ' ve mûsikiyi dinî törenlerinin ritüeli haline getirmişlerdir.⁵³²

Henüz Mevlevîlik tezahür etmeden evvel bu konu, İslâm âlimleri arasında tartışılmış; kimi kesim raksın helal olduğunu, kimi kesim ise haram olduğunu savunmuştur. Semâ', mûsiki, devran hususlarında olumlu ve olumsuz yönde risaleler kaleme alınmıştır. Bu konu Osmanlı fikir tarihi içinde de yeniden alevlenerek tartışma devam etmiştir. Semâ' ve raksın câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler belirtilmiştir.

Osmanlı şeyhülislamlarından Minkârîzâde Yahyâ Efendi (ö. 1088/1678), Mevlevîlerin semâ' yapmayı terk etmesi, mûsiki aleti olan def, kudüm ve ney kullanımına son verilmesi, bunun yerine mesnevîhânların hadis-i şerifler okuyarak, cemaate nasihatlerde bulunması yönünde vaazlarda bulunmuştur. Bu düşünceler yalnızca görüş belirtmekle kalmamış bazen fiilî bir hâl almıştır. Kadızadeliler saraydan aldıkları destekle, tekkeleri basmaya ve dervişleri dağıtmaya başlamışlardır. Mevlevî yazar Sakıp Dede, semâ'ın yasak edilişi üzerine, bir haftada yaklaşık bin Mevlevînin öldürüldüğünü, bir kısmının da seyhate çıktığını yazmıştır. Bu düşüncelerin ve faaliyetlerin aksine semâ' ve raksın câiz olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526), semâ' ve raksı haram bulanları cehalete saplanmış olarak görür. *Mesnevî* şerhiyle tanınan Rüsûhi-i Ankaravî, semâ' ve raksın şeriata uygunluğunu, def çalmanın dolayısıyla müzik aleti kullanmanın mübah olduğu kanaatindedir.⁵³³

Gölpınarlı, semâ'ın caiz olup olmadığı ile ilgili *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* adlı kitabında şu sözlere yer vermiştir: “Semâ'ı bazı bilginler men etmişlerdir, bazıları câiz görmüşlerdir ya; her ikisi de doğru. Nefse uyan, şehvetine kapılan kişiler, kibirle, gafletle semâ'a kalkarlar, âhîret hallerinden haberleri yoktur; onların semâ'ı boşuna bir iştir, oyundan ibarettir. Çünkü nefis ve şehvet, dünyadandır. Şeyhlerin, muhiblerin semâ'ına gelince; bunlar, boş şeylerden oyunlardan, ter-temizdir, hattâ zâhir ehlinin

⁵³² Binbaş, *Tasavvuf ve Musiki -Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ'-*, 4.

⁵³³ İsmet Kayaoğlu, “Raks ve Devrân Etrafında Tartışmalar”, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildirileri (5-6 Mayıs 2003)*, ed. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004), 297-298-299-300.

çalışıp çabalamasından da yücedir. Çünkü işler niyetlere göredir.”⁵³⁴ Gölpınarlı, sözleriyle temiz niyetle Allah’a yönelerek yapılan semâ’nın caiz olduğunu yinelemiştir.

Sûfiler ilk dönemlerden beri semâ’ya ilgi duymuşlar ve semâ’nın helal olduğunu savunmuşlardır. Semâ’nın helal mi yoksa haram mı olduğunu Mevlânâ aşağıdaki beytinde şöyle izah etmiştir:

“*Der mezheb-i âşıkân halâlest semâ’*

Der mezheb-i münkirân haramest semâ

Âşıkların mezhebinde semâ’ helâldir, İnkârcıların mezhebinde semâ’ haramdır”⁵³⁵

Bütün bu düşüncelere rağmen ulema ve mutasavvıflar arasında mûsiki ve semâ’nın haram mı yoksa helal mi olduğu yönünde uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Kimi zümreler semâ’yı haram olarak görüp yok saymış, kimi zümreler ise Allah’ı anarak semâ’ yapmaya devam etmiştir. Neticede semâ’nın câizliği hususunda fikir birliği sağlanamamıştır. Ancak tasavvuf yolunun yolcuları şevkle semâ’ yapmaya devam etmişlerdir:

Men’ ederlerken semâ’ı var kıyâs et zevki kim

Raksa girdi şevk u şâdîden gürûh-ı ‘âlimân (Tarih 4/287)

Âlimler topluluğu semâ’yı yok saymalarına rağmen şevk ve sevinçten raksa girdi.

Keyfe bak!

3.7.10.3. Semâ’da Zuhur Eden Haller

Süleyman Uludağ, *İslâm ve Musiki* kitabında vecde gelen sûfilerin yaptıkları semâ’ hakkında çeşitli anlatılara yer verir. Semâ’ esnasında hissedilen vecdin, insana ruhî coşkunluk katması sonucu kişide benzersiz hâllerin zuhûr ettiğini söyler. Bu coşkunluk ile dolup taşan sûfilerin bazılarının semâ’ sırasında ayaklarının yerden kesildiğini ve havada hareket halinde olduklarını söyler.⁵³⁶

İzzet Molla’nın aşağıdaki iki beytinde vecd ve şevkle yapılan semâ’nın tesirinden söz eder. Dervişler semâ’ âyînine hususî kıyafetleriyle gelirlerdi ve vecde geldiklerinde üzerindeki hırkaları çıkarıp attıkları yahut parçalayıp fırlattıkları söylenir. Buna benzer

⁵³⁴ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 54.

⁵³⁵ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 89.

⁵³⁶ Bk. Uludağ, *İslâm ve Musiki*, 214-215.

bir durum İzzet Molla'nın beytinde de görülür. Beyitte tennurenin semâ' yaparken açılan etek kısmına vurgu yapılmıştır. Semâ'nın etkisiyle tennurenin adeta ayı çevreleyen halka şeklini alması anlatılır:

Semâ' ede o şehin sevki ile tâ kim ola

Felekde hâlesi tennûre mâh-ı tâbâna (Tarih 11/246)

O şahın (tesiriyle) öyle bir semâ' etsin ki halesi gökyüzündeki parlak aya tennure olsun.

Molla'nın aşağıdaki beytinde de kendinden geçercesine devretme, semâ' etme hali tasvir edilir. Şâirin bu beytinde de Hakk'ın güneşi olarak anılan Mevlânâ'nın ilmi ve şevki, çevresindekiler nezdinde şaraptır ve kendilerini sarhoş eder:

Sâgar-ı Şems-i Hüdâdan dolular iç dolular

Mest olup biz dönelim gerdiş-i peymâne 'abes (Gazel 8/374)

Mevlânâ'nın kadehinden dolu dolu (mey) iç. Biz de kadeh dönüşüne dönelim mest olalım. Saçma!

Semâ'nın, insan psikolojisine iyi gelen ve ruhu aydınlatan bir yönü olduğu muhakkaktır. Sevde Düzgüner bir bildirisinde semâ' âyîninin insan psikolojisi üzerindeki etkisini istatistiksel verilere dayanarak sunmuştur.

Düzgüner'e göre semâ' âyîni boyunca içinde buldukları psikolojiyi anlatan cümleler kuranların %30,4'ü Allah' yakınlık, %30,4'ü ruhen rahatlama hissetmişlerdir. Bu grubun %10,4'ü kendini ve hayatı sorgulamaya yönelik ifadelerde bulunurken %6,6'sı kendini semâ' yapar gibi hissettiğini veya yapmak istediğini söylemiştir.⁵³⁷ Semâ' yalnızca Müslümanlarda değil yurtdışında semâ' ayinini izleyen insanlar da benzer şekilde hisler uyandırıyor.

France Soir gazetesinin 5 Haziran 1970 tarihli *Mevleviler ve Dini Törenleri* başlıklı yazısında “Onlar yorulmak bilmeden vecd halinde dönüyorlar. Onlara göre bu dönüş ruhu bedenden ayırıp Allah'a ulaştırıyor.”, Combat gazetesinin 12 Haziran 1970 tarihli sayısında Marcel Schneider (ö. 2009) isimli yazar şöyle yazmaktadır: “Mevlevî semâzenleri dönerken âdeta tek bir vücut haline geliyorlar ve bu durumda İlâhi varlıkla birleştiklerini hissediyorlar. Bu düşünce ve duygu birliği onlara mânevî bir güç kazandırıyor ve onlar böylece hayatın maddî dert ve endişelerini unutup kendilerini

⁵³⁷ Düzgüner, “Mevlevî Âyin Mûsikîsi ve Mevlevî Semâ Âyininin Psikolojik Etkileri”, 207.

onlardan sıyrabiliyorlar”, ayini izleyen Jerome Robbins (ö. 1998) ise: “Ömrümde gördüğüm en derin manâlı gösterilerden biri idi. Bu heyecanlı ve büyüleyici gösteri sonunda insan kendini yenilemiş ve yücelmiş buluyor”.⁵³⁸ Dünyaca ünlü öykü yazarı Danimarkalı Hans Christian Andersen (ö. 1875), Pera’da izlemiş olduğu semâ’ âyîni hakkındaki izlenimlerini şu sözlerle dile getirmiştir: “Zayıf, yeknesak müzik ile birleşen raks, sarsmaktan ziyade duygulandırma kabiliyetine haiz, hafif bir mecnunluk dolu bir hava yaratıyordu”.⁵³⁹

Anlaşılan o ki semâ’nın tesiri, yüzyıllar geçmesine rağmen insanoğlunda benzer duygular hissettirmeye devam etmiştir. Çünkü Mevlânâ düşünceleri, müziği, semâ’sı, hayata bakış açısı ile insan ruhunu yücelten, insana olgun ve dolgun bir hayat geçirmesini öğreten, aşkı, sevgiyi aşıl原因an yüce bir şahsiyettir. Tüm bu görüşlerden yola çıkarak Mevlevî semâ’sının zarif ve duygulara hitap eden evrensel bir kazanım olduğunu söyleyebiliriz. İslâm dini hakkında bilgisi olmayan hiç değilse tanık oldukları törenlerin geri planında yatan mânevi değerleri anlamakta eksik olan bu insanların düşünceleri, hissiyatları genelde Mevlevîliğin özelde semâ’ âyîninin evrensel olma yönünü doğrulamıştır.

3.7.11. Tanbur

Tanbur, Türk mûsikisinin anlamını içinde barındıran en önemli mûsiki araçlarından biridir. Bu sebeple Klâsik Türk müziğinin en çok kullanılan sazı olmuştur.

Tanbur kelimesinin etimolojisi hakkında yabancı yazarlar, sözlük ve ansiklopedilerinde çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Francis William Galpin’e (ö. 1945) göre tanbur kelimesi, Sümerce *pantur* (pan, yay; tur, küçük) kelimesinden gelmektedir.⁵⁴⁰ Sümer Mûsikisi’nde kullanılan ilkel bir saz olan panturun, tanburun atası olduğu kesindir.

⁵³⁸ Ahmet Edip Uysal, “Sema ve Mutrib Heyetlerinin Amerika ve Avrupa’daki Etkileri, Bunların Türkiye’nin Yurtdışında Tanıtılması Yeri”, *Mevlânâ (Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları)*, ed. Feyzi Halıcı (Konya: Ülkü Basımevi, 1983), 21-24.

⁵³⁹ Bernt Brendemoen, “İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat”, *1. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*, ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988), 267.

⁵⁴⁰ Emin Akan, *Tanbur Metodu* (İzmir: Ege Üniversitesi Türk Mûsikî Konservatuvarı Yayınları, 1989), 1-2.

Tanburun mızrabı, bağadan (kaplumbağa kabuğu) yapılır. Mızrab farklı uzunlukta olabilir. Uç tarafı biraz ince ve yan tarafa doğru yontulmuştur.⁵⁴¹

Tasavvuf Allah'a ulaşmak için üzerinde yürünen yoldur. Bu yolda yürümeye rıza gösterenlerin kalbi ise Rablerinden ayrı düştükleri için daima hüznüldür. Tasavvufta mûsiki ise bu hüznü çeşitli enstrümanlarla açığa çıkarmada yardımcı olan unsurdur. Tıpkı ney gibi tanbur sesi de kâinata hüznü nağmeleri terennüm eyler. Göğsünde yaralar açan mızrabı ile tanbur, bu hüznü açığa vurur. İzzet Molla'nın iki beytinde de tanbur mızrabı hem gerçek anlamda sert oluşu ve tanburu yaralaması hem de mecâzi anlamda bu yapısından dolayı yaralı göğsündeki hüznü bizlere duyurması yönüyle ele alınmıştır:

Dem-â-dem sînesin mızrâb-ı mihnetle döger tanbûr

'Aceb mi olsa bezm-i 'âşikânda mu'teber tanbûr (Gazel 1/424)

Eziyet, keder mızrabı her vakit tanburun sinesini döver. Tanbur (bu şekilde) âşıklar meclisinde itibar sahibi olsa şaşılır mı!

Delindi sînesi derd-i derûnu âşikâr oldu

Yeyip dest-i sitemden hayli mızrâb-ı keder tanbûr (Gazel 2/424)

Tanbur, eziyet elinden hayli hüznü mızrabı yedi. Böylece sinesini delindi gönül derdi açığa çıktı.

Hiz. Mevlânâ: "Hikmet sâhibi kişiler, bu mûsiki nağmelerini göklerin dönüşünden aldıklarını söylerler. Halkın tanburla çaldığı, sesle söylediği ezgiler, gökyüzünün sesidir. Şu halde güzel sesi dinlemek âşıkların gıdâsıdır. Çünkü güzel ses dinlemede kalb huzuru ve Allah'a kavuşma zevki vardır."⁵⁴² der. Mevlânâ'nın bu düşüncesini: "Tanbur, ten-tenen diye, nağmeye başladı mı, elsiz-ayaksız gönül, zincirini koparmaya koyulur. Çünkü ayının ışığında gizlenmiş birinin sesi gelmedir: 'A yorulmuş yol arkadaşı gel!' demededir".⁵⁴³ mealli rubaisinde de görürüz. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinden tanburun, ilahî aşk sırrını öncelikle ney vasıtasıyla idrak ettiğini ve özümsemiğini anlamaktayız. Mevlânâ ney'i ile tanburun güzel ezgilerinin, gönüllere zevk veren ilahî aşk sırrını açığa vurduğu belirtilmektedir:

⁵⁴¹ Öztuna, "Tanbûr", 465-466.

⁵⁴² Demirci, *Hiz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, 166.

⁵⁴³ Yöndemli, *Mevlevilikte Semâ ve Mûsiki*, 333.

Kulağı nağme-i esrâr-ı 'aşka mahrem olmazdı

Eger kim almasaydı nây-ı Monlâdan haber tanbûr (Gazel 6/425)

Tanbur eğer Mevlânâ'nın ney'inden haber almasaydı, aşk sırrının nağmelerine kulağı açık kalmazdı.

3.8. Mevlevîlikte Dereceler ve Vazifeler

Mevlevî tekkeleri mânevi eğitimin verildiği mektepler olmanın yanında belirli insan gruplarının ikâmetine de olanak sağlayan kuruluşlardı. Bu çatı altında maddî mânevi vazifeli olan can'lar, dedeler olduğu gibi, bu yapılardaki yaşam tarzından ve tekke sakinlerinin hayata bakış açılarındaki olgunluktan feyz almak isteyen, bu yapıların mânevi havasını solumak isteyen ziyaretçiler de vardı.

Mevlevîlikte tarikata intisap önceliği, kıdemi belirlerdi. Kim Mevlânâ'nın yolunda yürümeye niyet edip önceden tarikata katıldıysa o, diğerlerinden önceliklidir. Yaşa bakılmayan bu kıdem anlayışında şeyh, dede gibi üstün mevkide olan zatlar ayrıcalıklıdır. Mertebelerinin kendilerine vermiş olduğu bir takım ayrıcalıklar da vardır. Mevlevîliğe daha önce katılmış kişi (kıdemine göre) bulunduğu ortamda şeyhe yakın otururdu.⁵⁴⁴ Mevlevî tarikatına mensup olanlar şeyh, dede/ çilekeş/ can ve muhib olmak üzere üç kademeye ayrılmışlardı.⁵⁴⁵

Celal Duru, dergâh zabitlerinin teşrifat sırası şeyh ilk sırada olmak üzere aşçıbaşı, türbedar, nayzenbaşı, kudümzenbaşı, kazancı, semâzenbaşı ve meydancı dede olarak verir.⁵⁴⁶ Semâ' heyetinde en kıdemli semazen, semâzenbaşı, en kıdemli neyzen ise neyzenbaşı olarak isimlendirilirdi ve sorumlu oldukları mutrib heyetini yönetirlerdi.⁵⁴⁷ Kıdem konusu şeyh ve can'ların arasında olduğu gibi semâ' ve mutrib heyeti mensuplarında da vardı.

Tekke zabitleri ile kendilerine mahsus hücreleri bulunan dedelere ve can'lara, tekkenin durumuna göre her ay vazifeleri ve derecelerine uygun aylık alırlardı.⁵⁴⁸

3.8.1. Aşçı Dede (Ser-tabbah)/Aşçıbaşı

⁵⁴⁴ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 164.

⁵⁴⁵ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 13.

⁵⁴⁶ Bk. Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 168.

⁵⁴⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 166.

⁵⁴⁸ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 169.

Tekkelerde çile çıkarıcıları ve dedeleri terbiye eden⁵⁴⁹ Konya'daki dergâhta *ser-tarik* diğerk dergâhlarda *aşçı dede* unvanına sahip olan görevli, tüm bu terbiye sisteminin en yetkili âmiri sayılırdı.⁵⁵⁰ Aşçı dedenin hizmeti, adının çağrıştırdığı gibi yemek pişirmek değildir. Mecâzi bir söz olarak kullanılan aşçıbaşı, tekkeye ham olarak gelen can'ları mânevi olarak olgunlaştıran, pişiren kişidir. Dergâhın, mânevi düzeninden o sorumludur.⁵⁵¹ Şeyh ise temsili olarak bu eğitimde yer alırdı. Aşçı dede, çilesini tamamlayan dedelerle ilgilenmezdi; sadece nev-niyazların terbiyesinden mesuldü.

Mevlevîliğe ikrar verip çileye soyunmak isteyen adayları gözlemleyen, ateşbaz-ı veli makamında bulunan aşçı dede,⁵⁵² kıdemli, bilgili, faziletli ve özellikle âlim zatlardır. Bazı tekkelerde ise aşçıbaşılık vazifesini, şeyhin en büyük oğlu üstlenirdi.⁵⁵³ Bir nevi öğretmen vazifesinde olan aşçı dede, makam sahibiydi ve ayrı bir postu vardı. Bununla birlikte, *Mesnevî*'yi kaleme alan Çelebi Hüsameddin'i de temsil etmekteydi.⁵⁵⁴ Ser-tabbah dedelerin tayini ise, çelebi efendiler tarafından yapılırdı.⁵⁵⁵

Aşçıbaşının vazifeleri arasında, tekkenin gelir-gider hesaplarını yapmak, tekkeye gelen misafirleri ağırlamak, dervişlerin tarikat yolunda pişmelerini sağlamak gibi vazifeleri vardı.⁵⁵⁶ Bir başka vazifesi ise, mevlevîhânedeki biten işlerden sonra gülbang çekmekti.⁵⁵⁷ Mevlevî sofralarında yemekle ilgili gülbanglarda Ateşbâz-ı Veli'nin adı mutlaka zikredilirdi. Ateşbâz-ı Veli'nin adını zikirlerde anmakla, Mevlânâ'nın da aşçısı olan bu zata, saygı ve bağlılığı gösterilmiş olur.

Aşçı dede bir diğerk adıyla ateşbâz-ı veli, Hz. Mevlânâ ve Mevlevîler arasında önemli bir yere sahipti. Mevlevî tarikatının ve Hz. Mevlânâ'nın feyziyle donanmış; ondan aldığı ilmi ve kabiliyeti âdeta bir pınar gibi dervişlerin gönlüne aktarmış bir zattı. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de Aşçı dedenin Mevlânâ'ya olan saygısı, hürmeti ve onun ilmiyle dolup tok bir hayat yaşadığı ifade edilir:

⁵⁴⁹ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 291.

⁵⁵⁰ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 99.

⁵⁵¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 41.

⁵⁵² Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ateşbaz-ı Veli ve Mevlevilikteki Önemi", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2 (2017): 164.

⁵⁵³ Arpağuş, *Mevlevilikte Ma'nevî Eğitim*, 104.

⁵⁵⁴ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 99.

⁵⁵⁵ Arpağuş, *Mevlevilikte Ma'nevî Eğitim*, 114.

⁵⁵⁶ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 167.

⁵⁵⁷ Arpağuş, *Mevlevilikte Ma'nevî Eğitim*, 115.

Aşçıbaşı verdi cânın ni‘met-i dîdâr için

Feyz-i Mevlânâ ile olmuşdu dil-sîr-i hayât (Tarih 1/342)

Aşçıbaşı canını (Mevlânâ'nın) yüzünün ihsanı için verdi. Mevlânâ'nın ilmiyle gözü gönül tok bir hayatı olmuştu.

Ateşbâz-ı Veli, Mevlânâ'dan sonra vefat etmiştir. Ateşbâz'ın ölümden üzüntü duyan Mevlevî dostları, dervişler ve şeyhler, tarikatın önderleri ve ihvanın yardımıyla aşçı dedenin şanına yakışır, mütevazı bir türbe yaptırmışlar ve Mevlevî âdâb erkânına göre defnetmişlerdir. Aşağıdaki beytlerde de hikmetlerle dolu aşçı dedenin türbesinden bahsedilir ve bu yönüyle cennete benzetilir:

Cümle kerâmâtına işte bu bürhân yeter

Meşhedi târihidir türbe-i Aşçı Dede (Tarih 2/316)

Tüm kerametlere işte bu tanık yeter. Aşçı dede türbesi şehitlerin gömüldüğü yerin tarihidir.

Çok kubbe yapılmışdı bu târihe gelince

Mânend-i cinân türbe-i Aşçı Dede oldu (Tarih 2/315)

Bu tarihe gelinceye kadar çok kubbe (kabir) yapılmıştı. Aşçı dedenin türbesi cennet misâli oldu.

3.8.2. Bende

Kulluk, kölelik anlamında kullanılan bende, Allah'a kul olmak, O'na olan kulluk vazifeni layıkıyla yapmak anlamlarına gelir. Şeyhin kendisini kulluğa kabul etmesi, mürit adayının en büyük isteğidir. Kabul edildikten sonra da tek kaygısı onu kulluktan çıkarma endişesidir.⁵⁵⁸

Müridin, şeyhine *efendim*; şeyhin müridine *kulum* şeklinde hitabı, tasavvuf âdâbındandır. Mürit bu ifadeyi şerefle karşılar ve şeyhine kul olmaktan onur duyar. Aşağıdaki beyitlerde bir şeyhin, bendesi yani müridine verdiği eğitimden ve onun üzerindeki tesirinden bahsedilir. Tarikat yoluna giren derviş, şeyhini ve onun verdiği terbiyeyi tereddütsüz kabul etmelidir. Şeyhinin söylediği her sözde, verdiği her vazifede

⁵⁵⁸ Uludağ, "Bende-Bendegi", 92.

bir hikmet aramalıdır. Zira o, dervişin kararmış kalbini aydınlatan, yolunu açan, ayakta tutan ve üzüntülere şifa niteliğindeki kişidir:

Biz bendelerin yâd et 'İzzet kulunu şâd et

Vîrâneyiz âbâd et yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 9/702)

Ya Hz. Mevlânâ! Biz kölelerini hatırla, İzzet kulunu yücelt! Yıkılmışız sen yeniden inşa et!

Kân u deryâ dergah-i Monlâdadır gel ara bul

Bendegânı eylemez 'azm-i diyâr-ı hûlyâ (Gazel 6/350)

Maden ve deniz Mevlânâ dergâhındadır, gel ara bul! Onun müritleri hayal diyârına yönelmez.

Girmez simâh-ı bende-i Monlâya sît-i gam

Gül-bâng-i pîri çekmeyen âdem elem çeker (Gazel 6/421)

Monlâ'nın kölesinin kulağına elem sesi girmez. Pîrin gülbangini çekmeyen insan elem çeker.

Aşağıdaki dizelerde de Mevlânâ'nın şeyh olarak müridlerine/kölelerine olan tesiri, bolluğu, ilmi, yol göstericiliği, onları kederden uzak tutup ferahlatması anlatılır:

Bendesine her ne eder Pîr eder

İçdiği zehr ise dahi şîr eder

Kalbi kara olsa da tenvîr eder

Yüz süreni hâkine iksîr eder

Gevher-i hâssiyyet-i Monlâ-yı Rûm (Musammat 8/668)

Mevlânâ, kölesine (müridine) ne ederse pîr olması için eder. Müridin içtiği zehir olsa bile arslan eder. Kalbi kararmış olsa bile aydınlatır. Toprağına yüz süreni (dergâhına geleni) iksir eder.

Benzer bir ifadeyi İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de görürüz. Hakk'ın güneşi olarak tanıtılan Mevlânâ, dergâhındaki kullardan feyzini hiçbir vakit esirgemez. Mevlânâ'nın engin hoşgörüsü, ayrıştıcı değil kucaklayıcı felsefesi ve merhamet anlayışı açık bir şekilde Molla'nın beytinde görülür:

‘İzzet gulâm-ı dergeh-i Monâ Celâlsin

Etmez dirîğ feyzini Şems-i Hüdâ sana (Gazel 11/354)

İzzet! Mevlânâ Dergâhı’nın kölesisin. Hakk’ın güneşi feyzini senden esirgemez.

3.8.3. Can/Nevniyaz

Can, dervişler için kullanılan bir Mevlevî tabiridir. Mevlevîlikte tarikata katılmak için degâha gelen yeni dervişlere can denirdi. Mevlevîlikte karar kılan can, gittiği Mevlevî tekkesinde, üç gün saka postunda oturur; orada kalıp kalamayacağını kendi kendisine düşünür hesaplardı. Eğer olumlu sonuca ulaşırsa, kalkıp hizmete başlardı.⁵⁵⁹ Can, saka postu üzerinde düşünmekle meşgul olduğu için elzem bir durum olduğu vakit konuşurdu. Harici zamanlarda daima diğer can’ların hizmetlerini seyrederdi. Tarikata henüz kabul olunmadığından herhangi bir vazifededen sorumlu değildi. Mutfak hizmetleriyle çileye başlayan can’ın ilk işi ayakçılıktı, devamında kendisine, kademe kademe nefsi terbiye eden vazifeler verilirdi.

Çile çıkarıcı can, çile boyunca 18 hizmeti icra ederken matbahtaki bulaşıklıkta çalışır, yemek pişiren dedelere yardım eder, matbahta sofranın kurulup kaldırılmasında hizmet eder, bodrumdaki erzak anbarında kazanlarla kap-kacağın muhafazasına yönelik kazanlıkta çalışırdı.⁵⁶⁰ Mutfak hizmetlerini yerine getiren can, yetekneklere doğrultusunda güzel sanatların bir dalında da eğitim alırdı.

Çile çıkarıcı can’ların, hangi sebep olursa olsun, dergâh dışında kalması yasaktı. Bu kuralı ihlal edenler çileyi kırmış sayılırdı ve bin bir gün süren çile eğitimi yeniden başlatılırdı.⁵⁶¹ Zira Mevlevîlik, çeşitli tarikat esaslarıyla idâre edilen disiplinin adıydı.

Hücre bulunmayan matbah can’ları, meydan-ı şerif denen geniş bir odada oturur, postlar üzerinde yatarlardı. Çilekeş canlar odası ise, matbah can’larının postlar üzerinde, üstlerine hırkalarını çekerek yattıkları odaydı.⁵⁶²

Can’ların eğitiminden tekkelerdeki dedeler sorumlu idi. Çilesini tamamlayıp dede unvanını alan derviş, can’lara tarikat edep âdâbının yanında kabiliyeti ölçüsünde *Mesnevî* okuma, mûsiki, âyîn meşketme ve semâ‘ dâhil kendilerini geliştirebilecek tüm

⁵⁵⁹ Cebecioğlu, “Can”, 116.

⁵⁶⁰ Tanrıkorur, “Bir Eğitimin Mimarisi: Mevlevî Matbah-ı Şerifi”, 274.

⁵⁶¹ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 168.

⁵⁶² Tanrıkorur, “Bir Eğitimin Mimarisi: Mevlevî Matbah-ı Şerifi”, 274-275.

bilgileri öğretirdi. Aşağıdaki beyitte Rûhî Dede'nin (ö. 1225/1810) bir zikir meclisinde yahut semâ' âyîninde can'larla ilgilenmesi ve onları yüceltme gayreti anlatılır.

Gelip Rûhî Dede cânlarla oldu cism-i vâhidveş

Yeniden etdi ihyâ sâlikân-ı râh-ı merdânı (Manzume 46/699)

Rûhî Dede gelip can'larla tek bedenmiş gibi oldu. Mertlik yolundaki salikleri yeniden yüceltti.

Dedeler can'lara yalnızca tarikat âdâbını değil İslâm kaidelerini de öğretir, onları âhirete hazırlarlardı. Aşağıdaki beyitte ney metoforuyla âhîret gerçeğini hatırlatan sur bağdaştırılmakla birlikte geri planda can'ları bu âlemin uykusundan uyandırıp gerçek âleme hazırlayan dedeler görülür:

Cânları âgâh eder vakt-i kıyâm-ı haşrden

Nây-ı Monlâ bang-i sûrun 'İzzetâ dem-sâzıdır (Gazel 7/440)

Ey İzzet! Mevlânâ'nın neyi ile surun sesi benzerdir. (Ney sesi) Can'ları kıyamet vaktinden önce uyandırır (kendine getirir).

Mevlevîliğin tepe noktasında Mevlânâ yer alır. O himmeti, merhameti, feyziyle bir Mevlevî nazarında en yüce kişiydi. Aşağıdaki dizelerde Mevlânâ Dergâhı'nın can'lar için âdeta yaşam kaynağı olup aşk derdine şifa olması anlatılmaktadır:

Olmadan dest-i ecel sana gelû-gîr-i hayât

Dem-be-dem çek demini kim odur iksîr-i hayât

Eylemem ölsem etıbbâ ile tedbîr-i hayât

Âsitânından erer cânlara te'sîr-i hayât

Haste-i 'aşka şifâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 12/670)

Ecel eli seni bulmadan, zaman zaman nefesini çek ki hayat iksiri odur. Ölsem dahi hekimlerle yaşam tedbiri almam. Yaşam tesiri, can'lara onun eşliğinden ulaşır. Aşk hastasının derdine şifa Hz. Mevlânâ'dır.

Tarikata yeni katılan can'ın bir diğer adı nev-niyazdı.

Nev-niyaz, Farşça yeni yalvarma, yeni niyaz demektir.⁵⁶³ Muhip olan kimse, Mevlevî terminolojisinde nev-niyaz olarak adlandırılır⁵⁶⁴ ve çileye yeni soyunmuş genç dervişe

⁵⁶³ Cebecioğlu, "Nev-Niyaz", 479.

de bu isim verilirdi.⁵⁶⁵ Nev-niyazlar zaman geçtikçe mevlevîhânelerde yürüme, yatmayı, kalkmayı, konuşmayı, kısacası tarikat içerisinde yaşama âdâbını, en küçük ayrıntısına kadar öğrenirdi. Burada rehberi dedesiydi ve onun sözleri, hareketleri, işaretleri nev-niyaza yol gösterirdi.⁵⁶⁶

Eğitim sisteminin bu şekilde ilerlediği Mevlevîlik tarikatında, kişi bir taraftan inanç yönüyle gelişir ve ruhen zenginleşir, bir taraftan da yeteneği ölçüsünde sanat icra ederdi. Böylelikle kabiliyetine göre sanatın en az bir dalında uzmanlık kazanırdı. Semâ' öğrenmek de nev-niyazların en önemli eğitimi idi. Şâir, aşağıdaki dizelerde Monlâ'nın matbahında eğitim gören nev-niyazların şevkle semâ' meşk etmesini resmederek semâ'da zuhur eden ruhânî duruma değinir. Ayrıca Monlâ'nın mutfağının etrafa âdeta yağmur gibi bolluk bereket dağıttığı vurgulanır:

*'Urûc etse semâvâta biri ol ser-firâzânın
Meleklerle kalır çeşm-i beşerde farkı âzânın
Gelip uçmâğın seyr eyle yâ Hû 'aşk-bâzânın
Semâ'-ı dest-efşânı sanırsın nev-niyâzânın
Matâr-ı tâ'irân-ı kibriyâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 5/673)*

O itibar sahiplerinden biri göklere yükselse, insanların gözünde azaların farkı meleklerle kalır. Yâ hu! Gel de aşk ile oynayanın cennetini seyret! Nev niyazların el çırpış semâ'sı sanırsın. Monlâ'nın mutfağı, ilahî meleklerin yağmur yağdırdığı yerdir.

3.8.4. Çelebilik

Kibar, zarif kimseler için söylene çelebi, sonundaki nisbet yâ'sı ile "Allah'a ait adam, Allah adamı" demektir. Çelebi sözcüğü, zamanla yerini okumuş, kibar anlamındaki "efendi" sözcüğüne bırakmıştır. Konya Mevlevîhânesi postnişinine de "çelebi efendi" denilmiştir.⁵⁶⁷ Mevlânâ'yı temsil eden bu makama da çelebilik makamı denir. Mevlevîliğin en yüksek mevkisini ifade eden bu unvan, tarikatın ilk zamanlarında kullanılmazdı.

⁵⁶⁴ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, 106.

⁵⁶⁵ İrden, *Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin Mevlevî Âyinlerindeki Makam ve Form Anlayışının Türk Din Müsikine Etkileri*, 65.

⁵⁶⁶ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 134-135.

⁵⁶⁷ Cebecioğlu, "Çelebi", "Çelebi Efendi", 141.

Başlarda Mevlânâ'nın yolundakilere Mevlevî, Sultan Veled mensuplarına Veledî, Ulu Ârif ve Âbid Çelebilere, hatta Emîr Âlim ve Emîr Âdil'e mensup bulunanlara Ârifi, Âbidî, Âlimî ve Âdilî denildiği belgelerde yazılıdır.⁵⁶⁸

Sultan Veled'in, babasından kalan mirasın etkisiyle devlet erkânına hitap eden bir politika izlemesi ve Anadolu'daki beyliklerle kurduğu samimi ilişkiler sonucunda, siyasi hayatta da önemli rol oynamıştır. Zamanla toplumsal bir müessese olarak gördüğümüz Mevlevîlik idâri açıdan teşkilatlanma sürecine devam etmiştir. Tarikatın bu hızlı faaliyetleri çelebilik makamının ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Tarikat, idâri merkeziyetçiliği temsil eden çelebilik makamının tahsis edilmesiyle zaten belirli esaslara göre idare edilen Mevlevîlik, daha da organize bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Bu kurum, Mevlânâ ailesine mensup mutasavvıf kimselerin oluşturduğu bir aile yapılanması şeklinde de tanımlanabilir. Bu gelenek evvelden de âşina olduğumuz Doğu toplumlarındaki yönetici kesimin temsil ettiği hanedan tipi örgütlenmenin tasavvuf tarihindeki en belirgin örneği olarak karşımıza çıkar.⁵⁶⁹

Ahmet Eflâkî'nin naklettiğine göre, Mevlânâ'nın hastalığı esnasında onu ziyarete gelen şeyhlerin "Mevlânâ'nın hilafetine kim yakışır ve buna kimi uygun buyurdular?" sorusuna "Hakk'ın halifesi, zamanın Cüneyd'i, bizim Çelebi Hüsameddin'imizdir." şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷⁰ Böylece Çelebi Hüsâmeddin, Mevlevîliğin teşkilatlanma sürecinde tarikat öncesi yapının son yönetici tipini temsil etmiştir.

Yine Eflâkî'ye göre Mevlânâ'nın vefatından sonra Çelebi Hüsâmeddin'in ısrarlarına rağmen Sultan Veled, şeyhlik makamına geçmemiştir ve 11 yıl boyunca Çelebi Hüsâmeddin'i babasının yerine geçen kişi olarak tanımıştır.⁵⁷¹ Çelebi Hüsâmeddin, vefat edene kadar çelebilik vazifesini üstlenmiştir. Sonrasında Sultan Veled resmî olarak bu makama gelse de mânevi olarak Bektemüroğlu Kerimeddin'i kendine rehber edinmiştir. Bu durum bize açıkça Mevlevîliğin bir süre daha vesayetle yönetildiğini

⁵⁶⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 148-149.

⁵⁶⁹ Ekrem Işın, "Mevlevîliğin Tarihsel Temelleri: Sultan Veled ve Çelebilik Makamının Kuruluşu", *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*, ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004), 95.

⁵⁷⁰ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 447.

⁵⁷¹ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 586.

göstermektedir. Şeyh Kerimeddîn'in vefatıyla bu yetki doğrudan Sultan Veled'e geçmiştir.

Sultan Veled'den sonraki devirlerde, Mevlânâ soyundan gelen kişilerin tarikatın başına geçmesi gelenek halini almıştır ve kendisinden sonra da çelebilik makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi geçmiştir. Çelebi sözcüğü, Moğolca Tanrı anlamına gelen çalab sözcüğünden türemiştir ve Konya'da postnişin olanlar bu unvanla anılmıştır.⁵⁷²

Mevlânâ'nın soyunu temsil edenler genel anlamda çelebi olarak zikredilir; ancak Mevlânâ'nın anne tarafındaki akrabalarına inâs çelebi; baba tarafındaki akrabalarına zükür çelebi denilmiştir.⁵⁷³ Sadece Mevlânâ'nın halifesi Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ soyundan gelmediği için çelebi sözü, adının başına getirilmiştir.⁵⁷⁴ Çelebi Hüsâmeddin, bu yönüyle diğer çelebilerden ayrılır.

Çelebilik, Mevlânâ'nın baba tarafından Mevlânâ'ya uzanan koluna ait sayılmış; zamanla aile arasında çıkan görüş ayrılıklarına rağmen anne tarafından⁵⁷⁵ yalnızca Ârif Çelebi'nin çelebilik makamına gelmesi kabul edilmiştir.⁵⁷⁶ Ayrıca *çelebi* unvanı, Ulu Ârif Çelebi'den itibaren Mevlânâ neslinin soyadı olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁷

Mevlânâ'nın mutlak vekili olan çelebi efendi, bütün Mevlevî şeyhlerinin de bağlı olduğu tek makamdı. Diğer Mevlevî tekkelerinde bulunan şeyhler onun vekili sayılmış ve şeyhlerin göreve getirilmesi ve görevden azledilmesi de çelebiye aitti.⁵⁷⁸ Çelebiler, diğer dergâhlardaki şeyh postlarının da sahibiydi ve gittikleri dergâhlardaki şeyh postları kendilerine sunulurdu.⁵⁷⁹ Bu uygulama bir Mevlevî geleneği olarak kabul görmüştü.

Başka bir gelenek ise, çelebilik makamına geçecek olan kişinin Manisa Mevlevîhanesi'ne şeyh olarak gönderilmeleriydi.⁵⁸⁰ Bu vaziyet tıpkı Osmanlı geleneğinde görülen, şehzadelere devlet yönetimi hususunda bir nevi tecrübe kazandırmak amacıyla sancağa gönderilme uygulamasına benzer. Çelebi efendi de tüm

⁵⁷² Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 44.

⁵⁷³ Cebecioğlu, "Çelebi", 141.

⁵⁷⁴ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 11.

⁵⁷⁵ Artam, *Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*, 44.

⁵⁷⁶ Eraydın, *Bazı Özellik ve İstılahlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 207.

⁵⁷⁷ Top, *Mevlevî Usul ve Adabı*, 52.

⁵⁷⁸ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 46.

⁵⁷⁹ Duru, *Mevleviname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevîlik*, 8.

⁵⁸⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 107.

dergâhlardan ve dergâh sakinlerinden sorumlu olacağı için bu uygulamanın hayata geçmesi mânidardır. Devlet-tarikat yakınlaşmasına zemin hazırlayan bu durum, aradaki samimiyetin artarak devamına da kaynaklık etmiştir.

Çelebi efendilik, mevlevîhâne âdâp ve erkânının bütün yönleriyle en ince ayrıntısına kadar yerine getirilmesinden sorumlu bir makamdı. Bu makamında bulunan kişiler dış görünüşleriyle de buldukları mevkiyi belli etmişlerdir.

Çelebilerin sikkelerinin destarları, diğer şeyh ve dedelerinkinden farklı sarılması bu duruma örnektir. Çelebi efendiler resmî protokolde de özel mevkilere sahipti ve kazaskerlerle aynı konumdaydı. Reşâdetlü Efendim sıfatı ile hitap edilen çelebiler, aynı sıfatla da çevrelerine tanıtılırdı.⁵⁸¹ Hiçbir zaman kendilerine hürmette kusur edilmeyen çelebilere, Osmanlı'nın bazı dönemlerinde, padişahların tahta çıkma merasiminde kılıç kuşatma hakkı da verilmiştir. Bu durum devlet nezdinde çelebilere gösterilen hürmetin göstergesidir.

Mevlevî âdâp ve usulüne göre makam çelebiliğine Çelebi ailesinin büyük oğlu getirilirdi.⁵⁸² Ancak çelebiler arasında zamanla anlaşmazlıkların ortaya çıkması ve Mevlevîliğin siyasi iktidara bağlı bir kurum haline gelişiyle çelebilik makamına padişah iradesiyle tayinler gerçekleşir olmuştu.⁵⁸³

Çelebilik makamı hususunda tarikat, son devirlerde diğer bazı tarikatlara mensup kişilerin “Kanından olan mı yoksa yolundan yürüyen mi baş olmalıdır?” tarzında zihin bulandıran sorularına maruz kalmıştır. Mevlânâ ve bıraktığı kıymetli miras tüm insanlığın kalbine dokunmuştur; ancak onun idaresi ve bu kültürün aktarımı elbetteki mirasçılarının hakkı olarak kabul edilmiştir. Çelebilik makamında bulunan çelebiler:

“1. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273)

2. Çelebi Hüsameddin (ö. 683/ 1284)

3. Sultan Veled (ö. 712/1312)

4. Ulu Ârif Çelebi (ö. 719/1319)

5. Şemseddin Âbid Çelebi (ö. 739/1338)

⁵⁸¹ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 106-109.

⁵⁸² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 52.

⁵⁸³ Celâleddin Çelebi, “Çelebi Efendi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 262.

6. Hüsâmeddin Vâcid Çelebi (ö.742/ 1342)
7. Emîr Âlim Çelebi (ö. 751/ 1350)
8. Muzafferüddin Çelebi (ö. 770/1368)
9. II. Emîr Âlim Çelebi (ö.798/1395)
10. II. Emîr Ârif Çelebi (ö. 824/1421)
11. II. Emîr Âdil Çelebi (ö. 865/1460)
12. Cemâleddin Çelebi (ö. 915/1509)
13. Hüsrev Çelebi (ö. 969/1561)
14. Ferruh Çelebi (ö. 1010/ 1601)
15. I. Bostan Çelebi (ö. 1040/ 1630)
16. Ebûbekir Çelebi (ö. 1050/1640)
17. III. Mehmed Ârif Çelebi (ö. 1052/1642) (ana tarafından Mevlana soyundandır)
18. Pîr Hüseyim Çelebi (ö. 1077/1666)
19. I. Abdülhalim Çelebi (ö. 1090/1679)
20. II. Hacı Bostan Çelebi (ö. 1117/1705)
21. I. Mehmed Sadreddin Çelebi (ö. 1123/1711)
22. IV. Mehmed Ârif Çelebi (ö. 1159/1746)
23. II. Hacı Ebûbekir Çelebi (ö. 1199/1785)
24. Hacı Mehmed Emin Çelebi (ö. 1230/1815)
25. Mehmed Said Hemdem Çelebi (ö. 1275/1859)
26. II. Mahmud Sadreddin Çelebi (ö. 1299/1881)
27. İbrâhim Fahreddin Çelebi (ö. 1299/1882)
28. Mustafa Saffet Çelebi (ö. 1305/1887)
29. Abdülvâhid Çelebi (ö. 1325/1907)
30. II. Abdülhalim Çelebi (birinci defa) (ö. 1344/1925)

31. Veled Çelebi (İzbudak) (ö. 1950)
32. II. Abdülhalim Çelebi (ikinci defa)
33. Âmil Çelebi (ö. 1339/1920)
34. II. Abdülhalim Çelebi (üçüncü defa)
35. Mehmed Bâkır Çelebi (ö. 1363/1944)
36. Şemsülvâhid Çelebi (ö. 1971)⁵⁸⁴

Çelebilik makamının pek çok hususta mahir kişiler tarafından idare edildiği görülür. Çelebilik, tarikat âdâb ve erkânına dair tüm detayları bilmenin yanında, dinî ilimlerle de etrafını kuşatabilecek ileri düzeyde kişilerin bulunması gereken bir makamdır. Zira çelebilik makamındaki kişi Hz. Mevlânâ'yı temsilen o makamda otururdu. İzzet Molla'nın dizelerinde de çelebilik makamı ile ilim hususu bağdaştırılmıştır:

Vâris-i 'ilm-i Nebî böyle gerek

Her hünerver çelebi böyle gerek (Manzume 20/762)

Peygamber ilminin varisi böyle olmalı. Her hünherli çelebi böyle olmalı.

'Ulemâ zümresinin gül gibi sâhib-edebi

Bâğ-ı 'ilm içre odur pâdişehin müntehabı

Etmese hilkatın Allâhü Te'âlâ çelebi

Olsa ger nâmiyede kuvvet-i kahr-ı gazabı

Çâk ederdi dil-i pûlâdı ser-i hançer-i bîd (Musammat 33/665)

Âlimler zümresinin gül gibi edep sahibidir. İlim bahçesi içinde padişahın seçkin adamı odur. Allah onu doğuştan çelebi etmese, öfke ve kahrının kuvveti eğer bitkiye etki etse söğüt hançerin ucu çeliği parçalardı.

3.8.5. Dede

Mevlevîlikte dede, muhiplikten sonraki mertebedir. Muhip derviş olmaya karar verip çilesini tamamlayınca dede diye anılırdı ve kendisine hücre verilirdi.⁵⁸⁵ Dedelik, güç ve çileli bir yoldu. Bu mertebeye daha çok bekâr, hayatını devam ettirmek için çalışmak zorunda olmayan kimseler gelirdi. Çünkü dede, en az üç seneye yakın bir müddet

⁵⁸⁴ Tanrıkorur, "Mevlevîyye", 29: 472.

⁵⁸⁵ Cebecioğlu, "Dede", 152.

dergâhın çatısı altında kalmak mecburiyetinde olduğu için, âdetleri de doğal olarak sınırlıydı. Kişi, bu mertebeye, uzun ve zahmetli imtihanlardan sonra kabul edilirdi.⁵⁸⁶

Dede, isteği doğrultusunda çile çıkardığı tekkede oturabildiği gibi başka bir tekkeye de gidebilirdi. Dedeler arasında tekkeden çıkıp başka bir işle meşgul olanlar ve evlenenler de vardı. Tekkede ikamet eden Mevlevî dedesi, bilgisine göre tarikata yeni katılan nevniyazlarla sohbet eder ve muhipleri terbiye etmekle meşgul olurdu. *Mesnevî* okutmak, ney öğretmek, âyîn meşketmek de vazifeleri arasındaydı. Bir dergâhta, hücreli olan dedeye, dergâhın maddî vaziyetine göre aydan aya belirli miktarda para verilir ve zarurî ihtiyaçlarını bu parayla karşılardı.⁵⁸⁷

İzzet Molla, dedelerin tarikat içerisinde can'larla ilgilenme vazifelerini, Rûhî Dede ve Abdi Dede eşliğinde aşağıdaki iki beytiyle açıklamıştır. Dedeler yalnızca can'ların eğitimiyle değil dergâhlardaki işleyişle de ilgilenirlerdi. Özellikle ikinci beyitte 'Abdî Dede'nin tekkede ruhun tazelenmesini sağlayan semâ' âyînini tertip ettiği bildirilir:

Gelip Rûhî Dede cânlarla oldu cism-i vâhidveş

Yeniden etdi ihyâ sâlikân-ı râh-ı merdânı (Manzume 46/699)

Rûhî Dede gelip can'larla tek beden oldu. Mertlik yolundaki müritleri yeniden yüceltti.

Cenâb-ı Mevlevînin yine sırrı âşikâr oldu

Edip 'Abdî Dede ol tekyede tecdîd erkânı (Manzume 9/697)

Abdi Dede o tekkede tazelenme (yenilenme) erkânı tertip edince, Hz.

Mevlânâ'nın sırrı yine açığa çıktı.

Dedeler, aynı zamanda şeyh adayıydı. Bundan dolayı herhangi bir mevlevîhânedede şeyhlik makamı boşaldığında dedelerden biri oraya şeyh olarak tayin edilirdi. Bu terfiler kişinin bilgisi ve donanımı ölçüsünde babadan oğula da geçebilirdi. İzzet Molla'nın ilk beytinde bu gelenek görülür. Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde dedelerin şeyhlik makamına terfilere konu edilir. Molla, özellikle ikinci beyitte Hüsni Dede'nin şeyh oluşunu tarih düşürmüştür:

⁵⁸⁶ Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, 105-106.

⁵⁸⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 362.

On sekiz yıl şeyh olup Bâkî Dede 'azm eyledi

Vâlidî Bû Bekr Efendiden yana Allâh deyip (Tarih 1/342)

Bâkî Dede, babası Bû Bekr Efendiden yana Allah diyerek azm etti. On sekiz yıl şeyh oldu.

Dedegân 'İzzetâ dedi târîh

Oldu Hüsni Dede 'azîzim şeyh (Tarih 2/315)

Ey İzzet! Dedeler tarih dedi. Azizim, Hüsni Dede şeyh oldu.

Gölpınarlı, tarikatta feyz almanın, şeyhe gönülden bağlanıp hizmetle olacağını, “Dede himmet, oğul hizmet” atasözüyle ifade edildiğini aktarır.⁵⁸⁸ Dede sözcüğü tasavvufta da kendisine deyim ve atasözleri vasıtasıyla yer edinmiştir.

Tekkelerde çile eğitimi olarak ruhen olgunluk mertebesine ulaşmaya çalışan can'ların eğitiminden sorumlu, görevlerine göre değişik kademede dedeler bulunmaktaydı. Başta aşçı dede olmak üzere kazancı dede, halife dede, bulaşıkçı dede vs. değişik vazifelerle görevli olan dedeleri tekkenin öğretmenleri olarak adlandırabiliriz. Aşçı dede, diğer dedelerden üst mertebede yer alırdı. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde de Mevlevî tarikat kademelerinde üst sıralarda yer alan aşçı dedenin kabrinin bir Mevlevî muhibbi olan Hâlet Efendi tarafından yaptırılması konu edilmiştir:

Yaptırıp bendesi Hâlet dedi 'İzzet târîh

Aşçıbaşı Dedenin kabri kılındı îcâd (Tarih 2/316)

Ey İzzet! Kölesi Hâlet yaptırıp İzzet de tarih söyledi. Aşçıbaşı Dede'nin kabri yapıldı.

3.8.6. Derviş

Derviş kelimesi, dilenmek manasındaki “derviz” sözcüğünden gelir. Derviş de bu anlamda dilenci demektir.⁵⁸⁹ Tasavvuf dilinde ise tamamen farklı bir manâ kazanan derviş, dünya malından vazgeçtiği için yoksul kimse olarak yorumlanır.⁵⁹⁰ Derviş, bir

⁵⁸⁸ Bk. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 85.

⁵⁸⁹ Uludağ, “Derviş”, 137.

⁵⁹⁰ Hançerlioğlu, “Derviş”, 68.

şeyhin biati ve terbiyesi altında bulunan kişi, demek olduğu halde sonraları, neviyazdan şeyhe kadar bir sınıfı kuşatacak şekilde anlam genişlemesine uğramıştır.⁵⁹¹

Genellikle görünümüne dikkat etmeyen dervişlerin kılık kıyafetleri hırpani görünümlü olup saç ve sakalları uzun ve bakımsızdır. Dervişler iç yüzlerinin temiz olması için dış yüzlerinin bakımsız görünmesi gerektiğine inanırlar. Mevlânâ Celâleddîn bu dervişleri, hırka altındaki sultanlar olarak tanımlar.⁵⁹²

Dervişlikte yoksul olma şartı arayan tasavvuf ehli olduğu gibi zenginliği ile de tanınan mutasavvıflar vardı. Mevlânâ, dervişin fakir yahut zengin olma hususundaki görüşünü şu sözlerle izah etmiştir: “Dünya, Allah’tan gafil olmaya derler. Yoksa gümüş, kumaş, oğul ve hanım sahibi olmak değildir. Din yolunda sarf emek üzere malın bulunursa, bu şekildeki bir mal için Hz. Peygamber, ‘Helâl mal, sahibi için ne kadar iyidir.’ buyurmuştur. Su, geminin içinde bulunursa onu batırır, altında bulunursa onu selâmetle yürütür.” der.⁵⁹³ Burada gemi insana, mal ise suya teşbih edilmiştir. İnsan da gemi misali mal sevgisini ayaklarının altına alıp malına itibar etmezse mânevi yolculuğunu selâmetle tamamlar. Bu doğrultu da Mevlânâ da diğer sûfilerle aynı görüştedir.

Mevlevî tarikatında dedelik makamına gelen can’lar, derviş olarak da isimlendirilirdi.⁵⁹⁴ Mevlevî tekkelerinde dervişlere yalnızca tarikat âdâbı, dinî ibadetler gibi uhrevî uğraşlar öğretilmez. Bunların yanında dünyevî uğraşlarla da gelişimi devam ettirilir. Kabiliyetleri nispetince gelişimleri desteklenir.

Mevlevîhâne şeyhleri ve tekke mensupları arasında şâirler bulunurdu. Bu durum, edebî kültür yönünden zayıf olan dervişlerin desteklenmesini kolaylaştırmıştır. Böyle bir ortamda şiire yatkın olan dervişler, iyi birer şâir olarak yetişmişlerdir.⁵⁹⁵ Edebî gelişimin yanında el sanatlarında mahir olan yahut olma yolunda ilerleyen dervişler de desteklenmişlerdir. Tekke çevresinde toplanan bu dervişler evlerde, dükkânlarda sanat atölyeleri kurarak çeşitli zanaatlarda çalışmışlardır.

⁵⁹¹ Duru, *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*, 243.

⁵⁹² Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 189.

⁵⁹³ Cebecioğlu, “Dervişlik”, 161.

⁵⁹⁴ Yazıcı, “Derviş”, 9: 189.

⁵⁹⁵ Açıık, *Divan Edebiyatı’nda Mevlevîlik ve Mevlevî Şâirler*, 30.

Mevlevî dervişleri dal sikke, bir başka deyişle destarsız sikke giyerlerdi.⁵⁹⁶ Dervişlerin giyim kuşamları, giydikleri kıyafetlerin renklerine varıncaya kadar bir anlam içerirdi.

Mevlânâ kendisine intisâb edip derviş olma niyetinde olanları tıraş ettirir; saç, bıyık, sakaldan ve kaşlardan ya da iki kaşın ortasından birkaç kıl keserdi. Bu basit tören, dervişliğe kabul anlamı taşırdı.⁵⁹⁷ Dervişler, âyîn günlerinde âyîne katılırlardı. Yalnızca seyirci olarak değil neyzen, mesnevîhân, semâzen yahut kudümzen olarak da vazife alabilirdi. Zira Mevlevî tarikatında dervişlik, özünde aşk, cezbe, irfan ve hizmeti barındırır.

Derviş kendisini, metanet, sabır ve rıza kavramlarıyla donatmış, kendinden evvel diğer insanlara hizmet etmeyi asıl ibadet kabul etmiş ve bunu yaşamın amacı olarak görmüş kişidir. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde maddî olan unsurların mâneviyatla bütünleşmesini, tarikat yolunda dervişin hırkasının kefen, lokmasının aşk olmasıyla açıklamıştır. Dervişler bu âlemin malına ve mülküne itibar etmezler:

Dervîşleriz Hazret-i Mecnûn kolundan

Girdik bu yola hırka kefen lokma gam-ı 'aşk (Gazel 3/499)

Hz. Mecnun kolundan dervişleriz. Bu yola girdik ki hırkamız kefen, lokmamız aşk derdidir.

Mevlevî dervişleri dünya nimetlerine kıymet vermezler. Onlar Hakk'ın rızasını ve Mevlânâ'nın himmetini isterler. Molla, bendinin tümünde Mevlânâ'ya övgüler gönderir. Şâir dizelerinde dervişlerin vasıfları olan fakirlik, düşkünlük gibi terimleri kullanarak dervişlerin şahı olan Mevlânâ'nın kerem, ihsan ve lütuf sahibi olduğunu, dergâhında zengin fakir herkesin bulunduğunu ve dervişliğin terbiye, sabır ve azimle öğrenildiğini anlatır. Şâir özellikle son beyitte edep kavramına dikkat çeker. Her hususta olduğu gibi dervişlikte de kişi edebini bilirse bu kutsal mekânlarda kalabilirdi:

Mahzen-i nakd-i kerâmet dil-i âgâhıdır

Nisbeti pâ-y-ı nuhustîn-i ser-i râhıdır

Çünkü ol tahtgeh-i fakr u fenâ şâhıdır

Agniyâ vü fukarâ bende-i dergâhıdır

Şâh-ı dervîş-edâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 8/670)

⁵⁹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 365.

⁵⁹⁷ Duru, *Mevleviname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik*, 17.

Keramet hazinesinin mahzeni uyanık kalbidir. Nispeti yol başının ilk basamağıdır. O, fakir ve yokluk ülkesinin padişahıdır. Zengin ve fakir herkesin kapısıdır. Fakir tavırlı padişah Mevlânâ hazretleridir.

Düşkünüm düşkün âyâ pâdişeh-i dervîşân

Lutf u ihsân u kerem ben gibi dervîşe gerek (Gazel 6/527)

Ey dervişlerin padişahı! Düşkünüm düşkün. Lütuf, ihsan ve kerem benim gibi dervîşe gerekli.

Dervîşliği öğren o mahdûmdan ey dil

Bî-terbiye sen 'azm-i der-i Pîr edemezsin (Gazel 8/585)

Ey gönül! Dervîşliği o efendiden öğren! Terbiyesizsen Pîr'in kapısına gidemezsin.

3.8.7. Erenler

Tasavvufta eren, gerçeğe ulaşanlar, vahdete erenler⁵⁹⁸ anlamındaki veli kimselere denir. Kur'an'da veli, evliya olarak geçen bu söz, Allah dostları, Allah'ı sevenler ve Allah'ın sevdikleri anlamlarına gelir. Tasavvuf ehline bu söz er, eren, erenler şeklinde Türkçeleştirilmiştir.⁵⁹⁹ Allah'a yakın kimseler olarak bilinen erenler hakkında çeşitli inanışlar vardır. Onları kırmanın, kusurda bulunmanın geri dönülemez pişmanlıklarla sonuçlanılacağına inanılır.

Bu söz Türkçeye pek çok deyim ve atasözü kazandırmıştır. “Erenlerin attığı ok geri gelmez.” atasözü, erenlerin gönüllerinin kırılıp gücenmeleri halinde başa gelen beladan kurtulmaya imkân olmadığını anlatır. “Erenlerin önü-ardı olmaz.” ve “Erenlerin sağı-solu belli olmaz” atasözleri erenlerin tavırlarının ve sözlerinin akılla ölçülemeyeceğini fakat her yaptıklarında ve söylediklerinde bir hikmet bulunduğunu, “Erenler her şeye dayanırlar, gözyaşına dayanamaz.” atasözü ise erenlerin merhametlerini ve esirgeyişlerini ifade eder. Ayrıca tasavvuf ehlinin mânevi hüküm sürdüğü alana da “Erenler meydanı” denir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 17.

⁵⁹⁹ Gölpınarlı, *Tasavvufîyan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 118.

⁶⁰⁰ Gölpınarlı, *Tasavvufîyan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 118.

Aşağıdaki ilk beytte erenlerin Mevlânâ Dergâhı'ndaki dualarından bahseder. İkinci beytinde çile eğitimine vurgu yapan şâir, dergâh mutfaklarını erenler matbahı olarak niteleyerek mutfakta pişen can'ların yüreklerinin dağlanarak aşk ateşini nasıl safaya çevirdiklerini anlatır. Üçüncü beytte ise semâ' meşk eden dervişleri erenler olarak niteler ve erenlerin kendilerinden geçercesine döndüklerini belirtir:

Bâğ-ı Monlâda erenler hâzıra kalmış du'â

Gonçe-i matlûba çekme hârhâr-ı intizâr (Gazel 11/408)

İstek goncasına gönül üzüntüsü çekme. Erenler, Mevlânâ bağında dua için bekliyor.

Görürsün âteş-i 'aşkın safâsın anda ey 'âşık

Erenler matbahında sîneni göz göz ocâğ eyle (Gazel 6/610)

Ey âşık! Erenler mutfağında göğsünü göz göz ocak eyle. (O vakit) Aşk ateşinin safasını onda görürsün.

Aldı semâ'-zenler meydânını erenler

Pervâne der görenler döndükçe yana yana (Tarih 6/221)

Erenler semâzenler meydanını aldı. Yana yana döndüğünü görenler (semâzenleri) pervane zanneder.

Mevlevîler, tarikatın kurulduğu yıllarda tarikatı insanlara tanıtmak maksadıyla birçok şehre, ülkeye seyahatte bulunmuşlardır. Bu sebeple Mevlevîlerin bir özelliği de gezginci olmalarıdır. İzzet Molla, aşağıdaki beytiyle Mevlevîleri deli divane dünyayı dolaşan velilere benzetmiştir. Bunu da Mevlevîlerin Eflatun'a hayranlıklarıyla açıklamıştır:

Felâtûnlar delisidir gürûh-ı Mevlevîyânın

Gezerler 'âlemi anlar velî dîvâne dîvâne (Gazel 6/600)

Eflatunlar, Mevlevî topluluğunun delisidir. Ama onlar dünyayı divâne divâne gezerler.

3.8.8. Halife

Sözlükte birbirinin yerine geçen arkasından gelen kimse anlamlarına gelen halife,⁶⁰¹ tasavvufta şeyhin vekili ve şeyhin olmadığı vakitlerde onun yerine geçme yetkisi olan kişilerdir.

Şeyh, vefat etmeden önce yerine geçecek kişiyi açıklardı. Bu kişiye, şeyhin halifesi denirdi. Bazı zamanlarda da mürit, şeyhin halifesi olduğunu kendisi iddia ederdi.⁶⁰² Tasavvufta bir kişinin varacağı son makam olarak nitelenen halife, çilesini çıkaran dervişler arasından seçilirdi.

Mevlevîlerde halifelik ve şeyhlik makamları, fonksiyon itibariyle farklılık gösterirdi.⁶⁰³ Halife, bulunduğu dergâhta yönetim yetkisini tamamen üstlenebilirdi. Yönetim dışında zikir telkini, rüya tabiri veya tarikata kabul gibi sınırlı görevler için de vazifelendirilebilirdi. Şeyhin vefatı ile bu yetkisi son bulur ve şeyh isterse verdiği hilafeti geri alırdı. Ancak tam yetkili halifeler, şeyhin vefatıyla onun makamına geçebilirdi.⁶⁰⁴

Hilafetnamelerde silsile, eski çelebilere kadar dayandırılırdı. Gölpınarlı, bu konuda şu örneği aktarır:

“Yenikapı şeyhi Seyyid Nâsır Abdülbâkıy Dede'nin hilâfeti, kardeşi Ali Nutkıy Dede'den, onun Sahih Ahmed Dede'den (ölm. 1798), onun Ebû-Bekr Dede'den, onun Sakıb Mustafa Dede'den, onun Seyyid Mehmed Dede'den, onun Şâtıy Ahmed Dede'den, onun Ağazâde Mehmed Dede'den, onun Çelebi Bostan l.'dendir”.⁶⁰⁵

Sultan Veled, *İbtidâ-nâme* adlı eserinde ilk dönem Mevlevî tarikatı ve Mevlevî halifeleri hakkında bilgiler vermiştir. Ancak bu bilgiler tarih verilmeden ve kronoloji gözetilmeden aktarılmıştır. Mevlânâ'nın halifeleri arasında Şemseddin, Şeyh Selâhaddîn, Hüsâmeddin zikredilebilir. Eserden öğrenilen bilgiye göre Mevlânâ'nın babasından sonraki rehberi Burhâneddîn Tirmizî'dir. Burhâneddîn Tirmizî'den sonraki rehberi halifem diye nitelendireceği Şems-i Tebrîzî'dir. Şems'in Konya'dan ayrılışıyla Kuyumcu Selâhaddîn'i halife seçen Mevlânâ, Selâhaddîn vefatıyla da “Ey Tanrı'nın

⁶⁰¹ Cebecioğlu, “Halife”, 245.

⁶⁰² Uludağ, Halife”, 205.

⁶⁰³ Cebecioğlu, “Halife”, 245.

⁶⁰⁴ Nar, *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf*, 146.

⁶⁰⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 372.

yoluna-yordamına uyan Hüsâmeddin, bundan böyle naip ve halife sensin, çünkü arada ikilik yok.” diyerek Çelebi Hüsâmeddin’i halife ilan etmiştir.⁶⁰⁶

Eflâkî’nin naklettiği bilgiye göre, Mevlânâ’nın vefatından yedi gün sonra Çelebi Hüsâmeddin, bütün müritlerle Sultan Veled’in yanına geldi. Veled’e babasının yerine geçmesini ve müritlere doğru yolu göstermesini söyledi. Ancak Sultan Veled bunu kabul etmeyerek, Çelebi Hüsâmeddin’e babasının zamanında halife olduğunu hatırlatarak, o dönemde de Mevlevîlerin halifesi olduğunu ve hilafete devam etmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁰⁷

Sultan Veled, Çelebi Hüsâmeddin’in ölümüyle ve halkın ısrarıyla şeyhlik makamına geçmiştir. Ancak şeyh olmasına rağmen, kendisini tam olgun görememesi sebebiyle manevi şeyh olarak Şeyh Bektümüroğlu Kerîmeddîn’i rehber kabul etmiş⁶⁰⁸ ve yedi yıl mânevi terbiyesi altında kalmıştır.⁶⁰⁹

Kaidelere riayet eden ve mistik bir şahsiyete sahip olan Sultan Veled’in bu meziyetini, şeyhlik makamına oturduktan sonra Mevlevîliği teşkilatlandırma gayretinin devamından ve bu yolda halifeler atamasından anlıyoruz. Mevlânâ yolunda yürüyen bu ulu kişiler sayesinde tarikat, ırak semtlere değin ulaştı. Böylelikle Mevlevîlik, kurumsal yapısını halifeler aracılığıyla korudu.

Şeyhlik ve halifelik vazifesi çoğunlukla tek kişide olurdu. XVII. yüzyıldan sonra şeyhlikle halifelik aynı makamlarmış gibi kabul edildi. Çelebi efendilerin, tekkelere halife olmayan şeyhler tayin etmeye başlaması zamanla halife olmayan şeyhler ile şeyh olmayan halifeler ayrımını meydana getirdi. Hilafeti bulunmayan şeyhler de hilafet alma peşine düştüler.⁶¹⁰

Tarikat içerisinde kadın halifeler de vardı. Ulu Ârif Çelebî’nin halifeleri arasında Konyalı Ârife Hoşlikâ adında bir kadın da bulunmaktaydı. Bu kadın Tokat’ta halifelik

⁶⁰⁶ Hülya Küçük, “Sultan Veled’in İbtidâ-nâme’sine Göre Mevlevî Halifeleri”, *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*, ed.Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004), 87-88.

⁶⁰⁷ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 585-586.

⁶⁰⁸ Küçük, “Sultan Veled’in İbtidâ-nâme’sine Göre Mevlevî Halifeleri”, 89.

⁶⁰⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 45.

⁶¹⁰ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 64.

yapmıştır. Tokat ve çevresindeki Mevlevîler ve tarikat büyükleri kendisine bağlanarak tarikat esaslarını yaşamaya ve yaşatmaya çalışmışlardır.⁶¹¹

Hilafet şöyle verilir:

“Halifeyle halifelik verilecek zât, kibleye karşı serilmiş bir seccadenin üstüne, yüzleri kibleye müteveccih olarak otururlar. Halife olacak kişi halifenin solunda diz çökmüştür. Destarlı sikke halifenin sağ yanındadır. Halife ‘Ve and olsun ki Allah, Peygamberine gerçek bir rüya göstermiştir; Allah dilerse emîn olarak ve başlarınızı tıraş ettirerek, saçlarınızı kestirip kısaltarak elbette Mescid-i Harâm’a sokacak sizi; gerçekten de o, sizin bilmediğinizi bilmektedir; derken bundan başka da yakın bir zafer verecektir’ mealindeki 27. âyeti okur. Sonra kaşlarının arasından yahut kaşlarından ve bıyıklarından, yanındaki küçük makasla birkaç kıl keser; sırtına hırkasını görüşüp ona da görüştürerek tekbirle giydirebilir; desterli sikkeyi de muhibbe tekbîr eder gibi tekbirler. Ondan sonra sağ eliyle başparmaklar düz ve içleri bitişik, öbür parmaklar elin üstünü kavrar bir vaziyette sağ elini tutar. Aynı surenin ‘Şüphe yok ki seninle biatleşenler, ancak Allah’a biatleşmişlerdir; Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir; ancak kim dönerse kendi nefsinedir ve kim Allah’la ahitleştiği şeyde durursa ona, yakında büyük bir ecir vardır. Ve and olsun ki Allah, ağaç altında, seninle biatleştikle zaman, inananlardan râzı olmuştur da onlara sükun ve huzur indirmiştir ve onlara pek yakın bir fethi mükâfat olarak da vermiştir; ve elde edecekleri birçok ganimetler ihsan etmiştir ve Allah üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.’ Mealindeki 10. ve 18-19. Âyetleri okur. Bu âyetleri tefsir eder, sonra sağ kulağına 19. ayetin başı olan ve ‘Artık bil ki şüphe yok, Allah’tan başka yoktur tapacak’ meâlindeki şu kısmı okur: “Fa’lem ennehû lâ ilâhe illallah.’ Üç kere de Allah der ve her sabah namazından sonra, üç kere başta Eûzü-Besmeleyle ve ‘Fa’lem...’ diyerek kelime-i tevhidi zikretmesini ve sonra “Muhammedür rasûlullâhî hakkân ve sîdkaa; ve sallî” deyip namazlardaki gibi Fatihâ vermesini ve okumasını tenbîh eder; görüşürler, hayırlı olmasını dileyip tebrik eder.”⁶¹²

Halifeler, aynı zamanda iyi birer mesnevîhândı. İzzet Molla, aşağıdaki ilk beytinde tarikat bünyesindeki halife makamına vurgu yaparak halifelerin tekkelere mesnevîhân olarak atanmasını hatırlatır. İkinci beytinde ise siyasi açıdan halifelik makamı konu

⁶¹¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 67.

⁶¹² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 137-138.

edilmiştir. Sultan Mahmud, Mevlevîliğe yakınlığı hasebiyle tarikat bünyesine birçok dergâh, tekke gibi ibadet yerleri kazandırmıştır:

Halîfe kıldı Mahmûdü 'ş-şiyem bir zâtı dergâha

Vekâletle edip kâ'im-makâm ol Mesnevî-hânı (Manzume 6/697)

O mesnevihanı vekâletle kâim-makam sahibi edip, seçkin tabiatlı bir zatı dergâha halife kıldı.

Mahmûd Hân-ı âgâh oldur halîfetu'llâh

Devrinde bunca dergâh feth oldu 'âşıkâna (Tarih 4/221)

Bilgili Mahmut Han ki, Allah'ın halifesi odur. Devrinde bunca dergâh, âşıklara açıldı.

3.8.9. İnsan-ı Kâmil

Arapça bir sözcük olan *insan*, kavram olarak incelendiğinde içerisinde sevecenlik, hoşgörü, yakınlık, yardımlaşma gibi olumlu anlamlar kadar hırs, öfke, gaflet, hata işlemek gibi olumsuz anlamları da barındırır. Mevlânâ'ya göre insan işte bu iki zıt özelliğin birleşmesiyle varlığını koruyan bir canlıdır ve yaratılmışların en üstünüdür. Mühim olan olgun insanın bu zıtlıktan bir ahenk ve güzellik yakalayarak, kendine yol göstermesidir.

Mevlânâ'nın idealize ettiği evrensel insan tanımı, İslâm tasavvuf literatürünün kullandığı insan-ı kâmil kavramıyla aynıdır. Bu kavram başta Hz. Muhammed olmak üzere, din âlimlerine, velilere atfedilen bir lakaptır. Oysa Mevlânâ'ya göre her insan, insan-ı kâmil olma potnsiyeline sahiptir.⁶¹³ Tasavvufta tüm varlıkların insana, insanların da insan-ı kâmile bağlı olduğu inancı hâkimdir.⁶¹⁴ Bundan sebeptir ki özellikle tarikatlarda müritler, olgunluğuna inandığı kâmil bir şeyhe intisâb etme ihtiyacı duyarlar.

Tasavvufî eğitimin ulaşmak istediği son hedef ise, kişinin olgun ve ahlâklı bir birey olarak yetişmesidir.⁶¹⁵ Bu eğitim insanların eksik ve yanlış algılama problemlerini düzeltmekle başlar. Bu problemler arasında Allah'ı unutmak, nefsâni isteklere

⁶¹³ İsmail Yakıt, *Mevlânâ'da Aşk Felsefesi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 35.

⁶¹⁴ Hançerlioğlu, "İnsân-ı Kâmil", 198.

⁶¹⁵ Tosun, *Derviş Keşkülü*, 28.

yoğunlaşmak, dünya hayatıyla hemhâl olmak sıralanabilir. Tasavvuf ehli olan kişiler bütün bunların, kişinin benliğinin olgunlaşmasında ve ruhen merteye atlamasında birer engel olduğunu bilir. Olgun insan hayat, irade, ilim, görme, konuşma gibi çeşitli isim ve sıfatlarla bezenmiş bir canlıdır.

Kâmil insan varlığın yaratılışını, kendi özünde görür. Bedenin kime ait olduğunu ve ne olduğunu çeşitli yönleriyle görür ve bilir.⁶¹⁶ İnsan-ı kâmil olma vasfı uzaklarda aranan değil bilakis kişinin kendi ruh derinliklerinde bulabileceği hakiki öz varlığında gizlidir.

Allah'ın aynadaki yansıması olan insan, Allah'ın en büyük eseridir ve Allah insana kendinden bir parça ve ruhundan ruh bahşetmiştir.⁶¹⁷ Kişi, tasavvufun nihai amacı olan kâmil insan mertebesine, insanın Allah'ın yeryüzüne yansıyan bir parçası olduğu gerçeğini idrak edip, O'na layık bir kul olarak yaşamına devam etmesiyle ulaşır. Olgun insan meziyetleri, eğitimin yanısıra ruhsal disiplinle kazanılan bir seviyedir.

Mevlânâ için asıl mesele insandır. Ona göre insanı sevmek Allah'ı sevmek anlamındadır. İnsanın Allah'ın dergâhında kıymetli bir varlık olduğundan yola çıkarak insanın benliğine zarar veren haset, kin, bencillik, kıskançlık⁶¹⁸ gibi olumsuz ve yıkıcı duyguları; sevgi, güzellik, fayda, aşk gibi olumlu ve yapıcı duygularla değiştirmek gerektiğini savunur. Bu şekilde maddî âlemden sıyrılıp kendi iç âlemimize yönelmiş oluruz. Zira bu değişim ruhî olgunluğa yani kâmil insan olma yoluna atılan adımlardan biridir.

Mevlânâ'nın tüm gayreti, Allah ile insan arasındaki münasebete yoğunlaşarak, 'insan-ı kâmil' vasfına ulaşmanın ve erdem sahibi olmanın ehemmiyetini vurgulamaktır. İnsan, bu noktaya ancak üstün bir çaba ile⁶¹⁹ dünyevi ihtiyaçları olabildiğince azaltarak ve Allah'ın emri olan ibadetler yönelerek ulaşabilir. Mevlânâ'nın ünlü eseri *Mesnevî*'de olgun insan ney metaforuyla karşılık bulur. Ney kamışlıktan koparılarak, içi dağlanarak, göğsüne kızgın demirle yedi delik açılarak, uzun bir bekleyiş neticesinde o istenilen

⁶¹⁶ Hamza Kılıç, *Günümüz İnsanına İnsan-ı Kâmil 2* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011), 243-244.

⁶¹⁷ Kocatürk, "Mevlânâ'nın, Mesnevide İnsanlara Mesajı", 79.

⁶¹⁸ Hasan Almaz, "Mevlânâ'nın Sözlerindeki Çekiciliğin Nedenleri", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*, ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007), 225, 228.

⁶¹⁹ Ramazan Altıntaş, "Mevlâna'nın Teolojisinde İnsan Tasavvuru", *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu Bildiriler (14-16 Aralık 2006)*, ed. Doç. Dr. Fevzi Günüş (Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2007), 545.

ilahî nağmeleri çıkarabilir. İnsan da seyr ü süluk denilen zahmetli yolculuktan geçerek kemale erer.

İnsan bedeninin, olgunlaşabilmesi için sağlıklı beslenme şarttır. İnsanın ahlâki açıdan olgunluk kazanabilmesi de bilgiye ve ahlak eğitimine bağlıdır.⁶²⁰ İnsanı görünüşte küçük âlem, ama hakikatte büyük âlem olarak gören Mevlânâ⁶²¹ tasavvufî eğitimle ve yolunu aydınlatan bir rehber eşliğinde kişinin özünde var olan hakikât âlemine ulaşarak kâmil insan mertebesine erişeceğini savunur. Tasavvufî eğitimini tamamlamış kâmil insan, içinde birçok manâ barındıran başı sonu belirsiz olan umman gibidir.

Mevlevîliğin eğitim yolu olan çile ve mutfak hizmetleri bu eğitimin en bariz örneğidir. Çeşitli zorlukları olan Mevlevî eğitimi kesinlikle eziyet veren bir sistem değildir. Etkin eğitim kurumları olan Mevlevî dergâhlarının amacı, kişiyi tasavvuf terbiyesi çerçevesinde eğitip olgunlaştırmaktır. Mevlânâ, karşılıksız, peşin hükümsüz, art niyetsiz bir sevgi dilemektedir. Allah'a yönelik olan bu sevgi, olgunluğa erişmek için yeterlidir. İnsanın ruh dünyasının suretinden daha mühim olduğunu düşünen Mevlânâ, ruhen kemale ermeyi ve ahlâk kaidelerine riayet etmeyi kendine hedef bilmiştir.

Hz. Mevlânâ'ya göre eğitim, mâneviyata susamış bir kişiyi, kâmil insan olma yolunda olgunlaştırarak manâ iklimine ulaştırmaktır. Mevlevîlikte bu yolculuk matbah eğitimiyle başlar. Bilindiği gibi Mevlevîliğe gönül vermiş can'lar burada eğitim görürler ve Mevlânâ'nın deyimleriyle burada hamlıklarını atıp pişerler. Zahmetli ve nefsi zorlayan çile eğitimi sayesinde kişiler mânen güçlü ve olgun birer derviş olarak çilelerini sonlandırırılar. İzzet Molla'nın aşağıdaki dizelerinde tekkelerdeki matbahın kişiyi olgunluğa eriştirecek kutsiyeti ve kerameti anlatılmakta ve zahmet çekerek terbiye gören insanın özellikleri belirtilmektedir:

Nasîhat al bu yolda kâmil isen mihr ile mehden

Eger sâ'il isen ayrılma bir lahza güzergehden

N'ola ümmîd-i lutf etse gedâ gencîne-i şehden

Alır ehl-i velâyet kısmetin bir bir o dergehden

Kerâmet kânıdır kenz-i Hudâdır matbah-ı Monlâ (Musammat 6/673)

Kâmil (kişi) isen, bu yolda ay ve güneşten nasihat al! Eğer dilenci (derviş) isen

⁶²⁰ Himmet Konur, *Tasavvuf Ahlâki ve İlâhî Ahlâk ile İnsana Yolculuk* (İstanbul: H Yayınları, 2009), 42.

⁶²¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 195.

güzergâhtan bir an için bile ayrılma. Dilenci, şah hazinesinden lütuf umsa ne olur? Allah dostları o dergâhtan bir bir kısmetini alır. Mevlânâ'nın matbahı, Allah'ın keramet hazinesidir.

Kâmil hırâş-ı kec-nigehândan emîndir

Zahmet çeken cihânda dil-i âhenîndir

Gerçi biraz da terbiye görmek mu'îndir

Zât-ı asîl nâstiyeden müstebîndir

Şemşîr-i sâf şîve-i sûhânı n'eylesin (Musammat 5/680)

Kâmil (insan) kötü bakışların rahatsız ediciliğinden emindir. Dünyada zahmet çeken demir yüreklidir. Gerçi biraz da terbiye görmek yardımcıdır. Asil kişinin alını açıktır. Halis kılıç eğe tarını ne yapsın!

3.8.10. Köçek

Köçek, *kûçek* sözünün Türkçeleşmiş şeklidir. Düğünlerde, toplantılarda oyun oynayan delikanlılara da köçek denilir. Mevlevîlerle Bektaşîlerde semâ' eden gençlere de bu yüzden köçek denilmiştir. Şâhidî'nin aşağıdaki beyti bu açıklamaya örnek gösterilebilir:

“Mevlevîler köçeği ol sanemâ giy külehi

Def ü nây ile semâ' eyle salın gâh gehi

A güzel, Mevlevîler köçeği ol, külahı giy, defle neyle semâ' et; zaman zaman salın.”⁶²²

Özellikle yeni semâ' çıkaran genç muhibbe, köçek veya Mevlânâ köçeği denirdi. Ayrıca bir şeyh yahut dede hizmeti ve terbiyesi altında bulunan dervişe de *filanın köçeği* derlerdi.⁶²³ XV. yüzyılın ünlü bestekârlarından Köçek Mustafa Dede' nin (ö. 1095/1684) adındaki köçek lakabının bu yüzden verildiği sanılmaktadır.⁶²⁴

Halvetiyye tarikatı şubelerinden Şemsiyye-i Halvetiyye'nin kollarından birinin adı Sivâsiyye-i Halvetiyye'dir. Bu kolun kurucusu Şeyh Abdülehad-ün-Nûrî-i Sivasî'ye

⁶²² Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 206.

⁶²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 399.

⁶²⁴ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 206.

(ö.1061/1651)⁶²⁵ olarak bilinir. Aşağıdaki beyitte de Sivâsi'nin köçeği olan mutfak can'ı yahut dededen bahsedilir:

Hasân-ı dergeh-i pür-nûr-ı Şems-i Sîvâsî

Köçeklerinden imiş şübhesiz o rahş-ı gayûr (Kaside 14/189)

Kuşkusuz o gayretli at, Şems-i Sîvasî'nin nurla dolu dergâhının has köçeklerindenmiş.

3.8.11. Mesnevîhan

Tarih boyunca İslâm medeniyetinin en etkili eserlerden biri kabul edilen *Mesnevî*, zamanla kendisi adına özel müesseseler ve meslekler meydana getirmiştir. Mevcut olan Kur'anhan ve mevlidhanlıklardan sonra mesnevîhanlık da mühim bir dinî meslek kategorisine girmiştir.⁶²⁶ *Mesnevî*'yi yüksek sesle ve ahenkli bir şekilde okuyan kişilere mesnevîhan denilmiştir.

Mevlânâ zamanında mesnevîhanlık adıyla bir vazife yoktu. Mevlânâ'nın dervişlerinin çoğu Farsça bilirdi, bilmeyenler de ya kendisinden ya da ihvandandan öğrenirlerdi.⁶²⁷ Hz. Mevlânâ'nın vefatının ardından halka açık kürsülerde *Mesnevî*'yi ilk okuyan kişi Hüsâmeddin Çelebi'dir. Bu yönüyle Hüsâmeddin Çelebi, Mevlevî geleneğinde ilk mesnevîhan olarak kabul görülür. Çelebi'nin vefatıyla da Sultan Veled bu geleneği devam ettirmiştir. Mesnevîhanlık, Osmanlı devrinde de önemini koruyan bir kurum olarak Mevlevîlik âdâb ve erkânı içinde kendisine özel bir konum elde etmiştir. Başlarda Mevlevî dergâhlarında başlayan mesnevîhanlık giderek yaygınlaşmış; camilerde, konaklarda, *Darülmesevî* denilen bu iş için husûsi olarak inşa edilmiş, küçük mekânlarda icrasına devam edilmiştir.⁶²⁸

Mevlevî dergâhlarında, *Mesnevî* okunması için yan yana kurulmuş iki kürsü bulunurdu ve bunlara mesnevîhanlık kürsüsü denirdi. Bu kürsülerin birine mesnevîhan, ötekine de Kaari-i Mesnevi çıkardı. Mesnevîhanlar, *Mesnevî*'yi ezberlerlemiş oldukları için

⁶²⁵ Devellioğlu, "Sivâsiyye-i Halvetiyye", 958.

⁶²⁶ Alkış, "Mesnevî'nin İnşasında ve Mevlevîliğin Müesseseseleşmesi Sürecinde Çelebi Hüsâmeddin'in Yeri", 3.

⁶²⁷ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 224.

⁶²⁸ Orhan Okay, "Osmanlı'da Mesnevîhanlık Geleneği ve Son Mesnevîhanlardan Tahirül Mevlevî", X. *Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*, ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002), 309-310.

beytleri hafızalarından okurlar,⁶²⁹ yanlış söylediği, unuttuğu yahut atladığı bir beyit olursa ikinci kürsüde onu takip eden Kaari-i Dede, elindeki *Mesnevî*'den düzeltmeler yapardı. *Mesnevî*'yi ezbere okuyanlara Hafız-ı Mesnevî, ikinci kürsüde, okunan beyitlerin doğruluğunu takip eden kişiye de Kari-i Mesnevî denmiştir.⁶³⁰

Mesnevî okutabilmek için icazetname almak şarttı. Çelebi yahut bir mesnevîhan, *Mesnevî* okuma yeterliliğine erişmiş birine, mesnevîhanlık icazeti verebilirdi. Mesnevîhanların seçilmesi ve görevlendirilmesine ilişkin, Osmanlı devrinde özel bir uygulamaya gidilmiştir. Mevlevî tarikatı içerisinde ilim, irfan ve faziletiyle ön plana çıkmış mesnevîhanlardan, bir jüri oluşturmak suretiyle mesnevîhan seçimleri yapılmıştır.⁶³¹ Ayrıca *Mesnevî*'yi yalnız Mevlevî şeyhleri yahut mesnevîhanlar okutmamıştır. İlim erbabı kimseler, hiçbir tarikate mensup olmayan âlimler de *Mesnevî*'yi okutmuşlardır.

XIX. yüzyılda Mevlevîlerin yanı sıra İstanbul'daki Nakşî şeyhlerinin de mesnevîhan oldukları görülür. İki tarikatın yakınlaşması neticesinde Nakşîbendi şeyhleri de *Mesnevî* okutmuş, destarlı Mevlevî sikkesi giymişlerdir.⁶³² İzzet Molla, aşağıdaki beytiyle dergâhtaki mesnevîhanlık makamına vurgu yapmıştır. Mevlevî tekkelerine halife olarak atanan kişiler aynı zamanda iyi birer mesnevîhandı. Zamanla tekkenin sorumluluğunu da üstlenebilen halifeler öncelikle mesnevîhanlık vazifesini ifa ederlerdi:

Halife kıldı Mahmûdü 'ş-şiyem bir zâtı dergâha

Vekâletle edip kâ'im-makâm ol Mesnevî-hânı (Manzume 6/697)

O mesnevîhanı vekâletle kâim-makam sahibi edip, seçkin tabiatlı bir zatı dergâha halife kıldı.

3.8.12. Muhib

Muhip, tarikatlar döneminde bir tarikata intisâb hazırlığında olan kişiler için söylenmiştir. Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarında ise tarikata intisâb eden kişilere muhip denir ve muhiplik, tarikat hiyerarşisinde ilk derecedir.⁶³³

⁶²⁹ Pakalın, "Mesnevîhanlık Kürsüsü", 2: 490.

⁶³⁰ Okay, "Osmanlı'da Mesnevîhanlık Geleneği ve Son Mesnevîhanlardan Tahirül Mevlevî", 310.

⁶³¹ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 225-226.

⁶³² Ceyhan, "Mesnevî", 29: 332.

⁶³³ Süleyman Uludağ, "Muhib", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 34.

Mevlevîlikte tarikata intisâb edip sikkesi şeyh tarafından tekbirlenmiş kişiler muhip olurdu. Muhibbin bütün eğitiminden teslim edilen dedesi sorumluydu. Dede, hücrelerinde kalan ve eğitiminden mesul olduğu muhibbe tarikat adabını belletir, *Mesnevî* okutup semâ‘ yapmayı öğretirdi. Muhip, dilerse çileye girer ve dergâh hizmetlerinde bulunurdu. Çile eğitimini ve vazifeli olduğu hizmetleri bitirdiğinde çile çıkarmış ve ikrar almış olarak dede sıfatını alırdı.

Tarikat yoluna girmemiş kişilere de muhip denimiştir. Muhipler, dervişliğe ve onun gerektirdiği çile eğitimine soyunmaksızın, tarikata yalnızca mânen yakınlık hisseden kişilerdir.

Muhiplerin tarikat içerisinde bir şey yapma mecburiyetleri yoktu. Dilerlerse semâ‘ bile öğrenmeyebilirlerdi ve tekkeye gelişlerinde isterlerse sikke giyerlerdi. Muhip sınıfını, yalnızca halktan ve esnaftan kişiler değil; âlimler, devlet ve ticaret adamları dâhil her sınıf ve tabakadan pek çok kişi oluştururdu. Bu kişiler hakikate ulaşmak, sevap kazanmak, mûsikiden ve edebiyattan nasiplenmek niyetiyle muhip olurlardı.⁶³⁴ Osmanlı Devleti’nde III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Reşad (ö. 1918) başta olmak üzere bazı padişahlar ve devlet erkânından kişilerin muhip sıfatıyla Mevlevî tarikatına hizmetleri olmuştur. Ayrıca pek çok sanat erbâbı, şair, yazar, hattat ve mûsikişinas da aynı sıfatla eserler meydana getirmişlerdir.⁶³⁵

Mevlânâ devrinde de çeşitli meslek gruplarına mensup pek çok muhip vardı. Devlet erkânından kişiler, Ekmeleddin en-Nahcuvânî (ö. 701/1302’den sonra) gibi doktorlar muhip sınıfının çekirdeğini oluşturan topluluklara örnektir.⁶³⁶ Mevlevîlikte mühim olan Mevlânâ yolunda ilerlemek, tarikat âdâb ve erkânına sadık kalmaktı. Muhibler de bu kaidelere uydukları sürece Mevlevîlik tarikatı içerisinde kendilerine her daim yer bulmuşlardır. Muhipler kılık kıyafet olarak da birkaç kural haricinde dilediği gibi giyinebilirlerdi.

Semâ‘ etmeyi öğrenmek isteyen muhipler dilerlerse kendilerine semâ‘ elbisesi hazırlatırlardı. Bu elbiseler dedesinin hücrelerinde muhafaza edilirdi. Resim hırkası haricinde yakasız dışarı hırkası ve elifî şalvar yaptırıp daima sikkeyle gezebildiği gibi

⁶³⁴ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 167.

⁶³⁵ Şimşekler, *Mutfakta Pişen Canlar*, 38.

⁶³⁶ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevi Eğitim*, 120-121.

bir memuriyette vazifeliyse işine sivil olarak da gidebilirdi.⁶³⁷ Muhipler arasında, iş yerlerinde sivil, evde ve mukâbele günlerinde tekkelerde derviş kılığına bürünenler olduğu gibi gündelik hayatlarında sivil giyinip yalnızca mukâbele günlerinde semâ‘ elbiselerini giyenler de vardı.

Muhip, Arapça *seven* anlamındadır; muhibban ise *sevenler* demektir.⁶³⁸ Aşağıdaki beyitlerde bu tabiri görürüz. İlkinde Abdi’ Dede’nin, Kasımpaşa Mevlevîhânesi’ni muhiplerinin yardımıyla inşa ettiği ve muhiplerin, açık istiare yoluyla ışığa benzetilen şeyhlerinin etrafında âdeta pervane oldukları belirtilir. İkinci beyitte ise pîr ile muhiplerin arasındaki mânevi bağ, muhiplerinin ayrılık acısına dayanamayan pîrin ölümüyle anlatılmıştır. Molla’nın üçüncü beytinde ise şeyhin nur yüzü bir güzellik unsuru olarak vurgulanmış olup muhiplerin, şeyhlerinin güzel yüzünün feyziyle nasiplenmesi konu edilmiştir:

İki yıl sonra dîger tekyeyi teşrîf kıldıkda

O şem ‘in başına pervâne olmuşlar muhibbânı (Manzume 11/697)

İki yıl sonra diğer tekkeyi inşa ederken muhipleri o ışığın (şeyh) başına pervane olmuş.

Muhibbânın firâkı zulmetiyle etdi terk âhir

Edip Kara Hisâra irtihâl ol pîr-i nûrânî (Manzume 5/697)

O nurlu pir, muhibbanın ayrılık kederiyle sonunda Kara Hisara göç etti (öldü).

İşte ez-cümle biri hüsn-i Cemâl-i ‘Uşşâk

Feyz alır bunca muhibbânı yüzünden hâlâ (Tarih 2/305)

İşte onlardan biri Cemâleddin Uşşâki’dir. Onca muhibbi hâlâ yüzünden feyz alır.

3.8.13. Müntehi

Müntehi, Arapça son bulan, sona varan gibi anlamlara gelir. Mevlevîlikte ise bin bir günlük çilenin ardından yapılan merasimle, dede olanlara verilen bir addı.⁶³⁹ İzzet Molla’nın beytinde aşk ateşiyle çile eğitimini tamamlayan dedeler konu edilmiştir. Aşk,

⁶³⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 359.

⁶³⁸ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 236.

⁶³⁹ Cebecioğlu, “Müntehi”, 454.

Mevlevî tarikatının özüdür. Kâinattaki her şeye aşk nazarıyla bakılır. Dolayısıyla Mevlânâ mutfağında dedeler, aşk derdiyle pişen âşıklardır. Bu yönüyle beyitte Mevlânâ mutfağı bir mektep olarak tanıtılmıştır:

Pişirdi ders-i 'aşkı müntehîler hep o dergehde

Cenâb-ı Mevlevînin matbahıdır mekteb-i 'uşşâk (Gazel 7/512)

Çilesini bitiren dedeler o dergâhta hep aşk dersi pişirdi. Mevlânâ'nın mutfağı âşıklar mektebidir.

3.8.14. Neyzen

Ney çalan sanatkâra neyzen denir. Mevlevîhânelerde âyîn esnasında çalan neylerin başında bulunan kişiye ise neyzenbaşı denir. Neyzenbaşı, “Serneyzen” ve “Ser-nâyî” olarak da anılır. Dergâhların mukâbele günleri aynı olmadığı için İstanbul gibi birden fazla Mevlevî dergâhı bulunan şehirlerde bir kişi birkaç mevlevîhânenin neyzenbaşı olurdu. Bu kişiler önemli müzisyenler ve hünerli, neyzenler arasından seçilirdi. Bu vazifeye tayinler çoğu kez ömür boyu olurdu.⁶⁴⁰

Devrin en güzel ney çalanına “Ney çalanların kutbu” anlamına gelen “Kutub-ı Nâyî” denir. Mevlevîlerde “Kutub-ı Nâyî Hamza Dede” güzel ney çalması hasebiyle bu ünvanı almıştır.⁶⁴¹ Arapça'da “nâyî” kullanılır ki, eskiden Türkçede de kullanılmıştır. Osmanlı Türklerinde “nâyî” mahlasını alacak şekilde bu saza âşık olanlar çıkmıştır. Şeyh Osman Dede bunlar arasındadır.⁶⁴² Aşağıdaki beyitte pîr-i nâyî ünvanı verilen ney üstatlarından birinin dualar eşliğinde daima anılması gerektiği işlenmiştir:

Mutrib çalıp nevâyı yâd eyle pîr-i nâyı

Peyveste kıl du'âyı âmîn-i kudsiyâna (Tarih 10/221)

Ey çalgıcı! Makamı çalıp ney pîrinin sesini hatırla. Meleklerin âminine duayı daim kıl!

İzzet Molla, aşağıdaki beyitlerde ise Mevlânâ sırrına vakıf olan neyzenlere dikkat çeker. Ney'in insanlara hakikatleri fısıldayan bir aracı olduğu düşünüldüğünde, neyzelerin bu sırrı bilmesi doğaldır:

⁶⁴⁰ Yılmaz Öztuna, “Ney-Zen”, “Ney-zen-başı”, *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000), 299.

⁶⁴¹ Gölpınarlı, *Tasavvufîan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 248.

⁶⁴² Öztuna, “Ney”, 298.

Garazın dağa düşürmek bu dil-i şeydâyı

Râz-ı Monlâyı sakın söyleme ney-zen bilirim (Gazel 9/560)

Ey neyzen! Gayen bu çilgin gönlü derde düşürmek. Monlâ'nın sırrını sakın söyleme, bilirim.

Çünkü küstâh-ı râh-ı Monlâyız

N'ola Çingâne olsa neyzenimiz (Mukatta'a 2/723)

Neyzenimiz çingene olsa ne olur? Mevlânâ yolunun küstahıyız.

3.8.15. Pîr/Pîrdaş

Farsça ihtiyar, şeyh anlamına gelen pîr, tarikat kurucusu yerinde kullanılan bir tâbirdir. Eskiden önemli insanlar hakkında da kullanılırdı. Gölpinarlı *Kaygısız* isimli eserinin sözlük kısmında pîr için şunları yazmıştır: “Tarikat müessisleri. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli...”⁶⁴³ Mevlevî tarikatında da Mevlânâ, pîr olarak kabul edilir. İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde bu anlayış görülmektedir:

İki 'âlemde pîrimdir efendimdir zahîrimdir

Penâh u dest-gîrimdir Cenâb-ı Hazret-i Monlâ (Gazel 7/216)

Hz. Mevlânâ, elinden tuttuğum sığınağımdır. İki âlemde de pîrimdir efendimdir, ışığımdır.

Mensûb-ı Pîri başda külâh-ı bülend ile

Zâhirde dahi etmede Allâh ser-firâz (Gazel 7/457)

Allah, pîrin mensubunu başında yüce külâhı ile görünüşte bile üstün tutmakta.

Bulursun derd-i 'aşka 'İzzetâsâ sen de bir çâre

Cenâb-ı Pîre varsa ez-derûn ikrârın ey bülbül (Gazel 6/532)

Ey bülbül! Hz. Mevlânâ'ya gönülden ikrarın varsa sen de İzzet gibi aşk dedine çare bulursun.

Pîrimin feyz-i Mesnevisinden

Etdi Allâh behre-yâb beni (Gazel 9/635)

⁶⁴³ Pakalın, “Pîr”, 776.

Allah, pîrimin *Mesnevî* feyzinden beni hissedar etti.

İzzet Molla, Abdülkadir Geylâni Hazretleri ile Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Yusuf Dede'yi de pîr olarak zikreder:

N'ola olsam revâne âsitân-ı Pîr-i Geylâna

Meseldir söylenir kim 'âşika Bağdâd uzâğ olmaz (Gazel 6/297)

Abdülkâdir Geylâni'nin eşiğine gitsem ne olur? “Âşığa Bağdat uzak olmaz” sözü söylenir durur.

Hânkâh-ı cennete göçdü bu târîhde

Pîr idi Yûsuf Dede etdi makâmın na'îm (Tarih 3/329)

Bu tarihte cennet tekkesine göçtü. Yusuf Dede pîr idi, makamımı cennet etti.

İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde ise olgun kişiler olarak nitelenen pîrdaş sözcüğü göze çarpar. Molla, kendisi gibi pîr olan arkadaşlarının ardından Şihâb Efendi'nin de vefat ettiğini belirtir:

Göçdü Şihâb Efendi ardınca pîrdâşı

Sâhib-kemâl olanlar bir bir gidip tükendi (Tarih 1/321)

Pîrdaşlarının ardından Şihâb Efendi de göçtü. Kemâl sahibi olanlar (olgun kişiler) bir bir gidip tükendi.

3.8.16. Sâlik

Sâlik, manâ olgunluğuna ulaşmak isteyip tasavvuf yoluna giren kişiye denir.⁶⁴⁴ Bu kişiler durumlarına göre talip, sâlik, mutasavvıf, sûfi gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Sâlik girdiği yolun gerektirdiği hususları her şeyden önde tutarak tasavvufu amaç edinir. İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde tarikat yoluna gönüllü gelen sâliklerin belledikleri yoldan sapmadan yürümeleri ve sâliklerin dedelerin gözetiminde onlardan aldıkları mânevi eğitim ile tarikat yolunda canlanmaları, tazelenmeleri anlatılır:

Şaşırır mı yolunu sâlik-i râh-ı vahdet

Sıkılınca başı hiç olmaz ise dâra çıkar (Gazel 3/436)

Birlik yolundaki sâlik hiç yolunu şaşırır mı? Sıkılınca başı hiç olmazsa göğe

⁶⁴⁴ Cebecioğlu, “Sâlik”, 541.

çıkar.

Gelip Rûhî Dede cânlarla oldu cism-i vâhidveş

Yeniden etdi ihyâ sâlikân-ı râh-ı merdâni (Manzume 46/699)

Rûhî Dede, gelip can'larla tek beden oldu. Mertlik yolundaki sâlikleri yeniden yüceltti.

3.8.17. Semâzen

Semâzen, semâ' yapan Mevlevîyi tanımlamak için kullanılan bir Mevlevî terimidir. Mevlevî tarikatına yeni intisâb eden nev-niyazlar, semâ' etmeyi öğrenmeleri için semâ' dedesi de denilen usta bir semâzene teslim edilirdi.⁶⁴⁵ Mevlevî tarikatında her eğitim usta-çırak anlayışına dayanarak gerçekleşirdi. Bu durum semâ' eğitiminde de görülür.

Semâ' yapmayı öğrenmek isteyen semâzen, sağ avucuna biraz tuz alarak semâ' tahtasına gelir. Önce baş keserek niyaz eder. Sonra, sol dizini büküp eğilerek çiviye öper, avucundaki tuzu, çivinin çevresine serper. Devamında ayağa kalkıp, tekrar baş keserek semâ' tahtasının üzerine çıkar. Ayakları çıplak olan semâzen çiviye, sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına geçirip, sağ kolu üste gelecek vaziyette kollarını göğsünün üstüne çaprazlama bağlar ve avuçlarıyla omuz başlarını tutar. Sağ ayağını geriye iten derviş, sol ayağı üzerinde dönmeye başlardı.⁶⁴⁶

Göğsü ve yüzü dönmeye başladığı konuma gelince sağ ayağını (çark), parmak uçları sola gelmek ve sağ ayağa direk olmak kaidesiyle yere basan semâzen böylece tam bir devir yapmış olur. Semâ' da direk olarak adlandırılan sol ayak daima yerde, sağ ayak ise daima sol ayağın dizine kadar kaldırılıp sola atılmadadır. Bu devir hareketiyle beraber vücut sola çevirilmektedir.⁶⁴⁷ Devir hareketi olan çark atmanın ardından direk tutma ve kol açma eğitimleri alan yeni semâzene, semâ' ederken semâ-hânedede yürüme de öğretilirdi. Bu yürüyüş çark atıldıktan sonra sol ayağın geriye doğru çekilmesinden ibaretti.⁶⁴⁸ İlk gün dokuz çarkla başlayan eğitim ilerleyen günlerde dokuzun katlarıyla artarak devam ederdi.

⁶⁴⁵ Hülya Küçük, "Semâzen", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 465.

⁶⁴⁶ Cebecioğlu, "Sema-zen", 558.

⁶⁴⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 355-356.

⁶⁴⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 356.

Semâ' etmeyi iyice belleyen nev-niyaza tennureyle semâ' ettirilerek tennure açma, hızlı bir şekilde şeyh postunun önünden geçme ve selam başında durma eğitimleri verilirdi.⁶⁴⁹ Mevlevî geleneğine göre semâ' etmeyi öğrenen yeni semâzen, başta semâ' dedesi olmak üzere diğer dedelere, şeyhe ve matbah can'larıyla dergâha gücü yettiği ölçüde hediyeler alırdı. Müptedi mukâbelesinin ardından bu hediyeleri *Semâ Dedesi* ilgili kişilere dağıtırdı.⁶⁵⁰

Klasik semâ' kisvesine bürünen semâzenlerin, başlarında koyu kahverengi yahut deve tüyü renginde keçeden bir sikke, beyaz renkte tercih edilen geniş etekli, üst tarafı vücudu saran bir tennure, tennureyi kemer vazifesiyle saran beş parmak genişliğinde elifi nemed, tennure üzerine yelek (mintan) ve bunun da üzerine dar ve düğmesiz, bele kadar inen ince kumaştan yapılan bir destegül giyilirdi. Semâzenler, kıyafetlerinin üstüne hırka giyerlerdi ve semâ'ya başlamadan hırkalarını çıkarırlardı.⁶⁵¹ Tören hırkası anlamına gelen bu hırkaya resim hırkası denirdi. Yakasız ve önü açık giyilen bu hırka, geniş kesimde olup ayaklara kadar uzanırdı.⁶⁵²

Dervişler, bir nevi hipnotik bir hale gelene değin semâ' ederler ve bu süreç semâzen üzerinde keyifli bir hal oluştururdu. Bazı semâzenler, saatler süren bir konsantrasyon sonunda dış dünyanın bir ışığın içinde kaybolduğunu bile iddia ederler. İzzet Molla'nın aşağıdaki beyitlerinde semâzenlerin, semâ' yoldaşları ile yana yana dönmeleri pervane ile özdeşleştirilerek tasvir edilmiştir. Fâni olan bu dünyadan semâ' ile sıyrılıp kendilerinden geçen semâzenler mânevi âleme yükselirler:

Her bir semâ'-zen n'ola eflâke etse nâz

Meydân-ı 'aşk-ı pîrde yokdur hesâb-ı çarh (Gazel 10/387)

Her bir semâzen dünyaya naz etse ne olur? Pîrin aşk meydanında dünya hesabı yoktur.

Aldı semâ'-zenler meydânını erenler

Pervâne der görenler döndükçe yana yana (Tarih 6/221)

Erenler semâzenler meydanını aldı. Yana yana döndüğünü görenler (semâzenleri)

⁶⁴⁹ Küçük, "Semazen", 36: 465.

⁶⁵⁰ Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 254.

⁶⁵¹ Küçük, "Semazen", 36: 465.

⁶⁵² Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ ve Mûsikî*, 257.

pervane zannetti.

3.8.18. Şeyh

Tasavvufta, bir tarikatın yöneten en üst mertebesindeki kişiye şeyh denir. Bu unvanı alabilmek için tarikatın tüm derecelerini aşmış olmak gerekir. Şeyh kendi tarikatını kurarken de önce başka bir tarikatta bu dereceleri aşmakla yükümlüydü.

Mevlevîlikte, çilesini tamamlayarak dedelik unvanı alan kişiler arasında yeterlilikleri nispetinde öne çıkanlar, kendilerine şeyhlik verilerek herhangi bir yerde Mevlevî dergâhı açmakla görevlendirilirlerdi.⁶⁵³ Makam çelebisi tarafından vazifelendirilen şeyhler, aynı zamanda tayin oldukları makamın halifesi konumundaydı.⁶⁵⁴ Kısaca şeyhlik makamı için, dedelikten sonraki mertebedir denilebilir. Şeyhlere verilen meşihatnameler ise şeyhliklerinin delili olarak kabul edilmiştir.

Çile çıkarmadığı halde şeyh olabilme yeterliliğine sahip olan kişilere, Konya dergâhında özel bir tören ile dedelik unvanı verilir ve bu kişilerin tekke açabilme yetkisi de vardı. Konya, Mevlevîliğin tarikat haline gelerek geniş kitlelerde kabul görmesi hususunda önem arz eden bir şehirdir ve Mevlevîliğin membaı hükmündeydi. Bu anlayış tarikatın her hususiyeti için aynıdır. Konya, dergâhından bu dergâhta şeyh olmaya kadar ayrı kuralları olan bir yerdir.

Konya Dergâhı'na şeyh olabilmek için, mutlaka Mevlânâ'nın soyundan gelme şartı aranırdı. Zükür çelebilerinin en yaşlısı ve en bilgilisi olan kişi bu dergâha şeyh olurdu ve "Çelebi Efendi" yahut "Aziz Efendimiz" diye anılırdı.⁶⁵⁵

Şeyh, çile çıkarmadan ve dede olmadan posta oturduysa, posta oturduktan kısa süre sonra Konya'ya gider ve on sekiz günde on sekiz ayrı hizmeti tamamlardı. Şeyh bu hizmeti, dal sikkeyle görürdü. Hizmet süresi tamamlanınca destarlı sikkesi, çelebi tarafından bir kere daha tekbirlenir ve şeyh olarak tayin edildiği tekkeye dönerdi.⁶⁵⁶

Son dönemlerde, özellikle İstanbul tekkelerinden birine şeyh tayin edilen kişinin meşihatnamesini çoğunlukla Şems makamındaki şeyh veya Ateş-bâz Zaviyesi şeyhi,

⁶⁵³ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 103.

⁶⁵⁴ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 55.

⁶⁵⁵ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 155.

⁶⁵⁶ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 137.

Üsküdar Zaviyesi'ne ya da Yenikapı Mevlevîhânesi'ne getirirdi. Şeyh tayin edilen kişi de oraya gider, sonra beraberce şeyhülislamı ziyaret ederlerdi. Yeni şeyhin meşihatnamesi okunur ve kendisine sunulurdu. Mukâbele günü de başka tarikatlerin şeyhleri eşliğinde semâ-hânedeki yüksek sesle meşihatname okunur ve şeyhe sunulurdu. Sonrasında meşihatnameyi getiren şeyh, yeni şeyhi posta geçirir ve yeni şeyh semâ-hânedeki herkesle tarikat âdâbınca görüşürdü. Bu merasimden sonra şeyh tekrar posta geçince mukâbele başlardı. Yeni şeyh, meşihatnameyi getirene para veya hediye verirdi; Mevlânâ türbesine, çelebiye ve dedelere de gücünün yettiği hediyeleri yollardı.⁶⁵⁷

Tarikatın kurucusu olan Sultan Veled, Mevlevîliği temsil edecek olan şeyhlerde ilim ve ibadet ehli olma şartını esas almıştır.⁶⁵⁸ Başkalarını terbiye ederek irşada yönlendirecek kişinin, öncelikle kendisini eğitmesi ve tüm yönleriyle başkasına örnek olacak donanımda olması gerekir.⁶⁵⁹ Mevlevîlik yoluna ihvan kazandırmak, onları ilahî aşkın hissettirdiği şevkle, Allah zikriyle, kelamıyla ve fikriyle eğitmek, tasavvuf ilmini topluma layıkıyla anlatacak müritler yetiştirmek ve tüm bu donanımla dinine ve devletine faydalı bireyler vücuda getirmek şeyhin başlıca vazifeleri arasındaydı.

Şeyhlerde aranan şartlardan birisi de mesnevîhan olma kabiliyetidir.⁶⁶⁰ Şeyhler, tekkelere ilkin mesnevîhan sıfatıyla gönderilirlerdi. Bundan dolayı şeyhler, din kurallarını öğretecek ve *Mesnevî*'yi okutacak derecede iyi yetişmiş olmalıydı.⁶⁶¹ Şeyhler, kıyafetlerindeki detaylarla da tarikat içerisinde kendilerini belli ederlerdi.

Tekke şeyhlerinin destarları ile makam çelebilerinin âyîn ve resmî günlerde kullandıkları destarların rengi siyahtı.⁶⁶² Son dönemlerde ise şeyhlerin çoğu, koyu yeşil destar sarmaya başlamıştı.⁶⁶³ Toplantı ve resmî merasimlere destarlı sikkeleri ile katılan şeyhler, mukâbele günleri dışındaki diğer günlerde tekkede dal sikke giyerdi.⁶⁶⁴

Tasavvuf yolculuğunda, sanat ve zanaatla uğraşan her kesimin bir şeyhi vardır. Sahaflar, çulhalar, tabaklar şeyhi gibi.⁶⁶⁵ İzzet Molla, aşağıdaki beytinde bedesten sözcüğüyle

⁶⁵⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 339.

⁶⁵⁸ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 59.

⁶⁵⁹ Eraydın, *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 47.

⁶⁶⁰ Arpaguş, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, 103-104.

⁶⁶¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 56-60.

⁶⁶² Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 61.

⁶⁶³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 393.

⁶⁶⁴ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 60.

⁶⁶⁵ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 317.

zanaat ehlinin şeyhler önderliğinde topluca mesken edindikleri çarşığı tasvir eder. Şâir, bu mekânlarda şeyhlerle edilen sohbetleri vurgulayarak sanat erbâbından sahaflar şeyhini ele alır:

Her seher Sahnâflar Şeyhiyle ülfet eyleyip

Hâce-i tezvîr-i dólâb-ı bedestân ders alır (Gazel 4/424)

Her sabah sahaflar şeyhi ile ahbaplık edip bedestenin yalancı hocasından ders alır.

Mevlevîlikte şeyh olan kişiye “Efendi” veya “Efendi Hazretleri” de denir. İzzet Molla’nın, aşağıdaki beyitlerinde “efendi” hitabını görmekteyiz. Özellikle ilk iki beyitte samimi bir üslupla şeyhe sesleniş vardır. Şâir üçüncü beytinde ise intisâb etme geleneğinden bahseder. Mevlevîlikte bir Mevlevînin doğru yolda yürüme kararlılığı ancak ilmine ve irfanına güvendiği bir şeyhe intisâb ile sürdürülür:

Şarâba etdigimiz tevbeler müzebzebdir

A şeyh efendi geçilmez ne çâre meşrebdir (Gazel 1/434)

A şeyh efendi! Ne çare, meşrebimizdir. Şaraba ettiğimiz tövbelerde beceriksiziz.

Sana ne ‘âşık namâza hâzır olmuş olmamış

Şeyh efendi bir de ‘âlem kâfir olmuş olmamış (Gazel 1/476)

Şeyh efendi! Âşık namaza hazır olmuş olmamış, âlem kâfir olmuş olmamış sana ne!

Beğenmedin mi beni ben seni beğendim gel

Sana ben eyleyeyim intisâb efendim gel (Gazel 1/535)

Beni beğenmedin mi? Ben seni beğendim efendim, gel sana intisâb edeyim.

Tekke şeyhliğine, genellikle şeyhin ailesinden biri getirilirdi, bu kişi çoğunlukla şeyhin büyük oğlu olurdu. Oğulun, babasıyla aynı çatı altında bulunması neticesinde kuralları yaşayarak öğrenmesi ve Mevlevî kültürüne hâkim olması, bu uygulamayı gelenek haline getirmiştir. Çocuk küçük yaşta şeyh olmuş ise dedelerden biri vekâleten dergâh işlerini yürütürdü; çocuk, şeyhlik vazifesini ifa edecek kudrete gelince postuna geçerdi.⁶⁶⁶ İzzet Molla’nın beytinde de yaşı küçük olduğu için büyümesi beklenen şeyh

⁶⁶⁶ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 56.

oğlunu görürüz. Şeyhlik için hazır olmayan çocuk eğer başa geçerse hânkâhtaki cemiyetin azalacağı endişesi duyulur:

Hele Şeyhin küçük oğlu büyüsün bir kerre

Küçülür hânkah-ı 'aşkdaki cem' iyyet (Gazel 3/371)

Şeyhin küçük oğlu büyüsün bir kere. Yoksa aşk hânkâhındaki cemiyet azalır.

Şeyhlik yalnızca tarikat içerisinden silsile halinde ilerleyen bir makam değildi. Medreselerde yetişen Mevlevî şâirlerinin bir kısmının doğrudan tarikata intisâb ettiği ve başka bir memuriyette çalışmayıp şeyhlik makamında oturduğu bilinir. Mevlevî şâirlerin, yarıya yakını bizzat şeyhlik görevinde bulunmuştur. Açık, yapılan incelemeler sonucu bu sayının yüz yirmi beş olduğunu belirtir.⁶⁶⁷

Önceleri, dedeler arasından seçilen şeyhlerde, şeyh olma yeterliliği ve liyakat aranırdı. Bu durum son zamanlarda şeyhliğin, miras olarak görülmesine, bebek sayılan çocuklara şeyhlik verilmesine, kardeşler ve yabancılar arasında şeyhliğin artırılmaya çıkarılmasına dönüşmüştür.⁶⁶⁸ Bu durum zamanla hatır ve yardım anlayışına dönüşerek yeterlilik esasını geri plana itmiştir. Böylece şeyhlik makamının keyfiyeti artarken, kalitesi ve istikrarı düşmüştür.

Şeyh, tasavvufta Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kabul edilir. Müritler de Allah'a yakın olmak için bir şeyhe bağlanmıştır. İslâm inancında ve dahi tarikatlarda kâinattaki her varlığın aslına döneceğine inanılır. İnsan da aslı olan Allah'a dönecektir. Bu yolda bizi hakikate ulaştıran köprü ise kâmil bir şeyhtir. Şeyh, müritlerine yol gösterebilmesi için öncelikle kendini ilmî olarak yetiştirmesi gerekir. Şeyh, ilmi âdetâ şarap gibi içerek bünyesine katmalı ki müritleri, şeyhin ilminden faydalanabilsin. İzzet Molla, aşağıdaki aşağıdaki iki beytinde şeyhi, içi şarap dolu kadeh gibi kendisini ilimle zenginleştirmesi ve bu ilmi halka sunması yönüyle ele almıştır. Şâir, ikinci beytinde ayrıca mübalağa ederek şeyhlerin kerâmet ehli olduklarını belirtir:

Meyhânelerde gördüğümüz bâde 'âdetâ

Şeyhin içip de sunduğu halka şarâb-ı feyz (Gazel 4 /482)

Meyhanelerde gördüğümüz şarap âdetâ şeyhin içip de halka sunduğu feyz şarabıdır.

⁶⁶⁷ Bk. Açık, "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiyeti". 105.

⁶⁶⁸ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 158.

Şeyhim kerâmet ister isen pîr-i meyde gör

Bir dem nefes ederse kadehde habâb olur (Gazel 4/416)

Şeyhim kerâmet istersen pîrin kadehinde gör. Bir zaman üflerse kadehte kabarcık olur.

Molla, aşağıdaki beytinde ise şeyhlerin vazifelerine vurgu yaparak dergâhlarda, muayyen vakitlerde, tekke sakinlerine okutmakta oldukları vird yani duadan bahseder:

Giydiler hırkasını hîle ile sâlûsun

Çekdiler sübhasını şeyhin okurken evrâd (Kaside 6/83)

Riyakârın hırkasını hîle ile giydiler. Dualarını okurken şeyhin tesbihini çektiler.

3.9. Mevlevî Şahıslar

3.9.1. Ahmed Dede

Mevlevî tarikatı içerisinde şeyh, halife, dede kademesinde pek çok Ahmet ismine rastlarız. Özellikle şeyh efendilerin mahlas uygulamasına devam etmeleri, isimlerin farklı şekilde kayıtlara geçmesi gibi problemler neticesinde “Mevlevî Şahıslar” başlığı altında “Ahmed Dede” olarak aktarılan beyitler genel olarak ele alınacaktır.

Bayram Ali Kaya, kaleme aldığı “Tekke Kapısı-Yenikapı Mevlevihanesi'nin İnsanları” isimli eserinde yalnızca Yenikapı Mevlevihânesi'nde şeyhlik yapan yirmi isimden ilk yedisinin adının “Ahmet” olduğunu belirtir. Bu isimler sırasıyla Kemal Ahmed Dede, Doğânî Ahmed Dede, Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1057/1647), Câmî Ahmed Dede, Kârî Ahmed Dede, Nâcî Ahmed Dede ve Pendârî Ahmed Dede'dir. Kuruluşundan itibaren postnişinliğine gelen bu ilk yedi şeyhe, isimlerinden hareketle, “Ehâmide-i Seb'a” yani “Yedi Ahmed” denilmiştir.⁶⁶⁹

Aşağıdaki ilk beyitte türbesi nurlarla inşa edilen ve buradan gökyüzüne keramet ışıkları saçan Ahmet Dede'den bahsedilmiştir. İkinci beyitte ise yine aynı anlayışla Ahmed Dede'nin bolluk bereket kaynağı olarak görülmesi ve cennetteki yüce makamı vurgulanmıştır:

Ahmed Dedeye türbe-i pür-nûr yapıldı

Envâr-ı kerâmet ile gerdûn yine doldu (Tarih 1/315)

⁶⁶⁹ Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevihânesi'nin İnsanları*, 22.

Ahmet Dede'ye nurla dolu türbe yapıldı. Gökyüzü yine keramet ışıklarıyla doldu.

Gevher-i kân-ı kerem Hazret-i Ahmed Dede

Buk'asının sengidir cennetin a'lâ taşı (Tarih 1/316)

Kerem kaynağının cevheri Ahmed Dede'dir. Cennetin en yüksek taşı (onun) arazisinin taşıdır.

3.9.2. Abdülbâki Nâsır Dede (d.1765-ö.1821)

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Ebu Bekir Dede'nin (ö. 1189/1775) ikinci oğlu, Ali Nutkî Dede'nin küçük kardeşi olan Abdülbâki Nâsır Dede'nin⁶⁷⁰ annesi, Galata Mevlevîhânesi şeyhlerinden Kutbünnâyî Osman Dede'nin kızı Saîde Hanım'dır. İlköğrenimini babasından alan Nâsır Dede Arapça, Farsça ve dinî ilimleri Milas Müftüsüzâde Halil Efendi'den öğrendi.⁶⁷¹ Abdülbâki Nâsır Dede, ağabeyi Ali Nutkî Dede'nin şeyhliği sırasında, semâ' öğrenip mukâbeleye girmeye başlamış, mevlevîhânedeki mûsikişinaslardan mûsiki eğitimi görerek kendini geliştirmiştir. Ayrıca ağabeyinin meşihati sırasında dergâhın neyzenbaşılığı görevini üstlenmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi Kafesçisi Şerife Âyişe Hatun'un kızı Şerife Fâtıma Hanım ile evlenmiş; bu evlilikten yedi çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuklarından Receb Hüseyin Hüsni Dede (ö. 1245/1826) ve Osman Selâhaddin Dedeler (ö. 1887) ileriki zamanlarda Yenikapı Mevlevîhânesi postnişinliğine oturmuşlardır.⁶⁷² Abdülbâki Nâsır Dede, ağabeyinin 1801'de vafat etmesi üzerine Çelebi Hacı Mehmed Efendi tarafından sikkesi destarlanarak Yenikapı Mevlevîhânesi postnişinliğine getirilmiştir. Şeyh tayin edilmesinden on yıl sonra, 1814'te Kazasker Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi (ö. 1262/1846) tarafından mevlevîhânenin vakıf işlerine bakmakla görevlendirildi ve vefatına kadar bu vazifesini sürdürdü. 23 Şubat 1821 Cuma günü vefat etmiş; Yenikapı Mevlevîhânesi haziresine defnedilmiştir.⁶⁷³

Abdülbâki Nâsır Dede, şeyhliği gereği pek çok dinî ilme vakıftır. Ancak bu bilgilerle yetinmemiş ve edebiyat, şiir, mûsiki gibi pek çok alanda kendini yetiştirmiş bir zattır.

⁶⁷⁰ İhtifalci Mehmet Ziya Bey, Yenikapı Mevlevihanesi, haz. Murat Karavelioğlu (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 124.

⁶⁷¹ Nuri Özcan, "Abdülbâki Nâsır Dede", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 199.

⁶⁷² Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevîhânesi'nin İnsanları*, 133.

⁶⁷³ Özcan, "Abdülbâki Nâsır Dede", 199.

Esrar Dede'nin naklettiği bilgiye göre üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) divan sahibidir ve Mevlevî mukâbelelerinde okunmak üzere Isfahân ve Acem-Bûselik makamında iki Mevlevî âyîni bestelemiştir.⁶⁷⁴ Abdülbâki Nâsır Dede'nin Mevlevî şeyhleri arasında özel bir yeri vardır. Devrin padişahları III. Selim ve II. Mahmud zamanlarında ünlenmiş ve her iki padişahın yakın ilgisine mazhar olmuştur. Yetiştirdiği talebeleri ki Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin (ö. 1846) ney hocalığını yapmıştır, kaleme aldığı eserleri, tasavvuf, edebiyat ve mûsiki alanlarında yetkin bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. II. Mahmud zamanında sarayda icra olunan küme fasıllarına katılan Nâsır Dede, ayrıca bir nota sistemi ile dilâviz, dildar, gülruh, hisar-kürdî ve rûhefzâ adlarında beş makam ve “şîrin” isminde yirmi iki vuruşlu bir usul icat etmiştir. *Divan, Terceme-i Menâkıbü'l-ârifîn, Şerh-i Ta'rib-i Şâhidî, Defter-i Dervîşân, Tedkîk u Tahkîk ile Tahrîriyye* kaleme aldığı eserleridir.⁶⁷⁵

Abdülbâki Dede'ye bağlılığıyla bilinen XIX. yüzyılın ünlü şâiri Keçecizâde İzzet Molla, Nâsır Dede'nin şeyhlik süresini aşağıdaki dizelerde on sekiz yıl olarak nakleder:

Târîh-i intikâl-i şeyh 'Abdülbâki Kuddise Sırruhu

On sekiz yıl şeyh olup Bâkî Dede 'azm eyledi

Vâlidî Bû Bekr Efendiden yana Allâh deyip (Tarih 1/211)

Etdi 'İzzet dâne-i sübhayla târîhin hesab

Şeyh Bâkî buldu fânîden rehâ Allâh deyip (Tarih 2/211)

Abdülbâki Kuddise Sırruhu'nun şeyhliğe intikal tarihi: Bâkî Dede, on sekiz yıl şeyh olup babası Bû Bekr Efendiden yana Allah diyip yola çıktı. İzzet, tesbih taneleriyle tarihini hesap etti. Şeyh Bâki, Allah deyip fâniden kurtuluş buldu.

3.9.3. Bostan Çelebi (d. ?-ö. 1040/1630)

Bostan Çelebi, Mevlevî şeyhi Ferruh Çelebi Hazretleri'nin oğludur. Tahsilini babasının yanında tamamlayan Bostan Çelebi, Konya Mevlevîhânesi'nde şeyhlik vazifesinde bulunmuştur. Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Türkçe ve Farsça, âşıkâne, dervîşâne, nükteli, güzel şiirler yazmıştır.⁶⁷⁶ İnce anlamlar içeren mısralar kaleme alan

⁶⁷⁴ Bk. Esrâr Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, haz. İlhan Genç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 290.

⁶⁷⁵ Özcan, “Abdülbâki Nâsır Dede”, 1: 199.

⁶⁷⁶ Açıık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 235-236.

Bostan Çelebi, vasiyeti üzerine vefat ettiğinde şiirleri çelebiler, halifeler ve ihvan tarafından insanlara duyurulmuştur. Şiirlerini ve hikâyelerini Hilmî mahlasıyla kaleme alan Bostan Çelebi, 1040 yılında vefat etmiştir.⁶⁷⁷

I. Ahmed, Bostan Çelebi'nin muhibbidir ve gördüğü rüya üzerine kendisine hürmet ve saygıyla yaklaşmaktadır. Aynı zamanda evkaf işleriyle de uğraşan Bostan Çelebi devrinde, Mevlevîlik oldukça yayılmıştır. Şam ve Gelibolu Mevlevîhânelerine ek olarak Kemal Ahmed Dede için kurulan ve Galata Mevlevîhânesi'nden sonra İstanbul'da ikinci mevlevîhâne olan Yenikapı Mevlevîhânesi de Bostan Çelebi zamanında 1597 tarihinde inşa edilmiştir. Halk, Bostan Çelebi hakkında müritlerinin çoğalacağı, ihsanda bulunmasının bolluk getireceği, başı ağrısa salgın hastalık olacağı gibi türlü inanışlara sahiptir. Bu güçlere sahip olduğu inancıyla Bostan Çelebi, melamet erbâbından sayılmıştır. Çelebi, dergâhta ikamet etmez, vaktini evinin bahçesindeki küçük bir kulübede geçirir. Bu sebeple Çelebi'nin, o kulübede gayb erenleriyle kaldığı inancı hâkimdir.⁶⁷⁸ İzzet Molla'nın divanında yer verdiği iki beyitte, Bostan Çelebi'nin emriyle Abdî Dede'nin meşihatini Galata Mevlevîhânesi'nden alıp yerine *Mesnevî* şarihi Rusûhî Dede'yi tayin etmesi anlatılır. Birinci beyitte Bostan Çelebi bahçivana, ikinci beyitte İsmail Rusûhî bülbüle, mevlevîhâne ise her iki beyitte de gül bahçesine teşbih edilmiştir:

Gelip bin on yedide hânkâhı gülsitân etmiş

Olup ol gülşen içre bâğbân bâ-emr-i Bostânî (Manzume 10/697)

(Rusûhî), Bostan Çelebi'nin emriyle 1017'de o gül bahçesine bahçivan olup hânkâhı gül bahçesi haline getirmiş.

İcâzet-nâme-i Bostân ile ol gülşen-i 'irfân

Rüsûhî nâmına bir bülbülün oldu gülistânı (Manzume 12/697)

Bostan (çelebinin) icâzetnamesi ile o ilim bahçesi Rusûhî adında bir bülbülün gülbahçesi oldu.

3.9.4. Celâleddin Ergun (d. ? – ö. 775/1373)

⁶⁷⁷ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 43-44.

⁶⁷⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 153.

Mevlevîliğin yayılmasını sağlayan ilk Mevlevî şeyhlerinden Celâleddin Ergun, Kütahya Mevlevîhânesi postnişinlerinden Burhâneddin İlyas Paşa'nın (ö. 1396) oğlu, Germiyanoglu Süleyman Paşa'nın torunudur. Süleyman Paşa (ö. 1387), Sultan Veled'in kızıyla evli olduğu için Celâleddin Ergun'a da Çelebi unvanı verilmiştir. Ergun Çelebi, Şems makamında Şemsî tac giyerek Konya'da hilafet almıştır. Uzun süre şeyhlik vazifesini sürdüren Celâleddin Ergun, Kütahya'da vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Celâleddin Ergun'a dair, Mevlevî tarikatının ana biyografik eseri olarak görülen *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ergun Çelebi şeyhliğinin yanında kaleme aldığı çeşitli eserlerle de bilinir. *İşâretü'l-beşâre* isimli Mevlevî âyîninin özelliklerinin anlatıldığı on sekiz nükteye ayrılan bir eseri ile insân-ı kâmil kavramının anlatıldığı kırk beyitlik *Gencnâme* isimli mesnevisi vardır. Sakıb Dede, Celâleddin Ergun'un *Çihl Kelime-i Tayyibe* adlı mensur bir eseri olduğunu da nakleder.⁶⁷⁹ Mevlevî tarikatına mensup olan kişiler, merhamet sahibi kimselerdir. İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Celâleddin Ergun'un merhametine dikkat çeker:

Erganûn-ı nâle etmez derd-i 'aşka fâ'ide

Merhamet etmezse ey dil Hazret-i Ergûn sana (Gazel 6/351)

Ey gönül! Hazret-i Ergûn sana merhamet etmezse org iniltisi aşk derdine fayda etmez.

3.9.5. Cünûnî Ahmed Dede (d. ?-ö. 1030/1621)

Bursa Mevlevîhânesi'nin kurucusu olarak bilinen Cünûnî Ahmed Dede, XVI. yüzyılda Lârende'de dünyaya geldi. Medrese ilimlerini tahsil etmek için Konya'da bulunduğu sırada ailesinden aldığı terbiye ile Konya şehrinin özelliği neticesinde Mevlevîliğe yöneldi. Konya Dergâh'ında çilesini tamamlayıp Bağdat Mevlevîhânesi'ne gönderildi. Fakat ömrünün son yıllarını Lârende'de geçirmek istedi ve Konya'ya döndü. Ebu Bekir Çelebi'nin Bursa Mevlevîhâne'sini kurma teklifine başta sıcak bakmasa da sonrasında kabul ederek yanına yeğeni Salih'i de alarak Bursa'ya gitti. Dergâhın inşası bitene kadar Setbaşı'nda Yakub Efendi Tekkesi'nde görevli olan Cünûnî Dede, 1024/1615 yılında mevlevîhâneyi tamamladı. Pınarbaşı'nda yaptırdığı mevlevîhânedeki önce Çekirge ve Ulu cami civarında bazı binaları da mevlevîhâne olarak kullanmıştır. Yine bu civarda iki ev alarak mevlevîhâneye bağışlamıştır. Cünûnî vakfiyesinden öğrenilen bilgiye göre

⁶⁷⁹ Nuri Özcan, "Celâleddin Ergun", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 247-248.

dervişler, haftada iki gün bir araya gelerek *Mesnevî* okuyup semâ' etmiştir. Vakfiyeden öğrenilen diğer bir detay ise, herhangi bir sebeple mesnevîhânedede derviş kalmaz ve Mevlevî âyîni icra edilemezse vakıf gelirleri Medine'de ashâb-ı Suffe yani fakir ve faydalı insanlara bağışlanacak olmasıdır. Yaptırdığı mevlevîhânedede, altı yıl şeyhlik ve mesnevîhanlık hizmetlerinde bulunan Cünûnî Ahmed Dede, 1620 yılında vefat etmiştir. Şair Bayânî; "Kıldı Cünûnî Dede teslîm-i rûh" mısrasını ölümüne tarih düşürmüştür. Cünûnî Dede'nin bir ikisi dışında hiçbir şiiri mevcut değildir.⁶⁸⁰ Esrar Dede, Cünûnî Dede'nin herkesçe kabul görmüş esaslı şiirleri ve latif hikâyeleri olduğunu fakat dîvan tertip etmediğini söyler. Esrar Dede, tezkiresinde mevlevîhânenin yapımıyla ilgili de şu dizelere yer verir:

"Mevlevîhâneyi Cünûnî Dede

*Eyledi hû diye diye ihyâ"*⁶⁸¹

Cünûnî Dede mevlevîhâneyi hu diye diye canlandırdı (inşa ettirdi).

İzzet Molla, Cünûnî Dede'nin şeyhliğini şu dizelerle kaleme almıştır:

Nakş-ı çevre-i sikke-i Cünûnî Dede

Sikke-i pîri bu zîbâ çevre

Kapladı nûr gibi çepeçevre (Mukatta'ât 70/737)

Cünûnî Dede'nin sikkesinin çevresindeki süslü nakış etrafı bir nur gibi çepeçevre kapladı.

Cünûnî Dede, Ümmî Sinan (ö. 1067/1657), Şâbân-ı Velî (ö. 976/1569), Hüsâmeddin Uşşâkî (ö. 1001/1593), Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597), Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651), Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi (ö. 1065/1655), Abdullah Bosnevî (ö. 1054/1644), Üftâde (ö. 988/1580), Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628), İsmâil Rûmî (ö. 1041/1631) ve Sarı Abdullah Efendi (ö. 1071/1660) gibi tasavvuf ehli birçok sufi ile çağdaştır. Cünûnî Ahmed Dede, Türkçe ve Farsça şiirler yazmasının yanında mesnevîhanlığıyla da tanınan bir Mevlevî şeyhidir. Bağdat, Bursa gibi devrin önemli şehirlerinde, *Mesnevî* kültürünün özümsemesi için hizmetlerde bulunan Cünûnî Dede, bilhassa Mevlevîler arasında sevilen cezbe ehli şahsiyetler arasındadır.⁶⁸²

⁶⁸⁰ Mustafa Kara, "Cünûnî Ahmed Dede", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 130.

⁶⁸¹ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 78.

⁶⁸² Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 159.

3.9.6. Fasîh Ahmed Dede (d.?-öl. 1111/1699)

Mevlevî şâirler arasında seçkin bir kimse olan Fasîh'in asıl ismi Ahmed'dir. Divan-ı Hümayun kadrosunda yer alır. Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın (ö. 1087/1676) vezirliği zamanında hazine kâtipliği görevinde bulunmuştur. Kâtiplik görevinden ayrılıp Gavsi Dede (ö. 1109/1697) (Galata Mevlevîhânesi şeyhi)'ye intisâb eden Derviş Fasîh, böylece Mevlevîlik yoluna girmiştir.⁶⁸³

Yaşamının sonraki dönemlerini hat dersi vererek ve divanını yazarak geçirmiştir. Eserlerinin tamamına yakını, Galata Mevlevîhânesi'nde kaleme alan Fasîh Dede'nin eğitimine dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak Arapça ve Farsçaya yatkınlığı, nazım ve nesirdeki ustalığı ile hat, resim ve minyatür sahalarındaki hünelerine bakılarak iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Fasîh Dede, dili güzel kullanması, vezne hâkim olması, orijinal mazmun ve benzetme unsurları ile kendine özgü bir söyleyiş tarzı yaratmıştır. Rindâne ve âşıkâne gazelleriyle ünlenen şâir, şiirlerinde hat, resim ve mûsiki unsurlarını işlemiş, deyim ve atasözlerini başarıyla kullanmıştır. Necâtî ve Fuzûlî başta olmak üzere otuz beş şâirin birçok gazelini tanzir etmiştir. Bazı gazelleri bestelenen Fasîh Dede, Şinâsi ve Fasîhî gibi divan sahibi iki şâir yetiştirmiş; başta Nedim, Esrar Dede ve Şeyh Galib olmak üzere pek çok şâiri de etkilemiştir. Şâir, vefatından önce dostlarını ziyaret edip dervişlerle tek tek helalleşmiştir. Fasîh Dede, 1111/1699 yılında İstanbul'da vefat etmiş; Galata Mevlevîhânesi hamuşanına defnedilmiştir. Şairin *Türkçe Dîvân*, *Farsça Dîvânçe*, *Münşeât*, *Münâzara-i Gül ü Mül*, *Münâzara-i Rûz u Şeb*, *Tenbâkûnâme* ve *Kalem Makalesi* olmak üzere nüshaları tespit edilmiş yedi eseri vardır. Şaire ait olduğu belirtilmekle beraber nüshaları tespit edilemeyen *Hüsrev ü Şîrîn*, *Mahmûd u Ayâz* ve *Behiştâbâd* adlı eseri mevcuttur.⁶⁸⁴

İzzet Molla, aşağıdaki beyitte kendisi ile Fasîhi fesahat yönünden karşılaştırır. Şâir, Fasîh'in edebî yönüne vurgu yapmaktadır:

Gazellerimde fesâhat o rütbe kim 'İzzet

Benim mi yohsa Fasihin mi iştibâh ederim (Gazel 7/551)

Ey İzzet! Gazellerimde öyle bir fesahat var ki benim mi yoksa Fâsîh'in mi şüphe ederim.

⁶⁸³ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 248.

⁶⁸⁴ Mustafa Çıpan, "Fasîh Ahmed Dede", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 213-214.

3.9.7. Gavsî Ahmed Dede (d. ? – ö. 1109/1697)

Doğum yeri, tarihi ve aldığı eğitim hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmayan Gavsî Ahmed Dede, Selanik Kadısı İmâm-zâde'nin vekiliyken görevinden ayrılıp Bursa Şeyhi Zihnî Sâlih Dede'ye ikrar vermiş; hizmetine girmiştir. Vefat edinceye kadar diyar diyar gezmiş; Konya'da Pîr hazretlerinin âsitânesinde karar kılmışken devlet isteği ile Seyyid Fâzıl Halil Dede'nin hizmetine geçmiştir. Bir müddet sonra Galata Mevlevîhânesi'nde Arzî Muhammed Dede'nin Kârî Mesnevileri olmuş; şiir ve inşada oldukça ilerlemiştir. Hatta devrinde üstatların üstâdı kabul edilen Neşâtî Dede'nin Edirne'den gelen gazellerini özenle ve gayretle nazire etmiş; şâir toplantılarında onun dizeleri okunmuştur. Esrar Dede'ye göre Gavsî Ahmed Dede'nin mürettep bir divanı yoktur. Fakat mecmualarda şiirleri mevcuttur ve bu gazeller arifâne bir dille kaleme alınmıştır.⁶⁸⁵ Ayrıca İsmâil Dede'nin bestelediği sabâ ve bestenigâr makamlarındaki Mevlevî âyînlerinde, Gavsî Dede'nin gazelinden beyitler de mevcuttur.⁶⁸⁶ Ahmed Dede, 1079 senesinde Galata Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Şeyhlerin şeyhi olup pîr olmanın gizemine erişen Ahmed Dede'nin sohbetinden pek çok divan sahibi, belagat ehli, irfan yolunda yürüyen şâirler faydalanmışlardır. Fasîh Dede, Sâkîb Dede, Sâmi Dede, Osmanzâde Ahmed Tâib Dede (ö. 1136/1724), Solakzâde Mehmed Hemdemî Dede (ö. 1068/1658) ve daha pek çok emsal isim onun sohbetleriyle şereflenmişlerdir. Humma hastalığına yakalanarak rahatsızlanan Ahmed Dede, 1109 senesinde Galata Mevlevîhânesi şeyhi iken vefat etmiştir.⁶⁸⁷

Esrar Dede, Gavsî Ahmed Dede'nin şeyh olma tarihini 1079 olarak verse de Keçecizâde İzzet Molla, dîvanında bu tarihi 1083 olarak belirtmiştir:

Olup bin seksen üçde kutb-ı dergah Hazret-i Gavsî

Bu sürmüşdür otuz altı yıl anda devr-i Pîrânı (Manzume 23/698)

Hazret-i Gavsî, 1083'te dergâha şeyh olup pîrlerin devrini orada 36 yıl onda sürmüştür.

3.9.8. Halet Efendi (d.1760 – ö. 1822)

⁶⁸⁵ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 234-235.

⁶⁸⁶ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 232.

⁶⁸⁷ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 235-237.

Kadı Kırımî Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Halet Efendi İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Said olmakla birlikte "Hâlet" takma adıyla tanınmıştır. Düzenli bir eğitim almayan Halet Efendi, kendi kendini yetiştirerek çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Önce Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi'nin (ö. 1204/1790) aracılığı ile kadı, sonrasında ise Mehmed Râşid Efendi'nin (ö. 1148/1735) yanında mühürdar yamağı olmuş; Ohrili Ahmed Paşa'nın ve Yenişehir-i Fenâr naibinin yanında kısa süreli vazifelerde bulunmuştur. Sonrasında İstanbul'a gelerek Galata Mevlevîhânesi şeyhi Galib Dede'ye intisâb etmiş ve kısa sürede kendisiyle yakınlık kurmuştur. Kâtiplik, beylikçi kesedarlığı, başmuhasebecilik gibi çeşitli devlet vazifelerinde bulunan Halet Efendi, İngilizlerle gizlice muhabere ettiğine dair çıkan haberler neticesinde görevinden alınarak Kütahya'ya sürülmüştür. Bir süre sonra, devlete isyana kalkışan Bağdat valisi Süleyman Paşa'yı (ö. 1802) idam edip yerine kethüdası Abdullah Ağa'yı getirmek üzere padişah II. Mahmud'un emriyle Bağdat'a gitmiştir. Ardından İstanbul'a dönen Halet Efendi, uzun süre nişancılık vazifesini sürdürmüştür; II. Mahmud üzerindeki etkisini artırarak padişahın başdanışmanı olmuştur. Bu vazifede iken çokça düşman toplamış, pek çok kişiyi öldürtmüştür, azlettirmiştir. Uzun süredir hareketleriyle göze batan Halet Efendi, hasmı Mehmed Said Galib Paşa'nın (ö. 1829) tesiriyle önce Bursa'ya sonra Konya'ya sürülmüştür. Kısa süre sonra da padişahın emriyle öldürülmüştür. Daha çok memuriyet hayatı, çevresi ve Mevlevî tarikatına yakınlığı ile bilinen Halet Efendi'nin çoğunlukla kaside ve methiyelerden oluşan şiirlerinin toplandığı divanı ile manzumelerinin yer aldığı *Zînetü'l-mecâlis* adlı eseri mevcuttur; iki eser de bir arada yayımlanmıştır.⁶⁸⁸

Mevlevî muhibbi olup tarikatına yakınlığı ile bilinen Halet Efendi, makam ve mevki sahibi olduğu dönemlerde tarikat mensuplarına ve dergâhlarına çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Yenikapı ve Galata Mevlevîhâneleri başta olmak üzere pek çok dergâhın onarım işlerine ve yeni mekânların inşasına katkı sağlamıştır. Konağını başta Mevlevî şahsiyetlere ve devrin seçkin kimselerine ilmî ve edebî sohbetler için açan Halet Efendi, güçlü bir hatiplik ve şâirlik yönüyle de tanınır. Aralarında Keçecizâde İzzet Molla ve Sahaflar Şeyhizâde Es'ad Efendi'nin (ö. 1848) de bulunduğu pek çok şâiri himâye eden Halet Efendi gerek edebî yönü, gerekse Mevlevîliğe yaptığı katkılardan ötürü

⁶⁸⁸ Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 249-250.

ölümünden sonra da Mevlevî çevrelerince rahmetle anılmıştır.⁶⁸⁹ Keçecizâde İzzet Molla, Hâlet Efendi'nin ölümüyle ilgili aşağıdaki beyti kaleme almıştır. Hâlet Efendi'yi himmet kaynağı olarak tasvir eden şâir, O'nun pîrlere arkadaş olmasını diler:

Gitdi o kân-ı himmet târîh yazdı 'İzzet

Hâlet Sa'îd Efendi pîrâna hem-dem olsun (Tarih 5/326)

O himmet kaynağı gitti, İzzet tarih yazdı. Hâlet Said Efendi, pîrlere arkadaş olsun.

3.9.9. Hüsâmeddin Çelebi (622/1225 – öl. 683/1284)

1225 tarihinde Konya'da doğan Hüsâmeddin Çelebi, Urmiye'den göç ederek Konya'ya yerleşen bir aileye mensuptur.⁶⁹⁰ Çelebi Hüsâmeddin'in asıl adı Hüsâmeddin Hasan'dır. Küçük yaşta yetim kalması üzerine Konya'daki Fütüvvet ehli, babasının ve atalarının terbiyesini alan bir mürit olduğu için Çelebi'yi babasının yerine geçirmek istemişler. Ancak Hüsâmeddin, kendisine inanan insanlarla Mevlânâ'ya tabi olmuştur.⁶⁹¹

Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ'ya samimi bir sevgiyle bağlanmış, Mevlânâ Celâleddin'in en önemli müridi ve halifesi olmuştur. Hüsâmeddin'e özel bir ihtimam gösteren Mevlânâ, ona duyduğu saygıdan ötürü çevresindeki insanlar tarafından Çelebi'nin müridi sanılmıştır. Mevlânâ'nın tüm insanlığa kazandırmış olduğu ünlü eseri *Mesnevî* de Hüsâmeddin Çelebi'nin teşvikiyle yazılmıştır. Mevlânâ, *Mesnevî*'nin her cildine Hüsâmeddin Çelebi'yi överek başlar. Bundan sebeptir ki Mevlânâ eserini bazen "Hüsâmînâme" adıyla anar.⁶⁹² Hüsâmeddin Çelebi, *Mesnevî*'nin oluşum aşamasında her dâim Mevlânâ'nın yanında olmuştur. İzzet Molla kaleme aldığı beytinde *Mesnevî*'nin Hüsâmeddin Çelebi vasıtasıyla zuhur ettiğini ve Çelebi'nin Mevlânâ'ya âdeta ayna olduğunu konu eder:

Andan zuhûra geldi fütûhât-ı Mesnevî

Olmuş Hüsâm Hazret-i Hünkâra âyine (Gazel 9/621)

Hüsâmeddin Hazret-i Hünkâra ayna olmuş. *Mesnevî*'nin fetihleri onunla meydana geldi.

⁶⁸⁹ Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevihânesi'nin İnsanları*, 147- 152.

⁶⁹⁰ Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", 18: 512.

⁶⁹¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 114.

⁶⁹² Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", 18: 512.

Çelebi Hüsâmeddin, Mevlânâ devrindeki en önemli şahsiyetlerden biriydi. Bilge ve olgun kişiliğiyle yalnızca Mevlânâ'nın sevgisini kazanmamış, çevresindeki ahalinin de saygısını kazanarak sevgisine mazhar olmuştu.

Mevlânâ hayattayken, Hüsâmeddin'i kendisine halife seçmişti. Yüce pîrin vefatıyla makamına tarikat esaslarına göre oğlu Sultan Veled'in geçmesi gerekirdi. Fakat Sultan Veled, bunu kabul etmeyerek babasının hayattayken Hüsâmeddin'i kendisine halife seçtiğini, vefatından sonra da bu vazifeye yol iz bilen Çelebi Hüsâmeddin'in geçmesi gerektiğini *İbtidânâme* adlı eserinde yazar. Vefatına kadar da bu vazifeyi sürdüren Çelebi Hüsâmeddin, 683/1284 yılında vefat etmiştir.⁶⁹³ Aşağıdaki beyitte Hüsâmeddin Çelebi'nin tarikatın başına geçmesi ve Mevlevîlerin, Çelebi Hüsâmeddin'e bağlılığı ve itaati ifade edilir:

Der-i Hüsâm yeter bana gayra baş kesmem

Dü pâre olsa dahi bende ser-fürû birdir (Gazel 8/443)

Hüsâmeddin'in kapısı yeter bana başkasına baş kesmem. Köle iki parça olsa dahi baş eğme birdir.

3.9.10. İsmâil Rusûhi Ankaravî (d. ? – ö. 1041/1631)

XV. yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da doğan İsmâil Rusûhi Dede'nin doğum tarihi belli değildir. İlk öğrenimini Ankara'da aldı ve tasavvuf ilminden önce şer'i ilimlere yöneldi. Arapça ve Farsça şiir yazacak derecede bu dillere vakıftı. İleriki vakitlerde Ankara ve çevresinde yaygınlık kazanan Bayrâmiyye tarikatına intisâb etti ve şeyhlik makamına kadar yükseldi. İsmâil Rusûhî, ayrıca Halvetiyye tarikatından da icâzet almıştır. Göz rahatsızlığı sebebiyle Konya'ya gitmiş ve Bostan Çelebi ile tanışmıştır. Onun teşvikiyle Mevlevî tarikatına intisâb etmiş; kısa sürede sülukunu tamamlayarak İstanbul'a gelmiştir. İlim ve fikir hareketleriyle yakından ilgilenen Rusûhî, ilim ve tasavvuf çevrelerinde kısa sürede önemli bir şahsiyet haline gelmiştir. Özellikle *Mesnevî* şarihliğinde merkez otorite kabul edilen İsmâil Rusûhî, Herevî, İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) ve Mevlânâ gibi önemli şahsiyetlerin eserlerini şerh etmiştir. Sahip olduğu tasavvuf bilgisiyle eserleri, şerhin de ötesinde bir değer taşır. Çoğu Türkçe, bir kısmı da Arapça olan eserlerini, sade bir dille kaleme almıştır. Bu eserleri özellikle orta seviyedeki okuyucular için faydalı olmuştur. 1610 yılında Galata

⁶⁹³ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 35-36-40.

Mevlevîhânesi postnişinliğine gelen İsmâil Rusûhî Dede, vefatına kadar yirmi bir yıl şeyhlik vazifesini yürütmüştür. Mezarı Galata Mevlevîhânesi'nin haziresindedir.⁶⁹⁴

Esrar Dede tezkiresinde, Rusûhî Dede'nin yedi ciltlik *Mesnevi* şerhinden başka *Câmi'u'l-Âyât*, *Minhâcü'l-Fukarâ*, *Hüccetü's-semâ'* ve *Şerh-i Füsûsü'l-Hikem* emsali manzum ve mensur kırktan fazla çeşitli ilimler hakkında yazılmış kitapları, şiirleri ve pürüzsüz bir *Dîvân*'ı olduğunu belirtir.⁶⁹⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sine yazdığı şerhle özellikle Mevlevîler arasında tanınan ve benimsenen Rusûhî Dede, "Hazret-i Şârih", "Şârih-i Ankaravî" veya sadece "Ankaravî" unvanlarıyla ün kazanmıştır.⁶⁹⁶ "Rusûhî" sözcüğü ebced hesabıyla, Galata Mevlevîhânesi'nin kuruluş tarihi olan 1491 yılına denk geldiği için şair tarafından mahlas olarak kullanılmıştır.⁶⁹⁷

İzzet Molla, Rûsûhî Dede'nin Galata Mevlevîhânesi meşihatine gelmesini kaleme aldığı aşağıdaki beyitte izah etmiştir. Şâir, beyitte şeyhlerin icâzetname ile görevlerine başladığını hatırlatır. Mevlevîhâne ilim bahçesine, Rusûhî ise bülbüle teşbih edilmiştir:

İcâzet-nâme-i Bostân ile ol gülşen-i 'irfân

Rûsûhî nâmına bir bülbülün oldu gülîstânı (Manzume 12/697)

Bostan (çelebinin) icâzetnamesi ile o ilim bahçesi Rusûhî adında bir bülbülün gülbahçesi oldu.

3.9.11. Mahmud Ümîd Dede (d. ? – ö. 1225/1810)

Mahmud Dede, Mehmed Rûhî Dede'nin vefatı üzerine Galata Mevlevîhânesi postnişinliğine geçerek dergâhın yirmi sekizinci postnişini olmuştur. Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi ve aynı zamanda kayınpederi olan şeyh Yusuf Dede'nin (ö. 1232/1816) vefatı üzerine Galata Mevlevîhânesi'nden ayrılarak Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Mahmud Dede, şeyhliği döneminde mevlevîhânenin bakım ve onarım işleriyle de ilgilenmiştir. Tekkenin onarımı için II. Mahmud'a gönderdiği yazı kabul edilerek Şehremini Hayrullah Efendi tarafından dergâhın tamamen onarımı yapılmış ve meydan hücrelerinin yanına yeni hücreler inşa edilmiştir. Kayınpederi Yusuf Dede'nin vefatı üzerine Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne tayin edilen

⁶⁹⁴ Erhan Yetik, "ANKARAVÎ, İsmâil Rusûhî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 211-212.

⁶⁹⁵ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 131-132.

⁶⁹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 141.

⁶⁹⁷ Açık, *Dîvan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 254.

Mahmud Dede, burada iki buçuk sene şeyhlik hizmetinde bulunarak 1818-1819 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁹⁸

İzzet molla, Rûhî Dede'nin vefatı üzerine Mahmud Dede'nin Galata Mevlevîhânesi'ne yedi yıl şeyh olmasını, kayınpederinin vefatı üzerine de Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne postnişin olmasını aşağıdaki beyitlerle izah etmiştir:

Gelip Rûhî Dede cânlarla oldu cism-i vâhidveş

Yeniden etdi ihyâ sâlikân-ı râh-ı merdânı (Manzume 46/699)

Rûhî Dede gelip can'larla tek bedenmiş gibi oldu. Mertlik yolundaki sâlikleri yeniden yüceltti.

On iki yıl meşîhat eyleyip 'Îsî-nefeslikle

Bin iki yüz yigirmi beşde verdi hazret-i cânı (Manzume 47/700)

On iki yıl şeyhlik yapıp Îsâ nefesiyle 1225'te canını verdi.

Makâm etdi gelip Mahmûd Efendi postunu anın

Beşiktaş oldu câyı ba'd-ez-în bâ-emr-i sultânî (Manzume 48/700)

Mahmut Efendi gelip onun postunu makam etti. Sultanın emri ile Beşiktaş onun yeri (makamı) oldu.

Yedi yıl şeyh olup hâlî kalınca cây-ı vâlâsı

Cenâb-ı Kudretu'llâh oldu Hakkın anda bürhânı (Manzume 49/700)

Yedi yıl şeyh olup yüce makamı boş kalınca Hakk'ın tanığı orada Cenâb-ı Kudretu'llah oldu.

3.9.12. Mehmed Rûhî Dede (ö. 1225/1810)

Devlet memuru iken vazifesinden istifa eden Mehmed Rûhî Dede, Mevlânâ Dergâhı'nda çileye soyunmuştur. Çilesini başarıyla tamamladıktan sonra, Galib Dede'nin vefatı üzerine Konya'dan İstanbul'a gelerek 1798-1799 tarihinde Galata Mevlevîhânesi'nin yirmi yedinci postnişini olmuştur. Mehmed Rûhî Dede'nin şeyhliği, III. Selim'in Kabakçı Mustafa isyanı sonucu katledildiği, siyasi açıdan karmaşık bir döneme denk gelir. Buna rağmen İstanbul'daki mevlevîhâneler bu durumdan

⁶⁹⁸ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler*, 79-80.

etkilenmemiştir. Devlet erkânından mevlevîliğe intisâb edenlerin yanında muhip olarak da kadılar, divan kâtipleri, devlet memurları, valiler gibi azımsanamayacak mevkide kişiler Mevlevîlik içerisinde yerini almıştır. Bazı Mevlevî meşayih, İstanbul'a gelip tarikata intisâb edenlerle ilgili bazı kayıtlar tutmuşlardır. Mehmed Rûhî Dede de bunlardan biridir. Kendi döneminde arakiye ve sikke giyenleri kayıt altına almıştır. Bunların çoğu devlet erkânından ve saray çevresinden olan mevlevîlerdir. Rûhî Dede, Şeyh Galib'in vefatının hemen ardından şeyhlik makamına geldiği için posta geçiş tarihi kesin olarak bilinir. Galata Mevlevîhânesi hamuşanına defnedilen Mehmed Rûhî Dede'nin ölüm tarihi hakkında net bir bilgi olmamakla beraber 1225/1810 tarihinde vefat ettiği düşünülmektedir.⁶⁹⁹ İzzet Molla, ilk beytinde Mevlevî dergâhlarında ikâmet eden dedelerin can'larla ilgilenme vazifeleri Rûhî Dede özelinde anlatılmıştır. İkinci beytinde ise Rûhî Dede'nin vefatını tarih düşürmüştür:

Gelip Rûhî Dede cânlarla oldu cism-i vâhidveş

Yeniden etdi ihyâ sâlikân-ı râh-ı merdânı (Manzume 46/699)

Rûhî Dede gelip can'larla tek bedenmiş gibi oldu. Mertlik yolundaki sâlikleri yeniden yüceltti.

On iki yıl meşihat eyleyip 'Îsâ-nefeslikle

Bin iki yüz yigirmi beşde verdi hazret-i cânı (Manzume 47/700)

On iki yıl şeyhlik yapıp Îsâ nefesiyle 1225'te canını verdi.

3.9.13. Receb Hüseyin Hüsnî Dede (ö. 1245/1826)

Bayram Ali Kaya, *Defter-i Dervîşân* kayıtlarından hareketle Receb Hüsnî Dede'nin 1220/1805-1806 tarihinde doğduğunu, babasının mevlevîhâne şeyhi Abdülbâki Nâsır Dede, annesinin ise Şerife Fâtıma Hanım olduğunu söyler. Hüsnî Dede, babasının vefatı üzerine on altı yaşında Yenikapı Mevlevîhânesi'nin on altıncı postnişini olmuştur. Meşihat, Mehmed Said Hemdem Çelebi tarafından 12 Mart 1821 tarihinde verilmiştir. Verem hastalığına yakalanan Hüsnî Dede, 25 Mart 1830'da yirmi beş yaşında iken vefat etmiştir.⁷⁰⁰ Mehmed Ziyâ'nın (ö. 1930) naklettiği bilgiye göre üstün ahlaki yapısı, faziletli ve dürüst kişiliği ile dokuz yıllık şeyhlik süresince şeriat erkânına ve tarikat kaidelerine bağlı olması hasebiyle herkesin hürmet ve teveccühünü kazanmıştır. Ayrıca

⁶⁹⁹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 78-79.

⁷⁰⁰ Kaya, *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevîhânesi'nin İnsanları*, 163-164.

Mehmed Ziyâ, Şeyh Osman Dede'nin mürebbisi olan ve kendisine hürmet gösterilen Sadık Dede'nin Hüsni Dede'ye olan saygısından da bahseder. Bu hürmet Hüsni Dede'nin yaradılış olarak saygıdeğer, vakarlı, olgun bir şeyh olduğuna işarettir.⁷⁰¹

İzzet Molla, Hüsni Dede'nin şeyhlik görevine başlaması üzerine aşağıdaki mısraları tarih düşürmüştür:

Dedegân 'İzzetâ dedi târih

Oldu Hüsni Dede 'azîzim şeyh (Tarih 2/315)

Ey İzzet! Dedeler tarih dedi. Azizim! Hüsni Dede şeyh oldu.

3.9.14. Rûhî-i Bağdâdî (ö. 1014/ 1605-1606)

Terkibibendiyle ünlenen, divan şâiri Rûhî-i Bağdâdî'nin asıl adı Osman'dır. Bağdat'ta doğmuştur. Yakın arkadaşı Ahdi'nin (ö. 1002/1593-94) naklettiği bilgiye göre babası, Ayas Paşa (ö. 946/1539) emrinde Kanûnî Sultan Süleyman'ın ordularıyla Bağdat'a giderek oraya ikâmet eden Rumelili bir sipahidir. Bir süreliğine baba gibi askerlik mesleğini seçerek sipahi oldu. Özgür bir ruha sahip olan Bağdatlı Rûhî, askerlik mesleğinden ayrılarak meşrebine uygun ortamlar aramaya başladı. Bu yıllarda edinmiş olduğu tecrübe ve duyularla şâirlik yeteneği gelişmiştir. Şiirlerinde genellikle sosyal hayata ve eleştiriye yer veren şâir, tasavvuf alanında da kendini geliştirmiştir.⁷⁰²

Esrar Dede, tezkiresinde Bağdatlı Rûhî'nin, Bağdat'ta Mevlevî tarikatına dâhil olmakla birlikte seyahate düşkün bir zat olduğunu yazar. Hırkası omuzunda İstanbul'a gelerek Galata Mevlevîhânesi'nde ikamet eder. Uzun bir müddet mevlevîhânedeki ihvana, şiir ve inşâ ilmini öğretmeye çalışmıştır. Sonrasında Konya'ya giderek Mevlânâ türbesini ziyaret eder. Oradan Hicaz ve Şam'a geçen Rûhî-yi Bağdâdî, 1014/1605-1606 tarihinde Şam'da vefat eder. Bazı şiirlerinin kalenderâne olması, Bağdatlı Rûhî'nin Bektaşîlik yolunda yürüdüğünü göstermez.⁷⁰³ Esrar Dede, bu düşüncesini Bağdatlı Rûhî'ni aşağıdaki gazeliyle ispata çalışmıştır:

“ Bulmağa reh-güzer-i memleket-i ma'nâyı

Pîş-rev idinelüm himmet-i Mevlânâyı

⁷⁰¹ Bk. İhtifalci Mehmet Ziya Bey, *Yenikapı Mevlevihanesi*, 128.

⁷⁰² Coşkun Ak, “Rûhî-i Bağdâdî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 205.

⁷⁰³ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 135-136.

*Tārmār eyleyelüm tabla-i hestî müdām
Rûh-ı ‘Attāra yine añduralum yağmayı*

*Dilümüz nāy-sıfat mahrem-i esrār olsun
Āteş-i āh ile pür-süz idelüm dünyāyı*

*Girelüm tığ-i kanā ‘atla bu dem meydāne
Ser-be-ser fetḥ idelüm kişver-i istiğnāyı*

*Matla ‘-ı şems-i ḥakīkat olalum ey Rûhî
Zerreya şaymayalum mihr-i cihān-ārāyı’’⁷⁰⁴*

Rûhî’yi divanında yer verdiği ifadelere dayanarak Mevlevî, Bektaşî yahut Hurufî sayanlar olmuştur. Ancak Rûhî’nin herhangi bir tarikata intisâb ettiğine dair bir kanıt yoktur. O, tasavvufu şiirlerine malzeme olarak kullanan kalender, derviş gönüllü bir şâirdir. Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilmesine rağmen şiirlerinde sadeliği tercih eden Rûhî’nin *Külliyât-ı Eş’âr-ı Rûhî-i Bağdâdî* adıyla 1287/1870’te İstanbul’da basılan bir divanı vardır. Coşkun Ak, divanın nüshaları üzerinde çeşitli incelemelerde bulunmuştur. En ölümsüz eseri sahasında eşsiz kabul edilen terkihibendidir. Rûhî’nin tenkitçi ve alaycı yönünü ön plana çıkararak 17 bentlik bu eserde, şâir hakiki sûfilere karşılık riyakâr, kalpleri kirlî, imanı zayıf şahsiyetlerden bahsetmiştir. Cömert geçinip cimri olanları eleştirmiş, sıkıntı ile hemhâl olan rindlerin hali için Allah’a yakarıştaki bulunmuştur. Felekten şikâyet ederek dünyanın fâniliğini anlatmış, şan ve şöhrete düşkün olanları, âlim geçinen cahilleri, sahte mürşitleri yermiştir. Bu eseriyle Bağdatlı Rûhî, XVI. yüzyıl toplumunun aksayan yönlerini kendi gözlemleriyle ifade etmiştir.⁷⁰⁵ Keçecizâde İzzet Molla, aşağıdaki beyitlerin yer aldığı şiirin tamamında padişahın emriyle Bağdat’a giden Hâlet Efendi’yi konu edinir:

Sordular Rûhî-i Bağdâdîden

Dedi târihini rûh-ı Bağdâd (Tarih 2/309)

Bağdatlı Rûhî’den tarihini sordular. “Rûh-ı Bağdâd” dedi.

3.9.15. Selâhaddîn-i Zerkûb (d. 582/1186 - ö.657/1258)

⁷⁰⁴ Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 136.

⁷⁰⁵ Ak, “Rûhî-i Bağdâdî”, 35: 205-206.

Asıl adı Ferîdun olan Selâhaddîn Zerkûb, 1186 tarihinde Beyşehir gölü kıyısındaki Kâmile köyünde dünyaya geldi. Konya'ya giderek kuyumculuk zanaatini öğrendi. Kırk yaşlarında fütüvvet ehli kuyumcuların şeyhi olarak Selâddîn-i Zerkûb, Selâhaddîn-i Zerkûbî, Selâhaddîn Zerrinkûb unvanlarıyla anıldı. 1232'de Konya'ya giderek Seyyid Burhâneddin'e intisâb etti. Sonrasında Eflâkî'ye göre Mevlânâ'nın vaazını dinlerken şeyhinin halini Mevlânâ'da görüp kürsüye koşar ve Mevlânâ'ya intisâb eder. Sahih Ahmed Dede ise, 1243 yılında Mevlânâ'ya mürit olduğunu kaydeder. Sipehsâlâr ise ilk defa Mevlânâya intisâb ettiğini söyler. Ona göre Mevlânâ, kuyumcular çarşısından geçerken Selâhaddîn'in dükkânından gelen çekiş seslerinin ahengine kapılarak cezbeyle sema etmeye başlamış, Selâhaddîn bu sırada Mevlânâ'ya intisâb etmiştir. Selâhaddîn Zerkûb, Şems'in sohbetlerine de katılmıştır. Şems'in Konya'dan ayrılışıyla Mevlânâ vaazı tamamen terk etmiş; ancak Selâhaddîn'in ricasıyla bir defaya mahsus vaaz verdiği belirtilir. Şems'in ikinci defa Konya'dan ayrılışıyla Mevlânâ, Selâhaddîn ile sohbetlerini artırarak onu halife seçmiştir. Kaynaklar Selâhaddîn'in halife seçilmesiyle Mevlânâ'nın sükûnet devrinin başladığını yazar. Sultan Veled, babasının Şems-i Tebrîzî'yi güneşe, Selâhaddîn-i Zerkûb'u aya, Hüsâmeddin Çelebi'yi ise yıldıza benzettiğini kaydeder.⁷⁰⁶ İzzet Molla, Mevlânâ'ya mânevi ihtiyaç duyanların halifesi Zerkûb'a yöneldiğini söyler. Mevlânâ'daki hazine anahtarının Zerkûb'da olduğunu belirterek Mevlânâ ile Selâhaddîn Zerkûb'un yakınlığını vurgular:

Nakd alır gencûr-ı hâss-ı himmeti Zerkûbdan

Eyleyenler Hazret-i Hünkâra 'arz-ı ihtiyâc (Gazel 10/239)

Hz. Mevlânâ'ya ihtiyaç arzedenler, gayret hazinedarı Zerkûb'dan hisse alır.

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Selâhaddîn'in kuyumculuk mesleğine atıf yapar.

Dönüp fass-ı nigîne himmet-i Zerkûbla 'İzzet

Bu gevher-pâre-i kalbe makardır halka-i tevhîd (Gazel 13/24)

İzzet! Zerkûb'un himmetiyle yüzük kaşına döner. Tevhid halkası bu kalp yeri olmuştur.

3.9.16. Sultan Divanî (d. 852/1448 -ö. 936/1530)

⁷⁰⁶ Semih Ceyhan, "Selâhaddîn-i Zerkûb", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 340-341.

Sultan Divanî'nin asıl adı Mehmed olup Abâpuş Bâlî Çelebi'nin oğlu, Mevlânâ'nın torunudur. Afyon'da doğan Sultan Divanî, ilk tahsilini babasında ve Afyon Mevlevîhânesi'ndeki dervişlerden almıştır. Süleyman Şah'ın dedesi Yakup Bey tarafından Afyon'da yaptırılarak vakfedilen, Mevlevî Dergâhı'na postnişin oldu. İlim irfan sahibi ârif bir kimse olan Sultan Divanî'ye "Divanî" adının verilmesi kaynaklarda şöyle anlatılır: Konya'ya Mevlânâ Dergâhı'nı ziyarete gelen Timur, bu esnada *Divan-ı Kebir*'i alıp Semarkant'a götürmüştür. Timur'un ölümünden 110 yıl sonra, Semarkant'ı işgal eden Şah İsmail, kıymetli pek çok eşya ile *Divan-ı Kebir*'i de alıp İran'a gitmiştir. Bir gece rüyasında Mevlânâ'yı gören Sultan Divanî, kendisinden *Divan-ı Kebir*'i alıp Konya'ya getirmesi emrini almıştır. Bu rüya üzerine Sultan Divanî, İran'a gider ve emri yerine getirir. Eserin kaybolmasını önlediği için "Divanî" lakabını almıştır. Kaynaklarda, Sultan Divanî'nin Bağdatlı Rûhî ve Zâtî (ö. 953/1546) nispetinde bir şâir olduğu belirtilir. Üslup açısından sağlam, Farsça ve Türkçe dervişane, âşıkâne manzumeleri vardır. Divan şiirine hâkim olan, ortak kelime ve mazmunları hoş bir eda ile kullanan Sultanî, şiirlerinde Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, Çelebi, Sultan Veled gibi tarikat büyüklerini öven şiirler kaleme almıştır.⁷⁰⁷

Esrar Dede, tezkiresinde Sultanî'nin pek çok Anadolu ve Orta Doğu ülkesini gezdiğini, Horasan, Bağdat, Habur, Halep, Konya, gibi şehirlere uğrayarak Mevlevîliği yaymaya çalıştığını ve pek çok mürit edindiğini söyler. Seyahatleri sonrası İskender Paşa ile muhabbetleri dolayısıyla Galata Mevlevîhânesi'ne gelen Sultanî burada birkaç gün ikâmet etmiştir. Tekrar asıl vatanı Afyon'a dönen Sultan Divanî, 936/1530 tarihinde vefat etmiştir.⁷⁰⁸ Keçecizâde İzzet Molla, Sultan Divanî'nin Galata Mevlevîhânesi'ne gelmesini *Bahar-ı Efkar* divanında kaleme aldığı şu beytlerle anlatır. Sultan Dîvânî'yi himmet ikliminin şâhı olarak niteler:

Müşerref etdi teşrîfiyle 'ahd-i Hân Süleymânî

Şeh-i iklim-i himmet Hazret-i Sultân-ı Dîvânî (Manzume 1/696)

Himmet ikliminin şâhı Sultan Dîvânî, teşrîfiyle Süleyman Han'ın dönemini şereflendirdi.

⁷⁰⁷ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 204-205.

⁷⁰⁸ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 108-109.

Muhîti bârgâhın kıldı Bâb-ı Kulle-i merdân

Gelip Pâşâ-yı İskender-nazîrin oldu mihmânı (Manzume 2/697)

Sarayın çevresini Kule Kapısı'na çevirdi. Gelip İskender'i andıran Paşa'nın konuğu oldu.

3.9.17. Sultan Veled (d. 623/1226 – ö. 712/1312)

25 Nisan 1226'da Lârende'de dünyaya gelen Sultan Veled, Mevlânâ'nın büyük oğludur. Dedesi Bahâeddin Veled'in ismi verilmiş olup şiirlerinde “Veled” mahlasını kullanmıştır. Annesi Semarkanlı Lala Şerefeddin'in kızı Gevher Hatun'dur. Babasının sohbet meclislerinde büyüyen Sultan Veled, eğitimini Dımaşk'ta sürdürdü. İlk olarak babasının müşidi olan Seyyid Burhâneddîn Tirmizî'ye ardından Şems-i Tebrîzî'ye intisâb etti. Daha sonraları babasının halifeleri Selâhaddîn-i Zerkûb ve Hüsâmeddin Çelebi'ye bağlandı. Babasının vefatı üzerine Hüsâmeddin Çelebi ve ileri gelen Mevlevîlerin, Mevlânâ'nın makamına geçmesi teklifini reddederek Çelebi Hüsâmeddin'e bağlandı. Hüsâmeddin Çelebi'nin vefatıyla yedi yıl hizmetinde bulunacağı Kerîmüddin Çelebi'ye tâbi oldu. Kerîmüddin'in de vefat etmesiyle başa geçerek Mevlevîliği teşkilatlandırma faaliyetlerine başlayan Sultan Veled, Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarına gönderdiği halifeleri sayesinde Mevlevîliğin hızlıca yayılmasını sağladı.⁷⁰⁹ Böylece Anadolu topraklarında filizlenen Mevlevî dergâhları sayesinde Mevlânâ âşıkları tek bir merkeze bağlandı.

712/1312 yılında 86 yaşında vefat eden Sultan Veled, ilk evliliğini Kuyumcu Şeyh Selâhaddîn'in kızı Fâtıma Hâtun ile yapmıştır. Bu evlilikten Mutahhara Âbide ve Şeref Ârife adlı iki kızı ve Ulu Ârif Çelebi isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir. Fatıma Hatun'un vefatından sonra Nusret Hatun ve Sünbüle Hatun isimli kadınlarla iki evlilik daha yapmıştır. Nusret Hatun'dan Emîr Şemseddin Âbid, Sünbüle Hatun'dan Salâhaddin Zâhid ve Husâmeddin Vâcid Çelebiler doğmuştur. Ulu Ârif, Emir Âbid ve Husâmeddin Vâcid Çelebiler art arda çelebilik makamına oturarak Mevlevîliği temsil etmişlerdir.⁷¹⁰ Mevlevîliğin âdâb ve erkânının Sultan Veled devrinde şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.

⁷⁰⁹ Veyis Değirmençay, “Sultan Veled”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 521.

⁷¹⁰ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 54-55.

Nitekim “devr-veledi” denilen ve Mevlevî mukâbelesinde, semâ-hânenin üç defa devredilmesinden ibaret olan zikrin başlaması onunla ilişkilendirilmektedir. Hüsâmeddin Çelebi zamanında Alemüddin Türbesi’nin tarikatın âsitânesi olarak kullanılması yönünde faaliyetlerde bulunmuş; *Ma’ârif*’te övgülerde bulunduğu Sultan II. Gıyâseddin Mesud’un (ö. 708/1308) türbeye vakıflar tesis etmesini sağlamıştır.⁷¹¹ Sultan Veled, teşkilatçı ve girişken bir karaktere sahiptir. Mevlânâ’nın düşünce yapısını benimsemekle birlikte daha temkinli, mantıklı ve bilhassa devrinin getirilerini gözlemleyip ayak uyduran bir kişidir. Bu yönüyle ideolojik bazı feragatlarda bulunarak diğer tarikatlardan farklı olarak Mevlevîliği kurma ve sistemleştirme gayreti içerisinde bulunmuştur.⁷¹² Tüm bu faaliyetlerini icra ederken de devlet erkânıyla iyi ilişkiler içerisinde olmayı gözetmiş, bu yolla Mevlevî dergâhlarına vakıflar temin etmiştir.⁷¹³

Mevlevîliği teşkilatlandırma yolunda önemli adımlar atan Sultan Veled, ardında kıymetli pek çok eser bırakmıştır. Eserlerinde muhteva ve üslup bakımından Mevlânâ’nın takipçisi durumundadır.

Nazımda ve nesirde Mevlânâ’nın eserlerini, birebir aynı sözlerle değil, nakil şeklinde fakat aynı üslup ile bizlere iletmiştir. Sultan Veled’in de tıpkı Mevlânâ gibi Türkçe ve Rumcayla karışık ve mülemma tarzında kaleme alınmış şiirleri vardır ve eserlerinde özellikle *İbtidânâme* ve *Maârif* adlı eserlerinde devrini aydınlatan ve Mevlânâ’nın yaşamına dair pek çok bilgiye yer vermiştir.⁷¹⁴

Dîvân, *İbtidâ-nâme*, *Rebâb-nâme*, *İntihâ-nâme*, *Maârif* isimli eserleri bulunan Sultan Veled’in divanında 14 Türkçe gazel bulunmaktadır. Gazellerin birçoğu Mevlânâ’nın gazellerine nazire olarak yazılmıştır ve eser 13 bin 335 beyittir. Sultan Veled’in üç mesnevisinin ilki olan *İbtidânâme* diğer adıyla *Velednâme*, Mevlevîliğin ilk dönemine dair Ferîdûn Sipehsâlâr’ın (ö. 712/1312 {?}) *Risâle* ve Ahmed Eflâki’nin *Menâkıbü’l-ârifin* adlı eserlerine kaynaklık etmiştir. Eserde Sultan Veled, babası, halifeleri ve yakın çevresi hakkında bilgiler paylaşmıştır. Ayrıca eserin 76 beyti Türkçe’dir.⁷¹⁵ Sultan Veled, eserin başına babasını takliden bir divan yazmıştır. Ancak dostları, Sultan Veled’den *Mesnevî*’ye de benzeyen bir eser kaleme almasını istemişler. Bu rica üzerine

⁷¹¹ Değirmençay, “Sultan Veled”, 37: 521.

⁷¹² Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 47.

⁷¹³ Açıık, *Divan Edebiyatı’nda Mevlevilik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 157.

⁷¹⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 63-66-69.

⁷¹⁵ Değirmençay, “Sultan Veled”, 37: 521.

ve babasına benzemek maksadıyla 1291 senesinde mesnevisini yazmaya başlamıştır. Baştan sona didaktik bir üslupla yazılan eser, içerisinde tasavvufa ve Mevleviliğe ait konuları da barındırır. Sultan Veled, eserinde manzum olarak kaleme aldığı her bölüme, bahsedeceği konunun sade ve açık bir anlatımla düzyazı halinde özetini de ilave etmiştir.⁷¹⁶

İkinci mesnevisi olan *Rebâbnâme*'nin 162 beyti Türkçe'dir. Manzum mensur karışık yazılan eser Türkçe, Arapça, Rumca toplam 8124 beyitten meydana gelmiştir. Ayrıca Mevlânâ ve Şems dostluğuna dair bilgilere de eserde yer verilmiştir. Sultan Veled'in üçüncü ve son mesnevisi olan *İntihânâme*'de Mevlânâ yolu, Şems ile ilişkiler ve semâ'âyînine dair hususlar anlatılır. *Ma'ârif*, Sultan Veled'in Farsça kaleme aldığı tek mensur eseridir. Elli altı bölümden oluşan bu eserde, mesnevilerindeki muhtevayı ve fikirleri yinelemiştir. Sultan Veled, Türk edebiyatında Mevlânâ tesirini başlatan kişidir. Eserlerinde muhteva, ifade, eda bakımından babasını takip etmiştir. Ancak Sultan Veled'de, Mevlânâ'da görülen hikâyeli anlatım oldukça azdır. Bu açıdan mesnevileri, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden farklılık gösterir⁷¹⁷ Sultan Veled'in Mevlânâ'dan ayrılan bir yönü de Türkçe şiirler kaleme almış olmasıdır. Sade ve akıcı kullandığı Farsçanın yanında, birçok eserinde Türkçe beyitler de mevcuttur.

Dîvânı ile *İbtidâ-nâme*'si hariç hiçbir eseri basılmayan Sultan Veled'in Türkçeye çevrilen tek eseri ise *Maârif*'tir.⁷¹⁸ *İbtidâ-nâme* ise İran'da basılmıştır ve Mevlânâ'yı anlatan en sağlam, en eski kaynak olarak kabul edilir.⁷¹⁹ Keçecizâde İzzet Molla'nın *Bahar-ı Efkâr* divanında Sultan Veled devriyle ilgili aşağıdaki beytler kaleme alınmıştır. Şair, Sultan Veled'i "hünkâr" olarak nitelerken Sultan Veled'in coşkun ve cömert devrini yâd etmektedir:

Devr-i Sultân Veledin bir demini kim görse

Neş'e-i 'aşkına etmez mi fedâ-yı 'işret (Gazel 11/370)

Sultan Veled devrinin bir anını kim görse işreti aşk neş'esine feda etmez mi?

⁷¹⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkabeleri*, 19.

⁷¹⁷ Değirmençay, "Sultan Veled", 37: 521-522.

⁷¹⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 62.

⁷¹⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, 31.

Devr-i Sultân Veledi pek çok ararsın ey çarh

Ne keremver bulunur öyle ne Hünkâr gelir (Gazel 7/442)

Ey felek! Sultan Veled devrini çok ararsın. Ne öyle cömert bulunur ne (de) öyle Hünkâr gelir.

3.9.18. Şems-i Tebrîzî (d. 582/1186 - ö. 645/1247 [?])

1186 yılında Tebriz’de doğan Şems’in asıl adı Muhammed’dir. Daha çok Şemseddin, Şemsü’l-hak ve’ddîn, Şems ve Şems-i Tebrîzî lakaplarıyla anılır. Menâkıbü’l-‘ârifin’de Şems’in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, yüksek manevi kabiliyetlere sahip olduğu, çokça riyazette bulunduğu, sema yaptığı, çeşitli müşahedelere mazhar kılındığı, medrese eğitiminden uzak durduğu zikredilir. Pek çok sûfinin sohbetlerinde bulunan Şems, Mevlânâ’nın ifadesiyle tasavvufun yanı sıra kimya, nücûm, riâziyât, ilâhiyât, hikemiyât, mantık, hilâf ve nârenciyât ilimlerinde de mahirdir. Seyyid Burhâneddin’in emriyle ilim tahsil etmek için Dımaşk’a giden Mevlânâ, Şems’le ilk kez orada bir pazar yerinde karşılaşır. Şems ile Mevlânâ’nın ikinci kez karşılaşması Seyyid Burhâneddin’in vefatından beş yıl sonra Konya’da olmuştur. Mevlânâ, Pamukçular Medresesi’nden öğrencileriyle ayrılıp giderken Şems birden önüne çıkmış ve bindiği katırın gemini tutarak , “Ey dünya ve mâna nakitlerinin sarrafı! Muhammed hazretleri mi büyüktür yoksa Bâyezîd-i Bistâmî mi?” diye sormuş. Mevlânâ: “Muhammed Mustafa bütün peygamberlerin ve velilerin başıdır.” diye cevap verince Şems, “Peki ama o, ‘Seni teşbih ederim Allah’ım, biz seni lâyıkiyla bilemedik” dediği halde Bâyezîd, ‘Benim şanım ne yücedir, ben sultanların sultanıyım’ diyor” demiş. Bunun üzerine Mevlânâ, “Beyâzîd’in susuzluğu az olduğundan bir yudum su ile kandı, idrak bardağı hemen doluverdi; halbûki Muhammed’in susuzluğu arttıkça artıyordu. Onun göğsü Allah arafından açılmıştı. Sürekli susuzluğunu dile getiriyor, her gün Allah’a daha yakın olmak istiyordu.” diye cevap vermiş. Şems bu cevabı duyunca kendinden geçmiş, bir müddet sonra da yaya olarak medreseye gitmişlerdir.⁷²⁰

Şems ve Mevlânâ’na’nın dostluğu bu sözlerle başlamış; sohbetleri, muhabbetleri her geçen gün artmıştır. Mevlânâ’nın Şems ile tanıştıktan sonra medresede ders vermeyi bırakması, halktan uzaklaşıp vaktini Şems ile sohbe ayırması Mevlânâ’nın kınanmasına yol açmıştır. Bunun üzerine Şems Konya’dan ayrılarak Şam’a gitmiştir.

⁷²⁰ Semih Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 38: 511-512.

Mevlânâ, Şems'in ardından gidişiyile derin bir üzüntüye kapılmış, çevresiyle ilgisini kesip bir kenara çekilmiştir. Bu durumdan pişmanlık duyan halk Sultan Veled'den Şam'a giderek Şems'i bulmasını istemişler. Sultan Veled, onu Konya'ya geri getirirse de dedikodular yeniden baş göstermiş ve Şems 8 Aralık 1247 yılında kayıplara karışmıştır. Şems'in öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır.⁷²¹

İzzet Molla, aşağıdaki beytinde Mevlânâ'yı pîr lakabıyla zikreder. Beyitte Şems ile Mevlânâ'nın dostluğuna dikkat çeken şâir, ikisini de âlemi aydınlatan güneşe benzeter:

Âfitâbı ikidir burc-ı sipihr-i keremin

Hazret-i Pîr biri Şems-i dırahşân birisi (Gazel 6/632)

Kerem gökyüzünün burcunda iki güneş vardır. Biri Hz. Mevlânâ, diğeri parlayan Şems'tir.

3.9.19. Şeyh Galib (d. 1171/1757 – ö. 1213/1799)

Klasik Türk şiirinin son dönem şâirlerinden olan Şeyh Galib, 1757 yılında Yenikapı Mevlevîhâne'si yakınlarında dünyaya gelmiştir. Kendisine, mevlevîhânenin şeyhi Kûçek Mehmed Dede ile halefi Seyyid Ebûbekir Dede'nin (ö. 1189/1775) isteği doğrultusunda Mehmed Esad ismi konulmuştur. Dedesi Mevlevî olan Galib'in babası Mustafa Reşid Paşa da Peçuyla Ârif Ahmed Dede'den (ö. 1724) inâbe almıştır. Annesi Emine Hatun'dur. Doğumuna “Eser-i aşk” ile “Cezbetullah” terkipleri tarih düşürülen Şeyh Galib, ilk tahsilini babasından almıştır. Babası dışında Galata Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Dede'den eğitim alan Galib; Arapça'yı Hamdi Efendi'den, Farsça'yı Hoca Neş'et'ten öğrenmiştir. Şeyh Galib, “Esad” mahlasını Neş'et Efendi'den almıştır, ancak dönemindeki “Esad” mahlaslı diğer şairlerle karıştırılmaması için daha sonra “Galib” mahlasını kullanmıştır.⁷²²

Şeyh Galib, yirmi dört yaşındayken “Galib” mahlası ile yazdığı şiirlerini bir araya getirerek bir divan tertip etmiş ve iki yıl sonra yirmi altı yaşındayken Mevlevîliğin verdiği mânevi gizemi ve *Mesnevî*'nin nurunu da içine alan eseri *Hüsn ü Aşk*'ı kaleme almıştır. Esrar Dede, ayrıca Anadolu'da ve Türk dilinde, kimsenin *Hüsn ü Aşk*'a benzer bir eser yazmadığını söyler.⁷²³ Bu eseri ile Türk mesnevi edebiyatını zirveye çıkaran

⁷²¹ Tok, 17. *Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevilik*, 78.

⁷²² Muhsin Kalkışım, “Şeyh Galib”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 54.

⁷²³ Bk. Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 220.

şair, kaside nazım şeklinde ise Nef'î'yi (ö. 1044/1635) aşamamıştır. Gazellerinde Mevlânâ başta olmak üzere birçok Mevlevî büyüğünü anan ve Mevlevî tarikatının terminolojisini kullanan şair, Bâkî (ö. 1008/1600), Hayâlî Bey (ö. 964/1556-57), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), Fehîm-i Kadîm, Neşâtî, Fasîh Ahmed Dede ve Hoca Neş'et'in tesirinde kaldığı görülmektedir. Günümüzde tesiri hala hissedilen Şeyh Galib'den etkilenen şâirler de vardır. Bu şâirler arasında başta Esrar Dede olmak üzere Neyyir Dede, Keçecizâde İzzet Molla ve Abdülhak Hâmid Tarhan (ö. 1937) isimleri zikredilebilir.⁷²⁴

Şeyh Galib, bir süre Dîvan-ı Hümâyun Kalemî'nde çalıştıktan sonra ailesinin rızası olmamasına rağmen 1784 yılında Konya'daki Mevlânâ Dergâhı'nda çileye girdi ve Çelebi Seyyid Ebûbekir Efendi'nin sohbetlerine katıldı. Babası Mustafa Reşid Efendi oğlu Şeyh Galib'in İstanbul'dan ayrılmasına dayanamayarak Çelebi Efendi'ye müracaat etmiş, o da genç dervişi çilesini Yenikapı Mevlevîhânesi'nde tamamalamak üzere İstanbul'a göndermiştir. Böylece Şeyh Galib, 1787 yılında çilesini tamamlayarak "dede" olmuş; ardından Ali Nutkî Dede'den hilafet almıştır. Ali Nutkî Dede'nin izniyle Trabzonlu Kösec Ahmed Dede'nin *et-Tuhfetü'l-behiyye fî tarîkati'l-Mevleviyye* adlı eserine *es-Sohbetü's-sâfiye* adıyla bir haşiye yazdı ve Yûsuf Sîneçâk'a ait olan *Cezîre-i Mesnevî* adlı eseri şerhetti.⁷²⁵

Galata Mevlevîhânesi'nde şeyh olan Mîr Nu'mân görevinden azledilince yerine Şems Dergâhı türbedarı 'Abdullâh Dede tayin edilmiştir. Memuriyeti için yola çıkan Abdullah Dede, Kütahya'da vefat etmiştir. Muhammed Emîn Çelebi'nin emriyle 1791 senesinde Abdullah Dede'nin yerine Galata Mevlevîhânesi şeyhliğine Galib Dede tayin edilmiştir.⁷²⁶ İzzet Molla, Abdullah Efendi'nin İstanbul'a gelirken yolda vefat etmesi üzerine Kütahya'ya defnedilmesini, bu hadisenin ardından Şeyh Galib'in Galata Mevlevîhânesine post-nîşîn olmasını aşağıdaki beyitlerde ifade etmiştir:

Verilmiş tekye 'Abdu'llâh Efendi-nâm bir pîre

Gelirken ânı Kûtâhiyyede defn etmiş ihvânı (Manzume 41/699)

Tekke, Abdullah Efendi isminde bir pîre verilmiş. İhvanı gelirken onu

Kütahya'da defnetmiş.

⁷²⁴ Kaya, *Tekke Kapısı Yenikapı - Mevlevîhânesi'nin İnsanları*, 109-110.

⁷²⁵ Kalkışım, "Şeyh Galib", 39: 54.

⁷²⁶ Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 225.

Gelib Gâlib Dede bin iki yüz beş âhiri içre

O dergâh-ı şerîfe zâtı oldu şârih-i sâni (Manzume 42/699)

Galib Dede nihayet 1205'te o şerefli dergâha gelip ikinci şarih oldu.

İstanbul Mevlevî kültürü içinde yetişen Şeyh Galib, eserlerinde bu mistik anlayışın, XVIII. yüzyıla özgü zengin sembolizmine yer verdi. Galata Mevlevihane'si onun şeyhliği döneminde, aralarında Aşçıbaşı Hulusi Dede (ö. 1220/1805) ve Esrar Dede'nin de olduğu, Melâmi meşrep Mevlevilerin biraraya geldiği kültür merkezlerinden biri olmuştur.⁷²⁷

Şeyh Galib şâir, sanatçı ve Mevlevî olmasıyla devrin hükümdarı, "İlhamî" mahlasıyla şiirler yazan ve hat sanatıyla uğraşan, III. Selim'le tanışmış ve padişah'tan samimi bir sevgi ve teveccüh görmüştür. Bu ilgi neticesinde meşihati döneminde Galata Mevlevîhânesi, III. Selim tarafından tamir ettirilmiştir. Ayrıca III. Selim mevlevîhâneye bir şadırvan, semâ-hâne içine de bir mahfel-i Hümâyun yaptırmıştır. Bunun yanı sıra Şeyh Galib'e Humbarahâne-i Cedîd'de yapılan Yenicami'deki mesnevîhanlık vazifesi de verilmiştir ve III. Selim, buradaki mukabelelere genellikle katılmıştır. Hükümdarın Şeyh Galib'e olan sevgisi, kendisine Cevrî hattıyla yazılmış bir *Mesnevî* hediye etmesi, kardeşi Beyhan Sultan'la birlikte 300 altın ödeyerek divanını ciltletip tezhip ettirmesine ek olarak 6 Eylül 1794'teki fermanıyla mesnevîhanlıkların inhasının da Şeyh Galib'e verilmesiyle devam etmiştir. 1794'te annesini, 1796'da da müridi Esrar Dede'yi kaybetmek Şeyh Galib'i derinden etkilemiş; kendisi de 4 Ocak 1799 tarihinde vefat etmiştir.⁷²⁸

Şeyh Galib'in, XIX. yüzyıl Mevlevîliği ve Mevlevîleri önemli ölçüde etkilemiştir. Mevlevî tarikatı bu dönemde, Şeyh Galib'in III. Selim ile sağladığı yakınlık ve kurduğu muhabbet vesilesiyle gerek maddi gerekse siyasi olarak korunmuştur.⁷²⁹

Hayâlî Bey, Nef'î (1044/1635), Fehîm-i Kadîm, Neşâtî ve Fasîh Ahmed Dede gibi şairlerden etkilenen Şeyh Galib, eserlerinde klâsik mazmunları kullanmakla birlikte ifadelerinden bir yenilik arayışı içinde olduğunu anlaşılır. Gazel ve kasidelerinde eski tarzı devam ettiren Galib, terciibend, terkihibend, müseddes ve tardiyelerinde soyut ve

⁷²⁷ Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 305.

⁷²⁸ Kalkışım, "Şeyh Galib", 39: 54-55.

⁷²⁹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 76.

somut kavramları birbirine yaklaştıran terkipler kullanmıştır. Bunda sebk-i Hindî akımına mensup şairlerin etkisi önemlidir. Galib de şiirlerini girift, zarif, hayal gücünün sınırlarını zorlayan şaşırtıcı güzellikteki imajlar ve duyulmadık mazmunlarla zenginleştirmiştir. Galib, 1781 yılında 24 yaşındayken bir *Divan* tertip etmiştir. 1783'te kaleme aldığı *Hüsn ü Aşk*, 2041 beyit ve dört tardiyeden oluşur; tasavvufi, fantastik ve sembolik bir mesnevidir. Tasavvuf yolunda yürüyen bir sâlikin ruh hali anlatılır. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* ise, Yûsuf Sineçâk'ın eserine yazılmış bir şerhtir. Müellifin Türkçe tek mensur eseridir. Mevlevî âdâb ve erkânından bahsettiği *Es-Sohbetü's-sâfiye* eserini ise 1789 yılında kaleme almıştır.⁷³⁰

3.9.20. Şeyh Sırrî Abdî Dede (ö. 1041/1631)

Gerçek ismi Abdullah olan, fakat Şeyh Sırrî Abdî Dede adıyla tanınan Kasımpaşa Mevlevîhânesi'nin ilk şeyhi, Abdî Dede'dir. Şeyh Kemal Ahmed Dede döneminde Yenikapı Mevlevîhânesi'nde çile çıkarmıştır. Galata Mevlevîhânesi'nde iki yıl şeyh olarak vazife gören Abdî Dede, Mevlânâ Dergâhı postnişini Bostan Çelebi tarafından görevinden alınarak şeyhlik vazifesinden ayrılmıştır. Bunun üzerine Kasımpaşa semtinde kendi mülkü üzerinde, Kasımpaşa Mevlevîhânesi'ni müritlerinin yardımıyla inşa etmeye başlamıştır. İki yıl postnişinlikte bulunan Abdî Dede, 1631 tarihinde vefat etmiştir.⁷³¹ İzzet Molla, 'Abdî Dede'yi tekkede semâ' âyîni tertip etmesi yönüyle ele alır. Âyînde Hz. Mevlânâ'nın sırrının açığa çıktığını söyler:

Cenâb-ı Mevlevînin yine sırrı âşikâr oldu

Edip 'Abdî Dede ol tekyede tecdîd erkânı (Manzume 9/697)

'Abdî Dede o tekkede tazelenme (yenilenme) erkânı tertip edince, Hz.

Mevlâna'nın sırrı yine açığa çıktı.

3.9.21. Ubeydullah Dede (d. ?- ö. 995/1586)

Asıl adı Abdullah olan Ubeydullah Dede'nin doğum yeri, ailesi ve eğitim hayatı hakkında bilgi yoktur.⁷³² Tahsilini Şeyh Muhammed Fedâyi hazretlerinin yanında tamamlayan Ubeydullah Dede, hızlı yazı yazması ile ünlendi ve birçok Mesnevî-i Şerif tahrir etti. Esrar Dede'nin verdiği bilgiye göre Fedâyî Dede'nin zaviyesinde sakalık

⁷³⁰ Kalkışım, "Şeyh Galib", 39: 56-57.

⁷³¹ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 144-145.

⁷³² Açık, *Divan Edebiyatı'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 212.

hizmetinde bulunmuştur. Eğirdir’de Nurullah Dede’nin kabri civarında olan bir zâviyede şeyhlik vazifesini ifa eden Ubeyd Dede, Konya’da 995 yılında vefat etmiştir ve buraya defnedilmiştir.⁷³³ İzzet Molla, Ubeydu’llah Dede’nin vefatını aşağıdaki dizelerle tarih düşmüştür. Şâirin dizelerinde Ubeydu’llah Dede’nin Kanlıca’da ikâmet ettiği ve müritleri tarafından sevilen bir pîr olduğu anlaşılır:

Tarih-i Rihlet-i Şeyh ‘Ubeydu’llâh

Kanlıcağın pîri edip ‘azm-i huld

Hûn-ı dilin kıldı mürîdân revân (Tarih 1/345)

Şeyh Ubeydullah’ın ölüm tarihi. Kanlıca’nın pîri cennete yönelince müritler de yürek kanını akıttı.

Muhlisi ‘İzzet dedi târîhini

Şeyh ‘Ubeyd ede cinânı mekân (Tarih 2/345)

İzzet tarihini açıkça söyledi. Şeyh Ubeydullah mekânını cennet etsin.

3.9.22. Yusuf Zühdi Dede (d.? - ö. 1232/1816)

Yusuf Zühdi Dede’nin babası Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Dede’dir. Esrar Dede’nin, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye* isimli eserinde Zühdi Yûsuf Dede olarak andığı Yusuf Dede, babasının vefatı üzerine 1185 yılında Beşiktaş Mevlevîhânesi postnişinliğine geçmiştir. Din ilimleri ve medrese eğitimi alarak olgunluk derecesine erişen Yusuf Dede, *Mesnevî* dizelerini Arapça ibarelerle şerh ederek, azar azar tercümesiyle meşgul olmuştur. Şiirleri Arapça ve Türkçe Allah’a yakarış ve Hz. Muhammed’e naat şeklindedir.⁷³⁴

Yusuf Dede, *Menhecü’l-Kavi* isimli Arapça *Mesnevî* şerhini 6 cilt halinde kaleme almıştır. Ayrıca *Mesnevî* mukaddimesine Türkçe bir şerhi de mevcuttur.⁷³⁵ Zühdi Dede, dergâhın on birinci postnişini olarak vazifeye başlamış; kırk altı sene üç ay şeyhlik makamında bulunduktan sonra 1816 tarihinde vefat etmiştir. Beşiktaş Mevlevîhânesi haziresine babası Şeyh Ahmed Efendi kabri ile Şeyh Abdülahad Efendi kabri arasına

⁷³³ Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 202-203.

⁷³⁴ Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 139.

⁷³⁵ Açık, *Divan Edebiyatı’nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*, 307.

defnedilmiştir.⁷³⁶ İzzet Molla aşağıdaki dizelerinde Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Yusuf Dede'nin vefatına, *Mesnevî* şarihliğine ve ârif bir kimse oluşuna dikkat çekmektedir:

Şârih-i 'ilm-i ledün Yûsuf Efendi ki Hak

Etmiş idi zâtını mazhar-ı ism-i 'Alîm (Tarih 1/329)

Manevi ilmin şarihi Yusuf Efendi'nin Hak, zatını Alîm ismine mazhar etmişti.

Merd-i dil-âgâh idi 'ârif-i bi'llâh idi

Sırrını takdîs ede Hazret-i Hayy-i Kerîm (Tarih 2/329)

Kalbi uyanık arif bir insan idi. Allah, sırrını kutsal etsin.

Hânkâh-ı cennete göçdü bu târîhde

Pîr idi Yûsuf Dede etdi makâmın na'îm (Tarih 3/329)

Bu tarihte cennet tekkesine göçtü. Yusuf Dede pîr idi, makamını cennet etti.

3.10. Mevlevîlikte Terimler ve Deyimler

3.10.1. Âgâh Olmak

Sözlükte bilgili, haberli, uyanık⁷³⁷ olma anlamına gelen *agâh* Mevlevîlikte, mutfakta iç meydanı vazifesini gören can'ın, sabah ezanından önce hücrelerin kapısını çalarak “Agâh ol dedem” seslenişiyle içerideki dervişleri, dedeleri uyandırması⁷³⁸ anlamındadır. Özellikle Mevlevîlerde uyuyan kişiyi ürkütmeden uyandırmak tarikat âdâblarındandır. Derviş yavaş bir ses tonuyla ve parmak uçlarıyla uyandırılır. Eğer birine “agâh kişi” denilirse, gerçek yolu görmüş, olacakları sezineyebilen kişi anlaşılır.⁷³⁹ Tarikatlarda bu kişilere genelde şeyh, pîr, mürşit gibi ifadeler kullanılır. Çünkü tarikat pîri hakikâtin eşiğinde yetişmiş, bilgili, uyanık kişidir. Zaten tarikata yeni katılan can'lar da bu meziyetlere sahip oldukları için pîrlere koşulsuz güven ve bağlılık hissi duyarlar.

Aşağıdaki beyitlerde fiziksel olarak uyandırılmak anlatılmaz. Molla, aşağıdaki beytinde ney metaforunu kullanarak asıl vatanını unutan ruhları uyandırmak, insanlara kıyameti hatırlamak noktasında ney sesinin Sur'a sırdaş olduğunu belirtir:

⁷³⁶ Küçük, *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, 124.

⁷³⁷ Devellioğlu, “Âgâh”, 12.

⁷³⁸ Pakalın, “Agâh Etmek”, 1: 23.

⁷³⁹ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 13.

Cânları âgâh eder vakt-i kıyâm-ı haşrden

Nây-ı Monlâ bang-i sûrun 'İzzetâ dem-sâzıdır (Gazel 7/440)

Ey İzzet! Mevlânâ'nın neyi ile surun sesi benzerdir. (Ney sesi) Can'ları kıyamet vaktinden önce uyandırır (kendine getirir).

Şâir aşağıdaki beyitlerinde ise yol gösterici, gerçeklere uyanık olan şeyhlerin ki Mevlevîlikte bu kişi Mevlânâ'dır, müritlerini uyanık tutması ve tehlikelere karşı uyarması anlamında bu tabiri kullanmıştır:

Pîr-i âgâha kul âgâh gerek

Mest-i medhûşdan olmaz mahzûz (Gazel 10/48)

Uyanık pîre uyanık mürit gerekir. (Pîr) Korkak sarhoştan hoşlanmaz.

Sen etmiş idin her gâh bin varta ile âgâh

Suç bizde idi bi'llâh yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 6/702)

Ya Hazret-i Mevlânâ! Billahi suç bizdeydi. Sen bizi her zaman zor işlerle, tehlikelerle uyanık tutmuşsun.

3.10.2. Aşk Olsun

Mevlevîlikte aşk, her şeyin başıdır. Mevlânâ bu inancı: “Aşk olmazsa dünya donar kalırdı.”⁷⁴⁰ cümlesiyle dile getirir. Bu yüzden aşk olsun deyimi, Mevlevî yaşamında birçok yerde karşılık bulmuştur. Aşk olsun deyimi, Mevlevîlerde aşk ve vecd halini artırmaya yönelik birbirlerine söyledikleri hitap sözcüğü olarak düşünülebilir.

Özellikle Mevlevî ve Bektaşîlerde selamlaşmada kullanılan aşk olsun deyimi, hoş geldin, afiyet olsun yerine kullanılırdı.⁷⁴¹ Aşk olsun deyiminin nerelerde kullanıldığını Gölpınarlı üç şekilde izah etmiştir.

Bir Mevlevî tekkeye veya birinin evine gidip oturunca, ev sahibi Mevlevîye “aşk olsun” der. Mevlevî de niyaz secdesi ederek oturduğu yerde, ellerini yere koyup yeri öper. İkincisi su, çay gibi bir şey içen kişiye “aşk olsun” denilir. Kişi de baş keserek

⁷⁴⁰ Şimşekler, *Mutfakta Pişen Canlar*, 42.

⁷⁴¹ Cebecioğlu, “Aşk Olsun”, 65.

“eyvallah” sözüyle karşılık verir. Üçüncüsü ise yemek yiyen kişiye “aşk olsun” sözünün söylenmesidir.⁷⁴²

Bir Mevlevî karşısındakine “aşk olsun” dediğinde diğeri, “aşkın cemâl olsun” yani güzelliğe, yüceliğe, Tanrı’ya olsun der. Bazen bu söze karşılık olarak da “Cemalin nur olsun”; karşıdaki de bu sözü “Nurun alâ nur olsun” cümlesiyle devam ettirir.⁷⁴³ Böylelikle kişi muhatabına aşk vermiş muhatabı da aşk almış olur. Aşağıdaki beyitte de bir tür selamlaşma anlamında aşk ola, aşk olsun deyimini kullanılmıştır:

Nûş eden bende-i Mevlânâya

‘Aşk ola bâde-i peymâne-i ‘aşk (Gazel 6/500)

Mevlânâ’nın kölesine iştret eden aşk kadehinin şarabına aşk olsun.

3.10.3. Baş Kesmek

Şeyhin yahut tarikatte kıdemli birinin huzurunda saygı ile eğilmeye baş kesmek denir.⁷⁴⁴ Mevlevî geleneklerinden biri de baş kesmektir. Baş kesmek, kişinin sağ ayak başparmağını, sol ayak başparmağı üstüne koymak, eller düz, parmaklar açık vaziyette sağ kol, sol kolun üstüne gelmek suretiyle elleri omuz başlarına çapraz uzatmak ve belini bükmeyerek başı göğse doğru eğmektir.⁷⁴⁵ Bu duruma niyaz etmek, niyaz hali de denir.⁷⁴⁶ Niyaz hali, hem karşıdaki kişiye hürmet göstermeyi, hem de tevazuyu ifade eder. Mevlevîler birbirlerini hatta yabancı kişileri dahi sağ el göğüs üzerinde, baş keserek selamlarlar.⁷⁴⁷

İzzet Molla, aşağıdaki bendinde “Kendisine inananlara kılavuz olan Hz. Mevlânâ’ya bir kere baş keseni kimse geri döndüremez” şeklinde çevirisi yapılan mısralarında Hz. Mevlânâ’ya, beytinde ise Çelebi Hüsâmeddin’e baş keserek saygı ve bağlılık göstermeyi vurgulamıştır. Her iki şahsiyet de Mevlevîlik tarikatı içerisinde dervişlerin, şeyhlerin, muhiplerin oldukça kıymet verdiği âlimlerdir. Baş kesme olarak nitelenen bu tabir Mevlevîlerce itaat, hürmet ve bağlılık kavramlarının karşılığıdır. Şâir özellikle ikinci beytinde tek bir kişiye baş kesilmesi gerektiğini vurgular:

⁷⁴² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 6.

⁷⁴³ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 32.

⁷⁴⁴ Pakalın, “Baş Kesmek”, 1: 166.

⁷⁴⁵ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 47.

⁷⁴⁶ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb Erkânı*, 10.

⁷⁴⁷ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 148.

*Hazret-i Hünkâr olıcak reh-nümûn
Hasmımız olsa ne yapar dehr-i dîn
Baş keseni çarh edemez ser-nigûn
Bendesini kimseler etmez zebûn
Böylecedir 'âdet-i Monlâ-yı Rûm (Musammat 7/668)*

Klavuzum Hz. Hünkâr olunca, aşağılık dünya düşmanımız olsa ne yapar? Felek, baş keseni baş aşağı edemez. Kölesini kimse âciz bırakamaz. Monlâ-yı Rûm'un âdeti böyledir.

*Der-i Hüsam yeter bana gayre baş kesmem
Dü pâre olsa dahi bende ser-fürû birdir (Gazel 8 /443)*

Hüsameddin'in kapısı bana yeter, başkasına baş kesmem. Köle iki parça olsa dahi baş eğme birdir.

3.10.4. Berg-i Sebz

Farsça yeşil yaprak anlamında bir sözcüktür. Dergâha veya tarikattan birini ziyarete giden kişi, eli boş gitmez; bir şey götürmeye de gücü yetmezse bir çiçek yahut bir yeşil yaprak götürürdü. Edebin tezahürü olan bu eylem bir nevi gönül alıştırdır.⁷⁴⁸ İzzet Molla, burada Meram bağlarını hatırlatır. Meram yeşilliğinin bol oluşu ve Mevlevîlerin burada sema yapmalarıyla bilinir:

*Bu berg-i sebzi 'arz ede 'İzzet fakîrden
Bâğ-ı merâm-ı Hazret-i Hünkâra nev-bahâr (Gazel 9/435)*

İlkbahar, İzzet fakirden bu yeşil yaprağı Hazret-i Mevlânâ'nın Meram bağına sunsun.

3.10.5. Çerağ Olmak

Mum, fitil anlamlarına gelen çerağ, tarikat içerisinde pek çok sözcük ve deyim meydana getirmiştir. *Çerağ olmak* tabiri de bunlardan biridir.

⁷⁴⁸ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 54.

Pakalın'a göre çerağ olmak, ev bark verilerek evlendirilen cariyeler hakkında kullanılan bir tabirdir. Ayrıca resmi dairelerde maaşlı olarak çalışmaya da çerağ olmak denilirdi.⁷⁴⁹

Aşağıdaki beyitte bu anlayış tarikata devşirilmiştir. Mevlevî tarikatında Hz. Mevlânâ'nın kapısı/dergâhı Mevlevîler için kutsaldır. Çünkü Hakk'a giden yolu aydınlatan parlak ışıklardan biri Hz. Mevlânâ'dır. Onun kapısında Allah aşkıyla pişip olgunlaşma yolunu ifade eden "çerağ olmak" esasında hakikât ilmine yaklaşmaktır:

Bâb-ı Monlâda çerâğ olmağa bak ey 'İzzet

Ne durursun kul ederse o şehensâh seni (Gazel 6/641)

Ey İzzet! Monlâ'nın kapısında çirak olmaya bak. O şahlar şahı seni kul ederse ne durursun!

3.10.6. Dem

Farsça nefes, soluk, vakit manalarını içeren dem, Sûfinin geçmiş ve gelecek endişesinden kurtularak içinde bulunduğu anı yaşamayı anlamında kullanılan bir tabirdir. Tarikat büyüklerinin ölü kalplere hayat veren nefesi de dem sözcüğüyle karşılık bulmuştur.

İzzet Molla'nın aşağıdaki bendinde bu açıklamaya örnek teşkil eder. Mevlânâ'nın aşk derdine çare olduğunu belirterek pîrin nefesinin canlara hayat iksiri olduğunu söyler. Beytinde ise *dem* yine nefes anlamında verilmiş ki burada pirin nefesi istiare yoluyla şaraba benzetilmiş ve sarhoş edici etkisinden bahsedilmiştir:

Olmadan dest-i ecel sana gelû-gîr-i hayât

Dem-be-dem çek demini kim odur iksîr-i hayât

Eylemem ölsem etebbâ ile tedbîr-i hayât

Âsitânından erer cânlara te'sîr-i hayât

Haste-i 'aşka şifâ Hazret-i Mevlânâdır (Musammat 12/670)

Ecel seni bulmadan zaman zaman nefesini çek ki hayat iksiri odur. Ölsem dahi hekimlerle yaşam tedbiri almam. Yaşam tesiri canlara onun eşiğinden ulaşır. Hz. Mevlânâ, aşk hastasının derdine şifadır.

⁷⁴⁹ Bk. Pakalın, "Çerağ Olmak", 1: 352.

Minnet-i sâkî-i devrânı çekip çekme humâr
Çekeğör meykede-i Hazret-i Pîrin demini (Gazel 7/632)

Devrin sâkisinin minnetini görüp sersemlik çekme. Meyhanede Pîr hazretlerinin nefesini çekedur.

Dem sözcüğü şiirlerde zaman anlamı da kazanmıştır. İzzet Molla'nın aşağıdaki beytinde bu anlamı görmekteyiz:

Dil-i ferzâneyi 'İzzet mey-i pür-cûş-ı 'aşkıyla
Gelir meyhâne-i Monlâda bî-hûş etdiğim demler (Gazel 8/447)

Ey İzzet! Derviş gönlümü, aşk şarabının coşkusuyla Monlâ'nın meyhanesinde akılsız ettiğim zamanlar (hatırıma) gelir.

3.10.7. Destûr

Destûr, izin, müsâde anlamında kullanılan bir tabirdir. Bir Mevlevî hücreyi ziyaret edildiğinde, kapısında hafif bir ses tonuyla “Destûr” denir, içerideki kişi “Hû” sesiyle karşılık verirse içeri girilirdi. Cevap verilmediği takdirde iki defa daha “Destûr” denir ve cevap gelmezse geri dönülürdü.⁷⁵⁰

Destûr, Mevlevîlikte bir yere girilirken istenilen izin anlamında kullanılan bir deyimdir. İzzet Molla ise aşağıdaki beytinde Halet Efendi'nin edebî yönüne vurgu yaparak onu şiir meydanında izin alınması gereken biri olarak tanıtır:

Kümevî-i hâmemeye meydân verir mi ehl-i hüner
O yekke-tâz-ı ma'ârifden almasan destur (Kaside 58/192)

O hüner ehli marifetli yiğitten izin almasan benim kalemime meydan verir mi?

3.10.8. Göçmek

Ölmek sözcüğü bir nevi yok olmak anlamındadır. Ancak İslâm inancına göre ölmek yok olmak değildir; geçici olan bu dünyadan gerçek dünyaya göçmek anlamındadır. Dolayısıyla ölmek yerine göçmek, göçünmek⁷⁵¹ yahut yürüme⁷⁵² tâbirleri kullanılır.

⁷⁵⁰ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 286.

⁷⁵¹ Gölpınarlı, *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 134.

⁷⁵² Cebecioğlu, “Göçmek-Göçünmek”, 231.

Mevlânâ ölümü, gerçek aşka yani Allah'a vuslat anlamında şeb-i arus olarak nitelemiştir. Mevlânâ'nın düğün gecesi olarak nitelediği ölüm, sevenin sevdiğine, damlaların ummana kavuştuğu gecedir. Tasavvuf ehli, "Ölmeden evvel ölünüz." düsturunu kendilerine rehber edinmişler ve Allah'ın varlığında sonsuzluğa ulaşmak için çabalamışlardır.

Mevlânâ'ya göre tenin ölümü hayattır, ten yok olunca ruh ebediyete kavuşur ve ruhun ölümsüzlük kazanabilmesi, Allah'a yaklaşıp vuslat elde ettiği zaman gerçekleşir. Nitekim Mevlânâ, dünyaca ünlü eseri *Mesnevî*'sinin ilk beyitlerinden itibaren ney metaforunu kullanarak vuslat hasretini bizlere hissettirmektedir. Ney de tıpkı insan gibi aslından ayrılmıştır ve feryat figan içinde aslına kavuşacağı günü beklemektedir.

Top, Mevlevî inancında ölümü, şu sözlerle dile getirmiştir: "Mevlevîliğin yolu, aşkın kanatları ile Allah'a yükselmenin, Hakk'a vâsıl olmanın yoludur. Bu mübarek yolun yolcuları için ölüm, Hakk'a vuslat vasıtası, âşıkla mâşuğu ayıran perdenin ortadan kalkmasıdır".⁷⁵³ Mevlânâ'nın vuslat aşkını anlatan, ölüm temalı pek çok gazeli vardır.

*"Be-ruz-i merk çü tabut-i men revân başed
Güman me-ber ki merâ derd-i in cihan başed*

beytiyle başlayan dokuz beyitlik gazel bunlardan biridir. Gazelin tam metninin Türkçesi şudur:

"Ölüm gününde tabutum giderken, sanma ki, dünyada arzum kaldı. Benim için ağlama ve yazık oldu deme. Şeytanın ağına tutulmuşlara yazık olur. Cenazemi görünce ayrılıktan bahsetme; ben ancak o vakit visâle ermiş olacağım. Beni mezara koyunca, El-vida El-vida diye feryatlar etme! Mezar cennet cemiyetlerinin perdesidir. İnmesini gördüğün şeyin çıkmasını da gözle! Ay ve güneşe gurubdan ne zarar gelir? Sen gurub görüyorsun ama o bir tulu'dur. Lahid bir zindan görünür amma ruhun kurtuluş yeridir. Hangi dane yere ekilir de yetişmez? İnsan danesi niçin bun aykırı olsun? Hangi kova aşağıya indi de dolu olarak yukarı çıkmadı? Can Yusuf'u için kuyudan figan ve feryat etmek yaraşır mı? Ağzını bu tarafa kapayınca o bir tarafa açacaksın ve hayuhuyun lâmekân cevvinde devam edeceksin".⁷⁵⁴

⁷⁵³ Bk. Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 201.

⁷⁵⁴ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 85-86.

Mevlevîlikte, hasta olup ölümü yaklaşan devîşin yanında ve öldükten sonra cenazesi yıkanırken ism-i celâl çekilir ve evrad-ı şerif okunurdu. Şeyhlerin cenazeleri ney ve kudüm eşliğinde âyîn okunarak yıkanırdu. Mevlânâ devrinden beri, cenazelerin neyler ve besteler eşliğinde semâ‘ edilerek götürülmesi ve öyle defnedilmesi âdet olmuştu. Daha sonraki vakitlerde âyîn okunup kudüm çalınması yalnızca cenazenin yıkandığı ve kefenlendiği zamana özgü bir gelenek halini almıştı.⁷⁵⁵

Şeyhler arasında öleceğini anlayıp ney, kudüm çaldırarak ayin okutan Mevlevîler de vardır. Osman Salâhaddin Dede, bu şeyhler arasında zikredilebilir. Matbahta yıkanan Mevlevî cenazelerinde ney ve kudüm eşliğinde âyîn okunması, Mevlânâ’dan hatta Kuyumcu Salâhaddin’den itibaren cenazenin ney, davul ve semâ‘ eşliğinde âdetâ düğün alayı gibi götürülmesi âdet olmuştu.⁷⁵⁶

Göçen Mevlevî kişilerin cenazelerinde şarkı söylenip tef çalındığı ve bu gibi durumların hasıl olduğu yönünde Eflâkî’den de bilgiler almaktayız. Bir gün topluluktan biri Mevlânâ’ya eskiden ölenlerin cenazelerinde okuyucular, müezzinler olduğunu, kendi zamanında ise neden tef çalınarak, semâ‘ edilerek cenazenin götürüldüğü yönünde bir soru sorar. Mevlânâ da cenazede bulunan müezzin, okuyucu ve hafızların bu ölünün mümin olduğuna ve İslâm şeriatında öldüğüne, kendi şarkılarının ise bu ölünün hem mümin hem Müslüman hem de âşık olduğuna tanıklık ettiğini söylemiştir.⁷⁵⁷

Ayrıca Mevlevîler ölümlerinden bahsederken “Ruhu şad olsun” derlerdi. Eğer ki vefat eden kimse ermiş olduğuna inanılan, mazanneden ise “Himmeti hâzır olsun” denilirdi.⁷⁵⁸ Bu söylem yalnızca Mevlevîler arasında kalmamış, süreklilik kazanarak günümüzde halk arasında da kullanılmaktadır.

Mevlevîlerin tarikat erkânları, ölüyü mezarlığa götürürken de sürerdi. Mevlevî inancında hırka, kabri simgelediğinden, cenaze götürülürken de şeyhlerin, halifelerin ve dedelerin tabutları hırkalarına sarılır, destarlı sikkeleri üzerine konulurdu.⁷⁵⁹ Cenaze mezara götürülürken de ism-i celâl çekilmeye devam edilirdi. Fakat burada çekilen İsm-i celâller diğerlerinden farklı olarak, üç defa tekrarlanan ve uzatılarak söylenen

⁷⁵⁵ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 199.

⁷⁵⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 388.

⁷⁵⁷ Bk. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 222.

⁷⁵⁸ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitimi*, 319-320.

⁷⁵⁹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 131.

“Allaaah” şeklinde olurdu. Kabre koyulan cenazenin başına sikkesi giydirilir, hırkası üstüne örtülür, hilafetnamesi sağ yanına konur ve varsa icâzetnamesi göğsüne iliştirilirdi. Kişi, âsitâne şeyhi ise dergâhın matbahında, tekke şeyhi ise kendi tekkelerinde yıkanıp tekkenin mezarlığına defnedilirdi. Cenazede bulunan ihvan, kabrin başında halka olup kısa bir süre ism-i celâl çekerlerdi. Sonrasında zikri yöneten Mevlevî büyüğü bir gülbang okurdu. Hep beraber “Hûûû” denilerek baş kesilir ve kabirden dönülürdü. Mevlevîlikte bu defin sırlanmak olarak zikredilirdi. Aynı gece ölünün hatırasına bir âyîn-i cem yapılarak ruhu şereflelendirilirdi. Âyîn-i cem âdetâ düğün havasında geçer; yenilir, içilir, ayinler ve Kur’an-ı Kerîm okunurdu.⁷⁶⁰

İsm-i celâl okunarak götürülen Mevlevî cenazeleri, sikkeli, hırkalı Mevlevî dervişlerinin görünüm açısından diğer tarikat erbâbından daha gösterişli olup göz doldurmaları, kısacası göze ve kulağa hitap eden esasları sebebiyle, son zamanlarda devlet erkânından birisi vafat ettiğinde mevlevîhânelere haber yollanarak Mevlevî dervişlerinin çağırılması âdet haline getirilmişti. Bu durum daha da ilerleyerek her büyüğün, her zenginin cenazesinde Mevlevî dedeleri istenir olmuştu.⁷⁶¹ Bu hal, çelebilik makamıyla şeyhlerin hoşlanmamasına rağmen tarikatların kapatılmasına kadar devam etmiştir.⁷⁶² İzzet Molla’nın göçmek başlığı altında incelenen beyitlerinde şeyh efendilerin ölüm hadiseleri ile dünyanın ve makamın geçiciliği vurgulanmaktadır:

Hânkâh-ı cennete göçdü bu târîhde

Pîr idi Yûsuf Dede etdi makâmın na‘îm (Tarih 3/329)

Yusuf Dede pîr idi, makamını cennet etti. Bu tarihte cennet hânkâhına göçtü.

Yigirmi iki sâl ol da meşîhat eyleyip göçdü

Kime Bâkî kalır bu hânkâh-ı ‘âlem-i fâni (Manzume 29/698)

Yirmi iki yıl o da şeyhlik edip, öldü. Bu geçici âlem hânkâhı kime ebedi kalır ki!

Acıyıp söyledim bu târîhi

Âh göçdü Nazîf Efendi âh (Tarih 9/320)

Acıyıp şu tarihi söyledim. Ah Nafiz Efendi göçtü ah!

⁷⁶⁰ Arpağuş, *Mevlevîlikte Ma‘nevî Eğitim*, 318-319.

⁷⁶¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, 200.

⁷⁶² Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, 389.

Göçdü Şihâb Efendi ardınca pîrdâşı

Sâhib-kemâl olanlar bir bir gidip tükendi (Tarih 1/321)

Pîrdaşlarının ardından Şihâb Efendi de göçtü. Kemâl sahibi olanlar (olgun kişiler) bir bir gidip tükendi.

3.10.9. Küstah

Mevlevî tabirlerinden olan küstah, kabahatli yerinde kullanılırdı. Kabahatli olan bir can hatasının derecesine göre ceza alırdı. Can çilede ise kazancı, dede ise aşçı dede veya şeyh tarafından uyarılma, hapsedilme yahut çelikleme denilen değnekle dövülme gibi cezalar verilirdi.⁷⁶³

İncelediğimiz iki beyitte de kabahatli olup kendisini küstah olarak niteleyen tarikat mensubunu görürüz. Beyitlerde Hz. Mevlânâ “pîr” olarak anılır. İzzet Molla, her iki beyitte de suçlu olanlara Hazret-i Mevlânâ’nın sonsuz ihsanını ve lütfunu hatırlatır:

Înâyet eyle Pîrim kovma bu küstâhı bâbından

Olur elbette ‘âsî bendeler âhir zamândır bu (Gazel 12/588)

Pîrim inâyet eyle, bu küstahı kapından kovma. Bu ahir zamandır, elbette asi kullar olur.

Diyâr-ı gurbeti reşk-i vatan kıldı bu küstâha

Ne etdimse Cenâb-ı Pîrden matlûb gönderdi (Gazel 6/640)

Gurbet diyarını bu küstaha kıskanılacak vatan kıldı. Pîr hazretlerinden ne istedimse gönderdi.

3.10.10. İkrâr Vermek

İkrâr vermek, bir şeyhe derviş olduğunu, onun huzurunda söylemek ve ahdinden dönmeyeceğine dair şeyhine söz vermektir.⁷⁶⁴ Gölpınarlı’ya göre ikrar, inkârın zıttıdır ve erenler yoluna girmeye söz vermek denir. “İkrârım hakkı için” tarikatta verilen en mühim yemindir. “İkrârında durana aşk olsun; inkâr edene yuf” ve “İnsan ikrârıyla, hayvan yularıyla yedilir.”⁷⁶⁵ atasözleri tarikattaki ikrârın önemini belirtir.

⁷⁶³ Pakalın, “Küstah”, 2: 345.

⁷⁶⁴ Pakalın, “İkrar Vermek”, 2: 48.

⁷⁶⁵ Bk. Gölpınarlı, *Tasavvufian Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 166.

Mevlevîliğe mensup olmak isteyen aday önce dergâha gelerek niyetini söyler. Tarikatçı Dede, Mevlevîlik yolunu ve zorluklarını kendisine anlatır, canın samimiyeti ölçerdi. Tarikata dair tüm şartları kabul eden can, böylelikle ikrâr vermiş olurdu.

İkrâr vermeden önce ilk üç gün, saka postu denen küçük bir sette dizleri üzerinde murakabe vaziyetinde oturan can, diğer can'ların hizmetini seyreder; Âteş-bâz-ı Velî Ocağına bakar ve çile çıkarıp çıkaramayacağını düşünürdü. Bu süre zarfında bir şey okumaz, mecbur olmadıkça konuşmaz ve orada uyurdu.⁷⁶⁶ Üç günün sonunda can, aşçı dede'ye götürülür. Can ile diz dize oturan dede, can'ın başını kıbleye gelecek şekilde dizine yaslatır. Sağ elini ikrar verecek can'ın iki omzu arasına koyar; can'a giydireceği sikke ve tennureyi önce kalbine götürür, sonra öperek can için Hz. Peygamber'den şefaât, Hz. Mevlânâ'dan himmet diler; üçer defa Fatiha ve İhlâs sûrelerini okur. Devamında üç defa tekbir getirerek salâvât-ı şerîfe okur ve tekrar üç defa daha tekbir getirerek göğsünde tuttuğu sikkeyi can'ın başına koyar. Buna Mevlevîlikte sikke tekbirlemek denir.⁷⁶⁷

Aşçı dede, sikkesi tekbirlenen ve tennure giymeye hak kazanan can'a, tarikat âdâbına dair çeşitli nasihatlerde bulunur; zorunlu haller dışında, dergâhtan ayrılmadan çile eğitimine başlamasını söylerdi. Aşçı dede, bir kez daha can'ın rızasını ve bu süreyi ibadetle geçireceğinin ikrârını alırdı. Artık talip, matbah can'ı sayılırdı. Bu kabul merasimi, tarikat içerisinde ikrâr vermek olarak adlandırılırdı.⁷⁶⁸ İkrârını veren can ayakçılık hizmetiyle çile çıkarmaya başlardı, kademe kademe vazifeleri artarak devam ederdi.

Mürit, şeyhinin gösterdiği ilim, irfan yolunda yürümeli ve ikrârından dönmemelidir. Şeyhe intisâb edip ikrar verenler artık Mevlevîlik yoluna girmiş bir yolcudur ve bu yolda şeyh ile mürit aynı yolda yürürler. Asıl yürünecek yol, ulaşılabilecek menzil ve ikrâr ise Hz. Mevlânâ'yadır. İzzet Molla'nın aşağıdaki ilk beytinde kişi, günahkâr olduğu halde Hz. Mevlânâ'ya olan ikrârını zikreder ve arka planda Mevlânâ'nın gönül kapısının herkese açık olduğunu belirtir. İkinci beyitte Mevlânâ'ya ikrâr vermenin aşk derdine çare olduğunu vurgulayan şâir, aşk derdine düşen ve Mevlânâ'ya ikrâr vererek iyileşen kendini örnek vermiştir. Üçüncü beyitte ise bir pîre ikrâr edip bağlanmak anlatılır:

⁷⁶⁶ Tanrıkorur, "Bir Eğitimin Mimarîsi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi", 273.

⁷⁶⁷ Şimşekler, *Mutfakta Pişen Canlar*, 14.

⁷⁶⁸ Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, 206.

Yok cürmüme inkârım gâyetle günehkârım

Vardır sana ikrârım yâ Hazret-i Mevlânâ (Manzume 4/702)

Ya Hz. Mevlânâ! Sana ikrârım vardır. Günahlarımı inkâr etmem, gayet günahkârım.

Bulursun derd-i 'aşka 'İzzetâsâ sen de bir çâre

Cenâb-ı Pîre varsa ez-derûn ikrârın ey bülbül (Gazel 6/532)

Ey bülbül! Hz. Mevlânâ'ya gönülden ikrârın varsa sen de İzzet gibi aşk dedine çare bulursun.

İsmâ'îl-i Hakkîya bağışla beni pîrim

Vardır ana ikrârım inan Hazret-i Zâtî (Manzume 3/708)

Ey İsmâ'îl-i Hakkî! Beni bağışla pîrim. Hazret-i Zâtî inan ona ikrârım vardır.

3.10.11. Posta Oturmak

Mecazi olarak bir tekkeye şeyh olmak anlamındadır. Bunun yerine posta geçmek tabiri de kullanılır. Şeyhlerin post üzerine oturmaları nedeniyle meydana gelen bir tabirdir.⁷⁶⁹ Şeyh, posta oturmakla şeyhini temsil eder ve kendisine posta oturan anlamında post-nişin denilmiştir. Aşağıdaki beyitte post makamından bahsedilirken posta oturmanın babadan oğula geçen bir gelenek olduğu vurgulanmaktadır:

Oturdu postuna mahdûmu Sâdık bir sene anın

Hemân bin yüzle toksan ikide kıldı fedâ cânı (Manzume 35/699)

Oğlu Sadık onun postuna bir sene oturdu. Hemen 1192'de canını feda etti.

3.10.12. Soyunmak

Mevlevî tabiri olan soyunmak, dervişliğe ikrâr verip, dervişlik kıyafetlerini giymek, tasavvufî anlamda soyunmak, yani dünyadan ve dünya nimetlerinden soyunup sıyrılmaktır. Mevlevîlikte de, bin bir günlük çile için ikrâr verip hizmet tennesini⁷⁷⁰ ve

⁷⁶⁹ Pakalın, "Posta Oturmak", 2: 780.

⁷⁷⁰ Cebecioğlu, "Soyunmak", 578- 579.

arakıyeyi, semâ‘ çıkardıktan sonra da sikkeyi giyinmeye⁷⁷¹ soyunmak denilmiştir. Bu, tüm maddî âlemden soyunup mânevi âleme bürünme manasında bir deyişti.

Mevlevîliğe intisâb etmek isteyen talipler, kazancı dedeye müracaat eder ve tarikata intisâb etmek manasında soyunacağı derlerdi. Bunun üzerine, kazancı dede istekliye dervişliğin ateşten gömlek, demirden leblebi, ölmeden evvel ölmek olduğundan, çileyi kırmanın iyi hadiseler yaşatmayacağından bahsederek dervişliğin zorluğunu izah etmeye çalışırdı.⁷⁷² Talip kararlıysa kazancı dede, şeyhinin izniyle bütün bu zorluklara rıza gösterip çile çıkarmak isteyen isteklinin ikrârını alırdı.⁷⁷³

Sonrasında kazancı dede, tarikata soyunan can’a vazifeleri gösterir ve can, ayakçılık hizmeti ile çileye başlardı. İzzet Molla, aşağıdaki ilk beytinde dünya işlerinden ayrılıp dervişlik kisvesine bürünmenin yani tasavvufî anlamda soyunmanın âdeti devletın şerefli kaftanını giyme kutsiyetiyle eş değerde olduğunu ifade eder. İkinci beytinde ise Mevlânâ Dergâhı’na atıf yaparak yine tasavvufî anlamda tarikata girmeyi belirtilir. Şâir, dünya nimetlerinden soyunup tarikata girme zamanını çok eskilere dayandırır:

Soyunmak anda ‘İzzet hil’at-i teşrîf-i devletdir

Penâh olmaz der-i Monlâ gibi ashâb-ı tecride (Gazel 8/618)

Ey İzzet! Soyunmak orada devletın şerefli kaftanıdır. Dervişlere Mevlânâ kapısı gibi sığınmak olmaz.

Dil hânkâh-ı Pîre soyundukda ‘İzzetâ

Gerdûn henüz o tekyede tennûre-pûş idi (Gazel 5/628)

Ey İzzet! Gönül, pîrin hankahına soyunduğunda dünya henüz o tekkede tennure giyen dervişti.

3.10.13. Yâ Hû/Hû

Allah’ın ilahî isimlerinden biri olan Hû Arapça “O”, anlamındaki hüve sözcüğünden türemiştir. Bazı tarikatlarda ise Allah’ı zikretmek anlamında Hû çekmek deyimini

⁷⁷¹ Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, 42.

⁷⁷² Arpaguş, *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*, 135.

⁷⁷³ Pakalın, “Kazancı Dede”, 2: 228.

kullanılır. Sığınmak ve yakarmak anlamında kullanılan bu deyim, “Sana sığındım, sana yakarıyorum Allah’ım!” anlamına gelmektedir.⁷⁷⁴

Derviş ve tarikat ehli Allah’a sığınma anlamında, zikirlerinde hû sözcüğüne yer verir. İzzet Molla, hû sözcüğünün yalnızca zikirlerde kullanılmadığını aşağıdaki beytinde vurgular. Bir Mevlevînin ölürken Allah’a sığınma anlamında hû dediğini görmekteyiz. Hû sözcüğü, yaşarken de ölürken de Allah’ın himayesinde ve ona muhtaç olduğumuzu bizlere hatırlatan bir sözcüktür:

‘İzzetâ vahdet-güzîn oldukda târîhin dedim

Hû deyip Seyyid sahîh-i mevlevî etdi vefât (Tarih 2/342)

Ey İzzet! Yalnızlığa çekilince tarihimi söyledim. Seyyid sahîh-i mevlevî, Hû deyip vefat etti.

Birçok tarikatta kullanılan *hû* sözcüğü, Mevlevî erkânında ve pek çok gülbankta söylenir.

Mevlevî tekkesinde hücre kapıları açık olsa bile gelen kişi içeri girmeden kapıda, “Destûr” der; içerideki şeyh, dede yahut muhip de uzunca bir *hû* derse, kişi eşige basmadan sağ ayağı ile içeri girerdi. Buradaki *hû*, Allah’ı anış ve Allah’ın her yerde bulunduğu ikrârdır. Ayrıca mukâbeleden, yemekten, Ayn-i Cem’den sonra ve daha pek çok işin sonunda çekilen gülbanklar *hû* ile bittiğinden, Ya Hû demek aynı zamanda bir işin sona erdiğini de bildirirdi ve “Artık bu işe ya *hû* dedi” denilirdi.⁷⁷⁵

Hû ifadesi, Allah’ı niteleyen bir tür zamirdi ve “ya hu” Allah’a bir tür seslenişti. Aşağıda beyitlerde gördüğümüz *yâ Hû* bir sesleniş anlamında Allah’ı ifade etmektedir:

Yâ Hû hum-ı muhabbeti gör bâb-ı Pîrde

Behûde etme neş’e için cüst-cû sebû (Gazel 7/587)

Yâ Hû! Aşk küpünü Pîr’in kapısında gör. Neşe için boş yere testiye arayıp sorma.

‘Azîzim cür‘a-i bezm-i kibâra olma peymâne

Mürîdân eyledi meyhâne Yâ Hû hânkâhın gel (Gazel 6/531)

Azizim! Büyükler meclisindeki kadehi yudumlama! Yâ Hû! Müritler, hânkâhını

⁷⁷⁴ Hançerlioğlu, “Hû”, 164-165.

⁷⁷⁵ Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 163.

meyhane eyledi, gel!

Sözlerin gittikçe 'İzzet sebk-i akrân etmede

Hazret-i Pîre emânet eyledim yâ Hû seni (Gazel 9/650)

Ey İzzet! Sözlerin gittikçe yaşitlarını geçmekte. Yâ Hû! Seni, pîr hazretlerine emanet ettim.

Bâylar şimdi bu dergâha gedâdır Yâ Hû

Fukarâya olalı kehf-i emân Hân Mahmûd (Tarih 4/218)

Yâ Hû! Mahmud Han fukaraya güvenilir bir sığınak olalı, zenginler şimdi bu dergâha köledir.

SONUÇ

Bu tezde İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr divanında yer alan Mevlânâ ve Mevlevîliğe dair unsurları tespit edip, bu unsurları İzzet Molla'nın bakış açısıyla yorumlamaya ve bunların Osmanlı şiirindeki kullanımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde, divanını incelediğimiz XIX. yüzyıl Mevlevî şâirlerinden İzzet Molla'nın hayatı, eserleri ve edebî şahsiyetine dair bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde şâirin hayatı, siyasi kariyeri ve edebî donanımının yanı sıra Mevlevîliğe yaklaşımı da ele alınmıştır. Halet Efendi aracılığıyla tanıştığı Mevlevî eşraf, İzzet Molla'nın tarikata yaklaşmasında etkili olmuştur. Bu etki başta Bahâr-ı Efkâr olmak üzere diğer eserlerinde de fark edilmektedir.

İkinci bölüm, Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bölümde Mevlânâ'nın biyografisinin yanı sıra İzzet Molla'nın, Mevlânâ'ya yapmış olduğu teşbihler de beyitler eşliğinde incelenmiştir. Bu bölümün devamı, Mevlevîliğin tarihsel gelişim sürecine ve Mevlevîlikte genel hatlarıyla göze çarpan âdâb ve erkâna ayrılmıştır. Mevlânâ'nın fikri disiplini ve inanç sistemi örnek alınarak kurulan Mevlevîlik uzun yıllar etkisini sürdürmüştür. Bu etki başta Sultan Veled'in yetiştirdiği halifeler, sonraki devirlerde tarikat bünyesinde siyasi bir otorite olarak gördüğümüz çelebiler vasıtasıyla şehir şehir yayılmıştır. Özellikle Osmanlı topraklarında kendine yer edinen tarikat, asırlar boyu başta padişahlar olmak üzere devlet erkânını, âlimleri, şâirleri, zanaat erbabını etkilemiş; onlara huzurlu, inançlı bir hayat yaşamanın sırlarını aşlamıştır. Bu yönüyle İzzet Molla, özellikle Sultan II. Mahmud'un Mevlevîliğe olan katkılarına beyitlerinde yer vermiştir.

Üçüncü bölümde ise Bahâr-ı Efkâr divanındaki Mevlânâ ve Mevlevîlik unsurları incelenmiştir. Tezimizin en kapsamlı bölümünü oluşturan bu kısımda Mevlevîliğe ve Mevlânâ'ya dair mûsikiden mimariye, giyim kuşamdan tarikat kademesindeki hiyerarşiye kadar tespit edilen tüm unsurlar çeşitli kaynaklardan yararlanılarak detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Araştırmalar ışığında fişlenen beyitler nesre çevrilmiş ve gerekli görülenleri şerh edilmiştir. Bu bölümde ayrıca İzzet Molla'nın, divanında yer verdiği Mevlevî şahsiyetlerden Mevlânâ, Sultan Veled, Hüsâmeddin Çelebi ve Şems-i Tebrîzî dışında pek çok Mevlevîye tesadüf edilmiştir.

Şâirin, dizelerinde Kur'an'ın özü olarak gördüğü ve Kur'an'ın şerhi olarak nitelediği *Mesnevî*'ye geniş yer ayırdığı gözlemlenir. İzzet Molla, *Mesnevî*'nin yazılmasında katkısı büyük olan Hüsâmeddin Çelebi'ye de bu doğrultuda yer vermiştir. Divanda *Mesnevî* kâinatın özü, sırların ifşası olarak tanıtılır. İzzet Molla, bu yönüyle ney'e de değinmiştir. Ney de âleme ve insanlara hakikât sırlarını açıklayan, Mevlânâ'nın sırrını ifşa eden bir dost olarak tanıtılır ve Mevlânâ'nın çevresindekilere teşbih edilir. Ney, Sur'a benzetilmesi, âleme hüzn hissettirmesi yönüyle de kaleme alınmıştır. Şâir ney dışında, kudüm, tanbur, rebap, mûsikâr, def, çeng gibi mûsiki âletlerine de yer vermiştir.

Beyitler, tarikatta kullanılan çerağ, post, keşkül gibi eşyalara da yer verir. Çerağ daha ziyade şeyh ile ilişkilendirilerek ele alınırken keşkül, hırpani görünümlü dervişlerle bütünleştirilmiştir. Post ise makam, mevki çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle posta oturmak, posta geçmek tabirleri kullanılarak daha ziyade şeyh postu anımsatılmıştır.

Divanda Mevlevîliğin ortaya çıktığı ve Mevlânâ Dergâhı'nın bulunduğu şehir olan Konya/Meram, beyitlerde ceddin vatani olarak belirtilmiş ve Konya'da bulunan dergâhın yüceliğinden bahsedilmiştir. Meram bağları ise kişiye huzur veren tabiatı ve sema yapılması yönüyle beyitlerde görülür. Âsitâne, dergâh, tekke, semahane, hücre gibi Mevlevî mekânları, Mevlevî âdâb erkânının öğretildiği yerler olması hasebiyle beyitlerde işlenmiştir.

İzzet Molla, beyitlerinde Mevlevîlerin tok gözlü ve kanaatkâr yapılarına dikkat çeker. Mevlevîlerin Allah ile muhabbetlerine, güvenilir kimseler olmalarına ve gezgin olma özelliklerine de değinmiştir. Divanda Mevlevîler, gönülleri herkese açık, merhametli kimseler olarak tanıtılır. Bu meziyetler kimi beyitlerde sadece Mevlânâ'nın adı zikredilerek verilmiştir.

Birçok tarikatın kendine özgü zikir esasları mevcuttur. Şâir, zikir olarak Mevlevîlerin yaptığı semâ' âyinine ve okudukları evrâtlara değinir. Semâ', dönüş esaslı olduğu için kimi dizelerde kâinata benzetilmiştir. Semâ'nın evveliyatı, câiz olup olmaması ve semâ' halindeyken kişide zuhûr eden vaziyetler Molla'nın dizelerinde kendini gösterir. Mevlevî evrâtları ise Mevlevîlerin özellikle sabah vakitleri okudukları duaları ve Allah adının zikredilmesini kapsardı.

Mevlevîler, temiz ve özenli giyim kuşamlarıyla da beyitlerde görülür. Şâir, Mevlevî kisveleri arasında en çok sikke, külâh, tennûre üzerinde durmuştur. İzzet Molla, sikkeyi kişiye yücelik katan bir başlık olarak tanıtır. Ayrıca Mevlânâ'nın sikkesini yegâne görür. Şâir, sikkeyi renk yönüyle de tanımlamıştır. Ona göre sikke, rengini âşığın sararmış benzinden almıştır. Tennûre ise daha ziyâde etek kısmının genişliğine değinilerek mübalağa sanatıyla beyitlerde işlenmiştir.

İzzet Molla'nın dizelerinde, Mevlevîlerin mânevi eğitim gördüğü matbah da yer alır. Şâir, matbahı mektep olarak tasvir eder ve orayı tarikata yeni katılan can'ların hamlıktan kurtulup piştikleri bir kurum olarak niteler. İncelenen divanda, İzzet Molla'nın kimi beyitlerde Mevlevîlere özgü sofrada adabına da yer verdiği görülmektedir.

Her tarikat belirli bir hiyerarşi doğrultusunda kendi içerisinde çeşitli kademeler belirlemiştir. Can, nev-niyaz, dede, derviş, şeyh, çelebi gibi kademe belirten tabirler İzzet Molla'nın beyitlerinde de yer almıştır. Şâir kimi beytinde bu derecelerin vazifelerine yer vermiş, kimi beytinde ise ilmi meziyetlerine değinmiştir.

Divanda, Mevlevî literatüründe kullanılan âgâh olmak, aşk olsun, baş kesmek, berg-i sebz, çerağ olmak, dem, destûr, göçmek, küstah, ikrâr vermek, posta oturmak soyunmak, ya hû gibi kimi terim ve deyimlere de tesadüf edilmiştir. Bunlar çoğunlukla Mevlânâ özelinde ve Mevlevîlik esasları işaret edilerek ele alınmıştır.

Tüm bunların ışığında Bahâr-ı Efkâr'ın samimi bir Mevlânâ âşığı tarafından Mevlevîlik geleneğine bağlı olarak yazılmış bir divan olduğunu söylemek mümkündür. Mevlevîlerin etkin olduğu bir zaman diliminde yaşayan İzzet Molla, bu tarikata olan muhabbetini divanına da yansıtmış, böylece Mevlevîliğin XIX. yüzyıldaki görünümünü bu divan aracılığıyla takip etme imkânı vermiştir. Bahâr-ı Efkâr, Mevlevîlik kültürüne dair araştırmalar için önemli malzemeler içermektedir. Bu malzemenin değerlendirilmesi, tasavvuf-edebiyat ilişkisinin sonuçlarını görmek açısından da faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abalı, Nurullah. *Geleneksellik ve Modernizm Açısından Kılık Kıyafet*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009
- Açık, Nilgün. *Divan Edebiyatı 'nda Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şâirler*. Basılmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002.
- Açık, Nilgün. "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiliği". *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 99-114. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004.
- Ak, Coşkun. "Rûhî-i Bağdâdî". *DİA*. 35: 205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Akan, Emin. *Tanbur Metodu*. İzmir: Ege Üniversitesi Türk Mûsikî Konservatuarı Yayınları, 1989.
- Akdemir, Lütfiye. *Mevlevîlikte Çile Olgusunun Fizyolojik ve Psikolojik Boyutları*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- Akdoğan, Bayram. *Mevlevîlik ve Mûsikî*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Akpınar, Ali. "Mevlânâ'nın İbadet Anlayışı/ Mevlânâ'nın İbadeti Mana ve Şekil Bütünlüğü İçerisinde Ele Alınması". *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı Prof. Dr. Ali Bakkal. 9-19. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Akpınar, Hüseyin. "Mevlevî Mûsikîsi ve Şanlıurfa Örneği". *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı – Prof. Dr. Ali Bakkal. 213-217. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Aktaş, Arife. *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Mevlevî Giysilerinin ve Mevlânâ'ya Atfedilen Giysilerin Giyim Sanat Dalı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Alkış, Abdürrahim. "Mesnevî'nin İnşâsında ve Mevlevîliğin Müesseseseleşmesi Sürecinde Çelebi Hüsâmeddin'in Yeri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/ 2 (2011): 1-40.
- Almaz, Hasan. "Mevlânâ'nın Sözlerindeki Çekiciliğin Nedenleri". *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal. 225-233. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.

- Altier, Semiha. “Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17 (Mayıs 2008): 101-116.
- Altıntaş, Ramazan. “Mevlâna’nın Teolojisinde İnsan Tasavvuru”. *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu Bildiriler (14-16 Aralık 2006)*. Ed. Doç. Dr. Fevzi Günüş. 541-551. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2007.
- Ankaravi, İsmail Rusuhi. *Nisabü’l Mevlevî: (tasavvufî konulara göre Mesnevi’den seçmeler)*. Trc. Tahirü’l-Mevlevî. Konya: Tekin Yayınevi, 2005.
- Araz, Nezihe. “Çağdaş Kavramlar Işığında Semâ”. *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*. Ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü. 233-241. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Arpaguş, Sâfi. *Mevlevîlikte Ma’nevî Eğitim*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Artam, Goncagül. *Osmanlı Devleti’nde Mevlevî Tarikatı’nın Klasik Öncesi Dönemi (13-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2007.
- Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi*. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı, 2000.
- Atik, Kemal – Bardakoğlu, Ali – Kırca, Celal – Polat, Selahattin. “Muharrem”. *İslami Kavramlar*. 518. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları: 2, 1997.
- Aydüz, Salim. “Muvakkithâne”, *DİA*. 31: 413-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ayvansarâyi, Hüseyin – Efendi, Ali Sâti’ – Efendi, Süleyman Besim. *Hadîkatü’l-Cevâmi’: (İstanbul camileri ve diğer dini-sivil mimari yapılar)*. Haz. Ahmed Nezh Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Azlal, Eyüp. “Sezai Karakoç’a Göre Mevlana”. *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı Prof. Dr. Ali Bakkal. 179-185. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Bardakçı, Murat. *Maragalı Abdülkadir*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986.
- Bayrakçı, Ömer Faruk. “Türk Din Mûsikîsi’nde “Mevlevî Ayini” Formuna Genel Bir Bakış”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2015): 139-151.
- Bayru, Enis Çelebi. “Babam Celâleddin Bâkır Çelebi”. *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I(2-3 Mayıs 2002)*. Ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz. 32-35. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002.

- Behar, Cem. *Aşk Olmadan Meşk Olmaz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Binbaş, İlker Evrim. *Tasavvuf ve Musiki -Mevlevilik ve Bektaşilikte Semâ '-*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Bozkurt, Nebi. "Sikke". *DİA*. 37: 185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bölükbaşı, Adem. *Türkiye 'de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlana ve Mevlevilik Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011
- Brendemoen, Bemt. "İskandinav Seyyahları Gözüyle Dervişlik ve Tarikat". 1. *Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*. Ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü. 259-268. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Bülbül, İbrahim. *Keçecizâde İzzet Mollâ*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Can, Şefik. *Mevlâna - Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995.
- Cebecioğlu, Ethem. "Aşk Olsun". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 65. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Can". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 116-117. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Çelebi". "Çelebi Efendi". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 141-142. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Çerâğ", "Çerâğcı". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 143-144. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Dede". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 152 – 153. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Dervişlik". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 161. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Destâr", "Destâr-ı Şerif". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 162-163. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Edeb-Erkân". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 181. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Göçmek-Göçünmek". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 231. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Halife". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 245 – 246. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Hırka", "Hırka-i Sufiyye". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 270-273. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

- Cebecioğlu, Ethem. "İmame". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 308. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Külâh". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 387 – 388. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Mutrib". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 447. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Müntehi". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 454. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Nev-Niyaz". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 479. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Post". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 504 – 505. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Salik". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 541. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Semazen". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 558. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Sikke". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 573. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Soyunmak". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 578 – 579. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Şeyh Postu". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 611. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "Tennure". *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 650-651. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Ceyhan, Semih. "Mesnevî". *DİA*. 29: 325-334. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ceyhan, Semih. "Selâhaddîn-i Zerkûb". *DİA*. 36: 340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Şems-i Tebrîzî". *DİA*. 38: 511-516. İstanbul: TDV Yayınları 2010.
- Ceyhan, Semih – Topatan, Mustafa. *Mesnevi'nin Sırrı: Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi*. İstanbul: Hayy Kitap, 2008.
- Ceylan, Ömür – Yılmaz, Ozan. *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2005.
- Çelebi, Asaf Hâlet. *Mevlânâ ve Mevlevilik*. Ankara: Hece Yayınları, 2002.

- Çelebi, Celâleddin. “Çelebi Efendi”. *DİA*. 8: 261-262. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çevikoğlu, Timuçin. *Döndükçe Gönülde Aşk Tazelenir*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2012.
- Çevikoğlu, Timuçin. *Mevlevî Âyînleri Usûller ve Arûz 1*. İstanbul: T.C. Konya Valiliği İl ve Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Çıpan, Mustafa. “Fasîh Ahmed Dede”. *DİA*. 12: 213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dede, Esrâr. *Tezkire-i Şu ‘arâ-yı Mevlevîyye*. Haz. İlhan Genç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Dede, Zerrin. “Tarihten Günümüze Mesnevi Okulu”. *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal. 333-337. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Değirmençay, Veyis. “Sultan Veled”. *DİA*. 37: 521-522. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demirci, Mehmet. “Bir Eğitim Aracı Olarak Mevlevî Çilesi”. *Marife* 3 (Kış 2007): 105-122.
- Demirci, Mehmet. *Hiz. Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2013.
- Demirci, Mehmet. “Mevlânâ’da İnsan”. *5. Mevlânâ Kongresi Tebliğler (3-4 Mayıs 1991)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevgi. 35-41. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1992.
- Derman, Uğur. “Kalem”. *DİA*. 21: 245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Devellioğlu, Ferit. “Âgâh”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Nşr. Aydın Sami Güneyçal. 12. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.
- Devellioğlu, Ferit. “Edeb”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Nşr. Aydın Sami Güneyçal. 203. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.
- Devellioğlu, Ferit. “Keşkûl”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Nşr. Aydın Sami Güneyçal. 512. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.
- Devellioğlu, Ferit. “Mûsikâr”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Nşr. Aydın Sami Güneyçal. 512. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.
- Devellioğlu, Ferit. “Sivâsiyye-i Halvetiyye”. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Nşr. Aydın Sami Güneyçal. 958. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2008.
- Duru, Celal. *Tarihî Simalardan Mevlevî*. İstanbul: Kader Basımevi, 1952.

- Duru, Necip Fazıl. *Mevlevî Şâirlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.
- Duru, Rıza. *Mevleviname: Çeviri Metinler ve Resimlerle Batılı Seyahatnamelerinde Mevlevilik*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Düzgüner, Sevede. “Mevlevî Âyin Müsikîsi ve Mevlevî Semâ Âyininin Psikolojik Etkileri”. *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal. 203-213. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahyat Fakültesi, 2007.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. Trc. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Eraydın, Selçuk. *Bazı Özellik ve İstihlalarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Eraydın, Selçuk. “Çile”. *DİA*. 8: 315-316. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Erginli, Zafer – Karşlı, İlyas – Köktaş, Yavuz – Ödül, Nurettin. “Fakr”. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 223-233. Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006.
- Ergun, S. Nüzhet. *Türk Musiki Antolojisi I*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1942.
- Erguner, Süleyman. *Ney “Metod”*. İstanbul: Erguner Müzik Sanayi Ve Ticaret Limited Şirketi 2002.
- Erol, Erdoğan. “Mevlevilikte Zikir ve Mevlana Müzesinde Bulunan Dört Zikir Tesbihi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009): 857-866.
- Erol, Erdoğan. *Sikke Nedir? Nasıl Yapılır?*. Ankara: Trafik Matbaacılık, 2012.
- Gazimihal, Ragıp. *Türk Vurmali Çalgıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 14, 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi I-II. Cilt*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1981.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1952.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2018.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlevî Âdâb Erkâmı*. İnkılâp ve Aka Kitabevleri. 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1977.

- Güldaş, Ayhan. “Çeng”, *DİA*. 8: 268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Günay, Hacı Mehmet. “Telkin”. *DİA*. 40: 404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Ateşbaz-ı Veli ve Mevlevilikteki Önemi”. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 2* (2017): 161-167.
- Haksever, Ahmed Cahid. “Çorumda Mevlevilik: Tarihi Süreci ve Son Temsilcileri”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 19* (2007): 143-164.
- Halıcı, Feyzi. *Mevlâna Celâleddin Hayatı ve Eserleri*. Konya: Doğuş Ofset Matbaa, 1986.
- Halıcı, Nevin. *Mevlevî Mutfağı*. İstanbul: Metro Kültür Yayınları, 2007.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Çile”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 61-62. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Derviş”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 68. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Edep”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 77-78. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Fakr”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 97. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Halvet”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 131. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Hırka”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 155-156. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Hû”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 164-165. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “İnabet”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 195. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “İnsân-ı Kâmil”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 198. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Muharrem”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 361. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Nazar”. *İslâm İnançları Sözlüğü*. 419. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Ocak”. *İnanç Sözlüğü: dinler, mezhepler, tarikatlar, efsaneler*. 462. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

- Hançerlioğlu, Orhan. "Post". *İslâm İnançları Sözlüğü*. 467. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Işın, Ekrem. "Mevlevîliğin Tarihsel Temelleri: Sultan Veled ve Çelebilik Makamının Kuruluşu". *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 95-99. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004.
- İnançer, Ömer Tuğrul – Küçük, Sezai – Tanman, M. Baha – Binoğul, Engin. *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevîhanesi*. İstanbul: İstev Yayınları 2, 2013.
- İrden, Sühan. *Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin Mevlevî Âyînlerindeki Makam ve Form Anlayışının Türk Din Mûsikisine Etkileri*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- İşli, H. Necdet. *Osmanlı Serpuşları*. İstanbul: Turkuaz Yayıncılık, 2009.
- Kalkışım, Muhsin. "Şeyh Galib". *DİA*. 39: 54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kanar, Mehmet. *Şeyh Rûsûhüddin İsmail Bin Ahmed El-Ankaravî-Mevleviler Yolu*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. "Cünûnî Ahmed Dede". *DİA*. 8: 130. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kara, Mustafa. "Evrâd". *DİA*. 11: 533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. *Dervişin Hayatı Sûfi'nin Kelâmı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Kara, Mustafa. "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/1 (2006): 1-22.
- Kara, Mustafa. "Tekke". *DİA*. 40: 368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Karakaya, Fikret. "Rebap". *DİA*. 34: 493-494. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karataş, Özgür Sadık. "Mevlevî Ayinlerinin Tarihsel Gelişimi ve İcrası Üzerine Bir İnceleme". *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2008): 141-150.
- Karpuz, Haşim – Bayyigit, Mehmet – Tekin, Mustafa – Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ Ocağı*. Konya: Kombassan Vakfı, 2007.
- Kaya, Bayram Ali – Küçük, Sezai. *Defter-i Dervîşân - Yenikapı Mevlevîhânesi Günlükleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2011.
- Kaya, Bayram Ali. *Tekke Kapısı - Yenikapı Mevlevîhanesi'nin İnsanları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Kayaoğlu, İsmet. *Mevlânâ ve Mevlevîlik*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayın No: 38, 2002.
- Kayaoğlu, İsmet. "Modernleşme Sürecinde Mevleviler". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 3 (2007): 47-52.

- Kayaoğlu, İsmet. “Raks ve Devrân Etrafında Tartışmalar”. *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildirileri (5-6 Mayıs 2003)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 291-303. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004.
- Kılıç, Hamza. *Günümüz İnsanına İnsan-ı Kâmil 2*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011.
- Kılıç, Rüya. *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufî Geleneğin Taşıyıcıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Kılınçarslan, Hakan. *Dede Efendi'nin Hüzzam Mevlevî Ayininin Makam, Usul Ve EzgiselYönden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Kocatürk, Sadettin. “Mevlâna'nın Mesnevi'de İnsanlara Mesajı”. *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*. Ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü. 77-88. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Destar”. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. 88-89. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Hırka”. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. 129-130. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Külâh”. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. 162. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Sikke”. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. 205-206. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Koçu, Reşat Ekrem. “Tennure”. *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. 225-226-227. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.
- Koloğlu, Orhan. *İslamda Başlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
- Konur, Himmet. *Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhî Ahlâk ile İnsana Yolculuk*. İstanbul: H Yayınları, 2009.
- Kumbaracılar, İzzet. *Serpuşlar*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, Tarihsiz.
- Kurnaz, Cemal. “Bir Mevlevî Dervişinin Matbah İzlenimleri”. *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni-Bildiriler (15-17 Aralık 2000)*. Ed. Ali Osman Güzel. 441-469. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Küçük, Hülya. “Semâzen”. *DİA*. 36: 465. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçük, Hülya. “Sultan Veled'in İbtidâ-nâme'sine Göre Mevlevî Halîfeleri”. *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 85-95. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004.

- Küçük, Sezai. *XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Küçük, Sezai. “Bütün Yönleriyle XIX. Yüzyılda Yenikapı Mevlevîhânesi”. *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*. Ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz. 163-197. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002.
- Küçükkaya, Askeri. “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Adı Geçen Mevlevîhâne ve Tekkeler”. *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı - Prof. Dr. Ali Bakkal. 365-371. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Lermioğlu, Ayten. *Hız. Mevlânâ ve Aşk*. İstanbul: Sönmez Neşriyat Yayınları, 1974.
- Nar, Cemal. *Aydınlanma Yolunda Tasavvuf*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Odyakmaz, Nevzad. *Bektâşîlik-Mevlevîlik-Masonluk*. İstanbul: Mephisto Yayıncılık, 2005.
- Okay, Orhan. “Osmanlı’da Mesnevihanlık Geleneği ve Son Mesnevihanlardan Tahirül Mevlevî”. *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*. Ed. Prof. Dr. Haşim Karpuz. 309-314. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002.
- Okçu, Naci. “İZZET MOLLA, Keçecizâde”. *DİA*. 23: 561 – 563. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Okudan, Rifat. “Bir Hadîsin Işığında “Edeb”. Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2002): 79-95.
- Önder, Mehmet. “Mevlana Müzesi’nde Bulunan Mevlana’nın Elbiseleri Üzerine Bir Araştırma”. *Mevlâna’nın 700. Ölüm Yıldönümünü Dolayısıyla Uluslararası Mevlâna Semineri-Bildiriler (15-17 Aralık 1973)*. Haz. Mehmet Önder. 13-33. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.
- Önder, Mehmet. *Mevlânâ Şehri Konya*. Ankara: Konya Kültür Derneği Yayını, 1971.
- Önder, Mehmet. *Mevlânâ ve Mevlevîlik*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.
- Önder, Mehmet. *Mevlânâ ve Türbesi*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1957.
- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. *DİA*. 29: 441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ösen, Serdar. *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Özcan, Abdülkadir. “Halet Efendi”. *DİA*. 15: 249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Özcan, Nuri. “Abdülbâki Nâsır Dede”. *DİA*. 1: 199. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özcan, Nuri. “Celâleddin Ergun”. *DİA*. 7: 327-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Nuri. “Mevlevî Âyini”. *DİA*. 29: 464-466. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özcan, Nuri. “Tekke Mûsikisi”. *DİA*. 40: 384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özer, Murat. *Sikkenin Altındaki Sanat*. Eskişehir: Kültür Sanat Basımevi, 2013.
- Özışık, Edip. *Musiki Sanatı*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1963.
- Özönder, Hasan. “Âteşbâz-ı Velî”. *DİA*. 4: 57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özönder, Hasan. *Konya Mevlânâ Dergâhı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Öztuna, Yılmaz. “Çeng”. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. 66. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000.
- Öztuna, Yılmaz. “Def”. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. 78-79. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000.
- Öztuna, Yılmaz. “Mûsîkaar”. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. 273. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000.
- Öztuna, Yılmaz. “Ney”, “Ney-Zen”, “Ney-zen-başı”. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. 298-299. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000.
- Öztuna, Yılmaz. “Tanbur”. *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. 465-466-467-468. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2000.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Agâh Etmek”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 23. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Baş Kesmek”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 519. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Çerağ Olmak”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 352. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Elifî Nemed”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 519. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Hanikah”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1: 730-731. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “İkrar Vermek”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 48-50. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Kazancı Dede”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 228. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Keşkül”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2:

251. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Küstah”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 345. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Mesnevihanlık Kürsüsü”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 490. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Mevlevî”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 498-515. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Mevlevihane”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 515-516. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Mevlevî Musikisi”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 516-519. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Musikar”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 584. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Nazar”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 664-665. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Pir”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 776-777. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Post”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 779-780. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “Posta Oturmak”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 780. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pala, İskender. “Dîdâr”. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 116. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Pala, İskender. “Kaknûs”. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 252. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Pala, İskender. “Leb”. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 285. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Pala, İskender. “Saç”. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. 384. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Seçkin, Aydın. “Türkiye’deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Rolü”. *Dünyada Mevlâna İzleri Bildiriler (13-15 Aralık 2007)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 1-45. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2010.

- Semazen. “Rebâb”. Erişim: 12 Mart 2019. Semazen.Net.
- Sevgi, H. Ahmet. “Hüsâmeddin Çelebi”. *DİA*. 18: 512. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Seyhan, Ertuğrul. *Tasavvuf Edebiyatında Mevlana ve Mevlevî*. Bursa: Sır Yayıncılık, 2006.
- Süslü, Özden. *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989.
- Şafak, Yakup – Bayyigit, Mehmet – Tekin, Mustafa – Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ Ocağı*. Konya: Kombassan Vakfı, 2007.
- Şahin, Bekir – Bayyigit, Mehmet – Tekin, Mustafa – Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ Ocağı*. Konya: Kombassan Vakfı, 2007.
- Şahin, Bekir. *Mevlevîlik Yolunun Esasları-Nisâbü'l-Mevlevî*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Şahin, Haşim. “Ocak”. *DİA*. 33: 316-317. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Şimşekler, Nuri. “Mesnevi’ye Göre Konya’da Yaşam”. *III. Uluslararası Mevlâna Kongresi Bildiriler (5-6 Mayıs 2003)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler. 177-193. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2004.
- Şimşekler, Nuri. *Mutfakta Pişen Canlar*. Konya: Life Production, 2011.
- Tanman, Baha. “Âsitâne”. *DİA*. 3: 485-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tanman, Baha. “Galata Mevlevîhânesi”. *DİA*. 13: 317-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tanman, Baha. “Hasîrîzâde Tekkesi”. *DİA*. 16: 384-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tanman, Baha. *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Tanman, Baha – Küçük, Sezai – İnançer, Ömer Tuğrul – Binoğul, Engin. *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*. İstanbul: İstev Yayınları 2, 2013.
- Tanman, Baha. “Yenikapı Mevlevihanesi”. *DİA*. 43: 463-468. İstanbul: TDV Yayınları 2013.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Tanrıkorur, Cinuçen. “Mevlevîlikte Mûsikî”. *3. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler (12-14 Aralık 1988)*. Ed. Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevgi. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.

- Tanrıkorur, Cinuçen. *Osmanlı Dönemi Türk Müsîkîsi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. “Bir Eğitimin Mimarîsi: Mevlevî Matbah-ı Şerîfi”. *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler (3-5 Mayıs 1987)*. Ed. Prof. Dr. Selçuk Ünlü. 271-298. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. “Mevlevîyye”, *DİA*. 29: 468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tanrıkorur, Ş. Bârihüdâ. *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimari Özellikleri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Tekin, Ömer. *Yenikapı Mevlevîhanesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014.
- Temizel, Ali. *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. Konya: S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2009.
- Tok, Eda. *17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015.
- Top, Hüseyin. *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2001.
- Topçu, Nurettin. *Mevlana ve Tasavvuf*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.
- Tosun, Necdet. *Dervîş Keşkülü*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. *Zikir ve Tefekkür*. İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2013.
- Türer, Osman. *Tasavvuf Tarihine Giriş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- Türkoğlu, Sabahattin. *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*. İstanbul: Atılım Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi Anonim Şirketi, 2002.
- Uludağ, Süleyman. “Bende”, “Bendeğî”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 92. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Çile”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 127. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Dede”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 132-133. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Dervîş”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 136-137. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Fakr”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 171-172. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.

- Uludağ, Süleyman. “Halife”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 205. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Hırka”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 222-223. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Açısından Musikî ve Sema*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm ve Musiki*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “Külâh”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 300-301. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Muhib”. *DİA*. 31: 34. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. “Post”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 385-386. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Sikke”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 433. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Tennure”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 481. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Zikir”. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. 539-540-541. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- Uluslararası Mevlânâ Vakfı. “Mevlevilik”. Erişim: 10 Şubat 2019.
https://www.mevlanafoundation.com/index_tr.html.
- Ungay, Hurşit. “Kudüm”. *DİA*. 26: 322-323. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uysal, Ahmet Edip. “Sema ve Mutrib Heyetlerinin Amerika ve Avrupaa’daki Etkileri, Bunların Türkiye’nin Yurtdışında Tanıtılması Yeri”. *Mevlâna (Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları)*. Ed. Feyzi Halıcı. 19-26. Konya: Ülkü Basımevi, 1983.
- Ünver, Süheyl. “Beşiktaş – Çırağan Mevlevihaneleri Hakkında”. *Mevlana ve Yaşama Sevinci*. Ed. Feyzi Halıcı. 165-173. Ankara: Konya Turizm Derneği, 1978.
- Ünver, Süheyl. “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda Yemek Usûlleri ve Vakitleri”. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri (31 Ekim-1 Kasım 1981)*. 1-14. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 41, 1982.
- Ürün, Ahmet Kazım. “Halep, Şam ve Trablusşam Mevlevihanelerinin Günümüzdeki Durumu”. *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler I (2-3 Mayıs 2002)*. Ed. Prof. Dr. Haşım Karpuz. 73-79. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2002.
- Üstüner, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.

- Yakıt, İsmail. *Mevlânâ'da Aşk Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Yazıcı, Tahsin. "Derviş". *DİA*. 9: 188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yeniterzi, Emine. *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Yeniterzi, Emine. "Klasik Türk Edebiyatı Ahlâkî Mesnevîlerinde Mevlâna'dan İzler". *Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlâna ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu Bildirileri (14-16 Aralık 2006)*. Ed. Doç. Dr. Fevzi Günüç. 11-27. Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası, 2007.
- Yetik, Erhan. "ANKARAVÎ, İsmâil Rusûhi", *DİA*. 3: 211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yiner, Abdülnasır. "II. Mahmud Dönemi ve Mevlevîlik". *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler II (26-28 Ekim 2007)*. Ed. Prof. Dr. Abdurrahman Elmalı – Prof. Dr. Ali Bakkal. 351-359. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2007.
- Yöndemli, Fuat. *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Yöndemli, Fuat. *Mevlevîlikte Sema ve Musiki*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2007.
- Ziya, İhtifalci Mehmet. *Yenikapı Mevlevihanesi*. Haz. Murat Karavelioğlu. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Ziya, İhtifalci Mehmet. *Yenikapı Mevlevihanesi*. Haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1930.

ÖZGEÇMİŞ

15 Mayıs 1989 yılında İstanbul'un Kadıköy ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğretimini sırasıyla 2003 yılında İhsan Kurşunoğlu İlköğretim Okulu'nda ve 2007 yılında Mehmed Bayezid Lisesi'nde tamamladı. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2012 yılında mezun olarak, aynı yıl Sakarya Üniversitesi'nin Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans programına kabul edildi.